



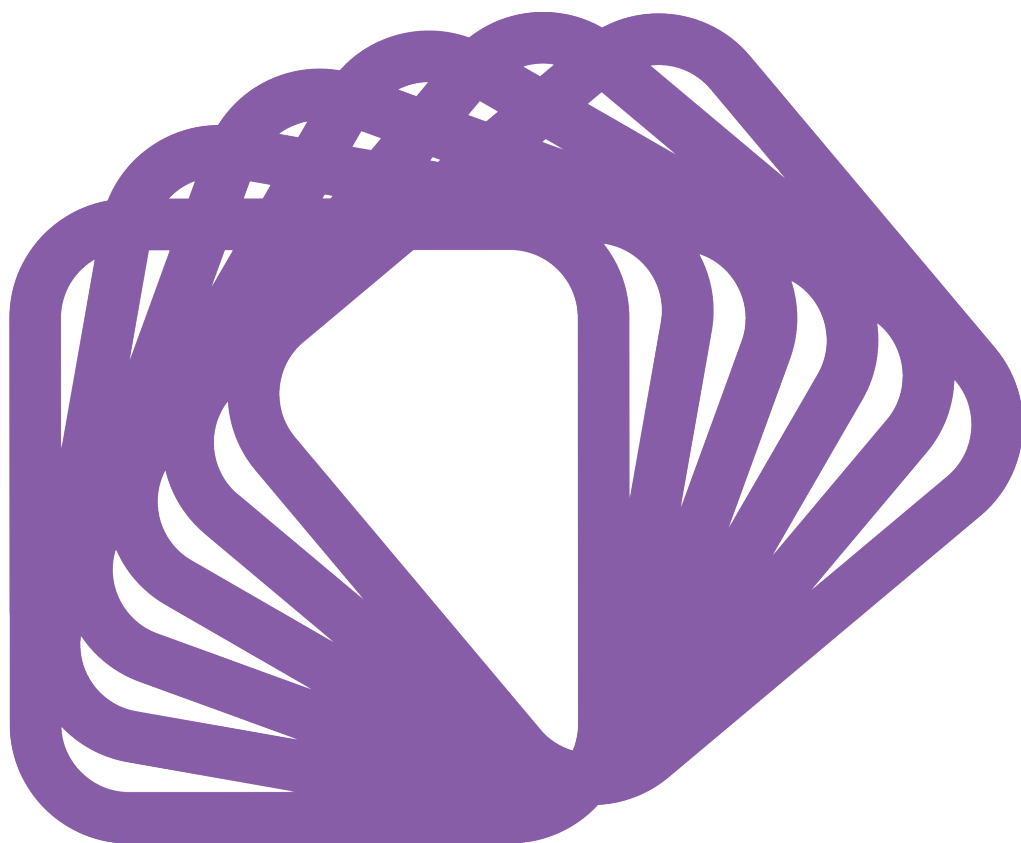
TAMPEREEN YLIOPISTO



INFORMAATIOTIETEIDEN YKSIKKÖ

Johdatus suomalaisen arkistokuvailun historiaan

Anssi Lampela



2016
<http://www.trim.fi>

TRIM Research Reports 20

ISSN 1799-2141
ISBN 978-952-03-0152-1

Alkusanat

Arkistolaitos päätti kesällä 2012 asettaa asiantuntijatyöryhmän kehittämään uutta arkistokuvailun kansallista käsittemallia ja sitä toteuttavia kuvailusääntöjä. Työryhmän jäsenenä osallistuin Kansallisarkistossa 29.10.2012 pidettyyn Arkistokuvailun käsittemallin työpajaan (*Workshop on Conceptual Model for Archival Description*). Tilaisuudessa läsnä olleet ruotsalaiset vieraat ottivat puheeksi tuoreen hankkeen, jonka tarkoituksena oli tutkia arkistokuvailun pohjoismaista traditiota postmodernin historian tutkimuksen näkökulmasta. Arkistoneuvos Jaana Kilkin ehdotuksesta otin vastaan hankkeen suomalaisen osuuden kirjoittamistehtävän.

Tiedossani ei ole, että yhteispohjoismainen hanke olisi toteutunut suunnitellussa laajuudessa. Katson kuitenkin, että etenkin yhä jatkuvan kansallisen arkistokuvailun uudistamishankkeen näkökulmasta on hyvin tärkeätä selvittää suomalaisen arkistokuvailun historiaa ja sitä miten tähän päivään on tultu. Tutkimuksen edetessä olen myös kokenut tähdelliseksi tuoda esiin omia ajatuksiani arkistokuvailun luonteesta ja tarkoituksesta ja pohtia niiden suhdetta vallitsevaan postmoderniin arkistoajatteluun.

Varsinainen tutkimusvaihe kesti virkatyön ohessa kaksi vuotta, minkä jälkeen käsikirjoitus on ollut arkistoalan asiantuntijoiden kommentoitavana. Saadut kommentit ja käydyt keskustelut ovat antaneet aihetta runsaslukuisiin muutoksiin käsikirjoituksessa. Kiitän nimeltä mainiten professori Eljas Orrmania ja arkistoneuvos Jaana Kilkkiä.

Haluan kiittää maakunta-arkiston johtajaa Vuokko Jokea, ylitarkastaja Tuula Leskelää ja suunnittelija Petri Granbergia ystävällisyydestä, jolla he antoivat työpaperinsa tutkimuskäyttöni. Kiitokset osoitan myös Kansallisarkiston virka-arkiston ja käsikirjaston käytössä minua avustaneille Kansallisarkiston työntekijöille. Lämpimät kiitoksen sanat ansaitsevat kaikki rakkaat työtoverini Oulun maakunta-arkistossa, niin vakinaiset ja hanketyöntekijät kuin harjoittelijatkin.

Tutkimukseni julkaisemisesta Tampereen yliopiston TRIM-julkaisusarjassa suuri kiitos kuuluu yliopistotutkija Pekka Henttoselle.

Oulussa helmikuussa 2016

Anssi Lampela, FT

1.3.2016

Tampereen yliopisto, TRIM

<http://www.trim.fi>

Sisällys

1. Johdanto	4
1.1. Tutkimuksen tavoitteesta.....	4
1.2. Arkistokuvailun kohteesta ja tehtävistä	5
1.3. Tutkimuslähteistä ja niiden käytöstä	11
2. Luetteloiva kuvailu	13
2.1. Luetteloinnin alku Valtionarkistossa	13
2.2. Porvoon ja Turun tuomiokapitulien arkistojen luettelointi	15
2.3. Yksityisarkistojen luetteloinnin varhaisia piirteitä ...	17
2.4. Yleinen arkistokaava ja luettelointi.....	18
2.5. Hakemistoja ja provenienssiselvityksiä	23
2.6. Yksityisarkistot yleisarkistojen huolen kohteena.....	27
2.7. Arkistonmuodostussuunnitelma kuvailuformaattina ..	31
2.8. Tietotekniikka arkistojen tietopalvelun haasteena ja työkaluna	36
2.9. Valtionarkisto tietotekniikan hyödyntäjänä 1980- luvulla - ensimmäinen tietojenkäsittelyn kehittämissuunnitelma	40
3. Kuvaileva, standardoitu kuvailu.....	46
3.1. Maakunta-arkistot ottavat aloitteen	46
3.2. Arkistolaitoksen kuvailuprojektin alkuvaiheet.....	47
3.3. Ensimmäinen luonnos kuvailuperiaatteiksi - arkistonmuodostajataso.....	51
3.4. Kuvailusääntöjen ensimmäinen versio - sisällönkuvailun käsite.....	54
3.5. Kuvailu- ja luettelointisäännöt.....	57
3.6. Arkistotietokanta ja kuvailun toteutus	63
3.7. Sähköisten asiakirjojen kuvailu	73

4. Verkostoiva, monimuotoinen kuvailu	88
4.1. Muistiorganisaatioiden kuvailuyhteistyö	88
4.2. Kohti postmodernistista arkistojattelu	91
4.3. Arkistot 2.0	94
4.4. Monimuotoinen arkistokuvailu	99
5. Yhteenveto	109
5.1. Provenienssin kuvailu Suomessa	109
5.2. Postmoderni näkökulma (1): arkistokaavasta prosessoituun kuvailuun	114
5.3. Postmoderni näkökulma (2): kuvailun virka- arkistolähtöisyys	118
5.4. Pragmaattisen kuvailun näkökulma	121
5.5. Loppulause: Postmodernin arkistokuvailijan tehtävä	124
Lähteet	127
Arkistolähteet ja haastattelut	127
Normit, standardit ja suositukset	128
Julkaistut mietinnöt, raportit ja suunnitelmat	130
Painetut lähdeoppaat, arkistoluettelot ja arkistoesitteet	131
Verkkoaineisto	131
Tutkimuskirjallisuus	132

1. Johdanto

1.1. Tutkimuksen tavoitteesta

Mittuniversitet-yliopiston (Härnösand) ja Norjan arkistolaitos laativat vuonna 2012 suunnitelman yhteispohjoismaisesta tutkimushankkeesta ”Arkistokuvailu Pohjoismaissa” (*”Att beskriva arkiv i Norden”*). Suunnitelmassa luonnehditaan arkistokuvailun merkitystä seuraavasti:

”Arkistoilla, sekä sähköisillä että paperimuotoisilla, on yhteiskunnassamme erittäin suuri merkitys. Ne muodostavat ehtymättömän tietolähteen, joka palvelee erilaisten työtehtävien hoitoa, tutkimusta ja henkilökohtaisia intressejä sekä tyydyttää tiedonjanoa. Edellytys tämän tehtävän täyttämiseksi on arkistojen käytettävyyden ja löydettävyyden. Strukturoitujen kuvailujen luominen arkistoista ja niiden sisältämistä asiakirjoista on ollut vuosisatojen ajan arkistotoimen keskeinen tehtävä. Viimeisinä vuosikymmeninä se on vain korostunut monipuolistuvan informaation tulvan ja sähköisten asiakirjojen laatimisen ja säilyttämisen seurauksena. Edellytys sellaisessa toimintaympäristössä luodun informaation hallinnalle ja käytölle on yksityiskohtaiset kuvailut ja metatiedon lisääminen, sillä arkiston fyysinen esitys ei enää tarjoa minkäänlaista polkua arkistoon.”¹

Tämän tutkimuksen alkuperäinen tarkoitus oli antaa suomalainen panos yhteispohjoismaiseen hankkeeseen.² Suunnitelmassa tutkimushanketta perusteltiin pohjoismaiden yhteisellä hallinnollisella perinnöllä ja tarpeella saada tutkittua tietoa arkistokuvailun kehityksestä pohjoismaissa ja yhtäläisyyksistä ja eroista pohjoismaiden välillä. Lähtöoletuksena oli, että on kehittynyt erityinen pohjoismaainen arkistotraditio, jossa hallinto ja arkistotoimi ovat läheisesti yhteydessä toisiinsa ja jossa arkistoaineistojen saatavuus on varmistettava jo elinkaarensa alussa kansalaisten tiedonsaantioikeuden takia.

Hankkeen kuvauksessa nostettiin esimerkkeinä tutkimusongelmista esiin seuraavat: Voidaanko noudatettujen kuvailukäytäntöjen taustalla nähdä teoreettista ajattelua ja suunniteltuja menetelmiä? Millaisia erilaisia käytäntöjä harjoitettiin ja miksi? Onko kehitetty kuvailutyötä standardoivia suuntaviivoja ja malleja vai mikä työtä on ohjannut? Millaisia ulkopuolisia vaikutteita on omaksuttu? Missä määrin teknologiset, yhteiskunnalliset ja käyttäjäkunnan muutokset ovat vaikuttaneet arkistokuvailuun? Mikä tavoite arkistokuvailulla on ollut ja mille käyttäjäryhmille se on milloinkin suunnattu?

Tavoitteena oli näiden kysymysten pohjalta analysoida kuvailua sosiokulttuurisena ilmiönä. Tämä lähtökohta perustuu postmoderniin tulkintaan arkistokuvailun taustalla olevasta jatkuvasti muuttuvasta arvojärjestelmästä, joka määrittää arkistokuvailun tehtävää ja rooleja ja sitä myöten, mitä tietoja kuvailu tekee näkyväksi ja mitä se jättää pois. Ajateltiin,

¹ Att beskriva arkiv i Norden, ruotsinkielinen tutkimusuunnitelma ilman tekijämerkintöjä tai päivämäärää (suomennos tekijän). Tekijä on saanut asiakirjan ja sen mukana Norjan arkistolaitoksessa laaditun Norjan arkistokuvailun historiaa koskevan hankehakemuksen Jari Lybeckiltä (sähköposti 26.11.2012).

² Tekijä sai kirjoitustehtävän Kansallisarkistossa 29.10.2012 pidetyssä Arkistokuvailun käsitelmällin työpajassa (*Workshop on Conceptual Model for Archival Description*), johon osallistuneet ruotsalaiset vieraat ottivat hankkeen esille. Kirjoittajan tiedossa ei ole, että hanke olisi toteutunut suunnitellussa laajuudessa.

että analyysi paitsi vahvistaa arkistoammattilaisen itseymmärrystä kuvailutyössään myös auttaa kuvailutiedon käyttäjää näkemään arkistoammattilaisten ja heidän laatimiensa kuvailun roolin arkistojen sisältämän tiedon välittäjinä.

Tämä tutkimus periaatteessa yhtyy edellä kuvattuihin kysymyksenasetteluihin. Tutkimukseni on kuitenkin nimensä mukaisesti *johdatus* suomalaisen arkistokuvailun historiaan. Sen ensisijaisena tavoitteena on kuvata Suomessa eri aikoina käytössä olleita kuvailumenetelmiä ja niiden perustana olevia teoreettisia ja käytännöllisiä lähtökohtia. Luonnollisesti tutkimuksen kohteeksi tulevat sitä kautta myös arkistolainsäädännössä, arkistojen käyttäjäkunnassa ja teknologiassa tapahtuneiden muutosten vaikutus kuvailuun ja sen tavoitteisiin. Käytössä olleilla voimavaroilla voidaan olettaa olleen suuri vaikutus siihen, miten kuvailutyötä on käytännössä pystytty harjoittamaan. Samalla on pohdittava kysymystä, mistä näkökulmista suomalaisen arkistokuvailun historia tulee parhaiten tulkituksi.

Koska vastaavaa kokonaisuutena tai edes yksityiskohtaisia osaesityksiä ei tätä ennen ole laadittu, tämän tutkimuksen välillisen tavoitteen voidaan nähdä olevan tarjota paremmat mahdollisuudet analysoida kuvailun historiallisen kehityksen taustalta mahdollisesti löytyviä sosiokulttuurisia arvostuksia ja muita taustatekijöitä. Myös Suomen ja muiden Pohjoismaiden arkistokuvailun vertaaminen jää myöhemmän tutkimuksen tehtäväksi.

Tässä tutkimuksessa puhutaan vähän audiovisuaalisen ja kartta-aineiston kuvailusta. Tämä johtuu paitsi työekonomisista syistä myös siitä tosiasista, että mainittujen erityisaineistojen arkistollista kuvailua ei arkistolaitoksessa ole juurikaan kehitetty. Niiden kuvailussa on sen sijaan hyödynnetty kirjastojen, museoiden, maanmittauslaitoksen ja muiden organisaatioiden luomia käytäntöjä ja sääntöjä.

Paitsi yhteispohjoismaiseen hankkeeseen tällä tutkimuksella on liittymäpintaa myös kansallisten kuvailusääntöjen uudistamiseen, joka on ollut vireillä kuluvan vuosikymmenen ajan. Uudistamistyötä on tehty Suomen arkistolaitoksen³ johdolla.

1.2. Arkistokuvailun kohteesta ja tehtävistä⁴

Termit ”arkistokuvailu” ja ”kuvailu” tulevat englannin kielen sanasta ”(archival) description” ja ne otettiin Suomessa käyttöön 1990-luvun alussa. Arkistokuvailulla tarkoitetaan sekä

³ Arkistolaitoksella on Suomessa eri aikoina tarkoitettu eri asioita. Tässä tutkimuksessa sitä käytetään Valtionarkiston (Kansallisarkiston) ja 1920-luvulta alkaen perustettujen maakunta-arkistojen yhteisnimenä, ja kun tarkoitetaan niiden lisäksi muita julkisrahoitteisia laitoksia, joiden tehtävä on säilyttää ja asettaa käytettäväksi asiakirjallista kulttuuriperintöä, puhutaan yleisarkistoista. Valmisteilla olevalla uudella arkistolainsäädännöllä Kansallisarkisto ja maakunta-arkistot on tarkoitus yhdistää uudeksi Kansallisarkisto-nimiseksi viranomaiseksi.

⁴ Tekijä on tietoinen käsitteiden ”asiakirja”, ”asiakirjatieto” ja ”arkisto” määrittelyyn liittyvistä vaikeuksista sekä niistä eri aikoina, paikoissa ja konteksteissa esitettyjen määritelmien vaihtelevuudesta (ks. esim. Henttonen 2007, s. 78-99; Henttonen 2015, s. 17-25) mutta katsoo siksikin tarpeelliseksi hahmotella, mitä tässä tutkimuksessa käsitellään kuvailun kohteeksi ja tehtäväksi. Kun ”arkisto”-käsitettä käytetään tässä tutkimuksessa ilman lisämääreitä, sillä tarkoitetaan arkistollisen kontekstin perusteella muodostunutta tai muodostettua asiakirjojen kokonaisuutta, ”arkistofondia”. Käsitteellä ”arkistotieto” tarkoitetaan yleisesti sitä informaatiota, jota arkistoaineisto sisältää. ”Asiakirjatieto” on arkistotietoa, joka syntyy jollain tavoin suunnitellun, ohjatun tai muutoin järjestelmällisen arkistonmuodostuksen tuloksena. ”Asiakirja” on asiakirjatiedon tai väljemmin arkistotiedon kooste, joka dokumentoi organisaation tai henkilön sitä toimintaa ja ajattelua, josta se on syntynyt ja jonka palveluksessa sitä käytetään ja hallitaan.

kuvailuprosessia, jossa kuvailu syntyy, että sen lopputuotetta, kuvailutietoa, joka kertoo jotain aineistosta. Kun todetaan, että kuvailun lopputuotteita ovat kaikenlaiset arkistoitujen asiakirjojen hallintaa ja käyttöä edistävät arkistoinventaarit, -kortistot ja -luettelot sekä asiakirjahakemistot, tulee ilmeiseksi, että arkistokuvailua on jossain mielessä Suomessakin harjoitettu niin kauan kuin arkistoja on syntynyt ja ylläpidetty.

Arkistokuvailu on dokumentointitoimintaa, joka tapahtuu ensisijaisesti arkistollisesta näkökulmasta ja kohdistuu asiakirjatietoon ja muuhun arkistotietoon eli arkistollisten periaatteiden mukaan hallintoituun tietoaaineistoon.⁵ Arkistotiedon dokumentointi ei kuitenkaan ole arkistokuvailun itsetarkoitus ja viimekätinen päämäärä. Arkistokuvailu on yksi niistä arkistollisista hallintatoimenpiteistä, jotka tähtäävät arkistotiedon säilyvyyden ja käytettävyyden turvaamiseen ja edistämiseen kulttuurihistoriallisena perintönä. Sellaisena kuvailun dokumentointitehtävä on välineellinen ja alisteinen arkistotoiminnalle, arkistotietoa säilyttävän, käyttävän ja käyttöön antavan arkistotoimijan tehtävälle. Viime kädessä kuvailutyötä tehdään niitä varten, jotka käyttävät asiakirjoja ja muuta arkistoaineistoa.

Arkistollisella näkökulmalla tietoon (informaatioon) tarkoitetaan kuvailun kohdistamista paitsi tietoaaineistoon myös niihin älyllisiin ja toiminnallisiin konteksteihin, joissa asiakirjat ja muu arkistoaineisto luodaan ja joissa niitä käytetään ja hallitaan ja joista asiakirja itse on dokumentti. Niin kuin mitään inhimillistä tekoa tai sen tulosta ei voida ymmärtää ottamatta huomioon teon tarkoitusta, niin myös asiakirja inhimillisen toiminnan tuloksena, jää pelkäksi ulkonaiseksi ilmaukseksi ja esineeksi, ellei ole tietoa siitä tarkoituksesta tai niistä tarkoituksista, joita asiakirja palvelee. Numerosarja lapulla tai tiedostossa, jonka tehtävää, esimerkiksi kassakaapin koodin muistiin merkitseminen, ei tiedetä, ei ole asiakirjallinen tieto.

Arkistokuvailu siis toteuttaa arkistollista vaatimusta aineiston liittämistä konteksteihinsa. Vaatimukseen liittyy asiakirjatiedon olemusta määrittelevä todistusvoimaisuuden (evidenssin) käsite. Ilman tietoa niistä ”arkistollisista yhteyksistä”, joihin se fyysisesti tai loogisesti kuuluu, asiakirjatieto kadottaa todistusvoimaisuutensa ja sen myötä olemuksellisen luonteensa. Asiakirjan todistusvoimaisuuden aste, todennettavuus, riippuu siitä, kuinka järjestelmällinen, valvottu tai dokumentoitu se prosessi on, jossa asiakirjallinen tieto syntyy, suorittaa tehtävänsä ja arkistoidaan. Ellei asiakirjallinen konteksti ilmene asiakirjasta itsestään, sen sijainnista muihin asiakirjoihin nähden tai sen rekisteröintitiedoista, kontekstin luominen, selvittäminen tai selittäminen on kuvailutoiminnan tehtävä. Asiakirjaprosessissa esiintyvät kontekstit voidaan yrittää tehdä näkyviksi jälkikäteen päätearkistossa tai prosessin riittävä dokumentaatio voidaan yrittää varmistaa etukäteen suunnittelemalla. Varsinkin jälkimmäisessä tapauksessa kuvailusta voidaan puhua työkaluna, joka koostaa datasta ja informaatiosta asiakirjaksi kutsutun kontekstisidonnaisen tietokoosteen ja asiakirjoista suunnitelmallisen arkiston.

Organisaatioissa on asiakirjahallinnon tehtävä varmistaa asiakirjatiedon todistusvoimaisuus. On kuitenkin huomattava, että jos asiakirjahallinto riisutaan arkistollisesta vaatimuksesta, sen keräämä metatieto pyrkii turvaamaan evidenssikelpoisen asiakirjatiedon luomisen ja talteenoton sekä sen organisoimisen ja käytettävyyden yksinomaan siinä kontekstissa (esim. tietojärjestelmässä), jossa se on tuotettu. Sen sijaan arkistokuvailun tehtävänä on varmistaa

⁵ Vrt. Arkistokuvailun kansallisen kehittämisen viitekehys. Jaana Kilkin selvitys 18.5.2012 (versio 1.5), s. 4.

tiedon käytettävyyttä periaatteessa käytön ajasta, paikasta tai tarkoituksesta riippumatta. Niin ollen asiakirjahallinnon laatimat kuvailut eivät tarkalleen ottaen ole arkistokuvailuja, elleivät ne ota huomioon aineiston organisaation ulkopuolisen käytön, uudelleen käytön, näkökulmaa.

Arkistokuvailu on siis dokumentaatiotoimintaa, joka kohdistuu arkistollisiin periaattein hallintoituun tietoa-aineistoon toteuttaen arkistollista vaatimusta aineiston liittämistä konteksteihinsa niin, että aineiston käytettävyyttä on varmistettu käytön ajasta, paikasta ja tarkoituksesta riippumatta.

Provenienssiperiaatteen klassisen tulkinnan mukaisesti asiakirjallisen tiedon tulkinnan kannalta tärkeimpänä arkistollisena kontekstina on Suomessa ja monissa muissa maissa pidetty asiakirjan suhdetta toimijaan, jonka ”liiketoiminnassa” asiakirja on täyttänyt alkuperäistä tarkoitustaan vastaavan tehtävän. Tätä toimijaa on kutsuttu arkistonmuodostajaksi. Provenienssiperiaatteen mukaan eri arkistonmuodostajien aineistoja ei saa sekoittaa keskenään (ns. alkuperäperiaate) eikä arkistonmuodostajan toiminnasta syntyneen arkiston ”alkuperäiseen järjestykseen” saa puuttua (ns. struktuuriperiaate), koska asiakirjat kuuluvat aina yhteen kokonaisuuteen, jossa jokaisella asiakirjalla on oma paikkansa. Arkistonmuodostajalla on tulkinnan mukaan siis periaatteessa yksi arkisto, joka ilmentää asiakirjatiedon kollektiivista luonnetta ja rakenteensa puolesta asiakirjojen keskinäisiä, arkistonmuodostusprosessissa syntyneitä suhteita.⁶

Suomalaisen ja pohjoismaisen arkistoajattelun mukaan kaikki arkistonmuodostajan toiminnan tuloksena kertyneet asiakirjat kuuluvat sen arkistoon riippumatta asiakirjojen säilytyspaikasta, iästä, tai säilytysarvosta. Tämä näkemys nostaa arkiston ”osat” yhteen sitovan arkistonmuodostajan keskeiseksi arkistoteoreettiseksi käsitteeksi. Monissa muissa maissa asiakirjat luetaan osaksi arkistoa vasta siinä vaiheessa, kun ne ovat menettäneet ajankohtaisen merkityksensä. Kaikissa maissa ei myöskään katsota (minkä tahansa) yksityisten aineistojen muodostavan arkistoja.⁷

Valtavirrasta poiketen Pentti Renvall on korostanut asiakirjojen tehtävien merkitystä ensisijaisena arkistollisena kontekstina. Suhteessa toimijaan asiakirjalle voidaan määritellä muodollinen ja sisällöllinen tehtävä. Tyypillisiä asiakirjan muodollisia tehtäviä ovat mm. tiedotus, tilitys ja todistaminen. Asiakirjatyypit (esim. kirje, päiväkirja, päätös) ilmentää asiakirjan muodollista tehtävää. Sisällöllinen tehtävä ilmaisee muodollisen tehtävän aiheen ja asiakirjan laatijan tarkoituksen ja se on yleensä johdettavissa arkistonmuodostajan liiketoimintaan kuuluvista tehtävistä. Suomessa on eri aikoina painotettu sekä asiakirjan muodollista että sisällöllistä tehtävää arkiston ensisijaisena sisäisenä luokitteluperiaatteena.⁸

Asiakirjan tehtävän tai tarkoituksen korostaminen asiakirjatiedon kontekstina liittyy sen merkitykseen historiantutkimuksen lähdekritiikille, josta Renvall historiantutkijana oli kiinnostunut. Tieto asiakirjan funktiosta mahdollistaa asiakirjan ja sen sisältämien yksittäisten tietojen totuusarvon arvioinnin suhteessa muihin asiakirjoihin ja tunnettuihin tosiasioihin. Se yksin ei kuitenkaan Renvallinkaan mielestä riittänyt lähdekritiikin tarpeisiin.

⁶ Lybeck et al. 2006, s. 14. Provenienssiperiaatteen vakiintumiselle arkisto-opin kansainväliseksi kulmakiveksi oli suuri merkitys hollantilaisten Samuel Fullerin, Johan A. Feithin ja Robert Fruinin vuonna 1898 julkaisemalla arkistojen järjestämisen ja kuvailun käsikirjalla, Henttonen 2015, s. 56-61.

⁷ Lybeck et al. 2006, s. 17-18, 228-230; Henttonen 2015, s. 26-28.

⁸ Orrman 2002, s. 391-405; Lybeck et al. 2006, s. 244; Henttonen 2015, s. 54.

Merkitystä siinä suhteessa oli myös käsityksillä ja pyrkimyksillä, joita asiakirjan laatija omaa yksityisenä henkilönä, ajan yleisillä pyrkimyksillä ja näkemyksillä, jotka liittävät yksityiset ja yhteisöt ympäröivään yhteiskuntaan, sekä toimintaympäristöllä ylipäänsä.⁹ Niin ollen on selvää, että myös nämä näkökulmat kuuluvat arkistokuvailun piiriin.

Arkistollinen näkökulma ei poissulje kuvailua informaatiotarpeen näkökulmasta. Arkistokuvailun tehtävä on myös edistää asiakirjojen löydettävyyttä. Sitä paitsi arkistoinstituutioissa säilytetään myös runsaasti aineistoa, jolla ei joko ole asiakirjan evidenssiluonnetta määrittelevää tehtävää tai sitä ei tunneta, mutta jolla on siitä riippumatta muistitietona kulttuurihistoriallista arvoa. Tiettyssä mielessä esimerkiksi yksityinen valokuvakokoelma saa asiakirjallisen tehtävän vasta siinä vaiheessa, kun siitä tulee julkisessa arkistossa yhteistä kulttuuriomaisuutta, osa yhteistä muistia. Kuvailun informaationäkökulma ei saa kuitenkaan vaarantaa tietoa asiakirjan aikaisemmista konteksteista, sillä jos niin käy, asiakirja ei enää kelpaa todisteeksi siitä toiminnasta ja niistä tapahtumista, joihin se oli aikaisemmin kytkeytynyt.

Koska asiakirjalla on tehtävä suhteessa toimijaan, jonka toiminnassa se suorittaa tehtävänsä, tiedon asiakirjaluonne on lähtökohtaisesti täysin riippuvainen tiedon ja sitä kulloinkin tarkastelevan toimijan välisestä suhteesta ja sen vuoksi muuttuvaista ja satunnaista. Siitä syystä yhdellä ja samalla tietoaineistolla voi olla lukematon määrä konteksteja ja ”arkistonmuodostajia”.

Kassakaapin koodia merkitsevä numerosarja - jatkaakseni mahdollisimman pelkistetystä esimerkistäni - voi päätyä toiselle henkilölle, joka saattaa tulkita numeron puhelinnumeroksi ja päättää uteliaisuudessaan soittaa numeroon. Sattuu, että soittoon vastataan ja se muuttaa hänen elämänsä niin, että hän säilyttää numerolapun muistona muiden tärkeiden paperiensa joukossa. Paperit päätyvät arkistosäilytykseen, jossa arkistokuvailija tai tutkija löytää lapun ja havaitsee, että kyseinen numerosarja vastaa arkistonmuodostajan velipuolen syntymäaikaa. Vaikka velipuolet eivät todellisuudessa olisi pitäneet toisiinsa minkäänlaista yhteyttä, numerosarjan tulkinta voi johtaa toiseen johtopäätökseen ja velipuolten välisestä suhteesta tulla historiallista todellisuutta.

Käytännössä tiedon muuttuvaa luonnetta pyritään kahlitsemaan laatimalla asiakirja tiettyjen sääntöjen mukaan ja ottamalla se talteen eli arkistoimalla se siinä kontekstissa, jossa se on suorittanut alkuperäisen tehtävänsä. Jos tämä onnistuu, voidaan olettaa, että asiakirja on myös osa sitä toimintaa, josta se todistaa, ei pelkkä todellisuuden esitys. Arkistoksi on perinteisesti mielletty sellainen yhteenkuuluvien asiakirjojen kokonaisuus, joka muodostuu, kun asiakirjat ovat alkuperäisen tehtävänsä suoritettuaan päätyneet (arkistoitu) samaan paikkaan päätearkistossa. Sähköisessä arkistojärjestelmässä dataan tai dokumenttiin on liitettävä metatietoa, joka kertoo mihin toiminnalliseen kontekstiin talteen otettu tieto liittyy.¹⁰ Asiakirjan ja arkiston määrittelemisen on vaikeampaa kuin fyysisessä ympäristössä. Usein se on mahdotonta.

⁹ Renvall 1947, s. 105-106.

¹⁰ Metatieto on rakenteista tietoa, joka kuvaa muuta tietoa sekä ohjaa ja dokumentoi sen käsittelyä ja hallintaa, JHS 143 (versio 3.2.2006). Asiakirjatietoa ja sen rakennetta ja kontekstia kuvaava kuvaileva tieto on yhdenlaista metatietoa. Luodessaan informaatiolle kontekstin ja rakenteen osana asiakirjaprosessia metatieto kiinnittyy asiakirjan ominaisuuksiksi.

Arkistointi tai asiakirjatiedon talteenotto asiakirjajärjestelmään ei estä tietoaainestoa saamasta uusia tehtäviä ja konteksteja, kun sitä jälleenkäytetään tai kun se siirretään esimerkiksi toiseen säilytysjärjestelmään. Esimerkiksi tutkija voi muodostaa tutkimusarkistonsa niistä asiakirjoista, jotka palvelevat hänen kulloistakin tutkimustehtäväänsä ja joiden toiminnallinen yhteenkuuluvuus siis syntyy tuon tutkimustehtävän kautta. Tutkijan näkökulmasta kyse on arkistosta, vaikka asiakirjojen alkuperäisen tehtävän näkökulmasta asiakirjat on kerätty yhteen kokoelmaksi. Tämä tutkimusarkisto on kuitenkin arkistonmuodostuksensa perusteella erotettavissa niistä arkistoista, joiden asiakirjoja siihen on valittu, jos alkuperäisarkistojen arkistonmuodostus on tunnettu. Kuvailussa myös uuteen arkistonmuodostukseen liittyvät kontekstitiedot otetaan talteen.

Samasta aineistosta voidaan siis konstruoida useita arkistoja kuvailun kontekstista riippuen. Toisin sanoen arkistoa voidaan tarkastella kuvailijan tai jonkin kuvailujärjestelmän käsitteellisenä konstruktiona. Vastaavasti arkisto, josta on seulontatoimenpiteen johdosta hävitetty osa asiakirjoista, näyttäytyy valikointiprosessin kautta syntyneenä konstruktiona.

Arkistokuvailun käsite luotiin anglosaksisissa maissa, jossa se rajattiin koskemaan asiakirjojen *life cycle* -mallin mukaisesti asiakirjojen historiallista, päätearkistovaihetta. Ajatuksena oli, että arkistokuvailun tehtävä on täydentää asiakirjahallinnossa tallennettua, ensisijaisesti arkistojen aktiivijajan käyttäjiä palvelevaa metatietoa. Sitä vastoin Suomessa kehitettiin jo 1970-luvulla arkistotoimen käsite, joka laajensi perinteistä arkistohoidon käsitettä asiakirjahallinnon (kirjaamon) tontille. 1980-luvulta alkaen on Suomessa yhä moniäänisemmin tulkittu, että asiakirjojen elinkaari ei ole vaihteellinen vaan jatkumo (vrt. kanadalainen ja australialainen *continuum*-malli), jossa asiakirjatiетoon kohdistuu jatkuvasti samanlaisia hallinta- ja käyttötoimenpiteitä eri konteksteissa. Tulkinnan mukaisesti on sittemmin otettu käyttöön asiakirjahallinnan käsite, jolla tarkoitetaan kaikkia asiakirjaan liittyviä toimenpiteitä ja tehtäviä.¹¹

Asiakirjahallinnan jatkumomallissa arkistollinen näkökulma otetaan huomioon jo asiakirjan elinkaaren alkuvaiheessa. Suomessa on käytännössä pyritty asiakirjatiedon elinkaaren ennakoivalla suunnittelulla vaikuttamaan siihen, että asiakirjahallinnossa syntyvä kuvailutieto palvelisi mahdollisimman hyvin myös asiakirjatietojen myöhempää käyttöä. Vaikka teoriassa tarpeellinen asiakirjahallinnollinen ja arkistollinen kuvailutieto voidaan tuottaa integroidusti asiakirjatiedon tuottamisen ja arkistoinnin yhteydessä, käytännössä sitä on täydennettävä takautuvasti paitsi myöhempiin hallinta- ja käyttökonteksteihin liittyvillä metatiedoilla ja luokituksilla myös laaja-alaisemmalla sosiokulttuurista kontekstia esittävällä ja tiedonhakua palvelevalla kuvailulla.

Määritelmällisesti asiakirjahallinta sisältää aineiston uudelleen käytön näkökulman. Toisaalta asiakirjahallintaa ohjaavan asiakirjahallinnon näkökulma on riippuvainen asiakirjahallinnosta vastaavan organisaation tehtäväksi annosta. Yleensä organisaation näkökulma aineistonsa, sen arvonmäärittelyyn ja kuvailuun, poikkeaa arkistollisesta, aineiston kulttuurihistoriallisen uudelleen käytön huomioon ottavasta näkökulmasta. Arkistolaitoksen johtaman suomalaisen arkistotoiminnan dilemma on, miten uudelleen käytön näkökulma voidaan integroida asiakirjahallintoon niin, että aineistoon kohdistettavat seulonta- ja kuvailu- ja muut

¹¹ Henttonen 2015, s. 42-44.

arkistolliset hallintatoimenpiteet eivät vahingoita aineiston todennettavuutta organisaation toiminnan dokumentaationa.

Postmodernistisen arkistoajattelun 1990-luvulta lähtien esiin nostama näkemys asiakirjojen jatkuvista muuttuvista konteksteista ja merkityssisällöistä on lähtökohtaisesti helpompi omaksua asiakirjan elinkaaren jatkumomallin pohjalta kuin sellaisessa teoreettisessa viitekehelyksessä, jossa tehdään ero asiakirjan ajankohtaisen ja historiallisen vaiheen välille.¹² Jatkumomallissa ero asiakirjahallinnollisen dokumentoinnin ja metatiedon sekä arkistollisen dokumentoinnin ja kuvailutiedon välillä tehdään ensisijaisesti kuvailun funktion, tehtäväkontekstin kautta. Asiakirjahallinnollisen metatiedon tehtävä on tukea asiakirjatiedon talteenottoa, käsittelyä ja käyttöä organisaatiossa, jossa se luodaan. Asiakirjahallinnon tekemä dokumentointityö on kuitenkin arkistokuvailua, siinä määrin kuin se ottaa myös asiakirjatiedon uudelleen käytön suunnitelmallisesti huomioon. Muuten se on arkistokuvailua vain aksidentaalisesti.¹³

Erilaiset asia- ja asiakirjarekisterit sisältävät asiakirjojen sisältöä ja kontekstia kuvaavaa, asiakirjahallinnon tuottamaa metatietoa. Ajankohtaisuutensa menettäneiden asiakirjojen takautuva kuvailu päätearkistossa tuottaa sekundaarista kuvailutietoa, joka rikastaa sisältö- ja kontekstitietoja valitun kuvailujärjestelmän puitteissa. Lisäksi lähinnä arkistoinstituutioissa kuvaillaan niiden pitkälti yksityisten aineistojen sisältöä ja kontekstia, jotka eivät ole säädellyn tai systemaattisen elinkaarihallinnan piirissä. Niiden ”asiakirjallisuus” voidaan luoda jopa täysin vasta arkistossa jälkikäteisen kuvailun avulla.

Perinteisesti arkistonhoitajat ovat tallentaneet keräämänsä kuvailutiedot arkistointijärjestystä kuvastaviin arkistoluetteloihin ja tiedonhakua avustaviin erityishakemistoihin. Sittemmin on laadittu standardoituja, rakenteellisia kuvailuja, joiden sisältö ja esitystapa perustuvat suunniteltuun kuvailuformaattiin eli metadataskeemaan. Suomessa kuvailu on 1990-luvun alusta lähtien erotettu käsitteellisesti luetteloinnista. Sitä ennen kuvailevan tiedon kerääminen, analysointi ja esittäminen ovat kuuluneet luettelointikäsitteen piiriin.¹⁴ Kuvailu- ja luettelointisäännöt määrittävät kuvailukohteet ja säätelevät, mitä tietoja niistä esitetään ja miten kuvailun kohteet ja niitä koskevat tiedot luetteloidaan ja merkitään.

Laajemmasta näkökulmasta kaikki erilaiset arkistokaavat, arkistoluettelot, asiarekisterit, hakemistot, tietokannat, arkistonmuodostussuunnitelmat ja vastaavat tiedon järjestämistavat ovat johonkin kuvailuformaattiin perustuvia kuvailujärjestelmiä. Yhtä lailla arkistolle luotu järjestys kuin siitä laadittu kuvailukin ovat olleet arkistoinstituutioiden ja

¹² Ks. Kilkki 2002, s. 57-61.

¹³ Asiakirjahallinnollisesta ja arkistollisesta dokumentoinnista ks. Valtonen 2005, s. 70-84. Arkistolaitoksen Sähke1-normissa kuvailumetatieto erotettiin käsitteellisesti rekisteröinti- ja asiakirjametatiedoista seuraavasti: kuvailumetatieto kuvailee arkistolaitokseen arkistoitavaa aineistoa siirron yhteydessä, kun taas rekisteröinti- ja asiakirjametatiedot tukevat asioiden käsittelyvaiheiden ja niihin liittyvien asiakirjojen rekisteröintiä ja asiakirjallisten tietojen asiakirjahallinnollisten ominaisuuksien toteutumista, Asiankäsittelyjärjestelmiin sisältyvien pysyvästi säilytettävien asiakirjallisten tietojen säilyttäminen yksinomaan sähköisessä muodossa. Arkistolaitoksen määräys 20.12.2005 (KA 1486/40/2005), s. 19; vrt. JHS 143 (versio 3.2.2006). Asiakirjahallinnon ISO 23081 -standardissa kuvailua ja metatietoa ei ole erotettu käsitteellisesti toisistaan vaan kuvailu katsotaan osaksi metatietojen hallintaa asiakirjan jatkumomalliajattelun mukaisesti, Nissi 2013, s. 17, 58-59.

¹⁴ Erottelu tehtiin ensimmäisiä kuvailu- ja luettelointisääntöjä laadittaessa, ks. Arkistojen kuvailu- ja luettelointisäännöt 1997, s. 8-9, ja vrt. esim. Järvinen 1978, s. 64.

arkistoammattilaisten tapoja jäsentää, esittää ja hallita arkistollista todellisuutta. Kuvailuformaatti voidaan niin ollen nähdä näkymää asiakirjatiedon todellisuuteen toisaalta rakentavana ja toisaalta suoranaisesti rajaavana sääntökoelmana. Kuvailu on käsitettävä arkistollisen todellisuuden representaatioksi, joka ei koskaan ole arkistoaineiston täydellinen tai objektiivinen esitys vaan heijastaa arkistoammatilaisen kulloinkin omaksumia tehtäviä, käyttäjien asetettuja tai havainnoituja tietotarpeita, yleisiä arkistoteoreettisia ajatuksia, periaatteita ja usein tapauskohtaisia käytäntöjä, sosiokulttuurista ympäristöä sekä kuvailijan näkemyksiä kuvailusta ja subjektiivisia tulkintoja aineistosta.¹⁵

Koska myös asiakirja voidaan mieltää todellisuuden representaatioksi, varsinainen arkistokuvailu voidaan määritellä representaation representaatioksi.¹⁶ Niin ollen arkistokuvailun käsitteelliset mallit ja standardit eivät suoranaisesti mallinna tai määritä asiakirjallista todellisuutta vaan sitä, mitä tuosta todellisuudesta on arkistollisesta näkökulmasta mielekästä esittää. Toisaalta siinä määrin kuin nuo arkistokuvailun määrittelemät metatiedot kiinnittyvät asiakirjojen ominaisuuksiksi, arkistokuvailu on osa todellisuuden asiakirjallista representaatiota, tiedon kontekstuaalisuutta ja asiakirjallisuutta.

Arkistollisen näkökulman voidaan nähdä yleisemminkin integroituvan osaksi asiakirjallista näkökulmaa maailmasta, osaksi sitä todellisuutta, jota asiakirja esittää, mutta johon se myös suoraan tai epäsuorasti kuuluu ja jossa se vaikuttaa. Sen vuoksi on hyvin tärkeää, että myös arkistokuvailun kontekstit dokumentoidaan.

1.3. Tutkimuslähteistä ja niiden käytöstä

Merkittävän lähdeaineiston niin tälle kuin mille tahansa suomalaista arkistotoimen historiaa käsittelevälle tutkimukselle muodostavat Valtionarkiston ja maakunta-arkistojen 1930-luvulta alkaen pitämien arkistokokousten pöytäkirjat. Keskustelupöytäkirjaluonteensa ja välillä runsaan liiteaineistonsa johdosta ne välittävät tärkeää tietoa keskeisten arkistovaikuttajien mielipiteistä ja mielipide-eroavaisuuksista. 1960-luvulta alkaen ryhdyttiin järjestämään liikearkistopäiviä, joissa oli mukana liikearkistokentän lisäksi arkistolaitoksen edustajia, ja vuodesta 1978 valtakunnallisia arkistopäiviä. Niissä käytetyt alustukset ja puheenvuorot otettiin talteen ja julkaistiin Liikearkistoyhdistyksen ja arkistolaitoksen julkaisusarjoissa.

1980-luvulta ja varsinkin 1990-luvulta alkaen arkistolaitoksessa kehitettiin toimintaa erilaisten hankkeiden puitteissa. Hankkeiden yhteydessä pidettiin luonnollisesti kokouksia ja seminaareja, valmisteltiin suunnitelmia, muistioita ja raportteja ja vaihdettiin mielipiteitä perinteisen kirjeen, puhelimen, faksin tai sähköpostin välityksellä. Valitettavasti hankeasiakirjojen arkistointi ei ole arkistolaitoksessa ollut niin järjestelmällistä kuin ehkä voisi olettaa. Sen vuoksi esimerkiksi 1990-luvun kuvailuhankkeen asiakirjoja on joutunut

¹⁵ Järjestämisestä ja kuvailusta arkistollisena representaationa, ks. Yakel 2003, s. 1-25; Voutilainen 2006, s. 17-25.

¹⁶ Vrt. Yeo 2007, s. 315-343; Yeo 2008. Geoffrey Yeon mukaan "asiakirja on pysyväisluonteinen toimintojen ja tapahtumien representaatio, jonka luoneet henkilöt (tai heidän valtuutetut edustajansa) tai laitteet osallistuvat itse kyseisiin toimintoihin ja tapahtumiin tai havainnoivat niitä". Yeon määritelmään ei näytä sisältyvän eksplisiittisesti ajatusta siitä, että asiakirja itse on enemmän tai vähemmän osa sitä todellisuutta, jota se esittää, ja että dokumentin "asiakirjallisuus" oikeastaan riippuu siitä, missä määrin dokumenttia voidaan havainnoida osana tuota todellisuutta. Luonnollisesti tieto siitä, että asiakirjan laatijat ovat osallistuneet sen esittämisiin tapahtumiin, lisää asiakirjan sisältämän tiedon luotettavuutta, mutta vain mahdollisuus arvioida asiakirjan kontekstia todellisuuden osana tekee asiakirjasta todennettavan.

etsimään yksittäisten virkamiesten säilyttämien tai jälkeensä jättämien paperien joukosta. Toisaalta nämä ”kaksoiskappalearkistot” sisältävät myös paljon muistiinpanoluonteista, parhaimmillaan muistiinpanon tekijän henkilökohtaisia ajatuksia valottavaa tietoa, jota ei virallisista pöytäkirjoista ja raporteista välttämättä löydy. Tämän tutkimuksen puitteissa ei ole ollut mahdollisuutta epävirallisen aineiston kattavaan inventointiin ja tutkimiseen.

Luonnollisesti laaditut luettelot, kortistot, hakemistot ja oppaat dokumentoivat aikojen kuluessa vallinneista kuvailukäytännöistä. Vastaavasti Valtionarkiston ja arkistolaitoksen ohjeet ja määräykset todistavat Suomen johtavassa arkistoviranomaisessa kehitetyistä periaatteista ja menetelmistä. Monien julkisten ja julkisrahoitteisten arkistoinstituutioiden arkistointi- ja luettelointimenetelmistä on laadittu myös artikkeleita, opinnäytetöitä ja esitteitä.

On syytä mainita, että muiden kuin arkistolaitoksen kuvailuperiaatteiden, -menetelmien ja -käytäntöjen tutkiminen perustuu työekonomisista syistä lähes täysin joko painettuna tai verkossa julkaistuu aineistoon. Muutenkin tutkimus painottuu arkistolaitoksessa kehitetyn ja harjoitetun luetteloinnin ja kuvailun historiaan. Tämä on siinä mielessä perusteltua, että jo 1800-luvun lopulta lähtien Valtionarkisto ohjasi valtionhallinnon arkistonhoitoa ja vuodesta 1939 lähtien normitti sitä koko julkisen hallinnon osalta, ja arkistolaitoksen tehtävä myös yksityisen asiakirjallisen kulttuuriperinnön säilyttäjänä on kannustanut arkistolaitosta opastamaan yksityisarkistojenkin hoitoa. Lisäksi edellä mainitussa yhteispohjoismaisessa kuvailuhistoriahankkeessa päätettiin omaksua samanlainen, ellei jyrkemminkin viranomaisnäkökulmaan rajoittuva lähtökohta.¹⁷

Perinteistä suomalaista arkistokirjallisuutta ovat lähdeoppaiden ja -julkaisujen, oppikirjojen, opinnäytetöiden ja julkaistujen arkistohakemistojen ohella edustaneet jo neljän, viiden vuosikymmen ajan Liikearkistoyhdistyksen Liikearkisto-lehti (myöh. Faili) ja arkistolaitoksen Arkistoviesti-lehti (myöh. Akti). Suomalaisen arkistoteoreettisen ajattelun ja sen kehittymisen tarkastelun näkökulmasta tärkeä on Arkistoyhdistyksen 1980-luvulta alkaen toimittama Arkisto-julkaisusarja. Arkistolaitoksen historiasta kirjoitetut monografiat ja artikkelit ovat olleet suureksi hyödyksi etenkin 1800-luvun ja 1900-luvun alun historiaa tutkiessa. Joitakin kuvailun historian tutkimuksen kannalta tärkeitä artikkeleita on julkaistu myös arkistovaikuttajien juhla- ja muistokirjojen yhteydessä sekä kansainvälisissä julkaisusarjoissa. Verkkojulkaisut ja verkkokirjoittaminen ovat yleistyneet viime vuosikymmenen loppupuolelta alkaen.

¹⁷ Att beskriva arkiv i Norden.

2. Luetteloiva kuvailu

2.1. Luetteloinnin alku Valtionarkistossa

Arkistojen käyttöä tieteellisen (historian) tutkimuksen tarpeisiin pyrittiin Suomessa edistämään aluksi keräämällä ja julkaisemalla mm. Ruotsissa säilyneitä Suomea koskevia vanhimpia asiakirjoja. Toiminta alkoi 1800-luvun alkupuolella. Lähdejulkaisut sisälsivät tavallisesti johdanto-osan sekä runsaasti asiakirjoihin liittyviä kommentteja. Nämä tiedot olivat enimmäkseen lähdekriittisiä. Toisin sanoen ne kirjoitettiin tutkimuksellisesta eikä arkistonäkökulmasta.

Yksi huomattavimmista asiakirjojen julkaisijoista oli dosentti Edvard Grönblad. Työskennellessään Helsingin yliopiston kirjaston amanuenssina 1840-luvulla Grönblad aloitti kirjaston arvokkaiden käsikirjoituskokoelmien luetteloinnin. Grönblad kirjoitti kunkin käsikirjoituksen tiedot erillisille lapuille. Tiedot koostuivat nimikkeestä tai lyhyestä sisältökuvauksesta, tutkimusarvoa koskevasta luonnehinnasta ja ulkoasun kuvauksesta. Luettelointi jäi kesken.¹⁸

Samoihin aikoihin Grönblad ryhtyi ensimmäisenä selvittämään samassa senaatin rakennuksessa sijainneen senaatinarkiston eli tulevan Valtionarkiston aineistoja historiantutkimusta silmällä pitäen. Siinä työssään hän löysi voudintilien pergamenttikansilehdissä säilyneet keskiaikaiset asiakirjafragmentit. Grönblad ymmärsi, että fragmentteja ei voitu yhdistellä, ennen kuin koko tilikirja-aineisto oli luetteloitu. Hänen ehdotuksestaan senaatti teki vuonna 1843 päätöksen senaatinarkiston ns. vanhan arkiston eli pääasiassa Ruotsista Haminan rauhan jälkeen saatujen asiakirjojen järjestely- ja luettelointityöstä.

Grönblad aloitti työn vanhemmista tilikirjoista, voudintileistä vv. 1530-1634, joiden sisällössä ja arkistonmuodostuksessa hän näki eron uudempaan eli läänintilien sarjaan verrattuna. Hänen vihdoinkin vuonna 1856 valmiiksi saamansa työn tuloksena syntyi laaja ja yksityiskohtainen asiakirjaluettelo, johon oli merkitty kunkin numeroidun niteen otsikko (tai lyhyt selostus), luonnehdinta asiakirjan tutkimusarvosta sekä havaintoja puuttuvista lehdistä ja sineteistä. Luettelot oli laadittu palvelemaan tulevia käyttäjiä, ei vain keskiaikaisten fragmenttien yhdistelyä.¹⁹

Sisältömerkintöjensä ja luetteloinnin asiakirjakohtaisuuden puolesta Grönbladin luettelot muistuttavat hänen yliopiston käsikirjoituskokoelmista laatimaansa lipustoa. Yhdessä näitä rekistereitä, joista toinen kohdistui yksityisiin asiakirjoihin, toinen viranomaisasiakirjoihin,

¹⁸ Alakallanvaara 1977, s. 20-22. Yliopiston käsikirjoituskokoelmilla tarkoitetaan painamattomien käsikirjoitusten ohella muuta yksityistä asiakirja-aineistoa sekä kirjaston virka-arkistoa, *ibidem*, s. 9. Grönbladin luettelointityö kohdistui historiaan ja juridiikkaan liittyviin käsikirjoituksiin, *ibidem*, s. 21.

¹⁹ Kansallisarkiston I arkisto, Bnb:1-2; Kerkkonen 1988, s. 37-61.

voidaan pitää suomalaisen arkistoluetteloinnin ja -kuvailun pioneeritöinä.²⁰ Niiden ansiosta senaatinarkisto alkoi vähitellen muuttua tutkimuslaitokseksi.

Grönbladin työtä senaatinarkiston vanhan arkiston luetteloinnissa jatkoi Karl August Bomansson, joka vuonna 1858 nimitettiin senaatinarkiston amanuenssiksi ja heti sen jälkeen avasi arkiston yleisölle. Vuonna 1867 hän sai valmiiksi senaatin virka-arkiston luettelon.²¹ Myös Bomansson oli yhtä paljon historiantutkija kuin arkistomies ja myös hänestä tuli aikansa paras Suomen historian lähdeaineiston tuntija. Arkistotyön ja historiantutkimuksen välisestä kytköksestä tulikin Valtionarkistossa perinne, jopa velvoite.

Vuonna 1880 Reinhold Hausen seurasi puolestaan Bomanssonia, aluksi viransijaisena. Ensimmäisissä ohjeissa Valtionarkiston virkamiehille vuodelta 1881 viraston tehtäväksi annettiin ”historiallisia tutkimuksia tai muita tarpeita varten asettaa käytettäväksi, säilyttää, järjestää, luetteloida ja hoitaa” hallinnollisia, oikeudellisia ja muita kansallisesti merkittäviä asiakirjoja. Vuonna 1883 Hausen julkaisi kirjasen *Öfversigt af Finlands Statsarkivets uppkomst, tillväxt och närvarande organisation*. Sen lopussa oli lyhyt yleiskatsaus Valtionarkiston asiakirja-aineistoon, joka todistaa siitä, että Valtionarkisto oli saanut aineistonsa jollain tapaa hallintaan. Kirjanen toimi Valtionarkiston oppaana yli puolen vuosisadan ajan.²²

1880-luvulla Hausenista tuli arkistoaineiston suunnitelmallisen seulonnan uranuurtaja Suomessa.²³ Samanaikaisesti ja Valtionarkiston ohjesäännön mukaisesti järjestämis- ja luettelointityön kenttää laajennettiin keskusvirastoista maakunnissa toimivien virastojen kuten lääninhallitusten ja hovioikeuksien aineistoihin. Myös seurakuntien hallussa olevat aineistot ja vieläpä eräät yksityisarkistot tulivat vuosisadan lopulta alkaen kiinnostuksen kohteiksi. Toisaalta kysymys paikallisarkistojen turvaamisesta jäi vuosikymmeniksi vaille ratkaisua. Pääpaino historiantutkimuksen edistämisessä oli edelleen keskiajan asiakirjalähteissä. Hausen teki arvokkaan elämäntyön myös Suomen keskiaikaisen asiakirja-aineiston julkaisijana.

Runsaampaa 1800-luvun aineistoa käsiteltäessä ei voitu seurata Grönbladin yksityiskohtaista luettelointitapaa saati kuvailla jokaisen asiakirjan tai asiakirjavihkon tietosisältöä. Toisaalta tutkimusharrastus uudempaa aineistoa kohtaa ei ollut niin suurta, että Valtionarkistossa olisi - muutamia erikoiskokoelmia (mm. Biographica ja Topographica) lukuun ottamatta - nähty vaivan arvoiseksi seurata keskieuropalaista tai ruotsalaista esimerkkiä aineistojen ryhmittelyssä tutkimusaiheen perusteella. Tämä järjestämistapa olisi rikkonut arkistoteorian kulmakiveksi sittemmin vakiintunutta provenienssiperiaattia, jonka mukaan asiakirjat on säilytettävä siinä yhteydessä, jonne ne ovat alkuperäisen tehtävänsä suoritettuaan päätyneetkin.²⁴

Sitä paitsi autonomisen Suomen hallitus tarvitsi uudempaa keskushallinnon aineistoa jatkuvasti työssään. Senaatinarkistohan oli toiselta puoleltaan senaatin virka-arkisto. Sen

²⁰ Jo Pirkko Rastas oivalsi historiallisen jatkumon Grönbladista nykymuotoiseen arkistokuvailuun, Rastas 1999, s. 119-120.

²¹ Pohjola 1983, s. 134, 136.

²² Kerkkonen, s. 99-100.

²³ Rastas 1983a, s. 39-56.

²⁴ Rosén 1945, s. 148-150; Orrman 2000, s. 143.

sijaan että viranomaisten aineistot olisi suurta vaivaa nähden työstetty aiheen mukaisiksi kokoelmiksi, ne säilytettiin virastoittain tai osastoittain ja viraston rekisteröinti- ja arkistointikäytäntöihin palautuviin sarjoihin ryhmiteltynä. Senaatin ja muiden keskeisten hallintoviranomaisten sekä korkeimpien tuomioistuimien arkistoissa sarjanmuodostus tapahtui pitkälti ns. sarja-aktijärjestelmän perusteella. Opittuaan virkatyönsä puitteissa tämän rekisteröinti- ja arkistointijärjestelmän Valtionarkiston virkamiehet pystyivät tehokkaasti palvelemaan yksittäisiä tutkijoitakin ilman ylimääräisiä hakuvälineitä.

Sarja-aktijärjestelmässä diaarit rekisteröivät asiankäsittelyn vaiheet ja toimivat hakemistoina muodollisten seikkojen perusteella erillisiin sarjoihin järjestetyille päätösten ja kirjeiden tallekappaleille, päätösten valmisteluasiakirjoille sekä saapuneille kirjeille. Kaikkien samaa aihetta (asiaa, henkilöä, paikkaa tms.) koskevien asiakirjojen järjestäminen asia-akteiksi oli viranomaisissa harvinaista.²⁵ Kun arkistoista laadittiin luettelo, asiakirjat luettelointiin sarjoittain aikajärjestyksessä sidoksen, kansion tai muun fyysisen yksikön muodostaessa luettelointiyksikön kussakin diaarimerkinnässä mainittujen asiakirjojen sijaan. Toisin sanoen luettelointiyksikkö sisälsi tavallisesti lukuisia asiakirjavihkoja tai yksittäisiä asiakirjoja.

Valtionarkisto oli vuosikymmenien ajan yksinään huolehtimassa viranomaisarkistojen järjestämisestä ja luetteloinnista. Edes keskusvirastoilla ei ollut edellytyksiä tai kiinnostusta arkistoluetteloiden laatimiseen, ja silloinkin kuin toimeen ryhdyttiin, periaatteet olivat epäyhtenäisiä.²⁶ Tämä käy ilmi Suomen Historiallisen Seuran vuonna 1918 teettämästä selvityksestä, jonka mukaan keskusvirastojen arkistot olivat enimmäkseen järjestämättä ja kokonaan vailla varsinaisia arkistoluetteloita.²⁷ Valtionarkistolla ei ollut puolestaan riittäviä valtuuksia johtaa ja valvoa viranomaisten arkistohoitoa, ennen kuin ensimmäinen arkistolaki vuonna 1939 tuli voimaan. 1930-luvulla, maakunta-arkistoverkoston luomisen jälkeen, ja kun lainvalmistelussa oli lähdetty siitä, että Valtionarkistolle annettaisiin valtuudet viranomaisten arkistohoidon ohjaamiseen, arkistolaitoksessa ryhdyttiin pohtimaan periaatteita, joiden mukaan virka-arkistojen luettelointia voidaan yhtenäistää.

2.2. Porvoon ja Turun tuomiokapitulien arkistojen luettelointi

Kirkolliset arkistot muodostavat vanhimman verrattain kattavasti Suomessa säilyneen asiakirjaperinnön. Niiden suojelemiseen kiinnitettiin jo varhain huomiota osana seurakuntien, rovastikuntien ja hiippakuntien omaisuutta. Niinpä seurakunnissa pappien tuli merkitä inventaarioluetteloihin myös kirkonarkiston sisältämät asiakirjat, ja jollain tasolla kirjanpidon ajantasaisuutta ja arkiston kuntoa myös valvottiin rovastin- ja piispantarkastuksissa. Näistä merkinnöistä oli hyötyä, jos sattui, että arkistoa ryhdyttiin suunnitelmallisesti kunnostamaan.

Aessori J.A. Lindelöf sai Porvoon tuomiokapitulilta vuonna 1885 tehtäväkseen kunnostaa Porvoon tuomiokapitulin arkiston sekä siihen liittyvät Viipurin ja Haminan konsistorien arkistot ja Vanhan Suomen koululaitoksen asiakirjat. Apunaan edeltäjänsä laatimat inventaarioluettelot Lindelöf piti edellä mainitut ryhmät erillään toisistaan, jakoi Porvoon

²⁵ Salmela 1968, s. 303-304.

²⁶ Poikkeuksena maanmittaushallitus ja sen alaiset lääninmaanmittauskonttorit, joissa laadittiin 1800-luvun puolivälistä alkaen yksityiskohtaisia luetteloita kartoille ja asiakirjoille, ks. Oja 1945, s. 205-206.

²⁷ Rauhala 1921, s. 1-22. Maalaiskuntien arkistohoidon tilanteesta ennen ensimmäistä arkistolakia, ks. Viikki 1983, s. 57-78.

tuomiokapitulin arkiston kahtia rajavuotena vuoden 1868 kirkollislaki ja erotti painotuotteet asiakirjojen joukosta. Järjestämistyössä hän kertoi pitäneensä silmällä niin pitkälle kuin mahdollista ”silloisen asiantuntijain ja asiakirjoihin liittyneen toiminnan luonnollista kulkua”. Hänen laatimassaan luettelossa tämä alkuperäisen arkistonmuodostuksen kunnioittaminen näkyy selkeimmin siinä, että tuomiokapitulin pöytäkirjat ja kaikki asioiden valmisteluasiakirjat rekistereineen käsittävät tuomiokapitulin arkiston pääaineisto oli erotettu omaksi osastokseen, jonka ympärille oli järjestetty ylimpien viranomaisten kiertokirjeet, tiliasiakirjat ja muut muita kuin päivittäisiä asioita koskevat asiakirjat.

Sarjat ja luettelointiyksiköt Lindelöf pyrki nimeämään ytimekkäästi ja osuvasti ottaen kuitenkin huomioon aineiston alkuperäiset nimikkeet. Lisäksi hän merkitsi luetteloon aineiston sijaintitiedot ja rajavuodet. Luettelon vuonna 1886 julkaistuun versioon Lindelöf laati varsin yksityiskohtaisen selostuksen aineiston synty- ja säilytyshistoriasta ja tekemistään järjestely- ja luettelointitöistä sekä kuvaukset tuomiokapitulin ja konsistorien organisaatioista, asemasta hallintohierarkiassa ja toimialueista. Itse hän suhtautui työhönsä lähtökohtana aineiston tarkemmalle järjestämiselle ja luetteloinnille historianantutkijoita varten.²⁸ Kirkkohistorian tutkija Adolf Neovius julkaisikin seuraavan vuosikymmenen alussa hyvin tyhjentäviä luetteloja muutamasta osasta tuomiokapitulin aineistoa.²⁹

Kaksi vuosikymmentä myöhemmin Turun tuomiokapituli kutsui Valtionarkiston virkamiehen Kaarlo Österbladhin järjestämään ja luetteloimaan tämän Suomen vanhimman viraston arkiston. Ennen työnsä aloittamista Österbladh kävi tutustumassa tapaan, jolla tuomiokapituliarkistot oli järjestetty Ruotsissa, ja ylipäänsä hän nojasi työnsä Ruotsissa vuonna 1903 annettuihin julkisten arkistojen järjestämistä ja luettelointia koskeviin yleisiin periaatteisiin. Keskeinen periaate oli aineiston ryhmittely yleisen arkistokaavan pohjalta (ks. luku Yleinen arkistokaava ja luettelointi).

Ruotsin yleistä arkistokaavaa noudattaen Österbladh ryhmitteli asiakirjasarjat pöytäkirjoihin, registratuureihin (toisteet), diaareihin, luetteloihin, saapuneisiin asiakirjoihin (kolme eri ryhmää), tileihin ja erityiskokoelmiin. Merkityksellisiä tämän tutkimuksen aiheen kannalta on myös hänen tarkat ja monipuoliset luettelomerkintänsä, jotka hän kirjasi sarjojen samoin kuin yksittäisistä niteistä ja kansioista muodostettujen luettelointiyksikköjen lomaan. Merkinnät sisälsivät tietoja aukoista aineistossa, arkistointijärjestyksestä, sarjojen ja yksikköjen välisistä yhteyksistä, sisältyvistä hakemistoista, fyysisestä muodosta sekä tietosisällöstä esimerkiksi silloin, kun sarja tai yksikkö sisälsi jotain nimikkeestä poikkeavaa tai erityisen mielenkiintoista aineistoa tai kun nimikettä oli syytä selvittää. Österbladh sai työnsä valmiiksi vuonna 1910 kahden vuoden uurastuksen jälkeen ja seuraavana vuonna luettelo julkaistiin Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimesta.³⁰

²⁸ Domkapitel-arkivet i Borgå, ordnadt och förtecknadt af J.A. Lindelöf. Helsingfors 1886.

²⁹ Ad. Neovius, Specialkatalog öfver Domkapitelsarkivet i Borgå I-IV. Borgå 1891-1893.

³⁰ Turun tuomiokapitulinarkiston luettelo. Laatinut ja julkaissut Kaarlo Österbladh. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia IX. Turku 1911. Kun 1990-luvulla Turun tuomiokapitulin arkisto kuvailtiin uusien kuvailusääntöjen mukaisesti, Österbladhin laatimat kuvailutiedot voitiin hyödyntää pitkälti sellaisenaan.

2.3. Yksityisarkistojen³¹ luetteloinnin varhaisia piirteitä

Suvun, kartanon tai talon papereiden kerääminen ja säilyttäminen voidaan katsoa varhaisimmaksi yksityisarkistoja koskevaksi harrastustoiminnaksi. Joissain tapauksissa tämä harrastus johti luetteloiden laatimiseen tärkeimmistä asiakirjoista.³² Ensimmäiset varsinaiset yksityisten asiakirjojen keruuhankkeet toteutettiin 1800-luvun loppupuolella. Niiden tuloksena kertyi yksityisluonteista aineistoa mm. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Svenska Litteratursällskapet i Finland -seuran ja Helsingin yliopiston kirjaston haltuun. Myöhemmin toimintaan liittyivät mukaan mm. Suomen Historiallinen Seura sekä kotiseutuyhdistykset. Kun mukaan otetaan yleisarkistot, erikoisarkistot, museot, kirjastot, yliopistot, tutkimuslaitokset, koulut, kaupungit, maalaiskunnat, historyyhdistykset, kulttuuri- ja perinneyhdistykset, aatteelliset yhdistykset, puolueet, ammattijärjestöt, liikeyritykset, kartanot, sukuseurat ja yksityishenkilöt, on helppo ymmärtää, että yksityisarkistokenttä ja yksityisarkistojen keräys-, arkistointi- ja luettelointikäytännöt ovat olleet monenkirjavia.³³

Turun akatemiassa säilytettiin H. G. Porthanin aikaista käsikirjoitusten ja tieteellisen kirjeenvaihdon kokoelmaa. Se tuhoutui pääosin Turun palossa vuonna 1827, mutta pelastuneet asiakirjat siirrettiin yliopiston mukana Helsinkiin. Kuten todettu Edvard Grönblad aloitti 1840-luvulla Helsingin yliopiston kirjaston yksityisten käsikirjoitusten luetteloinnin irrallisille lipuille. 1860-luvun lopulla A. O. Freudenthal ryhtyi luetteloimaan käsikirjoituksia ja muita asiakirjoja aiheen mukaan. Työn tuloksena syntyi kaikkiaan viisi sidottua luetteloa, joista useimmissa oli kirjoittaja-, aihe- tai kronologinen rekisteri. Kustakin käsikirjoituksesta tai käsikirjoitusniteestä merkittiin luetteloon otsikko tai sisältöyhteenvedo. Muita kuvailutietoja merkittiin epäsystemaattisesti. Samalla Freudenthal jatkoi Grönbladin lipustojärjestelmää.³⁴

Viimeistään 1900-luvun alussa käsikirjoitusosastolla aloitettiin yksittäisten kokoelmien luettelointi sekä vastaanottajan ja lähettäjän mukaisten kirjekortistojen laatiminen. Jälkimmäiset olivat paisuneet 1940-luvun loppuun mennessä noin 40 000 korttia sisältäväksi rekisteriksi. Sidottujen luetteloiden rinnalle laadittiin 1910-luvun lopulta lähtien runsaasti lähinnä aiheenmukaisia rekistereitä. Tavoitteena oli rekisteröidä jokainen käsikirjoitus erikseen painetun julkaisun tavoin.³⁵

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkistossa sisällön mukaisen luetteloinnin kohteena on ollut perinnetutkimusta varten kerätty muistiinpanoaineisto. Keskeiseksi luettelointimenetelmäksi kehitettiin keräelmäkohtainen perinnelajien määrittely, jota on kutsuttu analyysiksi. Vuonna 1903 julkaistu ensimmäinen arkistoluettelo koostui kerääjän

³¹ Suomessa ja muissa pohjoismaissa yksityisluontoisten asiakirjojen on katsottu muodostavan arkistoja siinä missä viranomaisasiakirjojenkin. Anglosaksisissa maissa *records* -termi ei kata yksityisluonteisia dokumentteja eikä varsinkaan yksityishenkilöiden ja perheiden dokumentteja ole perinteisesti tarkasteltu arkistoina vaan kokoelmina, ks. Lybeck et al. 2006, s. 228, Henttonen 2015, s. 16, 27-28.

³² Huomattavana esimerkkinä vapaaherra Gustaf Reuterholmin 1770-luvulla suorittama Jokioisten kartanon asiakirjojen luettelointi, Y.S. Koskimies, Jokioisten kartanon arkisto. Eripainos: Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistyksen Vuosikirja XXVIII, 1959.

³³ Jaakko Suolahden alustus yksityisarkistoista, 13. arkistokokous 25.10.1949, liite 3.

³⁴ Alakallanvaara 1977, s. 22-24.

³⁵ Alakallanvaara 1977, s. 30-34.

mukaisesta luettelosta, perinnelajin mukaisesta luettelosta ja paikannimiluettelosta. Kunkin kerääjän muistiinpanot koottiin sidoksiksi ja sidosten alkuun laadittiin perinnelaji- ja paikkakuntahakemistot. 1930-luvulla siirryttiin luetteloinnissa kortistojärjestelmään. Pääkortisto järjestettiin kerääjän mukaan ja sisälsi keräelmittain tiedot perinnelajeista ja paikkakunnista. Se oli tarkoitettu kokoelmanhallintaan, kun taas tutkijoita varten ylläpidettiin kymmeniä perinnelajikohtaisia ja topografisia kopio- tai viitekortistoja. Joihinkin perinnelajikortistoihin laadittiin aihe-, henkilö- ja paikannimihakemistot. Äänitteistä pidettiin paitsi samantyyppisiä kortistoja myös kertojakortistoa. Jo 1910-luvun lopulta alkaen laadittiin lisäksi kokoelmakohtaisia erikoisluetteloita. 1970-luvun puoliväliin mennessä kortteja oli laadittu kaikkiaan 1,7 miljoonaa.³⁶

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkiston kokoelmat koostuvat pääasiassa yksityishenkilöiden käsikirjoituksista ja kirjeistä. Käsikirjoituksista ylläpidettiin tekijän ja tieteenalan mukaisia viitekortistoja, kirjeistä puolestaan kirjoittaja- ja vastaanottajakortistoja. Kokoelmat luettelointiin usein yksityiskohtaisesti, jopa asiakirjatasolle asti. Jokaiseen yksittäiseen kirjekokoelmaan pyrittiin laatimaan kirjoittajaluettelo.³⁷ Käsikirjoitus- ja kirjekokoelmia säilyttävät kirjastot ja kirjallisuusseurat harjoittivat myös tärkeimpien asiakirjojensa julkaisutoimintaa.

Kansallismuseon kansatieteellisessä käsikirjoitusarkistossa noudatettiin aiheenmukaista ryhmittelyä, joka perustui tiettyihin aihepiireihin kohdistuneisiin keräyksiin ja tutkimuksiin sekä tutkijoiden tiedontarpeisiin. 1950-luvun lopulla käsikirjoitusarkiston ryhmittely uusittiin ja siihen perustuva aiheenmukainen luettelo julkaistiin painettuna. Jokaisesta kirjoituksesta tai kertomuksesta pyrittiin kirjaamaan kerääjän/informantin nimi, keruupaikan ilmaiseva nimike, keräelmän saantitapa ja -vuosi, sivujen määrä ja sivukoko, viittauksia muihin keräelmiin tai johonkin keräelmään liittyviin valokuviiin ja piirroksiin sekä julkaisutieto. Joltain alueelta kerättyihin eri aiheita sisältävien keräelmien kohdalla merkittiin lisäksi sisältöä kuvaavia avainsanoja, ”jotta luettelon käyttäjä tietäisi, mitä aineistoa niistä on saatavissa”.³⁸

2.4. Yleinen arkistokaava ja luettelointi

*”Arkistoluettelon tarkoituksena on helpottaa arkiston käyttöä. Siksi onkin välttämätöntä, että siihen todella merkitään kaikki, josta voi olla apua arkiston käyttämisessä.”*³⁹

Vuoden 1939 laki julkisista arkistoista valtuutti Valtionarkiston antamaan viranomaisille ohjeita asiakirjojen hoitamisesta. Lain täytäntöönpanoasetuksen mukaan viranomaisten arkistot oli luetteloitava Valtionarkiston antamien ohjeiden mukaisesti.⁴⁰ 1940-luvulla valmistuivat sekä kunnallisten että valtion viranomaisten arkistojen hoito-ohjeet. Niissä

³⁶ Ulla-Maija Peltonen 2004, s. 14-23; Suomen Kirjallisuuden Seura. Kansanrunousarkisto - Kirjallisuusarkisto - Kirjasto. Toimittaneet Kaarina Sala, Rauni Puranen, Pirkko-Liisa Rausmaa ja Urpo Vento. Toinen painos. Helsinki [1975].

³⁷ Suomen Kirjallisuuden Seura. Kansanrunousarkisto - Kirjallisuusarkisto - Kirjasto [1975].

³⁸ Kansallismuseon kansatieteellinen käsikirjoitusarkisto. Toim. Toini-Inkeri Kaukonen. *Analecta Archaeologica Fennica* XVI. Helsinki 1959.

³⁹ Pentti Renvall esitelmäsarjassaan kunnankirjureille (Maalaiskuntien Liiton ja arkistolaitoksen edustajien välisen neuvottelukokouksen 16.5.1944 pöytäkirjajäljennöksen välissä, Oulun maakunta-arkiston I arkisto, Ec:1).

⁴⁰ Laki julkisista arkistoista 18/1939; Asetus julkisista arkistoista annetun lain täytäntöönpanosta ja soveltamisesta 85/1939.

järjestämisen ja luetteloinnin lähtökohdaksi otettiin provenienssiperiaate, joka oli viimeistään 1910- ja 1920-lukujen vaihteessa vakiintunut arkistoteoreettiseksi periaatteeksi Valtionarkistossa, sekä yleinen, ennen muuta asiakirjan lajityyppiin - eli asiakirjan muodolliseen tehtävään ja syntytapaan - perustuva määrämuotoinen järjestelykaava, ns. ABC-arkistokaava.⁴¹

Ajatus viranomaisten asiakirjasarjojen yleisenä luokitusjärjestelmänä toimivasta arkistokaavasta omaksuttiin Ruotsista, jolta Suomi oli aikoinaan perinyt monet hallintokäytäntönsä ja arkistointiperiaatteensa.⁴² Yleisen arkistokaavan nimeämistä pääsarjoista etenkin Merkintäkirjat (diaarit), Saapuneet asiakirjat, Toimitteet (konseptit ja taltiot) ja Pöytäkirjat olivatkin kuin luotu valtionhallinnossa suosittuun sarja-aktijärjestelmään nojautuvan arkistoinnin puitteiksi, ja esimerkiksi Valtionarkistossa 1930-luvulla suoritettujen valtion viranomaisarkistojen luettelointitöiden lähtökohta oli ollut nämä pääsarjat sisältävä luokitus.⁴³

Muiden yleiseen arkistokaavan otettujen pääsarjojen ja pääsarjojen keskinäisen järjestyksen osalta Suomessa päädyttiin omaperäiseen ratkaisuun. Valmistellessaan 1930- ja 1940-lukujen vaihteessa Valtionarkiston palveluksessa kuntien arkistonhoito-ohjeita Pentti Renvall ryhmitteli pääsarjat loogisesti neljän pääryhmän pohjalta. Ensimmäiseen pääryhmään (A-C) kuuluivat asiakirjat, jotka viranomainen laati palvelemaan omaa toimintaansa; toiseen (D) asiakirjat, joiden avulla viranomainen tiedottaa asioistaan; kolmanteen (E) asiakirjat, joiden kautta viranomainen saa tietoa ulkopuolella ratkaistuista asioista; ja neljänteen (F-G) asiakirjat, joiden sarjanmuodostuksessa syntyy useampaan toisista pääryhmistä kuuluvia asiakirjoja.⁴⁴ Valtionarkiston ohjeissa tulkittiin provenienssiperiaatteen mukaiseksi periaatteeksi, että viraston toimintaa kuvaavat, sen itse tuottamat asiakirjat järjestetään erilleen saapuneista asiakirjoista.⁴⁵

Yleinen arkistokaava Valtionarkistojen ohjeiden kunnallisten arkistojen hoitamisesta ja luetteloinnista (1941) mukaan:

- A. Merkintäkirjat
- B. Luettelot ja muistiot
- C. Pöytäkirjat
- D. Toimitteet
- E. Saapuneet asiakirjat
- F. Kirjeistö
- G. Tilit

⁴¹ Valtionarkiston ohjeet kunnallisten arkistojen asiakirjain hoitamisesta. Valtionarkiston kiertokirje 2a ja b (29.5.1941); Valtionarkiston ohjeet virka-arkistoissa olevien asiakirjojen hoitamisesta ja luetteloinnista. Valtionarkiston kiertokirje n:o 3 (28.1.1947). Provenienssiperiaatteen vakiintumisesta Suomessa, ks. Orrman 2000, s. 140-151, joka painottaa Kaarlo Blomstedtin työn merkitystä siinä suhteessa.

⁴² Orrman 1983, s. 105-112.

⁴³ Orrman 1983, s. 105-106.

⁴⁴ Pentti Renvall esitelmäsarjassaan kunnankirjureille (Maalaiskuntien Liiton ja arkistolaitoksen edustajien välisen neuvottelukokouksen 16.5.1944 pöytäkirjajäljennöksen välissä, Oulun maakunta-arkiston I arkisto, Ec:1); Orrman 2002, s. 393-394. Myöhemmin on usein tulkittu virheellisesti, että Renvallin pääsarjojen keskinäinen järjestys noudattaa asian käsittelyjärjestystä virastossa, Valtion virastojen ja laitosten arkistokaavaa koskevaa normiehdotusta laatineen projektin loppuraportti. Arkistolaitoksen kehitysjohdaja Jaana Kilkki 26.3.2010 (AL/419/00.01.02/2009), Liite 1. Ruotsin yleisessä arkistokaavassa pääsarjat ovat oletetussa tärkeysjärjestyksessä.

⁴⁵ Valtionarkiston ohjeet virka-arkistoissa olevien asiakirjojen hoitamisesta ja luetteloinnista. Valtionarkiston kiertokirje n:o 3 (28.1.1947).

H. Sekalaisia asiakirjoja

Vuonna 1946 muokattuun kuntien arkistokaavaan ja vuonna 1947 julkaistuun virka-arkistokaavaan luotiin pääsarjat kartoille ja piirustuksille (I) ja sisällön mukaan järjestetyille asiakirjoille (H).⁴⁶

Arkistokaavan pohjalta laadittavan arkistoluettelon tehtävänä oli ohjeiden mukaan kertoa, mitä asiakirjoja viraston arkistoon kuuluu ja miten ne jäsentyvät arkistossa toisiinsa nähden. Luettelosta onkin voitu varsin kätevästi todeta asiakirjasarjojen keskinäiset suhteet ja sarjoihinsa luetteloidut niteet, kansiot ja muut arkistoyksiköt. Luettelosta on myös saanut kuvan aineiston määrästä ja sen ajallisesta kattavuudesta.⁴⁷

Valtionarkiston luettelointiohjeisiin liitettiin myös arkistoluettelon mallilomake. Yhdessä ohjeiden ja lomakkeen voidaan katsoa muodostaneen ensimmäisen kansallisen arkistojen kuvailu- ja luettelointiformaatin sisältäessään ohjeita sekä siitä, mitä tietoja arkistoaineistoista esitetään, että tietojen esitys- ja merkintätavoista. Mallilomakkeessa oli merkintäkentät arkistotunnukseksi, luettelointiyksiköiden laadulle ja määrälle, aineiston nimikkeille ja rajavuosille. Lisäksi oli oma sarake huomautustiedoille.

Juuri arkistoluettelomallin huomautussarakkeesta tuli paikka, johon sittemminkin annetun ohjeistuksen mukaan tuli merkitä arkiston käytettävyyttä edistäviä ja provenienssia selittäviä tietoja. Ensimmäisissä ohjeissa ylösmerkittävistä tiedoista mainittiin erityisesti puuttuvat tai erilleen joutuneet aineistot, asiakirjojen kunto sekä viittaukset arkistoaineksiin, jotka täydentävät tai korvaavat ko. asiakirjojen tietoja. Jo silloin tiedostettiin, että alkuperäistä järjestystä ei välttämättä tarvinnut palauttaa fyysistä järjestystä muuttamalla, vaan provenienssi voitiin osoittaa myös luettelointitietojen avulla.⁴⁸

Sen sijaan arkiston tietosisältöä koskevista merkinnöistä ei alkuperäisessä eikä myöhemmissä ohjeistuksissa puhuttu mitään. Käytännössä aiheen mukaisten hakusanojen puuttuminen arkistoluetteloista tuli tarkoittamaan sitä, että tietopalvelussa oli arkistoluetteloiden ja diaarien selaamisen ohella kasvavaa tarvetta arkistonhoitajan muistia tukeville hakemistoille. Joka tapauksessa huomautussaraketta voidaan pitää varhaisimpana tietokenttänä, johon luetteloija pystyi lisäämään arkistoa kuvailevaa metatietoa.

Vastoin varsinaista tarkoitustaan Valtionarkiston 1940-luvulla antama ohjeistus ja yleinen arkistokaava alkoivat välittömästi ohjata viranomaisten arkistointia perinteisen sarja-aktijärjestelmän suuntaan. Valtionarkiston valvonnassa Maalaiskuntien Liitto ja valtionhallinnon keskusvirastot hallinnonaloillaan ryhtyivät laatimaan viranomaisille

⁴⁶ Valtionarkiston ohjeet virka-arkistoissa olevien asiakirjojen hoitamisesta ja luetteloinnista. Valtionarkiston kiertokirje n:o 3 (28.1.1947); Valtionarkiston ohjeet kunnallisten arkistojen asiakirjain hoitamisesta. VA:n kiertokirje n:o 2a ja 2b, 29.5.1941, lisäys 30.12.1946. Kuntien arkistokaavassa H-sarja rajattiin aluksi sopimus- ja omistusasiakirjoille ja lisäksi tuli sarja J Sekalaiset asiakirjat. Piispainkokouksen vuonna 1942 vahvistamat arkistohjesäännöt antoivat yleisen arkistokaavan kirkonarkistoille. Se oli kuntien ja valtion virastojen kaavoja yksityiskohtaisempi ja sarjat oli muodostettu osittain seurakuntien tehtävien, osittain asiakirjojen tehtävien mukaan, Piispainkokouksen vuonna 1939 asettaman arkistokomitean mietintö. Porvoo 1943. Kirkonarkistojen kaavaa muokattiin ja tarkennettiin 1950- ja 1960-luvuilla.

⁴⁷ Ks. esim. Alm 2013, s. 14. 1940-luvun ohjeet edellyttivät, että viranomaiset merkitsivät arkistoluetteloihin kaikki asiakirjasarjansa. Luettelotiedot pysyvästi säilytettävistä asiakirjoista merkittiin siirtoluetteloihin, jotka toimitettiin arkistolaitokseen arkistosiirron yhteydessä ja toimivat arkistolaitoksessa laadittujen arkistoluetteloiden pohjana.

⁴⁸ Ks. Arkistokokous 23.3.1935, pöytäkirjan 6§ ja liite "Arkistojen yhdistäminen ja erottaminen" (Lauri Kujala).

määrämuotoisia järjestelykaavoja, joista sittemmin uhkasi tulla arkistoinnin pakkopaita viranomaistehtävien voimakkaasti muuttuessa ja lisääntyessä suomalaisen hyvinvointiyhteiskunnan rakennustyössä.⁴⁹ Valtionarkiston ohjeet eivät tosin sinällään poissulkeneet erilaisia arkistointiratkaisuja kuten jonkin asiakirjaryhmän järjestämistä erillisen asiarekisterin pohjalta. Yleisen arkistokaavan pääsarja Kirjeistö (F) antoi tähän ratkaisuun mahdollisuuden, vaikkakaan sitä ei ohjeissa suositeltu.⁵⁰

Ulkoasiainministeriö, eräät keskusvirastot ja kymmenet kunnat olivat jo edeltävinä vuosikymmeninä ottaneet käyttöön asiapohjaisen asiakirjojen rekisteröinnin ja arkistoinnin. Erityisesti ulkoasiainhallinnossa yleistyi 1920-luvun aikana Tanskasta omaksuttu ns. dossier-järjestelmä, jossa kaikki joko käsiteltyyn tapaukseen tai tiettyyn aiheeseen liittyvät aktit ja asiakirjat koottiin yhteen niiden synnystä tai tehtävästä riippumatta. Järjestelmän avulla laajat ja kauan vireillä olevat asiakokonaisuudet saatiin paremmin hallintaan - luonnollisesti sillä edellytyksellä, että asiaryhmitys ja hakemistot olivat toimivia.⁵¹

Monien kuntien käyttöön ottaman asiapohjaisen arkistohakemiston takana oli Maalaiskuntien Liiton 1920-luvulla antama talousarvioluokitukseen perustuva ohjeistus. Asiahakemiston oli tarkoitus toimia rekisterinä sekä ulkoa vireille tuleville asioille että hallinnon pöytäkirjoihin kirjatuille asioille.⁵² Vuoden 1941 ohjeiden myötä kunnat alkoivat siirtyä yleisen arkistokaavan mukaiseen luettelointiin ja Maalaiskuntien Liiton yksittäisille kunnallisille viranomaisille laatimat hienojakoiset mallikaavat yhtenäistivät arkistojen järjestämistä. Vaikka Valtionarkisto ei edellyttänyt, että Maalaiskuntien Liiton 1920-luvulla antamien ohjeiden mukaan järjestetyt arkistot tulisi järjestää yksityiskohtaisesti uudelleen, kuntien asiapohjaiset arkistointijärjestelmät pitkälti tuhottiin yhdenmukaistamisaallossa. Sitä paitsi hienojakoiset mallikaavat alkoivat vaikuttaa myös arkistonmuodostukseen. Vaikka niiden varsinainen tarkoitus oli ohjata muodostuneiden arkistojen järjestämistä, ne alkoivat ohjata asiakirjojen sijoittamista sarjoihin jokapäiväisessä arkistointityössä.⁵³

1800-luvun ja 1900-luvun alun valtionhallinnon arkistointiperiaatteita seuraten Valtionarkisto oli asettanut asiakirjan syntyvän ensisijaiseksi järjestämis- ja luettelointiperiaatteeksi ja ohjeistuksellaan vakiinnutti provenienssiperaatteen tulkintansa yleisesti noudatetuksi käytännöksi.⁵⁴ Teoreettisessa mielessä yleinen arkistokaava edusti ”organisen” tai

⁴⁹ Ks. luku Arkistonmuodostussuunnitelma kuvailuformaattina. Maalaiskuntien Liiton standardointityöstä arkistokaavojen suhteen, ks. Kunnallisten arkistojen järjestelykaavat. MKL. Helsinki 1947.

⁵⁰ Valtionarkiston ohjeet virka-arkistoissa olevien asiakirjojen hoitamisesta ja luetteloinnista. Valtionarkiston kiertokirje n:o 3 (28.1.1947).

⁵¹ Salmela 1968, s. 305-306.

⁵² Maalaiskuntien arkistot. Maalaiskuntien Liitto. Helsinki 1929; ks. Viikki 1983, s. 64-70. Ulkoasiainministeriön arkistoinnista ks. Ulkoasiainministeriön arkistojärjestelmä. Helsinki 1994.

⁵³ Viikki 1983, s. 75; Pirkko Haario, Asiakirjahallinnon ominaispiirteitä eri organisaatiotyypeissä. Kunnalliset arkistot. Asiakirjahallinnon koulutusohjelma VII. Luento 28.9.2001; ks. myös Orrman 1983, s. 118-121, jonka mukaan Pentti Renvall vastoin Valtionarkiston ohjeita puolsi kunnallisten arkistojen uudelleenjärjestämistä.

⁵⁴ Vrt. Järvinen, 1983, s. 174-176, jonka mukaan muodollisten periaatteiden mukaisen arkistoinnin perinne (sarja-aktijärjestelmä), provenienssiperaatteen tulkinta ja käytännölliset näkökohdat johtivat asiapohjaisen hakemistoinnin vastustukseen suomalaisten arkistonhoitajien keskuudessa. Ks. myös Eljas Orrmanin arkistokokouspuheenvuoro ”Näkökohtia arkistonmuodostussuunnitelman ja arkistokaavan tehtävistä arkistotoimissa”. 50. arkistokokous 7.9.1983, liite 5; Syrjö 1994, s. 124, 127.

”funktionaalisen” arkistonmuodostuksen tuloksena syntyneen rikkomattoman aineistokokonaisuuden pääluokitusta, joka perustui asiakirjojen muodollisiin tehtäviin.⁵⁵

Provenienssiperiaatteen klassisen tulkinnan näkökulmasta yleisen arkistokaavan tehtävä on siis ollut suojella viranomaisen toiminnasta luontevasti muodostuneiden asiakirjasarjojen eheyttä ja fyysistä arkistoyhteyttä ja sillä tavoin ehkäistä mielivaltaista puuttumista arkistonmuodostuksen lopputulokseen. Mielivaltaisuudella tarkoitettiin sisällön mukaan järjestämistä, jossa järjestäjä subjektiivisen ja ajanmukaisen käsityksensä pohjalta päättää, mitkä asiakirjat ovat samansisältöisiä ja kuuluvat yhteen. Sitä vastoin alkuperäinen arkistoyhteys säilytti teorian mukaan asiakirjojen oikeudellisen ja historiallisen merkityksen.

Valtionarkiston näkökulmasta yleinen arkistokaava auttoi myös yhtenäistämään virastojen arkistonhoitoa.⁵⁶ Valtionarkiston oman tietopalvelun näkökulmasta yleinen arkistokaava tarjosi selkeän ja yhdenmukaisen lähtökohdan eri arkistonmuodostajien arkistojen tutkimuskäytölle. Sen pohjalta laadittu arkistokohtainen järjestelykaava ja arkistoluettelo voitiin nähdä myös arkistonmuodostajan toiminnan kuvana - ainakin siinä määrin kuin luokittelun kohteena oli sellainen muodollisen asiakirjajärjestelmän mukaan muodostettu arkisto, jota silmällä pitäen yleinen arkistokaava oli alun pitäen laadittu.

Oikeastaan tämä arkistonmuodostajakeskeinen tulkinta provenienssiperiaatteesta tarkoitti sitä, että suomalaisten virka-arkistojen hoidossa noudatettiin organisatorisen yhteenkuuluvuuden periaatetta. Viranomaistehtävien kuvailu ja tehtävistä syntyvien asiakirjojen kuvailu ja luettelointi olivat sidoksissa viranomaisorganisaatiota edustavan arkistonmuodostajan kuvailuun.⁵⁷ Tehtävien siirtyessä viranomaiselta toiselle tai ylittäessä organisaatorajat periaatteeseen oli kehitettävä erilaisia sovellusratkaisuja ja kuvailun tehtäväksi tuli selittää näistä ratkaisuista johtuvia käytäntöjä.

Yhä 1970-luvulla Valtionarkisto edellytti viranomaisilta yhteydenottoa ennen laaditun järjestelykaavan käyttöönottoa.⁵⁸ Arkistolaitoksessa malliarkistokaava ymmärrettiin yleisesti ihanteeksi, jota saman virastotyyppin kaikkien arkistonmuodostajien tuli arkistointi- ja luettelointikäytännössään kunnioittaa. Joissain tapauksissa arkistojen järjestystä korjailtiin arkistolaitoksen yksiköissä jälkikäteen mallikaavan mukaisiksi.⁵⁹

Toisaalta viranomaistehtävien lisääntyessä ja asiakirjallisen todellisuuden muuttuessa yleiseen arkistokaavaan kohdistui muutospaineita, mistä syystä vuonna 1979 ABC-arkistokaavaan lisättiin uusia pääsarjoja tilastojen, muistiodien ja suunnitelmien, atk-aineistojen, mikrofilmien ja audiovisuaalisten aineistojen luettelointia varten. Nämä

⁵⁵ Vuoden 1947 virka-arkisto-ohjeessa sanottiin arkiston olevan luonnostaan muodostunut asiakirjojen orgaaninen kokonaisuus, kun taas vuoden 1941 kunnallisten arkistojen ohjeen teoreettisena ”renvällilaisena” lähtökohdana oli arkisto funktionaalisesti muodostuneena kokonaisuutena.

⁵⁶ Valtionarkiston ohjeet virka-arkistoissa olevien asiakirjojen hoitamisesta ja luetteloinnista 28.1.1947, s. 4.

⁵⁷ Valtionarkistossa tästä yhteenkuuluvuuden periaatteesta saatettiin poiketa ministeriöiden ja keskusvirastojen arkistoluovutusten yhteydessä käytännön syistä. Luovutuserät voitiin luetteloida osa-arkistoiksi, jotka erotettiin toisistaan roomalaisella numerolla. Silloin yksiköiden numerointi sarjoissa aloitettiin uudessa osa-arkistossa alusta, vaikka sarjan yksiköt olisivat olleet kronologista jatkumoa edellisen luovutuserän yksiköille. Ilmeisesti kasvavien sarjojen asianmukaista luettelointia ei kyetty ohjeistamaan ainakaan kaikille viranomaisille eikä suurempien arkistoluovutusten luetteloinnin korjaamiseen jälkikäteen ollut Valtionarkistossa aina välttämättä voimavaroja.

⁵⁸ Valtionarkisto. 3. Arkistonhoitokurssi 28.9.-2.10.1970 (moniste); Järvinen 1978, s. 60-61.

⁵⁹ Eljas Orrmanilta saatu tieto.

arkistonmuodostajan tilastointi-, suunnittelu- ja selvitystehtävien sekä aineiston fyysisen muodon perusteella muodostetut pääsarjat olivat vastoin alkuperäistä Pentti Renvallin kehittämää ajatusta, jonka mukaan pääsarjat ilmentävät asiakirjojen muodollista tehtävää.⁶⁰ Yleisen arkistokaavan tehtävä valtionhallinnon perinteisen arkistointijärjestelmän kuvana hämärtä.

Käytännössä asiakirjojen sijoituksessa pääsarjoihin oli vuosikymmenten kuluessa alettu muutenkin katsoa yhä enemmän asiakirjojen asiasisältöä (tai viraston toimintoja) ja ulkonaista muotoa niiden muodollisen tehtävän ja syntyvän sijaan. Sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat -sarjasta tuli sekä arkistonhoitajien että käyttäjien keskuudessa yhä suositumpi. Arkistoluetteloiden onkin hieman kurillaan sanottu kuluneen eniten juuri kyseisen H-sarjan sivujen osalta.⁶¹

2.5. Hakemistoja ja provenienssiselvityksiä

*”... jokainen kertyneiden tosiasioiden puoli saattaa olla enemmän tai vähemmän arvokas nykyajalle yhtä hyvin kuin yksityiskohtien nopea ja luotettava käsillesaaminen.”*⁶²

Provenienssilähtöisen arkistoluettelon ensisijainen tehtävä on ollut turvata asiakirjojen säilyminen kontekstissaan ja vasta sen ehdoilla palvella asiakirjojen löydettävyyttä. Käyttäjän näkökulmasta se on tarkoittanut, että hänen on täytynyt tuntea, mitä viranomaisia on eri aikoina toiminut, mitä tehtäviä ne ovat hoitaneet ja miten ne ovat asiakirjansa arkistoineet. Näistä asioista hän on voinut etsiä tietoa hallintohistoriallisista tutkimuksista ja lähdeoppaista. Lähdeoppaista huomattavana varhaisena esimerkkinä on mainittava Paikallishistoriallisen tutkimuksen opas, joka tuli painosta vuonna 1945.⁶³

Itsekin historian­tutkijoina arkistonhoitajat toki tiedostivat ne haasteet, joita sarja-aktijärjestelmään ja asiakirjan muodolliseen tehtävään perustuva arkistointi aiheutti asiakirjojen löydettävyydelle. Esimerkiksi kirkonarkistojen järjestämistä 1940-luvun alussa mieltänyt arkistokomitea, jossa Valtionarkistolla oli edustajansa, piti asiahakemistojen laatimista arkistoon hyödyllisenä, vaikka tuomitsikin sisällön mukaisen arkistoinnin mielivaltaisena ja provenienssiperiaatteen vastaisena.⁶⁴ Monissa virastoissa oli jo aiemmin laadittu erityishakemistoja (ns. kohderekestereitä) tärkeisiin asiakirjoihin ja karttoihin. Niihin viitataan myös Valtionarkiston ohjeissa kunnallisten arkistojen hoitamisesta: ”Mitään arkistoluettelon merkintöihin liittyvää, joka on tarpeen arkistoa käytettäessä, ei ole jätettävä arkiston hoitajan muistin varaan, vaan on pidettävä silmällä sitä, että arkistoluettelon avulla on muidenkin kyettävä käyttämään arkistoa. Niinpä esim. on jotakin ryhmää varten laaditun asia- tai henkilöhakemiston olemassaolosta ja sijoituspaikasta tehtävä

⁶⁰ Orrman 1983, s. 114-116.

⁶¹ Viikki, 1996, s. 8; Haario, Pirkko, Asiakirjahallinnon ominaispiirteitä eri organisaatiotyypeissä. Kunnalliset arkistot. Asiakirjahallinnon koulutusohjelma VII. Luento 28.9.2001, s. 13. Ilmiö oli Renvallin ennakoima ja hän olisi halunnut Valtionarkiston vuoden 1947 ohjeiden ohjaavan viranomaisen sarjanmuodostusta niin, että pääsarjojen sisäinen ryhmitys tapahtuisi viranomaisen tehtävien pohjalta, ks. Orrman 2002, s. 396-397; Wilenius 2004, s. 207-208.

⁶² Astala 1957, s. 69-70.

⁶³ Paikallishistoriallisen tutkimuksen opas. Toimittanut Paikallishistoriallinen toimisto. Historiallinen kirjasto X. Forssa 1945.

⁶⁴ Piispainkokouksen vuonna 1939 asettaman arkistokomitean mietintö. Porvoo 1943.

merkintä luettelon huomautussarakkeeseen.”⁶⁵ Kunnissa oli myös vanhastaan ylläpidetty asiahakemistoa aikajärjestyksessä arkistoituihin pöytäkirjoihin.

Valtionarkiston ja muiden yleisarkistojen tietopalvelussa tiedettiin, etteivät provenienssin ja muotoperiaatteen pohjalta laaditut arkistoluettelot riittäneet kaikilta osin tyydyttämään tutkijoiden tarpeita. Paljon käytetyn arkistoaineiston käytettävyyttä edistämään alettiin varhain laatia mm. sisällysluetteloita ja erityishakemistoja. Esimerkiksi Kaarlo Österbladh oli Turun maakunta-arkiston hoitajana aloittanut perukirjojen kortistoinnin vuonna 1933 esikuvanaan Göteborgin maakunta-arkiston luettelointityö ja sen ohjeistus. Työn loputtua vuonna 1957 Turun maakunta-arkiston perukirja- ja lainhuudatuskortistot käsittivät kaikkiaan 600 000 - 700 000 korttia.

Sisällysluetteloita on Valtionarkistossa ja maakunta-arkistoissa laadittu mm. tuomiokirjoihin ja mikrofilmattuihin asiakirjoihin. Valtionarkistossa laadituista hakemistoista suuritöisimpien joukkoon ovat kuuluneet aakkoselliset asiahakemistot Valtiosihteerinviraston akteihin, senaatin pöytäkirjoihin ja päätöstaltioihin, vuodesta 1962 alkaen laadittu hakukortisto 1600-luvun kihlakunnanoikeuksien ns. renovoituihin eli puhtaaksikirjoitettuihin tuomiokirjoihin sekä 1700-luvun suomalaisten valtiopäivämiesten aloitteita ja Suomessa 1700-luvulla palvelleiden sotilas- ja siviilivirkamiesten sosiaalista rakennetta valaisevat kortistot. Näistä hankkeista useimmille oli yhteistä Valtionarkiston yhteistyö tutkimusyhteisön kanssa.⁶⁶

Kuten Österbladhin käynnistämästä luettelointityöstä voidaan arvata, maakunta-arkistot ovat toimintansa alusta alkaen kunnostautuneet kronologisten sekä asia- ja nimihakemistojen laatimisessa. Luetteloita ja kortistoja on laadittu mm. viranomaiskirjeistä, lainhuudatuksista, kiinnekirjoista, perukirjoista, vesiasioista ja muista katselmusasioista. Nimihakemistoiksi on laskettava myös henkikirja- ja kirkonkirjaniteiden yhteyteen liitetyt pitäjä- ja kylähakemistot.⁶⁷ Erityisaineistoista kuten kartoista ja valokuvista on myös laadittu hakemistoja. Kukin maakunta-arkisto teki hakemistotyötä aluksi tahollaan ilman yhtenäistä suunnitelmaa tai käytäntöä. Vihdoin 1950-luvun alussa pyrittiin perukirja-, lainhuudatus- ja kiinnekirjakorttien osalta tarkoin määrittämään, mitä tietoja ja missä asussa kortteihin vietiin.⁶⁸ Myös maakunta-arkistot ovat tehneet apuhakemistojen laadinnassa yhteistyötä käyttäjäyhteisöjen kanssa.

Arkistolaitoksen piirissä tiedonhaun apuvälineiden laatimista puoltavia puheenvuoroja esitettiin aika ajoin. Vuoden 1968 arkistokokouksessa keskusteltiin arkistoneuvos Lauri Kujalan alustamana arkistolaitoksen ”dokumentaatiotehtävästä”. Keskusteluun avautui tilaisuus Valtionarkiston ja maakunta-arkistojen keräämän painetun ”dokumentaatioaineksen”, ennen muuta sanomalehtien aiheuttaman tilaongelman käsittelyn yhteydessä. Kujala epäili tämän materiaalin keräämisen tarkoituksenmukaisuutta ja korosti vastapainoksi, että arkistolaitoksen on hoidettava dokumentaatiotehtävänsä laatimalla ”hakemistoja ja muita apuneuvoja”, jotka hänen mielestään palvelivat tutkijoita paremmin

⁶⁵ Valtionarkiston ohjeet kunnallisten arkistojen asiakirjain hoitamisesta. Valtionarkiston kiertokirje 2a ja b (29.5.1941).

⁶⁶ Valtionarkiston tiedotuksia 2/1973; Arkistotoimikunnan mietintö 15.12.1977, s. 126-127.

⁶⁷ Ks. maakunta-arkistonhoitaja Aimo Wuorisen vuonna 1947 laatima selvitys maakunta-arkistojen hakemistoista. 11. arkistokokous 23.5.1947, liite.

⁶⁸ Ks. 15. arkistokokous 16.10.1951, pöytäkirja ja liitteet 4-9.

kuin tavalliset arkistoluettelot. Hän kehui maakunta-arkistojen työtä siinä suhteessa ja ennusti, että tutkijoiden vaatimustaso tulee edelleen nousemaan.⁶⁹

Kirjastojen antaman esimerkin mukaisesti arkistonhoitajat eri puolilla maailmaa kehittivät systemaattisia aiheenmukaisia luokittelujärjestelmiä, jotka ottaisivat huomioon arkistojen sisältämien tietojen ajasta riippumattoman ja moninaisen luonteen ja joiden pohjalle yleisarkistoissa olisi mahdollista luoda viitekortistoja. Luokitukseen perustuva hakemistointi voisi kattaa yleisellä tasolla koko aineiston tai sen osan tai jopa kohdistua kuhunkin arkistokokonaisuuteen erikseen. Suomen arkistolaitoksessa viranomaistehtävät veivät kuitenkin niin suuren osan arkistokoulutuksen saaneen henkilöstön työajasta, että mahdollisuudet hakemistoinnin kehittämiseen saati toteuttamiseen olivat rajalliset.⁷⁰

Oli kuitenkin vielä eräs sisällönkuvauskäytäntö, jota oli Suomessa satunnaisesti harrastettu jo 1800-luvun lopulla arkistojen järjestämisen ja luetteloinnin yhteydessä. Johdannoiksi arkistoluetteloihin kirjoitettiin tietoja organisaation historiasta ja toiminta-alueesta sekä arkiston synnystä, aiemmista vaiheista ja suoritetuista järjestelytyöistä. Esimerkkeinä voidaan mainita edellä käsitelty J.A. Lindelöfin selostus Porvoon tuomiokapitulin arkistosta vuodelta 1886⁷¹ sekä ne katsaukset, jotka Kaarle Soikkeli teki 1910- ja 1920-luvuilla järjestämiensä kaupunginarkistojen arkistoluetteloihin. Vastaavasti henkilökokoelmien luetteloiden yhteyteen alettiin toisinaan merkitä elämäkerrallisia tietoja ja ansioluetteloita. Esimerkiksi Helsingin yliopiston kirjaston käsikirjoitusosastolla niin oli menetelty viimeistään 1900-luvun alussa.⁷²

Vastaavia johdantoja laadittiin myös Valtionarkistossa ja maakunta-arkistoissa jo 1900-luvun alkupuolella. Vaikka arkistolaitoksen aineistoissa oli suhteellisen vähän sellaista viranomaisaineistoa, joka oli järjestetty vastoin provenienssiperiaatetta temaattisiksi kokoelmiksi, tarvetta provenienssin käsitteelliseen uudelleenahmottamiseen hallintohistoriallisissa selvityksissä oli erityisesti niiden aineistojen kohdalla, jotka olivat aikojen saatossa kulkeutuneet viranomaiselta toiselle organisaatiomuutosten, tehtäviensiirron tai erilaisten asiakirjojen käsittelysäännösten vuoksi.

Valtionarkistossa tehtiin 1950-luvulta alkaen selvityksiä organisaatioiden historiasta, tehtävistä ja arkistonmuodostuksesta sekä arkiston vaiheista myös painetun yleisluettelon julkaisemista silmällä pitäen. Maakunta-arkistojen osalta yleisluettelot päätettiin 1960-luvun lopulla toteuttaa aikataulusyistä yleispiirteisempinä kuin Valtionarkiston yleisluettelot.⁷³ Toisaalta Turun maakunta-arkiston hoitajana Pentti Renvall oli vuonna 1950 ehdottanut erityisen viranomaiskortiston luomista, johon koottaisiin tiedot maakunta-arkistopiireissä kulloinkin toimineista viranomaisista, tehtävien siirtymisestä toiselle viranomaiselle, arkiston säilymisestä ja sijainnista sekä viranhaltijoiden henkilötiedoista. Lisäksi ehdotus sisälsi kaavakuvan laatimisen kunkin hallinnonalan organisaation muuttumisesta. Ehdotus hyväksyttiin sen vuoden arkistokokouksessa, ja ehdotetun kaltaisia tietokokonaisuuksia myös

⁶⁹ 32. arkistokokous 8.-9.10.1968, pöytäkirja.

⁷⁰ Astala 1957, s. 69-73.

⁷¹ Domkapitel-arkivet i Borgå ordnadt och förtecknadt af J.A. Lindelöf. Helsinki 1886.

⁷² Ks. Alakallanvaara 1977, s. 30. Kaarlo Soikkelin arkistokatsauksista tekijälle tutuin löytyy Oulun kaupungin arkistoluettelosta Oulun maakunta-arkistosta.

⁷³ 32. arkistokokous 8.-9.10.1968, pöytäkirja ja liitteet 1-2.

laadittiin ja ylläpidettiin.⁷⁴ Toinen asia on, missä määrin näitä tietoja annettiin tutkijoille suoraan hyödynnettäviksi.

Arkistokoulutuksen käynnistyttyä vuonna 1969 provenienssiselvityksiä teetettiin myös opinnäytteinä. Ohjeiden mukaan yleisarkistoissa laadittavan täydellisen arkistoluettelon tuli sisältää:⁷⁵

1. Lyhyt katsaus viranomaisen toimintaan
2. Organisaatiokaavio
3. Päälliköiden luettelo
4. Asiakirjasarjojen luettelo
5. Arkistoluettelo arkistoyksikköjen tarkkuudella
6. Aakkosellinen hakemisto tähän luetteloon
7. Luettelo viranomaisen toimintaa koskevasta kirjallisuudesta

Arkistonmuodostajaselvitysten laatiminen arkistoluetteloiden yhteyteen nähtiin sekä valaisevan aineiston provenienssia että tukevan tiedonhakua. Arkistotoimikunnan mietinnössä vuodelta 1977 pidettiin arkisto-opin mukaisena vaatimuksena, että ainakin kaikkein laajimpien arkistojen luetteloihin kuuluu arkistonmuodostajan kuvaus.⁷⁶ Aineistoja yleisarkistoihin siirtäviltä viranomaisilta Valtionarkisto ei silti pitkään aikaan edellyttänyt kyseisiä selvityksiä. Vielä Valtionarkiston vuonna 1978 julkaisemassa arkistohoidon oppaassa katsottiin niiden laatimisen kuuluvan yleisarkistojen tehtäviin, ilmeisesti koska niiden laatimisen katsottiin edellyttävän arkistotieteellistä ja hallintohistoriallista tutkimusta.⁷⁷ Ensimmäisessä valtion virastoja ja laitoksia koskevassa siirto-ohjeessa vuodelta 1985 vihdoinkin suositeltiin, että siirtoluetteloon liitettäisiin selvityksiä erinäisistä arkistonmuodostukseen vaikuttaneista seikoista.⁷⁸

Hämeenlinnan maakunta-arkistonjohtaja Y.S. Koskimies julkaisi 1950-luvulla yhteistyössä Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistyksen kanssa Lounais-Hämeen viranomaisarkistojen ja kirkonarkistojen arkistoluetteloita.⁷⁹ Myös näihin julkaisuihin oli laadittu lyhyt katsaus kunkin viranomaisen hallinnollisen historiaan ja toimialueeseen, mutta sen lisäksi ne sisälsivät aineistoja koskevia kuvauksia. Arkistoista kokonaisuuksina kerrottiin ajallinen kattavuus tai aukollisuus. Useiden sarjojen kohdalla annettiin tarkkoja sisältötietoja ja luonnehdittiin niiden tutkimuksellista merkitystä. Koskimiehen varhainen sisällönkuvailutoiminta ei ollut täysin ainutlaatuista suomalaisissa yleisarkistoissa. Poikkeuksellista oli kuvailun kohdistuminen sarjoihin ja niiden arviointi informaatioarvon eli

⁷⁴ 14. arkistokokous 8.11.1950, pöytäkirja ja liite 1. Valtionarkistossa oli 1930-luvulla laadittu kaaviomainen yleiskatsaus tuomiokuntien vaiheista, Arkistokokous 17.2.1934, pöytäkirja. Oulun maakunta-arkiston virka-arkistossa on jäljellä eri viranomaisista kerättyjä tietokokonaisuuksia.

⁷⁵ Valtionarkisto. 3. Arkistohoitokurssi 28.9.-2.10.1970 (moniste); Järvinen 1978, s. 60-61.

⁷⁶ Arkistotoimikunnan mietintö 15.12.1977, s. 125-126.

⁷⁷ Järvinen 1978, s. 65, jonka mukaan yleisarkistossa laadittavaan luetteloon pitäisi merkitä lyhyt katsaus viranomaisen toimintaan, organisaatiokaavio ja päälliköiden luettelo. Ks. myös Arkistotoimikunnan mietintö 15.12.1977, s. 36. Toisaalta jo vuonna 1959 virastoja ohjeistettiin, että arkistoluetteloon olisi liitettävä selostus viraston kirjaamisen menetelmästä sekä siinä ja viraston organisaatiossa ja tehtävien jaossa tapahtuneista muutoksista, Alpo Salmela, Virastojen arkistojenhoidosta 24.1.1959 (moniste).

⁷⁸ Valtionarkiston ohjeet valtion virastojen ja laitosten asiakirjojen siirtämisestä ja luovuttamisesta yleisarkistoihin Valtionarkiston yleinen ohje n:o 11 (11.4.1985).

⁷⁹ Y.S. Koskimies, Lounais-Hämeen viranomaisarkistot Hämeenlinnan maakunta-arkistossa. Eripainos Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistyksen Vuosikirjasta XXIII 1954; sama, Lounaishämäläisiä kirkonarkistoja Hämeenlinnan maakunta-arkistossa. Eripainos: Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistyksen Vuosikirja XXVI, 1957.

oletetun historiallisen merkityksen perusteella. Mistään järjestelmällisestä tai koordinoidusta toiminnasta luettelointitietojen täydentämiseksi ei ollut kysymys.

2.6. Yksityisarkistot yleisarkistojen huolen kohteena

Maisteri K.E. Henriksson esitti Suomen Historiallisessa Yhdistyksessä vuonna 1948, että yksityisten asiakirjojen säilytys olisi järjestettävä yhtenäisesti ja luotava aakkosellinen rekisteri kaikista Suomen yksityisarkistoista. Esityksen johdosta Suomen Historiallinen Seura aloitti seuraavana vuonna keruuohjelman, johon liittyivät toimintaohjeet yksityisarkistoja koskevien tietojen keräämiseksi. Ohjeiden mukaan kerääjän tuli selvittää kohteessa aineistoihin perehtyen ja haastattelemalla tiedot arkistonmuodostajista, arkiston laajuudesta, rajavuosista, omistajasta, säilytyksestä ja vaiheista sekä asiakirjojen laadusta (asiakirjatyypistä), sisällöstä ja kunnosta. Kunkin arkiston tiedot oli merkittävä Historiallisen Seuran sitä tarkoitusta varten laatimille korteille. Työhön ryhdyttiin Historiallisen Seuran stipendiaattien voimin.⁸⁰

Henrikssonin muistiinpanojen pohjalta Valtionarkiston ylimääräinen amanuenssi Jaakko Suolahti alusti vuoden 1949 arkistokokouksessa yksityisarkistojen keräämisestä. Hän yhtyi Henrikssonin ajatukseen yksityisarkistorekisteristä ja ehdotti, että Valtionarkisto, maakunta-arkistot ja yksityisarkistoja säilyttävät tahot liittyisivät mukaan sekä rekisteriin että keruuohjelmaan. Samalla hän esitti, että arkistolaitos seuraisi Helsingin yliopiston kirjaston ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran esimerkkejä kirjekortiston laadinnassa.⁸¹

Valtioneuvosto asetti vuonna 1950 yksityisarkistokomitean, jonka tehtävänä oli Suomen valtiolliseen historiaan liittyvien yksityisarkistojen hankkiminen julkisiin arkistoihin. Komitea, joka oli toiminnassa vuoteen 1958 saakka, laati kartoituksensa pohjalta kortiston Valtionarkiston ja Helsingin yliopiston ulkopuolella säilytettävistä yksityisarkistoista, niiden sisällöstä ja käyttöoikeuksista. Valtionarkistoon komitean työn tuloksena saaduista yksityisarkistoista laadittiin niin ikään kortisto. Samoihin aikoihin vastaavat kortistot laadittiin yleisarkistojen hallussa olevista liikearkistoista, kirkonarkistoista ja kartanoarkistoista. 1970-luvun alussa julkaistiin yleisluetteloita Valtionarkistossa, maakunta-arkistoissa ja tieteellisissä kirjastoissa säilytettävistä yksityisarkistoista.⁸²

Vaasan maakunta-arkiston hoitaja Aimo Wuorinen julkaisi vuonna 1948 ”Arkistohoidon oppaan järjestötoimintaa varten”. Järjestöarkistojen luettelointi ohjeistettiin oppaassa samantyyppisen yleisen arkistokaavan ja sarakemuotoisen lomakkeen pohjalta, jotka vastikään oli otettu Valtionarkiston ohjeistamana käyttöön julkishallinnon arkistoissa. Oppaassa julkaistiin erityyppisten järjestöjen toimintaan sovitettuja mallikaavoja.⁸³ Arkistolaitoksessa järjestöarkistot on yhä edelleen 2000-luvulla ollut tapana järjestää ja luetteloida yleisen arkistokaavan mukaan, vaikka ne olisivatkin järjestön itsensä toimesta arkistoitu johonkin toiseen järjestykseen.

⁸⁰ 13. arkistokokous 25.10.1949, liite 3.

⁸¹ 13. arkistokokous 25.10.1949, liite 3. Keskuskauppakamari oli jo 1947 asettanut liikearkistokomitean pohtimaan liikearkistojen säilyttämiskysymystä.

⁸² Roos 1978, s. 246-256.

⁸³ Wuorinen 1948, s. 36-38, 114-133. Virka-arkistokaavasta Wuorisen sovellukset erosivat siten, että Merkintäkirjat ja Luettelot -sarjat oli yhdistetty ja Kirjeistö-sarja poistettu.

Opas sisälsi myös ohjeita kotiseutuarkistoille. Sellaisen keruuaineiston ryhmittelyyn, jonka kotiseutuarkisto oli hankkinut eri tahoilta, Wuorinen ei soveltanut muotoperiaatetta vaan katsoi, että muodostunut kokoelma sopi järjestää ja luetteloida joko pelkästään kerääjittäin aikajärjestykseen tai ennalta suunnitellun aiheen mukaisen luokituksen mukaan. Kerätyistä kirjallisista muistiinpanoista olisi otettava talteen muistiinpanijan tai haastateltavan nimi, ikä (tai syntymäaika ja -paikka) ja ammatti sekä muistiinmerkintäaika- ja paikka.⁸⁴

Tiedonhaun apuneuvoiksi Wuorinen suositteli kronologisia sekä nimi- ja asiahakemistoja. Niiden laatimista hän selosti tarkemmin kotiseutuarkiston hoitoa koskevien ohjeiden yhteydessä, vaikka hän piti niitä hyödyllisinä myös järjestöarkiston käytön apuvälineenä. Hakemistoja voitiin laatia luettelointiyksiköittäin, sarjan sisäisinä tai eri sarjojen välillä. Laaja-alaisemmat hakemistojärjestelmät voivat kattaa pääkortiston lisäksi muiden hakuperusteiden mukaan järjestettyjä kopio- tai viitekortistoja.⁸⁵ Wuorisen opastus keruuaineiston hallinnan periaatteista muistutti suurilta osin Suomen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkiston omaksumia käytäntöjä.

Yksityishenkilöiden asiakirjoista Wuorinen otti lyhyesti esille yksityiskirjeet, joita hän piti kokoelmatyyppisenä aineistona. Silti hän katsoi, että kullekin henkilölle saapuneet kirjeet kuuluivat järjestää omiksi kokonaisuuksikseen. Jos kirjeet ryhmiteltiin edelleen lähettäjiensä mukaan, niistä oli Wuorisen mukaan laadittava erillinen nimihakemisto.⁸⁶ Periaate, jonka mukaan jokaisen henkilön ”arkisto” on rajattava omaksi kokonaisuudekseen, ja ohje kirjoittajarekisterin laatimisesta, toistuvat myöhemmissä ns. henkilöarkistojen järjestämistä ja luettelointia käsittelevissä oppaissa.⁸⁷

Yksityishenkilöiden asiakirja-aineistojen järjestäminen ja luettelointi on Suomessa koettu periaatteiltaan ja käytännöiltään joustavammaksi kuin yksityisten organisaatioiden arkistojen käsittely ja muistuttavan siinä suhteessa kokoelmien hallintaa. Kirjastoissa ja muissa kirje- ja käsikirjoituskokoelmia keräävissä laitoksissa arkistonmuodostajalähtöinen provenienssikäsitys alkoi syrjäyttää kerääjäkohtaista provenienssia vasta 1900-luvun lopulla automaattisen tietojenkäsittelyn yleistyessä, kun luettelointiperiaatteita yhtenäistettiin. Luettelo yksityishenkilöille kertyneistä asiakirjoista on laadittu yleensä virka-arkistoluetteloa tarkemmaksi. Koska yksityishenkilön toiminnasta kertynyt aineisto saattaa olla hyvinkin moninaista ja erityislaatuista, on syntynyt tarvetta aineiston yksityiskohtaiselle yksilöinnille. Lisäksi kirjeenkirjoittajien rekisteröinnin yhteydessä saatettiin merkitä ylös kirjoittajan henkilötietoja.⁸⁸

Vuonna 1974 annettiin laki yksityisluonteisten arkistojen valtionavusta (998/1974), jonka nojalla Valtionarkisto antoi 31.12.1975 yleisohjeet yksityisluonteisten arkistojen hoitoa varten.⁸⁹ Myös yleisohjeiden sisältämät järjestö- ja liikearkistojen luettelointiohjeet

⁸⁴ Wuorinen 1948, s. 69-70, 77.

⁸⁵ Wuorinen 1948, s. 41-42, 86-88.

⁸⁶ Wuorinen 1948, s. 67-68.

⁸⁷ Ks. esim Rastas 1978, s. 70-71; Henkilöarkistojen järjestäminen. Kansallisarkiston yksityisarkistoyksikön ohje 8.1.1996.

⁸⁸ Rastas 1984, s. 122; Alakallaanvaara 1977, s. 39-45. Esimerkki henkilöarkiston yksityiskohtaisesta, jopa asiakirjatasolle menevästä järjestämisestä: Hilpi Saure, Esko Aaltosen käsikirjoituskokoelma Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkistossa. Eripainos Lounas-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistyksen vuosikirja 45, 1976.

⁸⁹ Valtionarkiston yleisohjeet yksityisluontoisten arkistojen hoidosta. Helsinki 31.1.1975.

tukeutuivat valtion viranomaisia varten laaditun arkistokaavan asiakirjan lajityypin mukaiseen pääsarjajakoon ja painetun arkistoluettelolomakkeen sisältämiin tietokenttiin. Samoin yksityishenkilöiden aineistoista ohjeistettiin laadittavaksi asiakirjaryhmittäinen luettelo, joskaan ei tietyn arkistokaavan mukaisesti. Henkilön itsensä laatimaa toimintojen mukaista ryhmitystä pidettiin hyvänä, koska se antoi kuvan asiakirjojen välisistä alkuperäisistä yhteyksistä. Asiasisältöön perustuvista hakemistoista ei yleisohjeessa ohjeistettu mitään. Oletettavasti niitä pidettiin liian työläinä.⁹⁰

Valtionarkiston vuonna 1978 julkaisemassa arkistohoidon oppaassa suositeltiin yksityisarkistojen arkistoluetteloiden johdantoon lisättäväksi luonnehdintaa arkistonmuodostajasta sekä selostusta arkiston saantitavasta, käyttöehdoista sekä järjestämis- ja luettelointiperiaatteista. Järjestöistä ja liikeyrityksestä luonnehdittaisiin tehtäviä, organisaatiota ja niissä tapahtuneita muutoksia, henkilöistä elämänvaiheita ja toimintaa sekä suvuista suvun jäseniä ja perhesuhteita.

Yksityisarkistoja koskevan osuuden oppaassa oli laatinut Pirkko Rastas, jolla oli pitkäaikainen kokemus erityisesti yksityishenkilöiden aineistojen järjestämisestä Valtionarkistossa. Oppaassa hän katsoi apu- ja asiahakemistojen helpottavan suuresti arkistojen käyttöä. Luetteloiden ja hakemistojen päätarkoituksiksi hän totesi tutkijan avustaminen ”mahdollisimman monia teitä käyttäen löytämään tarvitsemansa asiakirjat ja samalla saamaan mahdollisimman hyvän yleiskuvan käytettävänä olevista arkistoaineksista.”⁹¹

Yksityisarkistojen tutkimuksellinen merkitys viranomaisasiakirjoja täydentävänä lähdeaineistona oli viimeistään 1950-luvulla yleisesti tunnistettu. Yksityisarkistojen erilaisesta luonteesta huolimatta myös niiden luettelointia standardisoitiin soveltamalla samaa muodollista arkistokaavaa, joka oli suunniteltu 1800-luvun virka-arkistojen sarjanmuodostuksen pohjalta. Myös ns. henkilöarkistoja yleisarkistoissa järjestettäessä alettiin käyttää lähinnä asiakirjojen muodolliseen tehtävään ja fyysiseen muotoon perustuvaa järjestelykaavaa. Järjestämisen ja luetteloinnin yhtenäistämisen nimissä Valtionarkistossa ryhdyttiin 1980-luvun lopulla pohtimaan yleisen malliarkistokaavan laatimista henkilöarkistoille. Yhteistyössä Helsingin yliopiston kirjaston kanssa ja pohjoismaisiin esikuviiin nojaten syntyi kaava, jonka pääsarjat oli muodostettu osittain muodollisten seikkojen, osittain henkilön toiminnan perusteella. Kaavaa suositeltiin sovellettavaksi, mikäli asiakirjoilta puuttui järjestys.⁹²

Sisällöltään usein heterogeenisten yksityishenkilöiden aineistojen luettelointi muodollisten periaatteiden mukaan palveli aiheenmukaista tiedonhakua vielä huonommin kuin vastaava ratkaisu yhteisöarkistojen kohdalla. Jos tieto yhteisön tehtävistä tarjosi jonkinlaisen avaimen arkiston tietosisältöön, henkilön elämänkaaren tunteminen ei sitä vastaavalla tavalla taannut.

Samaan aikaan kun arkistolaitoksessa yhtenäistettiin ns. henkilöarkistojen järjestämistä, muistitieto- ja perinneaineistolle oli kehitteillä uusia ja entistä joustavampia sisällönanalyysimenetelmiä. Ulla-Maija Peltonen analysoi suomalaisen työväen muistitiedon ja

⁹⁰ Ks. Järvinen 1978, s. 64.

⁹¹ Rastas 1978, s. 77-78.

⁹² Marja Pohjolan antamat tiedot, via Taina Tammenmaa 19.6.2014; Henkilöarkistojen järjestäminen. Kansallisarkiston yksityisarkistoyksikön ohje 8.1.1996; vrt. Rastas 1984, s. 119-121.

perinteen sisältöä ja luokitteli löytämänsä yksittäiset asiat kolmiportaiseksi hakutiedostoksi, joka käsitti noin 700 hakusanaa. Analyysimallin kehittämisessä hyödynnettiin mm. kansainvälistä *Human Relation Area Files* -luokitusta ja edellä mainittua Kansallismuseon kansatieteellisten käsikirjoitusten luokitusta. Sisällöllisiä vaikutteita antoivat työväen kulttuurin tutkimukselle keskeiset yksilöiden elämänhistorian, heidän muodostamiensa sosiaalisten ryhmien välisen vuorovaikutuksen ja edustamiensa aatteiden näkökulmat. Tavoitteena oli kansallisten ja paikallisten erityispiirteiden huomioon ottaminen, monivivahteisuus sekä luokittelun joustavuus. Peltosen mukaan analysointityö oli väistämättä subjektiivista ja valikoivaa. Yhteisistä periaatteista oli sovittava ja työtä oli tehtävä sekä tekijän että käyttäjän näkökulmista. Analyysimalli oli suunniteltu toteutettavaksi tietokoneella.⁹³

Liikeryityksissä oli vanhastaan laadittu erilaisia asia- ja henkilöhakemistoja tärkeimmistä asiakirjaryhmistä kuten kirjeenvaihdosta ja piirustuksista. Koko arkiston kattavat arkistointijärjestelmät olivat harvinaisia ennen 1960-lukua.⁹⁴ Vuonna 1960 perustettiin Liikearkistoyhdistys ry edistämään liike-elämän keskusarkiston perustamista ja kehittämään liikearkistotointoa.

Liikearkistoyhdistyksen järjestämällä toisilla liikearkistopäivillä vuonna 1963 esiteltiin osittain tai kokonaan liikeryityksen toimintojen mukaisia asiaryhmittelyjä historiallisen arkiston luetteloinnin lähtökohtana.⁹⁵ Niitä pidettiin käyttökelpoisena vaihtoehtona Valtionarkiston suosittamalle arkistokaavalle. Jälkimmäiseen perustuvan luetteloinnin tyypilliseksi piirteeksi suuremmissa liikearkistoissa oli muotoutunut, että pääsarjaan H (Sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat) luettelointiin toimintojen mukaisen asiaryhmittelyn mukaan arkisto arkiston sisälle. Sovelletusta järjestelykaavasta riippumatta Liikearkistoyhdistyksessä nähtiin tarvetta laatia tietopalvelun tehostamiseksi hakemistoja tärkeiden asiakirjaryhmien sisällöstä.⁹⁶

Arkistolaitoksen näkökulmasta liikearkistoille soveltuivat samat järjestämis- ja luettelointiohjeet, jotka Valtionarkisto oli antanut virka-arkistoille. Vielä 1970-luvun lopulla toimintojen mukaisen järjestelykaavan käyttöä pidettiin alttiina organisaatio- ja tehtävämuutoksille. Asiakirjoille, jotka sopivat liiketoimintojen mukaiseen ryhmitykseen, suositeltiin yleisen arkistokaavan H-sarjaa.⁹⁷

Liikeryitysten toimintojen moninaistuminen ja asiakirjojen määrän kasvu sekä tietotekniikan luomat haasteet ja mahdollisuudet edellyttivät vähitellen, että arkistonmuodostus olisi suunniteltua ja ottaisi paremmin huomioon organisaation toiminnan ja tietopalvelun. Varsinkin joissain suurimmista liikeryityksistä arkistonmuodostusta alettiin jo 1970-luvun puolella suunnitella toimintojen mukaan ja asiakirjoja luokitella toimintojen pohjalta etukäteen suunnitellun asialuokituksen mukaan. Silloin myös päätearkistokaavan laatiminen arkistonmuodostajan tehtävien pohjalta näyttäytyi järkevänä ja selkeänä ratkaisuna muodostuvalle arkistolle.

⁹³ Peltonen 1985, s. 29-33.

⁹⁴ Luoma-aho 1992, s. 30-34.

⁹⁵ Rinne 1965, s. 13-20; Raita 1965, s. 59-64.

⁹⁶ Salmela 1973, s. 23-24.

⁹⁷ Rastas 1978, s. 75-76.

2.7. Arkistonmuodostussuunnitelma kuvailuformaattina

”Kun nyt uudessa tilanteessa ja uuden lain asettamia vaatimuksia seuraten toinen [arkistonhoitaja yleisarkistoissa] laskeutuu alas tornistaan ja toinen [virastoarkistonhoitaja] nousee ylös kellaristaan, nämä kaksi arkistonhoitajaa tapaavat toisensa ns. ”ei kenenkään maalla”, keskellä viraston jokapäiväisiä työrutiineja, tilanteessa, jota ei tähän saakka ole katsottu kuuluvaksi kummankaan tehtäviin.”⁹⁸

Valtionarkisto havaitsi viimeistään 1960-luvun lopulla asiakirja-aineiston määrällisten, laadullisten ja sisällöllisten muutosten tuottavan vakavia ongelmia valtion virastojen arkistohoidossa ja tietopalvelussa. Yleinen arkistokaava ja sen pohjalta keskushallinnossa laaditut hallinnonalakohtaiset mallikaavat olivat tosiasiallisesti jähmettäneet rekisteröinnin ja arkistoinnin perinteisten keskusvirastojen periaatteiden ja menetelmien mukaiseksi, vaikka virastojen tehtävät olivat laajentuneet ja moninaistuneet ja tehtävien hoidosta muodostunut aineisto kasvanut ja monimutkaistunut. Tilanteen hallitsemiseksi virastot olivat turvautuneet asiakirjojen rekisteröintitekniikoiden kehittämiseen, erityishakemistojen laatimiseen ja kirjaamisen laajentamiseen.⁹⁹ Arkistokaavaan sopimattomat uudet asiakirjasarjat saattoivat jäädä toimistohuoneisiin tai paisuttaa H-sarjaa asiasisällön mukaan arkistoituina. Viraston toiminnan ja sitä kautta asiakirjallisen todellisuuden yhteys päätearkistossa toteutettuun sarjanmuodostukseen uhkasi kadota. Viraston arkisto ei ollut enää toiminnan kuva eikä palvellut toimintaa. Se oli eriytynyt omaksi ”pölyttäneeksi” maailmakseen, jonka tunsikin ehkä vain yksi henkilö koko virastossa.¹⁰⁰

Ongelmaan esitettiin erilaisia ratkaisuja. Osana vuonna 1974 asetetun arkistotoimikunnan työtä Vaasan maakunta-arkiston johtaja Martti Favorin esitti raportissaan, että asiakirjajärjestelmän painopiste oli saatava takaisin arkistointiin kirjaamisen asemasta. Yhtenä keinona arkistoinnin kehittämiseen hän piti siirtymistä osittain asiapohjaiseen arkistointiin dossier-järjestelmän tapaan, jotta ensisijaisesti arkistointi ohjaisi käyttäjät eri aiheiden asiakirjoihin. Favorin oli huolissaan arkistotiedon asemasta tietoyhteiskunnassa. Dokumentaatiokeskusten harjoittaman tarkan indeksoinnin (hakemistoinnin) hän kuitenkin katsoi liian työlääksi arkistoaineistoon sovellettuna.¹⁰¹

Arkistotoimikunta ei vuonna 1977 valmistuneessa loppumietinnössään suoranaisesti yhtynyt Favorinin ajatuksiin, vaan korosti arkistolaitoksen perinteiden mukaisesti yhdenmukaisen arkistoinnin ja sarjan sisäisen säilytysjärjestyksen merkitystä sekä diaarin merkitystä asiakirjojen hakemistona. Käänteentekevä oli sen sijaan toimikunnan ajatus, että viranomaisessa arkistonhoitajan pitäisi pystyä ennakoivasti ja suunnitelmallisesti vaikuttamaan itse arkistonmuodostukseen varmistaakseen ”arkistotoimen” vaatimusten täyttyvän. Toimikunta esitti työvälineeksi erityistä arkistosääntöä, johon viranomainen kirjaisi virastonsa arkistotoimen organisointia koskevat määräykset ja ohjeet. Lisäksi

⁹⁸ Taina Vartiainen toisilla arkistopäivillä 17.5.1984, Suomen toiset arkistopäivät 17.-18.5.1984. Helsinki 1985, s. 37.

⁹⁹ Salmela 1968, s. 306-309.

¹⁰⁰ Ks. Taina Vartiainen & Riitta Sihvonen 1983, s. 149-152; Vartiainen 2002, s. 255; vrt. Myllyniemi 1985, s. 13-15.

¹⁰¹ Favorin 1975, s. 41-42. Favorin siirtyi v. 1976 ulkoasiainministeriön tietohallinnon palvelukseen. Vuoden 1982 liikearkistopäivillä hän polemisoikin asiapohjaisen arkistoinnin puolesta: ”Muistan, kuinka ulkoasiainministeriön arkistonhoitaja sai valtionarkistossa yhden ainoan puoltajan tälle uudelle systeemille, ja se oli siltä, joka oli tutkinut näitä vanhoja venäläisiä arkistoja valtionarkistossa”, Liikearkisto 1-2/1983, s. 37.

viranomaisten arkistotoimi, johon luettiin mukaan kirjaaminen ja muu rekisteröinti, olisi saatava kokonaisuudessaan yleisarkistojen ohjaukseen ja valvontaan.¹⁰²

Vuonna 1983 voimaanastuneessa arkistolainsäädännössä¹⁰³ valtion ja kuntien viranomaisilta edellytettiin arkistosäännön laatimista ja Valtionarkisto sai laajan norminantovallan erityisesti valtion viranomaisten arkistotoimeen, jonka toimiala käsitti määritelmällisesti asiakirjat myös niiden ajankohtaisen käytön ja käsittelyn aikana, eikä vain päätearkistotoimintoja. Jäljellä oli kysymys uuden proaktiivisen arkistopolitiikan toteuttamisesta käytännössä.

Uuden arkistolain valmistelun kestäessä Turun maakunta-arkistossa arkistonmuodostuksen suunnitelmallisen ohjauksen välineeksi kehitettiin ratkaisu, joka otti huomioon organisaatioiden tehtävien ja niiden hoidosta syntyvien aineistojen erilaisuuden. Vuoden 1980 arkistokokouksessa maakunta-arkistonhoitaja Taina Vartiainen esitteli hänen yhdessä Riitta Sihvosen kanssa laatimansa Turun maakunta-arkiston kirjaamis- ja arkistointisuunnitelman eli asiakirjojen käsittelyohjeen, joka pohjautui diaari- ja arkistokaavojen sijasta maakunta-arkiston tehtävien kartoitukseen.¹⁰⁴ Vartiainen oli mukana myös sisäasiainministeriön vuonna 1979 asettamassa poliisipiirien arkistointityöryhmässä, joka tuli siihen tulokseen, ettei poliisiviranomaisen arkistointiongelmia voida ratkaista puuttumatta arkistonmuodostukseen. Työryhmä päätti suunnitella poliisipiirin arkistonmuodostuksen poliisin tehtävien ja niissä syntyvien asiakirjojen pohjalta.

Lopputulos, arkistonmuodostussuunnitelma, sisälsi kaikki yhden organisaation asiakirjat tehtävittäin ryhmiteltyinä, ohjeistuksen kirjaamiselle ja arkistoinnille, säilytysajat sekä päätearkistotunnukset pitkäaikaisesti säilytettävälle asiakirjoille. Siten suunnitelmasta sai tiedot asiakirjojen syntykontekstista, arkistointijärjestyksestä, säilytysajoista ja sijoituksesta päätearkistoon.

Arkistonmuodostussuunnitelman tehtäväpohjaisuus tarkoitti sitä, asiakirjat luokiteltiin ensisijaisesti sen asiallisen tehtävän mukaan, joka niillä oli organisaatiossa, eikä muodolliseen tehtävän (asiakirjasarjan) mukaan kuten yleisessä arkistokaavassa. Arkistonmuodostussuunnitelma toimi niin ollen myös organisaation sisällönmukaisen tiedonhaun välineenä, kun organisaation samoja toimintoja ja niihin liittyviä asioita koskevat asiakirjat olivat samoissa pääsarjoissa ja sarjoissa. Sellaista viraston perinteistä, Valtionarkiston 1940-luvulla antamien ohjeiden mukaista arkistokaavaa ja arkistoluetteloa, joka käsitti kaikki organisaation asiakirjat, ei ollut tarpeen luoda sen rinnalle.¹⁰⁵

¹⁰² Arkistotoimikunnan mietintö 15.12.1977, s. 68-73; ks. Myllyniemi 1985, s. 15-16; Syrjö 1994, s. 123-124; Orrman 2010, s. 1-3.

¹⁰³ Arkistolaki 184/1981.

¹⁰⁴ Taina Vartiainen muistio ”Turun maakunta-arkiston kirjaamis- ja arkistointisuunnitelma”. 47. arkistokokous 26.-27.5.1980, liite 5; Vartiainen 2002, s. 256-258.

¹⁰⁵ Vartiainen & Sihvonen 1983, s. 153-161. Turun maakunta-arkiston johtajana 1940-luvun lopulla toimiessaan Pentti Renvall oli pääosin julkaisemattomissa arkistoteoreettisissa kirjoituksissaan keskustellut tehtäväpohjaisesta provenienssista, Orrman 2002, s. 391-405; ks. myös Orrman 2010, s. 3, jossa Vartiainen ja Sihvosen ideoiman tehtäväpohjaisen arkistonmuodostussuunnitelman taustalla nähdään olleen Renvallin ajatukset. Ideaa arkistonmuodostussuunnitelmasta edelsi valtionvarainministeriön järjestelyosastolla 1960-luvun loppupuolelta asti tehty työ virastojen diaarikaavan yhdenmukaistamiseksi tehtäväryhmitymisen avulla, johon Valtionarkisto osallistui, ks. Salmela 1968, s. 309-310. Toimintojen mukaisia järjestelykaavoja, eli ns. historiallisten asiakirjojen

Vuoden 1981 arkistolain ja seuraavan vuoden arkistoasetuksen nojalla Valtionarkisto antoi keväällä 1983 ohjeet valtion virastojen ja laitosten arkistosäännön laatimisesta.¹⁰⁶ Ohjeiden mukaan yksityiskohtaiset tiedot viraston asiakirjoista ja mistä tehtävistä ne syntyvät sekä asiakirjojen kirjaamisesta, säilytystavasta, säilytysajoista ja käyttörajoituksista merkitään arkistosäännön liitteinä olevaan arkistonmuodostussuunnitelmaan. Arkistokaavasta siinä sanottiin, että jos virastolla on tehtäväpohjainen arkistonmuodostussuunnitelma, voidaan myös arkistokaava laatia viraston tehtävien pohjalta. Vuosikymmenen loppuun mennessä pääosalla valtion virastoista ja laitoksista oli käytössään tehtäväpohjainen arkistonmuodostussuunnitelma. Koska arkistolaki edellytti myös kuntia laatimaan arkistosäännön, arkistonmuodostussuunnitelmien laatiminen oli hiljalleen käynnistynyt myös kuntakentässä, joskin osa kunnista laati sen yleisen arkistokaavan pohjalta.¹⁰⁷

Arkistonmuodostussuunnitelman laatiminen edellytti organisaation hoitamien tehtävien ja käsittelemien asioiden tarkkaa ja kattavaa analysointia. Arkistolaitoksessa arkistonmuodostussuunnitelmaa on vähitellen kehitetty yhä monipuolisemmaksi tiedonohjauksen ja tietopalvelun työvälineeksi, jossa esitetään organisaation kaikki asiakirja- ja tietojärjestelmät. Sellaisena suunnitelman oli määrä sisältää monipuolista ja yksityiskohtaista kuvailevaa tietoa organisaation asiakirja-aineistosta. Ymmärrettiin, että näitä tietoja voitaisiin hyödyntää paitsi organisaation omassa tietopalvelussa, myös myöhemmässä käytössä sen jälkeen, kun pysyvästi säilytettävä aineisto siirrettäisiin yleis- tai keskusarkistoon. Itse asiassa arkistonmuodostussuunnitelma nähtiin keinona saada viranomaiset tuottamaan kuvailutietoa arkistolaitoksen ja tutkimuksen tarpeisiin ja viime kädessä kuvailujärjestelmänä, josta syntyisi arkistokuvailu ja -luettelo arkistolaitoksen tietopalveluun.¹⁰⁸

Vuonna 2000 julkaistussa arkistolaitoksen suosituksessa arkistonmuodostussuunnitelman laadinnan periaatteiksi, organisaatioita rohkaistiin merkitsemään suunnitelmaan kuvailutietoa arkistonmuodostajan organisaatiosta ja historiasta, tietojärjestelmistä, asiakirjasarjojen tietosisällöstä, asiakirjojen rekisteröinnistä ja säilytysmuodoista sekä samantyyppisten asiakirjojen välisistä yhteyksistä. Merkitsemistavan osalta viitattiin muutama vuosi aiemmin valmistuneisiin arkistojen kuvailusääntöihin. Tietojen esittäminen yhtenäisessä muodossa

tehtävämukaisia luokitteluja, oli laadittu edeltävinä vuosikymmeninä liikearkistoissa, Luoma-aho 1992, s. 32. Pirkko Rastas piti puolestaan atk-suunnittelussa käytettyä organisaation toiminnoista ja tietojenkäsittelytarpeista lähtevää lähestymistapaa soveltuvana arkistointisuunnitelman laatimiselle, Rastas 1983b, s. 14-15.

¹⁰⁶ Valtionarkiston ohjeet valtion virastojen ja laitosten arkistosäännöstä. Valtionarkiston yleinen ohje n:o 7. Helsinki 1983. Seuraavana vuonna julkaistuissa Valtionarkiston yleisohjeissa kunnallisesta arkistotoimesta ohjeistettiin kunnallisten arkistonmuodostussuunnitelmien laatiminen, Valtion arkiston yleinen ohje n:o 10. Helsinki 1984.

¹⁰⁷ Ks. Jääskeläinen 2000, s. 6-23. Jääskeläinen kuvaa arkistolaitoksessa vallinneita näkemyseroja etenkin siitä, onko tehtäväpohjainen arkistonmuodostussuunnitelma ainoa järkevä vaihtoehto vai voidaanko se ainakin joissain tapauksissa laatia yleisen arkistokaavan pohjalta. Taustalla oli perinteinen käsitys, jonka mukaan asiakirjat on arkistoitava ensisijaisesti muodollisten toimintojen mukaan ja vasta korkeintaan toissijaisesti arkistonmuodostajan tehtävien mukaan. Myös Taina Vartiainen palasi eläkkeelle jäämisensä jälkeen arkistonmuodostussuunnitelman synnyn ja käyttöönoton taustoihin vuonna 2002 artikkelissaan ”TEHTÄVÄN MUKAAN minäkin paperini järjestän” -muistikuvia ja tosiasioita arkistonmuodostussuunnitelman alkua ajoilta, Vartiainen 2002, s. 251-277.

¹⁰⁸ Ks. Arkistolaitoksen suositus arkistonmuodostussuunnitelman laadinnan, käytön ja ylläpidon periaatteiksi. Helsinki 2000.

nähtiin käytettävyyden näkökulmasta tärkeäksi erityisesti silloin, kun arkistonmuodostussuunnitelmaa ylläpidetään sähköisessä muodossa.¹⁰⁹

Virastojen omassa, kirjaamiseen vahvasti nojautuneessa asiakirjahallinnossa ja tietopalvelussa arkistonmuodostussuunnitelmien merkitys on jäänyt toivottua vähäisemmäksi. Organisaatiomuutosten seurattua toisiaan suunnitelmia ei useinkaan pidetty ajan tasalla ja erilaiset virastojen käyttöön räätälöidyt sähköiset tietojärjestelmät alkoivat 1990-luvulla pyörittää virastojen tietohallintoa. Arkistonmuodostussuunnitelma jäi usein kokonaan hyödyntämättä.

Tehtävien mukaan luetteloidun arkiston voitiin arvella lähtökohtaisesti tukevan aiheenmukaista tiedonhakua paremmin kuin yleisen arkistokaavan mukaan luetteloidun arkiston. Epäilyjä tosin esitettiin, sillä mm. toistuvien tehtäväluokituksessa tapahtuvien muutosten voitiin osoittaa vaikeuttavan luettelon käyttöä.¹¹⁰ Suurin ongelma oli silti virastojen arkistotoimen arki. Sikäli kuin arkistonmuodostussuunnitelma oli ajan tasalla, arkistokaavaa ja -luetteloja ei välttämättä osattu johtaa siitä oikein. Ongelmia aiheuttivat mm. kirjaamattomien asiakirjojen ja viraston perinteisen arkistointijärjestelmän mukaan muodostuneiden asiakirjasarjojen sijoittaminen tehtäväpohjaiseen kaavaan. Arkistolaitoksen kuvailusääntöjen mukaiseen kuvailuun ei ollut aikaa eikä kiinnostustakaan. Arkistolaitos ei myöskään antanut tarkempia, tapauskohtaisia ohjeita arkistokaavan laatimiseen tehtävänmukaisen arkistonmuodostussuunnitelman pohjalta. Niin ollen arkistonmuodostussuunnitelmien kaudella muodostuneita arkistoaineistoja on jouduttu järjestämään ja luetteloimaan jälkikäteen ja silloin on jopa voitu turvautua ”vanhaan kunnon” ABC-kaavaan.¹¹¹

2000-luvun puolella arkistonmuodostussuunnitelmat ovat eläneet julkishallinnossa uuden tulemisen aikaa osana integroitua sähköisten asianhallinta- ja tiedonohjausjärjestelmien kehittämistä. Arkistolaitoksen vuonna 2001 käynnistämässä Sähke-hankkeessa (*Sähköisten tietoineistojen käsittelyn ja pitkäaikaissäilyttämisen kehittämishanke*) korostettiin arkistonmuodostussuunnitelman roolia sähköisten tietojärjestelmien ja erityisesti asiantkäsittelyjärjestelmän suunnittelussa. Arkistonmuodostussuunnitelman sisältämät tehtäväluokituksista lähtevät arkistolliset ryhmittelyt ja ryhmäkohtaiset metatiedot voisivat muodostaa asiantkäsittelyjärjestelmän keskeisen sisältöelementin. Arkistonmuodostussuunnitelman integroiminen asiantkäsittelyjärjestelmään mahdollistaisi jälkimmäisen kehittämisen asian- ja asiakirjojen käsittelyn ohjauksen ja dokumentoinnin välineenä.¹¹²

Arkistonmuodostussuunnitelmien myötä virastot siirtyivät viime vuosituhaten lopulla pikku hiljaa tehtäväpohjaisiin arkistokaavoihin pysyvästi säilytettävän analogisen¹¹³ aineistonsa luokitusjärjestelmänä. Yleisen arkistokaavan alkuperäinen tehtävä oli ilmentää organisaation

¹⁰⁹ Arkistolaitoksen suositus arkistonmuodostussuunnitelman laadinnan, käytön ja ylläpidon periaatteiksi. Helsinki 2000.

¹¹⁰ Ks. Eljas Orrmanin muistio 31.7.2006 Arkistolaitoksen yhteinen näkemys arkistokaavan uudistamiseksi.

¹¹¹ Tekijän 2000-luvulla arkistotarkastuksilla ja viranomaisohjauksessa sekä arkistotarkastusmuistioista tekemät havainnot.

¹¹² Mykrä 2006, s. 48-52. Ks. myös luku Sähköisten asiakirjojen kuvailu.

¹¹³ Sanaa ”analoginen” käytetään tässä tutkimuksessa ”digitaalisen” vastinparina merkityksessä fyysisenä objektina käsiteltävä (aineisto).

sarjanmuodostusta ja yhtenäistää *kaikkien* viranomaisissa muodostuneiden asiakirjasarjojen keskinäistä järjestystä luokittelemalla ne annettuihin pääsarjoihin. Tehtäväpohjainen arkistokaava ei toiminut muodollisten asiakirjasarjojen luokitusjärjestelmänä. Se kuvasi organisaation tehtäväluokitukseen perustuvan hierarkkisen arkistorakenteen, johon organisaation toiminnasta syntyvät *pysyvästi säilytettävät asiakirjat* arkistoititiin. Yleiseen arkistokaavaan perustuvat järjestelykaavat olivat alkaneet toimia alkuperäisen tarkoituksena vastaisesti arkistonmuodostuksen ohjauksen välineenä. Arkistonmuodostussuunnitelma luotiin 1970- ja 1980-lukujen vaihteessa hoitamaa sitä tehtävää ja arkistonmuodostus ryhdyttiin suunnittelemaan viranomaisen tehtävien eikä asiakirjojen tehtävien pohjalta.¹¹⁴

Arkistointi ja kuvailu kytkeytyivät uudenaikaisessa, arkistonmuodostussuunnitelman ohjaamassa ja asiakirjojen rekisteröintiin nojaavassa sähköisessä asiakirjahallinnassa tiukasti tehtäväkohtaisiin asiankäsittelyprosesseihin. Järjestelmässä määritetyt asiankäsittely- ja asiakirjaprosessit näyttäytyivät käyttäjille itseohjautuvina, ylhäältä annetuilta ja muuttamattomina. Käytännössä asiankäsittelyjärjestelmät alkoivat virastoissa ohjata sellaistenkin asiakirjojen arkistointia tehtäväkohtaisiksi akteiksi, jotka aiemmin oli totuttu arkistomaan muun luokituksen perusteella tai jotka syntyivät ennalta määriteltyjen asiankäsittelyprosessien ulkopuolella. Moninaisten arkistointijärjestelmien todellisuus sovitettiin ohjelmoidun arkiston malliin. Vastaavasti tehtäväpohjainen arkistokaava alettiin nähdä arkistonmuodostussuunnitelman tehtäväluokitukselta johdettuna metatietona, joka lähinnä vain osoitti, mitkä asiakirjalokat olivat pysyvästi säilytettäviä.¹¹⁵

Silloin kun arkisto nähdään arkistonmuodostussuunnitelman mukaan ohjelmoidun asiankäsittelyjärjestelmän lopputuotteena, herää kysymys, voidaanko asiakirjojen arkistointitapaan mitenkään vaikuttaa ryhmittelemällä asiakirjoja tehtäväluokituksen luomissa puitteissa. Pystyykö arkistonhoitaja vaikuttamaan asiakirjojen arkistointiin ja kuvailuun ja sitä kautta niiden käytettävyyteen laatimalla tehtäväluokitusta tarkentavan tai jopa siitä poikkeavan arkistokaavan tai muokkaamalla muuten asiakirjojen metatietoja jälkikäteen? Mahdollisia keinoja lieenee ollut virastoissa vaikea nähdä, koska ohjeistus asiasta puuttui. Arkistolaitoksessa vallitsi nimittäin erimielisyys siitä, oliko arkistokaavalla asiakirjojen luokitusjärjestelmänä lainkaan arkistonmuodostussuunnitelman tehtäväluokitukselta riippumatonta funktiota arkistoinnin ohjaajana.¹¹⁶

¹¹⁴ Arkistokaavan tehtävän muutos arkistonmuodostussuunnitelman käyttöönoton yhteydessä näkyi arkistolaitoksen ohjeistuksessa, ks. Valtion virastojen ja laitosten arkistokaavaa koskevaa normiehdotusta laatineen projektin loppuraportti. Arkistolaitoksen kehitysjohtaja Jaana Kilkki 26.3.2010 (AL/419/00.01.02/2009), Liite 1.

¹¹⁵ Vrt. Kansallisarkiston AMS-opas (2007): ”Arkistokaava on suoraa jatkumoa arkistonmuodostussuunnitelman tehtäväryhmitykselle ja tietojärjestelmän luokitukselle, erityisesti diaarin tai asianhallintajärjestelmän asiaryhmitykselle. Jälkimmäinen on edellisen osajoukko.”

¹¹⁶ Avoimna oli esimerkiksi kysymys, missä määrin oli mahdollista arkistoida saman tehtäväluokituksen mukaisen tehtävän hoidosta syntyneet pysyvästi säilytettävät asiakirjat eri sarjoihin ja eri tehtävien hoidosta syntyneet asiakirjat samaan sarjaan vai edellyttivätkö uudet arkistointiratkaisut aina tehtäväluokituksen muuttamista. Asia nousi arkistolaitoksessa keskusteluun, kun pohdittiin, miten arkistolaitoksen pitäisi ohjeistaa valtion virastoille tehtäväluokitukseen perustuvan arkistokaavan laadintaa. Toisella laidalla oli perinteisen sarjanmuodostuksen, toisella laidalla sähköisen arkistoinnin näkökulma arkistokaavan roolista luokitusjärjestelmänä. Ks. Valtion virastojen ja laitosten arkistokaavaa koskevaa normiehdotusta laatineen projektin loppuraportti. Arkistolaitoksen kehitysjohtaja Jaana Kilkki 26.3.2010 (AL/419/00.01.02/2009); SAHA-hankkeen lausunto valtion virastojen ja laitosten arkistokaavaa koskevaa normiehdotusta laatineen projektin loppuraportista. Lausunto 30.8.2010 (AL/419/00.01.02/2009); vrt. Eljas Orrmanin muistio 31.7.2006 Arkistolaitoksen yhteinen näkemys arkistokaavan uudistamiseksi.

Arkistoaineiston tehtäväpohjaisen luokitusjärjestelmään siirtymisen hyöty analogisen aineiston tietopalvelulle jäi epäselväksi ja yleisarkistot vastaanottivat jatkuvasti myös sellaista yksityisluonteista aineistoa, jonka ryhmittelyperiaatteeksi tehtäväluokitus ei soveltunut. Toisaalta tehtäväluokitus löi itsensä läpi sähköisessä arkistoinnissa, sitä mukaa kuin arkistonmuodostussuunnitelmat integroitiin asiankäsittelyjärjestelmiin. Jos siitäkin syystä voitiin ajatella, että arkistonmuodostussuunnitelman kehittäminen kuvailujärjestelmänä parantaisi pitkällä aikavälillä tiedonhakua arkistoaineistosta, se oli korkeintaan osavastaus kysymykseen kiihtyvään tahtiin karttuvan arkistoaineiston käytettävyydestä, jonka tietotekniikan ja niin sanotun tietoyhteiskunnan kehitys oli nostanut pysyvästi keskustelun polttopisteeseen.

2.8. Tietotekniikka arkistojen tietopalvelun haasteena ja työkaluna

”Ei arkistointisuunnitelmia ja tiedonhakuja järjestelmiä luoda arkiston, vaan käyttäjän tarpeisiin.”¹¹⁷

Keskeinen syy edellä mainittuun asiakirjamäärien kasvuun hallinnossa oli hyvinvointiyhteiskunnan tehtävien lisääntymisen ja monimutkaistumisen ohella toimisto- ja tietotekniikan kehitys. Ensimmäiset tietokoneet otettiin valtionhallinnossa käyttöön 1960-luvulla, jolloin myös ryhdyttiin luomaan ensimmäisiä valtakunnallisia tietorekistereitä. Ajatuksena oli johtaa valtionhallinnon tietotekniikkaa keskitetysti vuonna 1964 perustetusta Valtion tietokonekeskuksesta käsin. Seuraavalla vuosikymmenellä valtion virastoihin ja osastoihin hankittujen pientietokoneiden myötä tietotekniikan käyttö hajautui ja moniin virastoihin perustettiin ATK-yksiköitä. Toimistoautomaatio tekstinkäsittelylaitteineen ja tietojärjestelmineen alkoi toteutua julkisessa hallinnossa 1980-luvulla. Tekstinkäsittelyn ja kirjaamisen automatisoinnista nähtiin saatavan hyötyä mm. asiakirjan sähköisen tallennuksen, monipuolisten hakuokeinojen ja laajemman sisällönkuvauksen avulla.¹¹⁸

Asiakirjahallinnolle ja arkistotoimelle automaattinen tietojenkäsittely toi sekä haasteita että mahdollisuuksia. Haasteita olivat mm. tietojärjestelmien dokumentointi, sähköisten asiakirjojen tietoelementtien standardisointi, sähköisen arkistonmuodostuksen suunnittelu ja ohjaus sekä sähköisen aineiston pitkäaikaissäilytys. Toisaalta tietotekniikan avulla oli mahdollista parantaa sisällönmukaista tiedonhakua ja tehostaa asiakirjojen laadintaa, rekisteröintiä, käsittelyä ja luettelointityötä.¹¹⁹ Jo 1960-luvulla Suomen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkistossa kokeiltiin neula- ja reikäkorttijärjestelmiä kokoelmien luettelointiin ja tilastointiin.¹²⁰

Myös Liikearkistoyhdistys oli Suomessa eturintamassa, kun ryhdyttiin miettimään tietotekniikan käyttöä arkistoinnin (asiakirjahallinnon) ja arkistoihin kohdistuvan tiedonhaun apuna. Asia oli ensimmäistä kertaa laajemmin esillä yhdistyksen järjestämällä Suomen kolmansilla liikearkistopäivillä vuonna 1966. Esillä olivat jo silloin mm. arkistoluetteloiden

¹¹⁷ Pirkko Rastas Suomen kuudensilla liikearkistopäivillä 25.11.1982. Liikearkisto 1-2/1983, s. 13.

¹¹⁸ Savaspuro 1992, s. 5-12; Mykrä 2006, s. 7-26.

¹¹⁹ Vrt. Tiihonen, Toimistoautomaation vaikutuksista arkistotoimeen lähivuosina. Arkistonhoitotutkimnon kirjoitus, 1984.

¹²⁰ Peltonen 2004, s. 62-64.

luominen ja sähköisten asiakirjojen indeksoiminen tietokoneella.¹²¹ Puheet eivät kuitenkaan johtaneet tekoihin ennen 1970-luvun loppua. Luonnollisesti yritysten mielenkiinto kohdistui ensisijaisesti päivittäistä toimintaa palvelevan tiedonhaun tehostamiseen, tietopankkeihin ja muuhun sähköisesti tallennettuun tietoon. Yrityksen keskusarkisto oli vaarassa jäädä syrjään ”paperittoman” informaatiopalvelun kokonaisuudesta vanhojen paperiaineistojen sekä tietokonetulosteiden ja -nauhojen säilytyspaikaksi.

Valtionarkistossa alettiin 1960-1970-luvun vaihteessa kiinnittää huomiota uuden tekniikan tarjoamiin haasteisiin ja mahdollisuuksiin, joihin arkistoneuvos Alpo Salmela oli perehtynyt toimiessaan Kansaneläkelaitoksen arkistopäällikkönä 1960-luvun lopulla.¹²² Samoihin aikoihin Valtionarkiston arkistonhoitaja Juhani Saarenheimo kykeni puhumaan sujuvasti arkistokursseilla tehtävien ja tietojen integroinnista atk:n avulla ja atk:n hyödyntämisestä arkistotyössä kuten asiahakemistojen laadinnassa.¹²³

Myös Saarenheimon kollega Pirkko Rastas oli perillä arkistoalan uusimmista virtauksista ja osallistui aktiivisesti Liikearkistoyhdistyksen toimintaan mm. tietotekniikkatoimikunnan puheenjohtajana. Valtionarkistossa tiedettiin kokemuksesta, kuinka työlästä ja ongelmallista oli asiahakemiston luominen jälkeinpäin sarja-aktijärjestelmän tai muun muodollisen periaatteen mukaan arkistoitua aineistoon. Kysymys kuului, voisiko tietotekniikasta olla apua. Liikearkistoyhdistyksen teemapäivillä keväällä 1981 Rastas esitti näkemyksensä, että arkistonhoitajan keskeiseksi tehtäväksi oli nousemassa ”atk-pohjaisten tiedonhaku- ja talletusmenetelmien hyväksikäytön muuntaminen arkistopalveluihin”.¹²⁴

Seuraavana vuonna hän oli valmis esittämään konkreettisia ehdotuksia. Kun eri maissa oli kokeiltu sähköisten rekisterien laatimista paperiasiakirjoista, ongelmaksi oli koettu työmäärä, jonka luetteloiden yhdenmukaistaminen ja muuntaminen tietokoneen ymmärrettävään muotoon, oli vaatinut. Suomessa oli Rastaa mukaan kyllä ymmärretty, että arkistojen luettelointia oli kehitettävä informatiivisempaan suuntaan. Esimerkiksi kunkin muodollisen asiakirjaryhmän ja tärkeimpien asiakirjojen kohdalle voitaisiin laatia tiivistelmä niiden sisällöstä. Toiseksi luettelot ja tiivistelmät olisi tuotettava automaattisella tietojenkäsittelyllä, jotta sähköiset hakumenetelmät kuten asiasanahaku ja vapaa tekstihaku voitaisiin niihin kohdistaa. Tärkeimmistä sähköisesti tallennettavista asiakirjoista voitaisiin viedä tunnistetiedot, tiivistelmät ja avainsanat atk-hakemistoon. Lisäksi Rastas ehdotti talouselämän yhteistä asiasanastoa sekä yhteisiä hakujärjestelmiä kirjastoille, informaatiopalveluille ja arkistoille.¹²⁵

Kuudensilla liikearkistopäivillä marraskuussa 1982 arkistojen luettelointi ja indeksointi tietotekniikan avulla olivat jälleen keskeisenä teemana ja esikuvaa ja kosketuspintaa etsittiin

¹²¹ Ks. Varho 1968, s. 61-67. Keskustelua jatkettiin neljänsillä liikearkistopäivillä vuonna 1970. Koska sähköisen, konekoodisen informaation luettavuus, käyttö ja säilyminen edellyttävät teknistä, rakenteellista ja sisällöllistä dokumentaatiota (metadattaa), sen dokumentointia voidaan tavallaan pitää asiakirjatiedon kuvailun edellä kävijänä.

¹²² Mäenpää 2006, s. 2.

¹²³ Juhani Saarenheimo, Tietokoneet ja arkistointi. Arkistoseminaarissa 2.10.1968 ja kaupunkiliiton arkistonhoitajien jatkokursseilla syksyllä 1968 pidettyjen esitelmien pohjalta laadittu kirjoitus.

¹²⁴ Bärlund 1981, s. 14-16.

¹²⁵ Rastas 1983b, s. 15-17; Rastas 1982, s. 23-27; vrt. Pirkko Rastas 1984, s. 183-185. Arkistojen, kirjastojen ja informaatiopalvelujen yhteisyyttä ja niiden kansallista ja kansainvälistä koordinoitua korostettiin Unescon NATIS-ohjelmassa 1970-luvulla ja siihen viitattiin myös arkistotoimikunnan mietinnössä vuonna 1977.

yrittysten tietopalvelusta ja kirjastokentästä. Ulkoasiainhallinnolla oli pitkäaikaista kokemusta asiapohjaisesta arkistoinnista, joten oli luonnollista, että siellä panostettiin jo suhteellisen varhain atk-pohjaiseen asiakirjojen rekisteröintiin ja sen myötä viitetietokannan luomiseen arkistoa varten. Vaasasta ulkoasiainministeriön arkistonhoitajaksi siirtynyt Martti Favorin kertoi kuudensilla liikearkistopäivillä työn lähtökohdista ja tuloksista.

Tiedonhakujärjestelmän rakentamisen lähtökohdaksi oli asetettu organisaation tehtävien hoidon näkökulma, joka Favorinin mukaan palveli parhaiten myös asiakirjojen käyttöä tutkimustarkoituksiin. Ulkoasiainministeriön hoidettavien asioiden kannalta oli tarkoituksenmukaisiksi hakukriteereiksi katsottu asian tehtäväsisältö, toiminto, jonka avulla päämäärään pyritään, toimijat, toiminnan kohteet sekä edellä mainittuja koskevat mielenilmaisut. Atk-rekisteri tarjosi välineen kirjata kaikki hakuelementit eli asiatunnukset ja mainituista hakukriteereistä muodostettavat hakusanat yhdellä kertaa. Erityisesti hakusanoitus, joka rekisteröinnin yhteydessä voitiin ulottaa jopa asiakirjan yksittäiseen tietoon saakka, mahdollisti Favorinin mukaan systemaattisten tietokokonaisuuksien esille saamisen. Hakusanojen muodostusta olisi syytä kuitenkin kontrolloida organisaation tehtävien näkökulmasta.¹²⁶

Samoilla päivillä Helsingin kaupunginarkiston arkistotarkastaja Pentti Vesanen puhui sähköisen aineiston luetteloinnista. Hän teki eron tallenteen, sen kuvausten ja kuvausten perusteella laaditun tiedostoluettelon välillä. Hänen ajatuksenaan oli, että sähköisten tiedostojen käytönajan kuvauksista voitaisiin jalostaa yhteisten sääntöjen avulla arkistotarkoituksiin soveltuvat luettelointielementit. Vesanen toi esiin alun perin kirjastoaineistolle Yhdysvalloissa kehitetyt luettelointisäännöt (*Anglo-American Cataloguing Rules*), joita oli siellä 1970-luvun lopulta alkaen sovellettu tietovälineriippumattomasti myös arkistoaineistoon. Se kattaisi tiedoston (ja sen luojan) identifiointia, luokittelua, sisällön, rakenteen ja kontekstin dokumentointia, fyysistä kuvausta sekä arkistointia, käyttöehtoja ja ylläpitoa koskevat tiedot.¹²⁷

Päivien päätteeksi arkistoneuvos Alpo Salmela puhui tarpeesta kehittää eri tietaloja käsittävä ”yleisrunko”, joka ohjaisi tiedonhakijan oikeaan arkistonmuodostajaan ja antaisi perustiedot sen hakemistojärjestelmästä. Tämän hän totesi edellyttävän yhteisiä standardeja, joiden laadinnassa voitaisiin ottaa oppia kirjasto- ja tietopalvelualan kokemuksista unohtamatta arkistotoimen vaatimuksia.¹²⁸

Vuonna 1986 Liikearkistoyhdistys käynnisti Pirkko Rastaan johdolla projektin, jossa selvitettiin mahdollisuuksia laatia liikeyrityksille arkistonmuodostussuunnitelma ja arkistoluettelo tietokonesovelluksena. Projektin toteuttajaksi nimitettiin Jaana Kilkki Joensuun maakunta-arkistosta. Hankkeessa voidaan nähdä liittymäkohtia uudesta arkistolaista kummunneeseen tavoitteeseen saada julkisille arkistoille arkistosäännöt ja arkistonmuodostussuunnitelmat vuosikymmenen loppuun mennessä. Hanke oli myös

¹²⁶ Favorin 1983, s. 77-80. Tiedonhallintaa ja sisällönkuvausta kehitettiin seuraavina vuosina ja vuosikymmeninä ulkoasiainministeriössä itsenäisesti ennen muuta tiedonhaun näkökulmasta. Aiheenmukaista luokitusjärjestelmää, indeksointia ja asiakirjan tietosisällön kuvausta paranneltiin ja luotiin oma kontrolloitu asiasanasto, Vilo 1988, Sisällönkuvaus asiakirjojen tietokoneavusteisessa kirjaamisessa. Tutkielma arkistonhoitotutkintoa varten; Ulkoasiainministeriön arkistojärjestelmä (1994).

¹²⁷ Vesanen 1983, s. 47-50.

¹²⁸ Salmela 1983, s. 123.

edelläkävijämäinen siinä mielessä, että siinä kattava arkistonmuodostuksen suunnittelu otettiin sähköisen asiakirjahallinnon kehittämisen lähtökohdaksi diaarin asemesta.

Jo seuraavana vuonna hankkeen tuloksena syntyi asiakirjahallinnon ”tiedonhakuohjelman” protoversio. Ohjelma otti huomioon asiakirjojen koko elinkaaren¹²⁹ sisältäen omat tiedostot arkistonmuodostuksen suunnittelulle, asiakirjahallintoon kuuluvien tehtävien hoidolle toimistossa ja keskusarkistossa sekä asiakirjojen lainaustoiminnalle. Kattavuudestaan huolimatta ohjelmaan ei sisällytetty tiedonhakua tehostavia, luokituksiin, hakusanoihin ja sisällönkuvauksiin perustuvia hakujärjestelmiä. Ohjelmasta saatavat hakemistoraportit vastasivat perinteisiä arkistoluetteloita, joskin yksittäisen asiakirjaryhmän tai säilytysyksikön sijainti keskusarkistossa voitiin hakea erikseen. Asiakirjojen sisältämien tietojen löytämistä edistävät hakemistosovellukset mainittiin vain mahdollisuutena.¹³⁰

Asiakirjahallinnon atk-ohjelma koski luonnollisesti muodostuvaa uutta arkistoa. Osa kuudensien liikearkistopäivien osanottajista oli epäillyt mahdollisuuksia hyödyntää tietotekniikkaa ns. historiallisiin asiakirjoihin kohdistuvassa tiedonhaussa. Yrityksissä ymmärrettävästi koettiin, että tiedonhakujärjestelmien luominen päätearkistolle vaati liikaa henkilö- ja laitteistoresursseja suhteessa yrityksen tietopalvelun paranemiseen.¹³¹ Kun niin ikään harvoissa julkishallinnon virastoissa ja laitoksissa oli voimavaroja laatia asiahakemistoja ja hakujärjestelmiä jokapäiväisten tehtävien ohessa, oli selvää, että aktiivikäytöstä poistuneen arkistoaineiston tiedonhaun kehittäminen uudessa tietoteknisessä toimintaympäristössä jäi yleisarkistojen tehtäväksi.

Ensimmäisinä ehdivät liikkeelle valtionapua nauttivat yksityisluonteiset keskusarkistot. Mikkeliin vuonna 1981 perustetussa Suomen Elinkeinoelämän keskusarkistossa ryhdyttiin pian perustamisen jälkeen suunnittelemaan valtakunnallista arkistotietokantaa liikeyritysten ja muun elinkeinoelämän arkistoaineksen perusrekisteriksi. Vuonna 1985 valmistunutta tietokantaa voidaan luonnehtia sähköiseksi viitekortistoksi, jonka hakumahdollisuudet rajoituivat lähinnä arkistonmuodostajan nimeen, toimialaan ja toimipaikkaan.¹³² 1980-luvulla myös Työväenarkisto ja Urheiluarkisto ottivat käyttöön oman arkistotietokantansa. Nämä kaikki tietokannat nojautuivat perinteisiin paperiaineiston luettelointikäytäntöihin ja olivat tarkoitettu vain henkilöstön käyttöön.¹³³

SKS:n kansanrunousarkistossa uudistettiin 1980-luvun loppupuolelta alkaen perinneaineistojen sisältöanalyysia atk-pohjaiseksi ja palvelemaan kattavammin käyttäjien tarpeita. Ulla-Maija Peltosen analyysimallin pohjalta (ks. luku Yksityisarkistot yleisarkistojen huolen kohteena) kehitetty Perinnetieteen asiasanasto otettiin käyttöön Kansanrunousarkiston uuden Arkistotietojärjestelmään (ATJ) liittyen vuonna 1992.¹³⁴

¹²⁹ Asiakirjan elinkaarikäsité teki juuri näihin aikoihin tuloaan Suomeen mm. Jaana Kilkin välittämänä, Valtonen 2005, s. 42.

¹³⁰ ATK:n hyväksikäyttö asiakirjahallinnon suunnittelussa ja toteutuksessa. Liikearkistoyhdistys r. y. (Helsinki 1987); vrt. Rastas 1986, s. 2-3.

¹³¹ Ks. Danielsson 1983, s. 74-76.

¹³² Lakio 1987, s. 24-26; Alm 2013, s. 15-16.

¹³³ Kilkki 1997, s. 7-9.

¹³⁴ Sapo 1994, s. 241-258.

ATJ suunniteltiin ensisijaisesti palvelemaan aineiston käsittely- ja luettelointijärjestelmänä. Kansanrunousarkistoon vastaanotetut muistiinpanokäsikirjoitukset ja nauhoitteet oli järjestetty kerääjän tai keräelmän mukaan, mutta massiivinen kortistojärjestelmä viite- ja kopiokortteineen salli tiedonhaun myös perinnelajin, paikannimen ja henkilön mukaan. Tietojärjestelmässä tämä arkistointijärjestelmä toteutettiin siten, että keräelmien identifiointi- ja hallintatiedot erotettiin hakuperusteista, joiden mukaan keräelmät tarkemmin analysoitiin ja aiemmin oli kortistoitu. Analyysien hakuperusteina eli kuvailuelementteinä käytettiin perinnelajien ja paikannimien lisäksi asiasanoja. Analyysissa keräelmä voitiin myös käsitellä pienemmissä osissa, analyysijaksoissa, kuten käsikirjoituksen tiettyinä sivujaksoina tai yksittäisinä valokuvina. Valokuvia ja nauhoitteita varten oli lisäksi erityisiä kuvailuelementtejä.

ATJ:ssa keskeisiä analyysien hakuperusteita vastaavat hakusanat saatiin valmiiksi tallennettuina järjestelmään kuuluvista henkilö-, ammatti- ja kuntarekistereistä sekä asiasanastosta. Henkilörekisteriin tallennettiin vain henkilöt, joilla oli suhteessa aineistoihin aktiivinen rooli (luovuttaja, kerääjä, informantti, valokuvaaja, nauhoittaja, analysoija). Kuntarekisterissä oli puolestaan otettu huomioon historiallinen näkökulma ja ammattirekisterissä ammatit oli luokiteltu ammattiryhmiin.

Yhteenvedona ATJ:sta voidaan siis sanoa, että luettelointi tapahtui siinä yhdellä tai kahdella tasolla (keräelmä ja analyysijakso) ja kahdessa tai kolmessa jatkuvasti tarkentuvassa käsittelyvaiheessa ja että tietomalli oli modulaarinen, koska tietyt kuvailuelementit saivat arvonsa erillisistä taustatiedoista.¹³⁵ Käsittelmänsä aineiston kokoelmaluonteesta johtuen järjestelmä ei tuntenut arkistonmuodostajan käsitettä vaan eri toimijat esitettiin rooliensa kautta. Vuodesta 2003 alkaen ATJ:ta ja kuvailukäytäntöjä alettiin kuitenkin kehittää lähtökohtana edellisellä vuosikymmenellä julkaistut Arkistojen kuvailu- ja luettelointisäännöt. Käsitteistöä yhdenmukaistettiin lähemmäksi arkistoterminologiaa ja järjestelmään määriteltiin sisällönkuvailutasot.¹³⁶

2.9. Valtionarkisto tietotekniikan hyödyntäjänä 1980-luvulla - ensimmäinen tietojenkäsittelyn kehittämissuunnitelma

”Omasta puolestani haluan aivan henkilökohtaisen kokemuksen perusteella torjua sen virheellisen käsityksen, että automaattinen tietojenkäsittely on jotain hyvin matemaattista ja mystillistä, johon humanistin ei tulisi puuttua.”¹³⁷

Perinteisen luettelointitekniikan mukaisesti laadittujen luetteloiden toimivuus Valtionarkiston tietopalvelussa perustui hyvään aineistotuntemukseen ja historiantutkimuksen tarpeiden tiedostamiseen. Virkamiesten harrastuneisuus historiantutkimukseen oli luonnollisesti tässä suhteessa hyödyllinen. Toisaalta vastaanotetun aineiston määrän kasvu ja

¹³⁵ Hakujärjestelmässä on piirteitä amerikkalaisen David Bearmanin hieman aiemmin esittämästä *reference files* -ratkaisusta, jossa ristiviittaukset eri tiedostoihin ryhmiteltyjen kuvailukohteiden ja niiden nimimuotojen välillä lisäävät hakumahdollisuuksia arkistoaineistosta, Bearman 1989, s. 286-299.

¹³⁶ Peltonen 2004, s. 68, 83; Kansanrunousarkiston arkistotietojärjestelmä. Kenttäkohtaiset sisältötiedot. SKS. Kansanrunousarkisto. Jukka Saarinen. Versio 1.1.

¹³⁷ Vs. valtionarkistonhoitaja Juhani Saarenheimo vuoden 1985 arkistokokouksen avauspuheenvuorossaan. 52. arkistokokous 10.-11.9.1985, liite 2.

monipuolistuminen, asiakasmäärien kasvu ja asiakaskunnan erilaistuminen sekä 1980-luvun alun arkistolainsäädännön myötä lisääntyneet tehtävät ajoivat Valtionarkiston tietopalvelua kohti kriisitilannetta.

Lisäksi pelkona oli arkistotiedon marginalisoituminen informaatiokentässä. Nykyaikaisten asiakirjojen tietosisällön arvioitiin köyhtyneen ja harvojen tutkimukselle hyödyllisten asiakirjojen hukkuvan turhien rutiiniasiakirjojen joukkoon.¹³⁸ Asiakaskunnan odotukset tietopalvelun mahdollisuuksista kasvoivat heidän tottuessa kirjastojen, dokumentaatiokeskusten ja muiden tietopalvelulaitosten tarjoamiin sisällönmukaisiin ja automatisoituihin hakuihin. Suomen ensimmäisillä arkistopäivillä vuonna 1978 ja seuraavana vuonna Valtionarkistossa järjestetyssä tutkimuspoliittisessa seminaarissa toivottiin useammalla suulla tutkijoita palvelevaa hakemistointia, dokumentointia tai ”jalostettuja arkistoluetteloita”.¹³⁹

Valtionarkiston ja maakunta-arkistojen virkamiehet osallistuivat Kansainvälisen arkistoneuvoston (ICA) työhön, pohjoismaiseen arkistoyhteistyöhön sekä tekivät opintomatkoja eri maihin. He olivat siten hyvin perillä kansainvälisestä kehityksestä, joka koski esimerkiksi tietotekniikan hyödyntämistä arkistojen tietopalvelussa 1970- ja 1980-luvuilla. 1970-luvun arkistotoimikunta oli ottanut kantaa sähköisten asiakirjojen arkistointiin ja viitannut myös tietotekniikkaan arkistoinnin ja tiedonhaun uutena välineenä.¹⁴⁰

Uutta arkistolainsäädäntöä odotellessa Valtionarkisto oli alkanut selvittää yhteistyössä Valtion tietokonekeskuksen kanssa sähköisten aineistojen arkistointikysymystä ja samalla atk-pohjaisen hakujärjestelmän käyttömahdollisuuksia Valtionarkiston hallinto- ja tutkimustehtävissä. Vuoden 1983 alusta voimaanastunut arkistolaki sääti julkisen sektorin sähköisten aineistojen arkistoinnin Valtionarkiston tehtäväksi ja 25.2.1983 voimaanastunut asetus yleisarkistoista lisäsi Valtionarkiston tehtäviin valtakunnallisen arkistoainesrekisterin luomisen. Siihen mennessä Valtionarkistossa ei ollut kuitenkaan automatisoitu mitään toimintoja.¹⁴¹

Vuoden 1983 lopulla Valtionarkistossa aloitettiin tietojenkäsittelyn selvitystyö. Pirkko Rastaa ja Paula Tiihosen 2.11. päivätyn muistion mukaisesti kokonaistutkimus jaettiin viiteen osaprojektiin: 1. valtakunnallinen arkistoainesrekisteri ja tutkijapalvelun automatisointi, 2. yksityisarkistorekisteri, 3. tekstinkäsittelyjärjestelmään siirtyminen ja luettelointityön automatisointi, 4. arkistohallinnon seuranta- ja valvontarekisteri, sekä 5. ATK-arkistojen arkistointijärjestelmä.¹⁴² Kuvailun historian näkökulmasta olennaisimmat ovat arkistorekistereiden muodostamista ja luettelointityötä koskevat osaprojektit.

Alusta alkaen valtakunnallisen arkistoainesrekisterin yhdeksi tehtäväksi nähtiin parantaa arkistoaineiston tietosisällön rekisteröintiä. Toisaalta tajuttiin tehtävän haastavuus. Arveltiin, että yleensä ottaen tai ainakin aluksi rekisterin hakutiedot tulisivat koostumaan

¹³⁸ Martti Favorin, *Arkistot ja asiakirjat nykyajan informaatiokentässä* (1975); Favorin 1976, s. 77-83.

¹³⁹ Suomen ensimmäiset arkistopäivät 18.-19.5.1978. Valtionarkisto. Helsinki 1979; Myllyniemi 1979, s. 16-21.

¹⁴⁰ Arkistotoimikunnan mietintö 15.12.1977

¹⁴¹ Arkistolaki 184/1981; Asetus yleisarkistoista 195/1982. Vuoden 1980 arkistokokouksessa maakunta-arkistonhoitaja Raimo Pohjola oli esittänyt ajatuksen kaikki yleisarkistot kattavasta atk-rekisteristä, johon tiedot tallennettaisiin yleisluetteloiden tarkkuudella. 47. arkistokokous 26.-27.5.1980, liite 8.

¹⁴² Tietojenkäsittelyn kokonaistutkimuksen laadinta Valtionarkistossa. Muistio 2.11.1983.

manuaalisten arkistoluetteloiden tiedoista. Lisäksi erityisen arvokkaan tai käytetyn aineiston osalta voitaisiin hyödyntää asianomaisten arkistojen omia hakemistoja. Eri hakemistoissa olevan luettelointitiedon kerääminen yhteen rekisteriin olisi jo sinällään suuri edistysaskel.¹⁴³ Valtionarkiston liikkeellelähtö tietotekniikan hyödyntäjänä huomioitiin myös vuoden 1983 toimintakertomuksessa:

*”Tutkimuslaitoksina yleisarkistojen tärkein tavoite on yhteiskunnan tuottaman tietoa-aineen käytettävyyden edistäminen. Siihen pyritään mm. valtakunnallisen arkistoainesrekisterin avulla, jonka suunnittelu on kertomusvuonna aloitettu, sekä tutkimalla mahdollisuuksia käyttää uutta tietotekniikkaa arkistojen luetteloinnissa ja hakemistojen laatimisessa.”*¹⁴⁴

Valtionarkiston tietojenkäsittelyn kokonaistutkimus ja kehittämissuunnitelma valmistui vuonna 1985.¹⁴⁵ Siinä valtakunnallinen arkistoainesrekisteri (VALREK) oli jaettu neljään osarekisteriin: viranomaisarkistorekisteri, yksityisarkistorekisteri, atk-ainesrekisteri ja mikrofiliirekisteri. Tavoitteena oli tehostaa tutkijapalvelua kokoamalla perustiedot kaikista Suomessa säilytettävistä arkistoaineista. Ajatuksena oli, että kattava rekisteri palvelisi myös viranomaisten arkistojen valvontaa ja ohjausta ja toisaalta yksityisarkistojen kartoitusta.

VALREKIN lähtökohdaksi otettiin Valtionarkiston pääluettelokortisto. Viranomaisarkistorekisterin perustiedot koostuivat suunnitelman mukaan arkistonmuodostaja- eli virasto- tai laitospohjaisesta kaavamaisesta yleiskuvauksesta (mm. rekisterinumero, nimet, toimintavuodet, arkistoaineen määrä, rajavuodet, käyttörajoitukset ja hakemistot) sekä niukasta sisällönkuvauksesta. Rekisterinumeron oli tarkoitus mahdollistaa arkistonmuodostajien ryhmittely esimerkiksi hallinnonalan tai hallintohierarkian mukaan. Sisällönkuvaus käsitti hallintohistoriallisten vaiheiden esittelyn tai luettelon tärkeimmistä säädöksistä sekä tarvittaessa pää- ja alasarjojen otsikot tai osia tehtäväpohjaisesta arkistonmuodostussuunnitelmasta. Yksityisarkistorekisterin ajateltiin vaativan jo alkuvaiheessa enemmän sisällönkuvausta, mutta sen tarkempaa suunnittelua lykättiin ajan puutteen vuoksi.

VALREKIN suunnittelussa pohdittiin erilaisia keinoja edistää sisällön mukaista hakua arkistoaineistossa. Eniten huomiota sai hakusanasto, jonka nähtiin parantavan nimenomaan eri arkistoihin sisältyvien samanaiheisten asiakirjojen paikantamista. Oli olemassa jo valmis malli: Valtionarkiston pääluettelokortiston hakusanasto, joka tosin oli hyvin puutteellinen. Ulkomaisten kokemusten pohjalta pohdittiin, pitäisikö hakusanaston perustua kontrolloituun thesaurukseen, indeksoitavasta tekstistä johdettuun vai täysin vapaaseen sanastoon. Ratkaisuun liittyi asiasanan valinnan relevanssin ja subjektiivisuuden ongelmat. Lopulta päädyttiin siihen, että hakusanasto tulee suunnitella omana projektinaan ja selvittää yhteydet kirjastoalan ja muihin sanastoihin. Jatkoselvityksissä todettiin, että säädöksistä kartoitettujen viranomaistehtävien pohjalta laadittu hakusanasto kuvaa viranomaisarkistojen tietosisältöä paremmin kuin arkistoluetteloiden pohjalta laadittu.

¹⁴³ Ks. Rosenberg 1983, s. 1-2.

¹⁴⁴ Valtionarkiston toimintakertomus 1983.

¹⁴⁵ Valtionarkiston tietojenkäsittelyn kokonaistutkimus ja kehittämissuunnitelma (moniste). Helsinki 1985.

Koska hakusanaston laatiminen arkistoaineistolle todettiin työlääksi, pohdittiin muitakin sisällönkuvauksen keinoja. Siinä yhteydessä syntyi ajatus samanlaisia tehtäviä suorittavien viranomaisten arkistojen yhteisistä sisällönkuvauksista, jonka voidaan nähdä ennakoivan myöhemmin kehitettyä suomalaisen arkistokuvailun erikoisuutta, yleiskuvailuja. Viranomaisryhmittäin laadittavien kuvausten katsottiin soveltuvan erityisesti sarjojen tietosisällön esittämiseen.¹⁴⁶

Kokonaissuunnittelun yhtenä osaprojektina selvitettiin konekirjoituksen ja luetteloinnin automatisointia. Valtionarkisto sai ensimmäiset mikrotietokoneensa vuonna 1984 ja niitä alettiin käyttää mm. tuomiokirjojen kortistointiin ja aluksi kokeillen arkistoluetteloiden tuottamiseen. Osaprojektissa ymmärrettiin, että kyse oli muustakin kuin tekstinkäsittelystä. Arkistojen atk-luetteloinnin todettiin edellyttävän yhtenäisten luettelointimenetelmien kehittämistä kirjastoalan mallin mukaisesti. Tietosisällön puolesta luettelointijärjestelmää pitäisi kehittää yhdessä VALREKIN kanssa. Arkistonmuodostajan organisaation, tehtävien ja asiakirjasarjojen kuvauksiin voitaisiin liittää asiahakemistot.¹⁴⁷

Valtionarkiston tietojenkäsittelyn ensimmäinen kehittämissuunnitelma käynnisti arkistojen luetteloinnin ja sisällönkuvauksen kehittämistyön. Tavoitteena oli arkistotiedon käytettävyyden ja ennen kaikkea tiedonhaun parantaminen, mikä oli myös suunniteltujen arkistorekisterien funktio. Rekisteröinnin kohteeksi valittiin arkistonmuodostaja, koska yksittäisen informaatio-objektin rekisteröintiä ei nähty voitavan käytännössä toteuttaa, toisin kuin kirjastoissa. Hakemistojen rakentaminen arkistonmuodostajan toiminnan kuvauksen pohjalta sai kannatusta senkin vuoksi, että aiheenmukaisten hakujärjestelmien (hakusanastot, luokittelut) kehittäminen koettiin työlääksi ja teoreettisesti ongelmalliseksi. Näkemykseen todennäköisesti vaikutti myös yleisarkistojen luetteloinnin perinne arkistonmuodostajaselvityksineen.

Sisällönkuvauksesta keinona arkistoaineistojen provenienssin esittämiseen ei ilmeisesti keskusteltu, vaikka asia oli alati ajankohtainen. Ranskalaisen Michel Ducheinin tunnettu artikkeli provenienssiperiaatteen noudattamiseen liittyvistä, mm. organisaatio- ja tehtävämuutosten aiheuttamista käytännön ongelmista oli ilmestynyt englanninkielisenä vuonna 1983.¹⁴⁸ Vuoden 1985 arkistokokouksessa Pirkko Rastas kertoi eurooppalaisessa arkistokonferenssissa käydystä keskustelusta, joka koski viranomaisten yhteisten tietokantojen provenienssiperiaatteen tulkinnalle aiheuttamaa haastetta.¹⁴⁹ Tietävästi ensimmäinen, joka otti asiaan kantaa Suomessa julkaistussa artikkelissa, oli Eljas Orrman vuonna 1987. Hänen näkemyksensä mukaan provenienssiperiaate piti pintansa mielekkäimpänä asiakirjatietojen jäsentämisperiaatteena, vaikka uudenlaiset tietojen käsittelymenetelmät näyttivät pakottavan soveltamaan sitä perinteisestä poikkeavalla

¹⁴⁶ Täysin uusi ja alkuperäinen ajatus ei toki ollut. Maakunta-arkistonhoitaja Keijo Astala esitti 1950-luvulla vastaavaa kuvausta "arkistoryhmien" ja sen osien synnystä ja kehityksestä, heijastamista tehtävistä, sisältämistä asiakirjatyypeistä ja suhteista muihin arkistoihin. Niin kuin "arkistoryhmä"-käsite, myös ajatus tarkemmista kuvauksista oli peräisin Yhdysvalloista, Astala 1957, s. 43.

¹⁴⁷ Edellä esitetty yhteenveto suunnitelluista arkistorekistereistä perustuu Valtionarkiston tietojenkäsittelyn kokonaistutkimuksen loppu- ja väliraportteihin ja muistioihin, 52. arkistokokouksen (1985) pöytäkirjan liitteisiin sekä Mirja Härkösen artikkeliin "Valtakunnallisen arkistainesrekisterin tietosisällöstä" (Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisu 2. Helsinki 1987, s. 65-81). Ks. myös Rumpunen 1986, s. 49-55.

¹⁴⁸ Duchein 1983, s. 64-82,

¹⁴⁹ 52. arkistokokous 10.-11.9.1985, liite 3, s. 7.

tavalla. Artikkelissaan Orrman viittasi lyhyesti amerikkalaisiin kannanottoihin atk-järjestelmiin tallennettavista proveniensiä valaisevista ”deskriptiivisistä tiedoista”.¹⁵⁰

Seuraavina vuosina Valtionarkistossa jatkettiin VALREKIN neljän osarekisterin tietosisällön suunnittelua. Kesään 1988 mennessä atk-ainesrekisteri ja mikrofilmirekisteri olivat edenneet toteutusvaiheeseen ja yksityisarkistorekisteri tiedonkeruvaiheeseen Valtionarkiston aineistojen osalta. Sen sijaan viranomaisrekisterin kehittäminen oli pysähtynyt ja sen oli korvannut hanke Valtionarkiston pääluettelon (virka-arkistojen yleisrekisterin) viemiseksi atk:lle. Arkistojen atk-luetteloinnin standardisointityötä ei ollut saatu käyntiin. Sekavaa tilannetta selvittämään piti perustaa erillinen työryhmä.¹⁵¹

Viivästyminen tietojenkäsittelyn kehittämisessä myönnettiin vuosina 1988-1990 laadituissa toiminta- ja taloussuunnitelmissa.¹⁵² Syyksi kerrottiin laitteisto- ja henkilöstöresurssien puute. Lisää käsipareja tarvittiin ennen muuta tiedonkeruu- ja syöttötyöhön. Tosiasiassa hankkeita ei myöskään onnistuttu koordinoimaan eikä priorisoinnista päästy koskaan yksimielisyyteen. Päinvastoin eri osastoilla ja jaostoilla ja myös maakunta-arkistoissa käynnistettiin uusia hankkeita, joita alkuperäinen suunnitelma ei tuntenut. Kun samaan aikaan valtion ja kuntien viranomaiset kehittivät omia luettelointi- ja hakujärjestelmiään ilman koordinaatiota tai yhteistä standardia, suunnitellun kaltainen, myös sähköiset aineistot kattavan valtakunnallisen arkistoainesrekisterin tavoite uhkasi karata kauas horisonttiin.¹⁵³

On muistettava, että tietotekniikan hyödyntäminen käytännön työssä oli Valtionarkistossa uusi asia. Osaamista oli rajoitetusti eikä rahaa ollut riittävästi ulkopuolisen asiantuntija-avun palkkaamiseen. Valtionarkiston voimavaroja oli vuoden 1981 arkistolain velvoitusten johdosta jouduttu kohdistamaan mm. viranomaisten asiakirjahallinnon ohjaamiseen ja sähköisten tietoa-aineistojen arvonmääritys- ja säilytyskysymysten ratkaisemiseen. Tämä epäilemättä rajoitti myös mahdollisuuksia harjoittaa arkistotoimen ja asiakirjahallinnon tutkimusta ja osallistua kansainväliseen keskusteluun arkistojen tietopalvelun kehittämisestä tietotekniikan avulla.

Nimenomaan arkistojen luetteloinnin kehittämistä jarrutti myös pelko siitä, että arkistollisen tiedon erityisluonne katoaisi kirjastojen tai tietohuollon kokonaissuunnittelun näkökulmasta toteutettavissa tietoteknisissä ratkaisuissa. Suomessa kansalliseen tietohuoltoon alettiin kiinnittää huomiota suuremmin juuri 1980-luvulla. Tavoitteena oli tehostaa kirjastojen, arkistojen ja muiden tietopalvelulaitosten säilyttämien tietovarantojen käyttöä yhteiskunnan

¹⁵⁰ Orrman 1987, s. 15-36. Käytännön työssä arkistolaitos oli törmännyt esim. organisaatiomuutoksista johtuviin viranomaisten välisten asiakirjasiirtojen tarpeeseen jo 1930-luvun puolivälissä, Arkistokokous 23.3.1935, pöytäkirja.

¹⁵¹ Vrt. Tietojenkäsittelytyöryhmän väliraportti 30.6.1988, joka arvioidessaan vuoden 1985 tietojenkäsittelyn kehittämissuunnitelman toteutumista ei jostain syystä mainitse luetteloinnin kehittämistä lainkaan.

¹⁵² Arkistolaitoksen toiminta- ja taloussuunnitelma 1990-1994 (1988); Valtionarkiston toimintasuunnitelma 1990 (13.2.1990); Arkistolaitoksen vuosien 1992-1995 toiminta- ja taloussuunnitelma (30.11.1990); Arkistolaitoksen toiminta- ja taloussuunnitelma 1993-1996 (tammikuu 1992).

¹⁵³ Tähän näyttää ensimmäisenä kiinnittäneen huomiota Pirkko Rastas muistiossaan ”Arkistolaitoksen asema ja kehittämistarpeet valtakunnallisessa tietohuollossa” (23.1.1987), jossa hän vaati Valtionarkistolle resursseja arkistojen luettelointi- ja hakujärjestelmän kehittämiseen.

ja kansalaisten palveluksessa. Esimerkiksi Tieteellisen informoinnin neuvosto (TINFO) julkaisi vuonna 1987 tieteellisen tietohuollon kehittämissuunnitelman.¹⁵⁴

Valtionarkistossa miellettiin, että tietohallintoa ei saanut jättää informaattikkojen temmellyskentäksi, vaan että arkistotoimen erityisvaatimukset oli otettava huomioon asiakirjojen käytön tehokkuutta kehitettäessä. Käytännössä Valtionarkistolla ei ollut juuri edellytyksiä puuttua hallinnon luettelointi- ja tiedonhakuprosessien kehittämiseen, ja jotkut näkivät sellaisen puuttumisen myös arkistoteoreettisesti ongelmalliseksi. Toista näkökantaa edusti arkistoneuvos Pirkko Rastas. Hänen mielestään aktiivinen osallistuminen yhteiskunnan tietohuollon kehittämiseen oli elintärkeää koko arkistotoimelle ja yleisarkistojen olisi syytä pyrkiä yhteistyöhön muiden tietopalvelualojen kanssa. Tässä asiassa hän näki keskeiseksi kehittämiskohteeksi kirjaamisen ohella arkistoaineiston luetteloinnin.¹⁵⁵

Perinteinen arkistoluettelo kuvasti arkiston fyysistä rakennetta ja arkistoyksikköjen keskinäistä järjestystä. Siitä syystä sen nähtiin dokumentoivan asiakirjojen syntykontekstia ja tehtävää provenienssiperiaatteen mukaisesti. Samasta syystä ja koska arkistollisen tiedon löytäminen edellytti hallintorakenteiden ja hallinnollisten käsittelyprosessien tuntemusta, sisällönkuvauksessa oli näkemyksen mukaan lähdettävä liikkeelle arkistonmuodostajan organisaatiosta ja tehtävistä. Näistä lähtökohdista suhtautuminen luetteloiden tietosisällön lisäämiseen esimerkiksi hakusanojen avulla tai valikoimalla tärkeitä asiakirjoja oli epäluuloista. Lähestymistapa katsottiin kulttuurisidonnaiseksi ja arkistotiedon erityisluonteen sivuuttavaksi. Myös ajatus siitä, että yleisarkistot palvelivat ennen muuta historiantutkimusta, oli lujaan juurtunut.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Tieteellisen tietohuollon kehittämissuunnitelma 1988-1992. Helsinki: Tieteellisen informoinnin neuvosto, 1987.

¹⁵⁵ Ks. esim. 52. arkistokokous 1985, pöytäkirja, 55. arkistokokous 7.-8.12.1988, pöytäkirja, ja Pirkko Rastaa muistio 23.1.1987; vrt. Jussi Kuusamäen puheenvuoro Tieteellisen informoinnin neuvoston seminaarissa. Muistio 20.10.1986.

¹⁵⁶ Ks. Valtionarkistonhoitaja Veikko Litzenin puheenvuorot 55. arkistokokouksessa Pirkko Rastaa alustuksen ”Mitä arkistosääntöjen jälkeen” johdosta. 55. arkistokokous 7.-8.12.1988, pöytäkirja; Rumpunen 1986, s. 49-55.

3. Kuvaileva, standardoitu kuvailu

3.1. Maakunta-arkistot ottavat aloitteen

*"Arkistolaitoksessa on 15 erilaista atk-hanketta puuhailupohjalla."*¹⁵⁷

Maakunta-arkistoihin ensimmäiset mikrotietokoneet hankittiin vuosina 1987-1988. Pian sen jälkeen ainakin Joensuussa, Mikkelissä ja Oulussa ryhdyttiin suunnittelemaan atk-sovelluksia virkakäyttöön. Joensuun maakunta-arkistossa työskenteli 1980-luvun lopulla atk-opiskelija, joka tunsu dBASE-tietokantaohjelman mikrotietokoneille. Osana laajempaa tiedonhallinnan järjestelmää syntyi ajatus hyödyntää "resurssia" arkistojen luettelointisovelluksen kehittämiseen. Koska maakunta-arkisto oli muuttamassa uusiin tiloihin, tietokoneavusteisen luetteloinnin nähtiin palvelevan myös aineiston siirtoa.¹⁵⁸

Joensuun maakunta-arkiston ARTTU-arkistoluettelo-ohjelma valmistui vuonna 1989. Arkistoluetteloiden kirjoittaminen tapahtui siinä tietokantakenttien avulla, joihin oli jopa mahdollista kuvata sisältöä ja syöttää hakusanoja. Luettelointiperiaatteet olivat perinteisiä. Tallennetuista luettelotiedoista muodostui luettelotietokanta, josta pystyi tekemään hakuja arkiston ja arkistonmuodostajan nimien sekä sarjoihin ja arkistoyksiköihin liittyvien hakusanojen perusteella.¹⁵⁹

Maakunta-arkistojen itsenäinen kehittämistyö herätti Valtionarkiston vuoden 1989 lopulla käynnistämään kokonaan uuden projektin. Tavoitteeksi asetettiin silloin yleisarkistojen yhteinen, pääluettelorekisterin ja arkistohallinnolliset rekisterit yhdistävä kokonaistietojärjestelmä, jonka perusyksikkönä olisi arkistonmuodostaja.¹⁶⁰ Työhön oli tarkoitus lähteä Joensuussa tehtyjen järjestelmäkuvausten pohjalta. Kuvailun historian näkökulmasta tämä projekti on merkityksellinen paitsi siinä, että se oli ensimmäinen Valtionarkiston ja maakunta-arkistojen yhteinen atk-sovellushanke, myös sen vuoksi, että hanke asetettiin etusijalle suhteessa valtakunnalliseen arkistoainesrekisteriin. Suunniteltu tietojärjestelmä "Arkki" voidaan nähdä myös tulevan arkistolaitoksen arkistotietokannan aihiona.

Suunnilleen samaan aikaan ryhdyttiin suunnittelemaan Arttu-sovelluksen pohjalta ja Joensuun maakunta-arkiston johdolla arkistolaitoksen yhteistä arkistojen luettelointi- ja luetteloiden ylläpito-ohjelmaa. Arttu- ja Arkki-hankkeiden edistymistä esiteltiin arkistokokouksessa vuoden 1990 lopulla.¹⁶¹ Juhani Saarenheimon mukaan Arkin oli tarkoitus sisältää myös reversaali- ja arkistoluettelot ja palvella aineistohallinnan työkaluna henkilöstön ohella asiakkaita. Joensuun maakunta-arkistonhoitaja Jarno Linnolahti kertoi, että Arttu-luettelointijärjestelmää oli testattu ja korjattu ja että se oli osoittautunut käyttökelpoiseksi. Pirkko Rastas toivoi, että järjestelmä saataisiin myös viranomaisten käyttöön.

¹⁵⁷ Raimo Pohjola arkistolaitoksen kuvailu- ja luettelointiseminaarissa 13.5.1992.

¹⁵⁸ Jaana Kilkin haastattelu 2013.

¹⁵⁹ Suomela 1990, s. 11-14.

¹⁶⁰ Manu Herna, Arkistonmuodostaja-tietojärjestelmäprojektin lähtökohdat. Muistio 3.10.1989; hankkeen asettamisasiakirja 25.10.1989 (41/02/89).

¹⁶¹ 57. arkistokokous 1990, pöytäkirja, s. 9-10.

Arttu-sovellusta kehitettiin vuosina 1990-1992, mutta koekäytössä se herätti vastustusta vaikeakäyttöisyytensä ja vaillinaisten hakuominaisuuksiensa vuoksi. Ajateltiin myös, että vanhat luettelot voisivat pysyä entisessä muodossaan. Toisaalta arkistolaitoksessa alettiin pikku hiljaa tunnistaa ja tunnustaa luetteloinnin laajemman standardoinnin ja informaatioasisallön kehittämisen tarpeet. Arkistoneuvos Pirkko Rastas oli tietoinen Kansainvälisen arkistoneuvoston piirissä ja sen yksittäisissä jäsenmaissa tehdystä arkistokuvailun kehittämis- ja standardointityöstä. Lokakuussa 1990 ICA oli asettanut toimikunnan (*Ad Hoc Commission on Descriptive Standards*) suunnittelemaan kansainvälistä arkistokuvailustandardia. Rastaan vaikutuksesta Valtionarkisto asetti puolestaan 2.4.1991 erityisen arkistojen luetteloinnin kehittämisen projektiryhmän puheenjohtajanaan Joensuun maakunta-arkiston ylitarkastaja Jaana Kilkki. Sen tehtävänä oli perehtyä arkistojen luetteloinnin kansainvälisiin sovelluksiin ja laatia kansallinen sovellus suomalaisia arkistoja varten.

Viikkoa aikaisemmin Valtionarkisto oli asettanut myös projektiryhmän tekemään uusi, koko arkistolaitosta koskeva tietojenkäsittelyn kokonaistutkimus ja kehittämissuunnitelma. Ensi työnään se lähti kartoittamaan arkistolaitoksen tietojärjestelmiä ja -rekistereitä sekä priorisoimaan eri hankkeita. Arkkia päätettiin ryhtyä kehittämään yksinomaan pääluettelorekisterinä eli ”arkistonmuodostajatietokantana”, joka käsittäisi myös arkistolaitoksessa säilytettävät yksityiset arkistonmuodostajat. Sen ohessa päätettiin jatkaa valtakunnallisen yksityisarkistorekisterin ja mikrofilmirekisterin kehittämistä.

Keväällä 1992 sovittiin, että arkistonmuodostajatietokantaan liitettäisiin hakusanasto, joka perustuisi Helsingin yliopiston kirjaston asiasanastoon ja tarvittavassa määrin arkistoalan erityissanastoon. Kehittämissuunnitelman arviointiseminaarissa 1.6.1992 puhuttiin mm. tietokannan suhteesta yksityisarkisto- ja mikrofilmirekistereihin ja tietokannan mallinnuksesta. Rastas ehdotti, että luettelointiryhmällä olisi mallinnuksessa keskeinen rooli. Syyskuussa asetettuun arkistotietokannan tietosisältöä suunnittelemaan projektiryhmään nimettiin luettelointiryhmän edustajat ja asettamisasiakirjassa erikseen todettiin, että projektin tulee hyödyntää ”kuvailuprojektin” tulokset. Siihen mennessä oli käynyt selväksi, että suunnitellun arkistolaitoksen yhteisen arkistotietokannan määrätykset olivat riippuvaisia luetteloinnin ja kuvailun kehittämisestä.¹⁶²

3.2. Arkistolaitoksen kuvailuprojektin alkuvaiheet

Luettelointiryhmän työtä esiteltiin ensimmäistä kertaa arkistolaitoksen henkilöstölle arkistokokouksen yhteydessä järjestetyssä Arkistojen kuvailu- ja luettelointiseminaarissa 13.5.1992. Kolmijäseninen projektiryhmä, puheenjohtajanaan Jaana Kilkki ja muina jäseninä Jari Lybeck Turun maakunta-arkistosta ja Matti Walta Valtionarkistosta,¹⁶³ oli ottanut käyttöön käsitteen ”kuvailu” käännöksenä englannin kielen termistä ”*description*”, joka oli vakiintunut osaksi angloamerikkalaista arkistokäsitteistöä 1970-luvulla. Suomessa

¹⁶² Edellä kuvatusta arkistolaitoksen tietokantaprojektin etenemisestä ks. Arkistolaitoksen tietojenkäsittelyn kokonaistutkimus ja kehittämissuunnitelma -projektin (asetettu 27.3.1991) selvitykset ja kokousmuistiot 1991-1992 sekä luettelointiprojektin 2.4.1991 ja arkistotietokantaprojektin 3.9.1992 asettamisasiakirjat.

¹⁶³ Luetteloinnin kehittämisen työryhmä (tässä luettelointiryhmä) sai myöhemmin nimen kuvailustandardityöryhmä. Kansallisarkiston 5.1.1996 tekemällä päätöksellä perustettiin kuvailustandardin ylläpitämisestä ja kehittämisestä vastaava projektiryhmä, johon nimitettiin mainittujen lisäksi Raili Huvinen ja Maija-Liisa Tuomi.

kuvailusta oli puhuttu kirjastollisen luetteloinnin ja toisinaan myös tietohuollon ja tietohallinnon yhteydessä.¹⁶⁴

Seminaarin avauspuheenvuorossa Pirkko Rastas esitti projektin taustaa. Hänen mukaansa uuden kuvailun ja luetteloinnin tavoitteena oli parantaa ja nopeuttaa tutkijapalvelua. Siinä yhteydessä hän viittasi yleiseen arkistokaavaan perustuvien luetteloiden tarjoaman niukkaasti informaatioon ja tietotekniikan mahdollistamiin monipuolisiin hakukeinoihin. Hän otti esille myös ICA:n kansainvälisen kuvailuprojektin, jonka esikuvana oli aiemmin kirjastoissa tehty luetteloinnin standardointityö. Kansainvälisen standardin luonnos oli annettu vastikään kommentoitavaksi. Rastaa mukaan oli tärkeää, että Suomi laatisi oman arkistoaineiston kuvailu- ja luettelointistandardinsa kansainvälisen mallin pohjalta.¹⁶⁵

Luettelointiryhmä oli tutustunut Yhdysvaltain, Kanadan ja Iso-Britannian kuvailustandardeihin, joilla oli ollut ICA:n kuvailuhankkeeseen suurin vaikutus. Lisäksi se oli tutustunut Ruotsin ja Saksan luettelointikäytäntöihin. Eniten ideoita luettelointiryhmälle oli antanut Englannissa vuonna 1985 ilmestynyt kuvailukäsikirja *Manual of Archival Description* (MAD). Sitä pidettiin selkeänä eikä niin kirjastolähtöisenä kuin amerikkalaisia standardeja.

MAD:n ohjeistusta leimasi kuvailutasojattelu, joka perustui käsitykseen järjestämisen rakenteellisista tasoista, aineistohierarkiasta. Sen nimeämät tasot olivat ylimmältä tasolta lukien seuraavat: säilyttävä arkistoinstituutio, arkistojen luokitteluun perustuva ”hallintaryhmä” (esim. pääviraston ja sen alaisten virastojen arkistot tai käsikirjoituskokoelma), yksittäinen arkisto tai kokoelma, sarja, yksikkö ja kappale (asiakirja). Kuvailun painopiste järjestelmässä oli arkistoaineiston kollektiivisen luonteen vuoksi kokonaisuukien kuvailussa. Aineiston kuvailun kuului edetä ylhäältä alas ja yleisestä erityiseen tietoon ilman, että ylemmän kuvailutason tietoja toistetaan alemmilla tasoilla.¹⁶⁶

Luettelointiryhmän esittelemässä suomalaisessa sovelluksessa¹⁶⁷ mainituista kuvailutasoista oli karsittu ylin ja alin taso. Instituutiotason hylkäämisen välittömänä syynä oli luultavasti halu keskittyä arkistojen sisällön kuvaukseen. Kappaletasolla ei puolestaan ilmeisesti uskottu olevan käyttöä suomalaisessa luetteloinnissa ja kuvailussa, sillä edes yksikkötasolle ei katsottu olevan sillä hetkellä välttämättä tarvetta, saati voimavaroja, arkistoaineiston kuvailussa. Yhtäältä yksikkötaso samastettiin säilytysyksiköiden (fyysisten yksiköiden) luettelointiin, toisaalta ajateltiin, että tulevaisuudessa fyysisten yksiköiden luetteloinnista voisi eriytyä yksiköiden tunnistamiseen tarvittavat ja sisältöä kuvaavat tiedot.

Ylimmäksi kuvailutasoksi suomalaisessa sovelluksessa määriteltiin alun alkaen yleistaso. MAD:ssa sitä muistutti jossain määrin ”*Management group*”, jossa oli siis kyse arkistojen luokittelusta säilyttävän laitoksen valitsemien periaatteiden mukaan. Luettelointiryhmän alkuperäiseen tulkintaan yleistasosta lienevät vaikuttaneet Valtionarkistossa

¹⁶⁴ Esim. Raporttien, muistioiden ym. asiakirjojen bibliografinen kuvailu. Helsinki. Suomen standardisoimisliitto 1979; Luttinen ja Yrjölä 1989, s. 60.

¹⁶⁵ Vuokko Joen muistiinpanot Arkistojen kuvailu- ja luettelointiseminaarista 13.5.1992.

¹⁶⁶ Lybeck 1994a, s. 11-16.

¹⁶⁷ Ks. Jaana Kilkki, Suomalainen sovellus. Arkistojen kuvailu- ja luettelointiseminaari. Valtionarkisto 13.5.1992; Vuokko Joen muistiinpanot Arkistojen kuvailu- ja luettelointiseminaarista 13.5.1992; Kilkki 1992, s. 8-12; Walta 1992, s. 12-14.

arkistoluetteloiden alkuun ja yleisluetteloihin kirjoitetut hallintohistoriat. Nimittäin toisin kuin MAD:n versiossa, yleistasolla ei ollut kansallisen sovelluksen mukaan määrä kuvailla mitään aineistokokonaisuutta vaan lähinnä hallinnonalakohtaisen ”arkistonmuodostajajoukon” hallintohistorioita.

Arkistonmuodostajan käsite oli muutenkin tärkeässä asemassa, sillä se antoi nimensä seuraavalle tasolle. Arkistonmuodostajatasolla kuvailtaisiin luettelointiryhmän esityksen mukaan fyysinen arkistokokonaisuus, ennen muuta sen arkistonmuodostuksen yleiset tiedot. Lisäksi tasolla kuvailtaisiin sellaiset arkistoluetteloiden johdannoissa olevat arkistonmuodostajaa koskevat tiedot, joita ei esitetä yleistasolla. Tarkempi arkistonmuodostuksen kuvailu eli asiakirjojen tehtävän kuvaus tapahtuisi sarjatasolla, jolla esitettäisiin myös asiakirjojen keskeistä tietosisältöä koskevat tiedot. Luettelointiryhmä totesi sarjojen kuvailun olevan kokonaan uusi elementti suomalaisessa luetteloinnissa. Sen nähtiin korvaavan tulevaisuudessa säilytysyksikköjen (fyysisten yksikköjen) luetteloinnin.

Luettelointiryhmä totesi, että niin kansainvälisten kuvailustandardien kuin suomalaisen sovelluksenkin perustana oli provenienssiperiaate. Toisaalta luettelointiryhmä näki provenienssiperiaatteen noudattamisen korostavan arkistokuvailun tarvetta, koska arkistoaineistot eivät ”itse selitä itseään”. Kuvailun tehtävä oli täydentää ja yhdenmukaistaa fyysisen sarjanmuodostuksen heijastamaa tietoa aineiston alkuperäisestä tehtävästä ja siinä mielessä tulla arkistonhoitajan tueksi hänen välittäessään arkistotietoa tutkijoille. Monet ajatukset kaipasivat vielä täsmentämistä. Yhtäältä luettelointiryhmä oli jakanut tietoelementit arkistonmuodostajan ja arkistonmuodostuksen kuvailuun, joka antoi vaikutelman kontekstipainotteisesta kuvailusta. Toisaalta se tähdensi aineiston käytettävyyden parantamisessa tietosisällön kuvauksen merkitystä.

Käytettävyyšnäkökohtaan liittyen luettelointiryhmä painotti kuvailun käyttäjälähtöisyyttä ja kuvailutiedon relevanssia. Kaikkia arkistoja ei olisi tarvetta kuvailla yhtä laajasti tai tarkasti, koska arkistot olivat erilaisia. Vaikka siihen mennessä luettelointiryhmä oli miettinyt tietoelementtejä lähinnä viranomaisarkistojen näkökulmasta, se uskoi, että yleiset periaatteet tasohierarkia-ajattelusta lähtien olivat sovellettavissa kaikkiin arkistoihin. Itse asiassa kansallista kuvailustandardia suunniteltiin alussa yleiseksi asiakirjoihin sisältyvän tiedon hallintajärjestelmäksi eli soveltuvaksi yhtä lailla yhä viranomaisten hallinnassa olevien asiakirjojen, myös sähkösyntyisten, kuvailuun.¹⁶⁸ Tämä lähtökohta erosi tutkituista kansainvälisistä malleista ja niiden teoreettisesta viitekehyksestä. Anglosaksisissa maissahan arkistotoimi koski yleensäkin vain elinkaaren aktiivivaiheensa ohittaneita asiakirjoja.

Samalla annettiin ymmärtää, että myös jo luetteloidut arkistot voidaan joutua kuvailemaan uusien kuvailusääntöjen mukaisesti jollain aikataululla. Sitä edellytti kuvailutiedon yhdenmukainen esittäminen määritellyillä tietoelementeillä, mikä taas oli edellytys tietokannassa olevan tiedon löydettävyydelle.¹⁶⁹

Kesällä 1992 Jaana Kilkki oli kuukauden ajan Yhdysvalloissa Michiganin yliopiston Bentleyin historiallisessa kirjastossa tutustumassa amerikkalaiseen arkistokuvailuun ja kirjastoalan

¹⁶⁸ Pirkko Rastas oli ottanut ajatuksen luettelointijärjestelmän laajentamisesta viranomaiskäyttöön esille jo Arttu-järjestelmää kehitettäessä, ks. 58. arkistokokous 10.-11.12.1990, pöytäkirja.

¹⁶⁹ Jaana Kilkki, Suomalainen sovellus. Arkistojen kuvailu- ja luettelointiseminaari. Valtionarkisto 13.5.1992; Vuokko Joen muistiinpanot Arkistojen kuvailu- ja luettelointiseminaarista 13.5.1992.

kuvailutietojen tallennusta ja tiedonsiirtoa määrittelevän MARC-formaatin arkistosovellukseen. Yhtenä kuvailun standardoinnin tavoitteena oli alusta lähtien mahdollisuus osallistua muistiorganisaatioiden yhteisten tiedonhakujärjestelmien rakentamiseen. Syyskuussa hän osallistui ICA:n kongressiin Montrealissa, jossa hän esitelmöi suomalaisesta kuvailuprojektista.¹⁷⁰ Tuossa kongressissa käsiteltiin alkuvuodesta julkaistua kansainvälisen arkistokuvailun periaatejulistusta ja standardiluonnosta. Australian edustajat toivat esiin asiakirjan elinkaaren jatkumoa korostavan näkemyksensä, jonka mukaan kuvailu ei koske vain elinkaarensa loppupäässä olevaa aineistoa.¹⁷¹ Se vastasi arkistolaitoksen luettelointiryhmän näkemystä.

Myöhemmin syksyllä Jari Lybeck laati muistion, jossa hän pohti arkistonmuodostajakäsitteen ongelmallisuutta arkistoaineiston kuvailussa.¹⁷² Kevään seminaarissa esitellyn kuvailumallin mukaan arkistonmuodostaja ja fyysinen arkistokokonaisuus kuvailtaisiin yhdessä arkistonmuodostajatasolla. Lybeck tuli siihen johtopäätökseen, että tämä onnistuisi vaikeuksitta vain silloin, kun arkistokokonaisuuden ja sen provenienssin suhde oli yksi yhteen. Ei kuitenkaan ollut harvinaista, että yhdessä arkistokokonaisuudessa oli osia, joilla oli eri arkistonmuodostaja.

Lähtökohtanaan se, että fyysinen arkistokokonaisuus syntyy järjestämisen tai arkistonmuodostuksen lopputuloksena ja että kuvailun tehtävänä on arkiston määrittämisen asemesta selvittää aineiston ”arkistonmuodostajatodellisuus” eli provenienssi, Lybeck tunnisti yhden suhde yhteen -tapausten lisäksi kahdenlaisia tapauksia: 1) niin sanotut osa-arkistot eli organisaation tai tehtäväkentän puitteissa selvärajaisiin osiin jakautuneet fyysiset arkistokokonaisuudet; 2) usealta arkistonmuodostajalta aikojen kuluessa aineistoja perineet arkistokokonaisuudet, jotka eivät välttämättä jakaudu osa-arkistoihin, vaan eri arkistonmuodostajien aineistot saattavat kätkeytyä arkistojen, sarjojen ja arkistoyksikköjen sisään.¹⁷³

Lybeckin mukaan arkistonmuodostajatodellisuuden esittämiseen kuvailussa vaikutti paitsi se, kuinka hyvin esitys selittää aineiston tai tiedon kontekstia, myös arvioidut tiedonhakijan tarpeet. Jos arkistonmuodostajan nimi toimii hyvin hakutietona, aineiston ”muodostaja” on mielekäs kuvailun kohde.¹⁷⁴ Lybeckin oivaltava näkemys kuvailijan harkintavallasta arkistonmuodostajatodellisuuden määrittelyssä seuraa ilmeisen johdonmukaisesti arkistonmuodostajakäsitteen tulkinnanvaraisuudesta. Näkemys jäi kuitenkin syrjään suomalaisen kuvailun käytännön toteutuksessa.

Joka tapauksessa Lybeckin johtopäätös, jonka mukaan arkistonmuodostaja (provenienssi) on kuvailtava erillään fyysisestä arkistokokonaisuudesta, oli tärkeä ja ennakoi ICA:n muutama

¹⁷⁰ Jaana Kilkin haastattelu 2013.

¹⁷¹ History of ICA/CDS. <http://www.icacds.org.uk/eng/history.htm>

¹⁷² Jari Lybeck, Käsitteet arkisto ja arkistonmuodostaja sekä niiden suhde arkistoainesten kuvailuun. Muistio 5.11.1992.

¹⁷³ Ibidem. Lybeck jättää mainitsematta tapaukset, joissa arkistokokonaisuus kuten yhteiskäyttöinen tietojärjestelmä on muodostunut usean ”arkistonmuodostajan” samanaikaisen toiminnan tuloksena. Tämä johtui epäilemättä siitä, että arkistokokonaisuuden määrittely fyysiseksi olioksi jätti virtuaalisen asiakirjatodellisuuden tarkastelunäkökulman ulkopuolelle.

¹⁷⁴ Tästä ks. myös Lybeck 1994a, s. 21-22, 35, jossa Lybeck viittaa Hugo Stibben näkemykseen arkistonmuodostajan kuvailemisesta erikseen arkistoaineistosta auktoriteettitiedostona ja toteaa, että atk:lla tehtävässä kuvailussa arkistonmuodostajan erillinen kuvailu on hakumahdollisuuksien takaamiseksi välttämätöntä.

vuosi myöhemmin tekemää ratkaisua. Jäljellä oli kysymys, mitä muutoksia johtopäätös edellytti suomalaiseen kuvailusovellukseen. Keskeisin Lybeckin muistiossaan ehdottamista muutoksista oli uusi kuvailutaso, arkistotaso, joka identifioi fyysisen arkistokokonaisuuden ja kuvaili sen sisältö- ja käytettävyystiedot, niin että arkistonmuodostajatasolla (ja yleistasolla) kuvailtaisiin pelkästään proveniensi.¹⁷⁵ Tämä ehdotus, joka oli yhtä lailla ristiriidassa MAD:n aineistohierarkia-ajattelun kanssa kuin aiempi yleistason määrittelykin, hyväksyttiin luettelointiryhmässä ja jäi lopullisiin kansallisiin kuvailu- ja luettelointisääntöihin.

3.3. Ensimmäinen luonnos kuvailuperiaatteiksi - arkistonmuodostajataso

Luettelointiryhmä jätti 10.2.1993 loppuraporttinaan ensimmäisen luonnoksensa arkistojen ”kuvailu- ja luettelointistandardiksi”. Arkistojen kuvailu määriteltiin siinä prosessiksi, joka kattoi kaiken arkistoaineiden identifioimiseksi ja hallitsemiseksi tarpeellisen tiedon hankkimisen ja esittämisen. Siinä merkityksessä kuvailuprosessiin ja -järjestelmään sisältyivät myös perinteinen luettelointi ja kaikki eri hakuvälineisiin sisältyvät tiedot. Kuvailujärjestelmä nähtiin niin ollen periaatteessa kokonaisvaltaiseksi. Käytännössä kuvailusääntöjä oli kuitenkin lopulta laadittu - mikä avoimesti tunnustettiin - vain paperimuotoisia tekstiasiakirjoja varten eli kartat, valokuvat ja muut erityisaineistot sekä sähköiset asiakirjat ja tiedot oli rajattu sen ulkopuolelle.¹⁷⁶

Kuvailusääntöjä todettiin tehtävän ensisijaisesti arkistolaitosta varten. Niitä kuitenkin uskottiin voitavan soveltaa kaikissa arkistoaineistoa säilyttävissä virastoissa ja laitoksissa, vaikka tästä ei mitään kokemuksia ollutkaan. Luettelointiryhmä uskoi myös, että valtion virastot ja laitokset voitaisiin standardin pohjalta velvoittaa antamaan arkistosiirron yhteydessä tietoja toiminnastaan ja arkistoaineistostaan, koska ”pysyvästi säilytettävien asiakirjojen kuvailutietoja on tarkoituksenmukaisinta kerätä niiden elinkaaren kaikissa vaiheissa”.¹⁷⁷ Kuvailuprosessi nähtiin siis myös ajallisesti kokonaisvaltaisena. Vaikka arkistonmuodostussuunnitelmaa kuvailutiedon tallentamisen työkaluna ei siinä yhteydessä mainittu, taustalla vaikutti arkistonmuodostuksen elinkaarisuunnittelua painottava suomalainen arkistoajattelu.¹⁷⁸

Luonnoksessa tehtiin ero arkisto- ja kirjastoaineiston kuvailun välille. Asiakirjojen kollektiivisesta luonteesta, kontekstisidonnaisuudesta ja siitä seuraavasta provenienssiperiaatteesta johtuen arkistokuvailun tarkoitus ei ollut vain aineiston identifiointi ja käyttöön saaminen. Tarkoitus oli myös valaista ”asiakirjojen syntyprosessia ja -taustaa, joiden tuntemus on edellytyksenä asiakirjojen ymmärtämiselle”.¹⁷⁹

¹⁷⁵ Jari Lybeck, Käsitteet arkisto ja arkistonmuodostaja sekä niiden suhde arkistoaineiden kuvailuun. Muistio 5.11.1992.

¹⁷⁶ Arkistojen luettelointia kehittäneen työryhmän loppuraportti (luonnos arkistojen kuvailu- ja luettelointistandardiksi) 10.2.1993 (67/02/91).

¹⁷⁷ Ibidem.

¹⁷⁸ Jaana Kilkin haastattelu 2013; Lybeck 1994, s. 37.

¹⁷⁹ Arkistojen luettelointia kehittäneen työryhmän loppuraportti (luonnos arkistojen kuvailu- ja luettelointistandardiksi) 10.2.1993 (67/02/91).

Selkeästi lausuttiin myös, ettei kuvailun tehtävä ollut ohjata arkistonmuodostusta tai arkistojen järjestämistä vaan täydentää fyysisen järjestyksen antamaa kuvaa arkistosta. Tämän asian korostaminen oli tärkeää siitä syystä, että luettelointiryhmän työ yhdistettiin mielikuvissa kirjastollisten luettelointiperiaatteiden kehittämiseen. Monet epäilivät uuden luetteloinnin vaikuttavan sarjanmuodostukseen ja järjestämisperiaatteisiin ja murentavan teoriaa arkistoista ilman arkistonhoitajan väliintuloa syntyneinä ”orgaanisina” asiakirjakokonaisuuksina.¹⁸⁰

Kuvailutasot olivat sääntöluonnoksessa määritellyn kuvailun sisällöllisen rakenteen perusta. Niiden selitettiin kuvastavan arkistoaineiston hierarkkista, monitasoista luonnetta ja mahdollistavan eri tietojen esittämisen arkiston eri osista. Tärkeä kuvailusääntö oli, että kuvailussa edetään yleisestä yksityiseen eli ylemmältä hierarkiatasolta alemmaksi, koska alemman tason edustama arkiston rakenneosai sai selityksensä osana ylemmän tason edustamaa rakenneosaa.

Kullakin kuvailutasolla kuvailu koostui sääntöluonnoksen mukaan kuvailuelementeistä, jotka edustivat asiakirja-aineksen identifioinnissa ja arkistotiedon luonteen arvioinnissa relevanttia tietoa. Vain osa kuvailuelementeistä oli relevantteja kaikilla tasoilla. Elementit olivat ryhmitelty tarkoituksensa mukaan neljään kuvailualueeseen: identifiointi, sisältö, käytettävyys ja liittyvät materiaalit. Kuvailualueet muistuttivat MAD:in ryhmitystä paitsi sitä seikkaa, että identifiointitiedot kattoivat luonnoksessa myös hallintohistorian.¹⁸¹

Kuvailun sanottiin jakautuvan arkistonmuodostajan ja arkistoaineiston kuvailuun niin, että ensin mainittua koskevat tiedot esitettäisiin yleis- ja arkistonmuodostajatasoilla ja jälkimmäisiä arkisto-, sarja- ja yksikkötasoilla. Arkistonmuodostaja- ja arkistotasot määriteltiin pakollisiksi. Yleistasolla esitettäisiin samaan ryhmään (esim. hallinnonalaan) kuuluvien arkistonmuodostajien yhteinen tieto, ei kuitenkaan niiden arkistokokonaisuuksia koskevaa yhteistä tietoa.¹⁸² Teoriassa - Hilary Jenkinsonin ”*archive group*” -käsitettä seuraten - olisi ollut mahdollista ajatella, että myös yleistaso representoi arkistoaineiston hierarkkista rakennetta, koska organisaatorakenteilla on vaikutusta asiakirjojen käsittelyn etenemiseen hallinnollisessa hierarkiassa. Luettelointiryhmässä vallitsevaksi muodostui kuitenkin näkemys, jonka mukaan yleistaso oli kuvailutekninen ratkaisu, jolla voitiin välttää samojen tietojen toistaminen.¹⁸³

Samoin arkistonmuodostajatasolla esitettävät provenienssia koskevat tiedot erotettiin arkistoaineistoa koskevista tiedoista, koska - ja niin kuin Lybeckin syksyisessä muistiossa oli perusteltu - ”yhteen arkistoon voi sisältyä useamman arkistonmuodostajan toiminnan tuloksena syntynyttä tietoa”.¹⁸⁴ Koska arkistotaso määriteltiin pakolliseksi, arkistonmuodostajatasolta ei kuitenkaan voitu luoda suoraa suhdetta alemmille aineistotasoille, missä suhteessa suomalaiset kuvailu- ja luettelointisäännöt tulivat eroamaan

¹⁸⁰ Jaana Kilkin haastattelu 2013; Voutilainen 2006, s. 17.

¹⁸¹ Arkistojen luettelointia kehittäneen työryhmän loppuraportti (luonnos arkistojen kuvailu- ja luettelointistandardiksi) 10.2.1993 (67/02/91).

¹⁸² Ibidem.

¹⁸³ Jaana Kilkin haastattelu 2013.

¹⁸⁴ Arkistojen luettelointia kehittäneen työryhmän loppuraportti (luonnos arkistojen kuvailu- ja luettelointistandardiksi) 10.2.1993 (67/02/91).

ICA:n säännöistä.¹⁸⁵ Syntynyt ongelmaa ei luettelointiryhmässä ainakaan täysin tunnistettu, vaikka Lybeck omassa kuvailusääntöjä esittelevässä artikkelissaan piti arkistonmuodostajatasoa auktoriteettitiedoston tapaisena erillisenä kuvailukohteena, joka olisi mahdollista linkittää mille tahansa aineistotasolle.¹⁸⁶

Sääntöluonnoksessa arkistonmuodostajataso ei suoraan sanottu olevan arkistotasoa ylempi hierarkiataso. Niin kuitenkin annettiin ymmärtää paitsi esittämisyjärjestyksellä myös lausumalla ”yleisestä yksityiseen” -säännön perusteluna, että arkistokokonaisuutta ei voida ymmärtää ilman tietoa arkistonmuodostajan toiminnasta.¹⁸⁷ Perustelusta seuraa, että sääntöluonnoksessa kuvailutasojen hierarkia ei syntynyt vain arkiston osien keskinäisestä riippuvuudesta vaan myös arkistokokonaisuuden ja arkistonmuodostajan välisestä toiminnallisesta kontekstista. Tätä ei kuitenkaan sääntöjen myöhemmissäkään versioissa lausuttu selkeästi julki. Sen sijaan puhuttiin löyhästi vain arkistoaineiston kollektiivisesta luonteesta.

”Yleisestä yksityiseen” -sääntöön liittyi periaate, ettei ylemmällä tasolla esitettyä tietoa toisteta alemmalla tasolla. Oletettavasti luettelointiryhmä ajatteli, ettei yleis- ja arkistonmuodostajatasoilla pääsääntöisesti esitetä samaa tietoa kuin arkisto-, sarja- ja yksikkötasolla. Kuvailuelementti Hakusana/asiasana oli kuitenkin selkeä poikkeus. Syntyi kaksi eri ongelmaa riippuen siitä, löytyisikö kuvailtavasta aineistosta yleis- ja arkistonmuodostajatasolla käytettyjä asiasanoja vastaavia tietoja. Myönteisessä tapauksessa oli ratkaistava, toistetaanko yleis- ja arkistonmuodostajatasolla annetut asiasanat jollain aineistotasolla. Ratkaisu näyttää olleen tasohierarkia-ajattelun mukaisesti, että asiasanoja ei toisteta. Kielteisessä tapauksessa ongelma kuului, johtavatko yleis- ja arkistonmuodostajatasolla annetut asiasanat harhaan. Sääntöluonnoksen mukaan se, etteivät nämä asiasanat vastaa aineiston tietosisältöä, ”täytyy näkyä ao. arkiston arkisto- tai sarjatasolla”.¹⁸⁸

Päänvaivaa aiheutti myös, millä kuvailutasolla arkistonmuodostus pitäisi kuvailla. Alun pitäen luettelointiryhmä oli lähtenyt siitä, että arkistonmuodostuksen kuvailu on osa aineiston kuvailua. Sääntöluonnoksen mukaan arkistonmuodostuksen peruseriaatteen kuvaillaan arkistotasolla kuvailuelementillä Järjestelyperiaatteet. Seuranneessa koekuvailuvaiheessa kuitenkin havaittiin, että usein arkistonmuodostusta koskevat tiedot ovat yhteisiä usealle arkistonmuodostajalle. Havainto johti kuvailusääntöjen ensimmäisessä varsinaisessa versiossa ratkaisuun, jonka mukaan arkistonmuodostuksen yleisperiaatteet esitetään yleis- tai arkistonmuodostajatasolla erityisellä Arkistonmuodostus-kuvailuelementillä eli osana provenienssin kuvailua. Seuraavassa versiossa elementti oli nimetty ”Arkistonmuodostusprosessiksi” ja palautettu aineiston kuvailuelementiksi.¹⁸⁹

¹⁸⁵ ICA:n vuonna 1995 julkaisemassa ISAAR(CPF)-standardissa ohjeistettiin nimi- eli auktoriteettitiedoston kuvailu yhteisöille, henkilöille ja suvuille, jotka toimintansa yhteydessä luovat, kokoavat, hallinnoivat tai käyttävät arkistoaineistoa.

¹⁸⁶ Lybeck 1994a, s. 35.

¹⁸⁷ Arkistojen luettelointia kehittäneen työryhmän loppuraportti (luonnos arkistojen kuvailu- ja luettelointistandardiksi) 10.2.1993 (67/02/91).

¹⁸⁸ Ibidem.

¹⁸⁹ Ibidem; vrt. Arkistojen kuvailu- ja luettelointiperiaatteet. Arkistolaitos 10.3.1994; Arkistojen kuvailu- ja luettelointisäännöt. Arkistolaitos 15.2.1995.

Aineiston tietosisällön kuvailu määriteltiin sääntöluonnoksessa pakolliseksi, jollei arkiston tai sarjan nimi ”kerro sen tietosisältöä riittävän tarkasti”. Sarjataso merkitystä tietosisällön kuvailussa painotettiin edelleen laajoissa arkistokokonaisuuksissa. Luettelointiryhmän aineistonäkökulman laajenemista viranomaisarkistoista yksityisarkistoihin osoitti kuitenkin toteamus, että kaikki arkistot eivät jakaudu fyysisiin sarjoihin ja että joissain tapauksissa sarjat voidaan kuvailla myös arkistotasolla.¹⁹⁰

3.4. Kuvailusääntöjen ensimmäinen versio - sisällönkuvailun käsite

Kuvailusääntöluonnoksessa esitettyjen periaatteiden toimivuutta ryhdyttiin seuraavaksi selvittämään pilotti- eli koekuvailuprojektin avulla. Siihen osallistuivat vuoden 1993 aikana arkistolaitoksen yksiköt ja Nurmeksen kotiseutuarkisto, ja koekuvailuja tehtiin sisäasiainministeriön hallinnonalan arkistoista sekä erilaisista yksityisarkistoista. Pilottihanke käynnistettiin Valtionarkistossa 1.4.1993 järjestetyllä seminaarilla.

Seminaarissa Jaana Kilkki tähdensi, että kyse oli kokonaan uudesta ja kokonaisvaltaisesta tavasta luetteloida arkistoaineistoa. Vanhoja luetteloita täydennettäisiin kuvailutiedoilla ja uusista arkistoista ei olisi enää välttämätöntä laatia perinteistä arkistoluetteloa. Joensuulaisena Kilkin oli erikseen vakuutettava, että Arttu-luettelointisovellukseen kuvailuhanke ei liittynyt mitenkään, vaan koekuvailut oli määrä tehdä tekstinkäsittelyllä. Arkistoaineiston asiansanoitus oli seminaarissa laajasti esillä. Se oli päätetty toteuttaa Helsingin yliopiston kirjaston ylläpitämän Yleisen suomalaisen asiansanaston pohjalta. Käytännössä asiansanat oli tarkoitus valita laadittujen kuvailujen perusteella, eikä välittömästi asiakirjojen sisällön perusteella.¹⁹¹

Koekuvailuprojektin loppuseminaari järjestettiin Valtionarkistossa 31.1.1994. Kuvailusääntöjen luonnosversiota muokattiin palautteen perusteella, ja ”standardin” *Arkistojen kuvailu- ja luettelointiperiaatteet* ensimmäinen versio julkaistiin 10.3.1994.¹⁹² Julkaistuihin kuvailusääntöihin oli liitetty lukuisia kuvailuesimerkkejä, jotka olivat peräisin viranomais- ja yksityisarkistoista laadituista koekuvailuista. Kuvailusäännöissä todettiin, että suomalaisen kuvailusovelluksen malliksi oli valittu angloamerikkalainen kuvailukäytäntö ”sellaisena kuin sen on standardoinut International Council on Archivesin (ICA) asettama Ad Hoc -komitea”. Tämä muotoilu piti paikkansa, joskin kansallisen sovelluksen keskeiset periaatteet olivat pääosin omaksuttu riippumatta ICA:n standardointihankkeesta.¹⁹³

Miettiessään vastausta kysymykseen, keitä varten kuvailuja tehdään, luettelointiryhmä yhtyi Pirkko Rastaan näkemykseen arkistollisen tiedon asemasta osana yhteiskunnan tietohuoltoa. Kuvailusääntöjen ensimmäiseen versioon kirjattiin, että kuvailun avulla jokaisella tiedon tarvitsijalla olisi mahdollisuus löytää etsimänsä tieto, mikä ennen pitkää voisi laajentaa arkistojen käyttäjäkuntaa. Ensiksikin kuvailun tarjoaman käsitteellisen lähestymistavan

¹⁹⁰ Arkistojen luettelointia kehittäneen työryhmän loppuraportti (luonnos arkistojen kuvailu- ja luettelointistandardiksi) 10.2.1993 (67/02/91).

¹⁹¹ Arkistoinen kuvailun seminaari 1.4.1993, Vuokko Joen muistiinpanot.

¹⁹² Arkistojen kuvailu- ja luettelointiperiaatteet. Arkistolaitos 10.3.1994.

¹⁹³ Jaana Kilkin haastattelu 2013. ICA:n General International Standard Archival Description julkaistiin vuoden 1994 aikana. Projektiryhmällä oli suomalaisten kuvailusääntöjen ensimmäisen version julkaisuhetkellä käytössään vain ISAD(G):n luonnos.

ansioista tietyssä fyysisessä järjestyksessä olevaan aineistoon saataisiin useita hakupolkuja. Toiseksi uudet kuvailu- ja luettelointiperiaatteet mahdollistaisivat tietotekniikan hyödyntämisen arkistojen tietopalvelussa ja tietojen vaihdettavuuden muiden tietopalveluorganisaatioiden tietojärjestelmien kanssa. Kuvailutasoihin ja kuvailuelementteihin strukturoitu hakutieto mahdollistaisi arkiston eri rakenneosiin ja osien kuvauksiin kohdistuvat monipuoliset tiedonhaut eli kuvailutietojen, erilliset asiasanat mukaan lukien, irrottamisen asiapohjaisiksi hakemistoiksi. Tietopalvelulaitosten välisen tietojen vaihdettavuuden edistämiseksi sääntöihin oli lisätty kuvailuelementtien vastaavuus Helsingin yliopiston kirjastossa kehitetyn FINMARC-luettelointiformaatin luettelointikenttien kanssa.¹⁹⁴

Koekuvailuprojektin kuluessa oli noussut jälleen pintaan epäily uuden arkistokuvailun teoreettista lähtökohtaa ja ylipäänsä sisällönkuvailun tarvetta kohtaan. Uuden kuvailun pelättiin uhkaavan perinteisen provenienssilähtöisen luetteloinnin periaatteita. Perinteisten arkistoluetteloiden uskottiin tyydyttävän tietopalvelutarpeet riittävän hyvin, koska arkistojen merkittävin käyttäjäkunta, historiantutkijat, tunsi aineistot ja koska toisaalta arkistonhoitajat kykenivät ammattitaidollaan löytämään arkistoista etsityt asiat.

Saadusta palautteesta johtuen kuvailusääntöjen ensimmäisessä versiossa, paitsi todisteltiin kuvailun merkitystä arkistollisessa tiedonhaussa, myös yritettiin häivyttää epäilykset provenienssiperiaatteeseen puuttumisesta. Arkistoaineiston sisällönkuvailun periaatteita selitettiin juurta jaksen. Sisällönkuvailun käsitteen nähtiin yhdistävän asiapohjaisen ja provenienssipohjaiseen kuvailun, joista jälkimmäisen korostettiin olevan arkistoaineiston sisällönkuvauksen erityispiirre. Arkistoaineiston (arkistotiedon) ja muiden tietolähteiden välille vedettiin jälleen rajalinjaa. Selitettiin, että arkistoaineiston erityisluonne ei perustu mihinkään fyysiseen ominaisuuteen vaan sen syntytapaan ja siihen, että syntyhistorian tuntemisella - eli provenienssipohjaisella kuvailulla - on keskeinen merkitys arkistoaineiston käytölle tiedonlähteenä.¹⁹⁵

Sisällönkuvauksen keskeiset elementit olivat kuvailusääntöjen mukaan arkistonmuodostajan tehtävät ja arkistonmuodostuksen periaatteet. Aineistoon pohjautuvaa tietosisällön kuvailua tarvittaisiin toisinaan täydentämään provenienssipohjaista kuvailua, joka ei mahdollistanut arkiston kaikkien rakenneosien identifiointia eikä kattanut aineiston koko tietosisältöä. Säännöt sisälsivät tähän liittyvää ohjeistusta. Tietosisällön kuvailussa painotettiin sarjojen kuvailun tärkeyttä ja erityisesti silloin, kun sarjojen nimi kuvasti vain asiakirjojen muotoa tai tehtävää eikä arkistonmuodostajan tehtävien kuvailu riittänyt. Arkistonmuodostajan tehtäviin pohjautuvan sarjanmuodostuksen ennakoitiin lisäävän ”itsekuvailevien” sarjojen määrää. Luettelointiryhmän näkemyksen mukaan jälkikäteinen tietosisällön kuvailu oli yleensä mahdollista ulottaa vain sarjatasolle. Se kuitenkin ennusti, että tulevaisuudessa arkistolaitoksiin vastaanotettavissa eli parhailaan muodostuvissa arkistoissa aineistoon liitetään yhä enemmän kuvailutietoa ”aktitasolle asti”.¹⁹⁶

Aineiston käytettävyyden näkökulmasta tärkeäksi sisällönkuvailuksi katsottiin myös sarjanmuodostuksen kuvailu, millä tarkoitettiin asiakirjoihin liittyvien tehtävien hoitotapojen ja toimistorutiinien kuvailua. Kontekstin kuvailu nähtiin liittyvän niin läheisesti tietosisällön

¹⁹⁴ Arkistojen kuvailu- ja luettelointiperiaatteet. Arkistolaitos 10.3.1994.

¹⁹⁵ Ibidem.

¹⁹⁶ Ibidem.

kuvailuun, että toisin kuin kansainvälisessä standardissa molemmat luettiin kuuluviksi sisältötietojen kuvailualueeseen. Siihen nähden oli ristiriitaista, että luettelointiryhmän itsenäisesti kehittämä Arkistonmuodostus-elementti oli sijoitettu käytettävyystietojen alueeseen. Tämä korjattiinkin seuraavaan kuvailusääntöjen versioon.¹⁹⁷

Yleistasolla arkistonmuodostuksesta oli sääntöjen ensimmäisen version mukaan määrä kuvailla paitsi usealle arkistonmuodostajalle yhteiset arkistonmuodostuksen periaatteet myös eri arkistonmuodostajille yhteisten sarjojen rakenne ja jopa tietosisältö. Lisäksi yleistasolla voitaisiin kuvailla yhteisesti myös useaan arkistoon sisältyviä asiakirjasarjoja.¹⁹⁸ Yleiskuvailut olivat niin ollen laajentuneet provenienssin kuvailun ulkopuolelle käsittämään aineiston sisällönkuvailun kokonaisuudessaan. Siinä missä muut kuvailutasot olivat rinnastettavissa perinteisen kuvailujärjestelmän arkistoluetteloihin ja niiden johdanto-osiin, yleistason voitiin nähdä korvaavan yleisoppaat ja yleisluetteloiden kuvailutekstit.

Ensimmäisessä sääntöjen versiossa korostettiin myös kuvailun luonnetta tutkimusprosessina. Kuvailutietoja voitiin kyllä kerätä asiakirjojen elinkaaren kaikissa vaiheissa, mutta kuvailu tutkimusprosessina käynnistyi vasta sen jälkeen, kun arkistokokonaisuus oli rajattu ja sarjanmuodostus määritelty joko arkistonmuodostuksen suunnittelun tai arkiston järjestämisen yhteydessä. Tutkimusprosessina kuvailu ei myöskään koskaan päättyisi, vaan sitä voitaisiin jatkuvasti täydentää.¹⁹⁹ Voidaan päätellä, että projektiryhmä näki kuvailijan ja aineiston välisen suhteen lähtökohtaisesti retrospektiivisena, vaikka kuvailutietoa sinänsä syntyi aineiston koko elinkaaren ajan ja vaikka kuvailu saattoi kohdistua myös aktiivikäytössä olevaan aineistoon.

Kuvailuperiaatteiden toteuttamisen väitettiin edellyttävän järjestämis- ja luettelointityön painopisteen siirtämistä tarkasta fyysisestä käsittelystä sisällönkuvailuun. Sisällönkuvailun työekonomian näkökulmasta projektiryhmä kannatti ajatusta, että (ainakin) yksityisarkistojen järjestämisessä sarjojen muodostaminen ja nimeäminen voitiin toteuttaa tietosisällön kuvailun tarpeiden mukaisesti.²⁰⁰ Näkemyksellään luettelointiryhmä ehkä tiedostamattaan haastoi provenienssiperiaatteen, koska siitä seurasi, että kuvailun tarpeet saattoivat arkiston järjestämisessä ohittaa periaatteen alkuperäisen järjestyksen kunnioittamisesta.

Luettelointiryhmä ymmärsi kuvailutyön prosessin luonteeltaan subjektiiviseksi. Siinä määrin kuin kuvailutyö sisälsi arkistollisen tiedon arvonmäärittystä aineiston käyttäjien tarpeista, se oli lähempänä seulonta- kuin luettelointityötä. Sittemmin sekä seulonnan että kuvailutyön subjektiivisuus on arkistoteoreettisessa keskustelussa nostettu ongelmaksi postmodernin tietoteorian lähtökohdista. Luettelointiryhmässä luotettiin arkistonhoitajan ammattitaitoon kuvailijana sekä kuvailuperiaatteeseen, jonka mukaan kuvailutietona esitetään vain aineiston käytön kannalta relevanttia tietoa.²⁰¹

¹⁹⁷ Ibidem; vrt. Arkistojen kuvailu- ja luettelointisäännöt. Arkistolaitos 15.2.1995.

¹⁹⁸ Arkistojen kuvailu- ja luettelointiperiaatteet. Arkistolaitos 10.3.1994.

¹⁹⁹ Ibidem.

²⁰⁰ Ibidem.

²⁰¹ Arkistojen kuvailu- ja luettelointiperiaatteet. Arkistolaitos 10.3.1994.

3.5. Kuvailu- ja luettelointisäännöt

Kuvailusääntöjen toinen versio ilmestyi 15.2.1995.²⁰² Edellisessä versiossa esitetyt kuvailuperiaatteet olivat täydentyneet luettelointisäännöillä, joiden tarkoitus oli määritellä, missä muodossa ja laajuudessa yksittäiset kuvailutiedot esitetään. Luettelointisääntöihin oli otettu mallia kirjastojen suomalaisista luettelointisäännöistä ja jossain määrin ICA:n edellisenä vuonna julkaisemasta ISAD(G)-standardista. Tietorakenteeltaan kansallinen säännöstö säilyi lähes ennallaan. Suurin muutos oli, että Omistus- ja käsittelytietojen alue otettiin mukaan viidenneksi kuvailualueeksi ja siihen liitettiin osa Käytettävyystietojen alueen ja Viitetietojen alueen (aiemmin Liittyvät materiaalit) kuvailuelementeistä. Lisäksi joitakin kuvailuelementtejä yhdisteltiin, lisättiin tai muokattiin.

Toisen version julkaisua edeltävässä seminaarissa 7.2.1995 kuvailusäännöt käytiin kohta kohdalta läpi. Luettelointiryhmän mukaan suurimmaksi ongelmaksi kuvailutyössä oli osoittautunut, että arkistolaitoksen eri yksiköissä vallitsevat luettelointitavat ohjasivat kuvailua. Sisällönkuvauksen asemesta vallalla oli taipumus kuvailla fyysistä kokonaisuutta.²⁰³ Niin ollen vuoden 1995 versiossa painotettiin entistäkin enemmän provenienssipohjaisen sisällönkuvailun ja erityisesti tehtävien kuvailun merkitystä. Arkistonmuodostajien tehtävien selvittäminen nähtiin ensisijaiseksi ja välttämättömäksi, koska ”asiakirjat ovat kertyneet arkistoon viranomaisen tai yksityisen yhteisön hoitamien tehtävien tai yksityishenkilön harrastusten tai pyrkimysten tuloksena”. Aineiston käytettävyys saattoi kuitenkin edellyttää erillistä arkistonmuodostajan tehtävien ja niiden tuloksen kertyneiden aineistojen välisten toiminnallisten yhteyksien eli arkistonmuodostusprosessin kuvailua.

”Joissain tapauksissa” aineiston, erityisesti sarjojen, sisällönkuvailu edellyttäisi myös tietosisällön analyysia. Sisällönkuvailun toinen tehtävä oli mahdollistaa provenienssipohjaista tiedonhakua täydentävä asiapohjaisten hakemistojen laatiminen. Siinäkin arkistonmuodostajien tehtävillä nähtiin keskeinen rooli. Asiasanoituksen osalta harkittiin edelleen oman asiasanaston laatimista, mutta loppujen lopuksi päätettiin nojautua Yleiseen suomalaiseen asiasanastoon.²⁰⁴

Vihdoin kuuden vuoden kehittämistyön jälkeen vuonna 1997 julkaistiin kansallisten kuvailu- ja luettelointisääntöjen painettu, laajemmalle yleisölle suunnattu versio.²⁰⁵ Sen johdanto-osasta oli karsittu vähiin arkistoaineiston sisällönkuvailun teorian ja menetelmien esittely. Sen sijaan painopiste oli sääntöjen käytännön tavoitteissa, soveltamisessa ja terminologiassa. Tavoitteena oli, että kuvailu- ja luettelointisäännöt ohjaisi arkistolaitoksen eri organisaatioyksiköiden kuvailijoiden lisäksi valtionapua nauttivissa yksityisarkistoissa, valtion viranomaisissa ja suurimmissa kunnallisissa arkistoissa tehtävää kuvailutyötä.²⁰⁶ Kuvailu- ja

²⁰² Arkistojen kuvailu- ja luettelointisäännöt. Arkistolaitos 15.2.1995.

²⁰³ Kuvailuseminaari Kansallisarkistossa 7.2.1995. Vuokko Joen muistio 8.2.1995.

²⁰⁴ Arkistojen kuvailu- ja luettelointisäännöt. Arkistolaitos 15.2.1995; Kuvailuseminaari Kansallisarkistossa 7.2.1995. Vuokko Joen muistio 8.2.1995.

²⁰⁵ Arkistojen kuvailu- ja luettelointisäännöt. Helsinki 1997.

²⁰⁶ Arkistojen luetteloinnin projektiryhmä valmisti Valtion virastoille ja laitoksille vuonna 1995 normia, joka velvoittaisi nämä liittämään arkistoaineistonsa luovutusluetteloon kuvailutietoa. Vuoden 1994 arkistolaki ei kuitenkaan suoranaisesti antanut arkistolaitokselle valtuutusta kuvailunormin antamiseen. Kriitikistä normiluonnosta ja yleensä viranomaisilta vaadittavia kuvailutietoja kohtaan ks. Eljas Orrmanin muistio 23.10.1995 Näkökohtia ohjeluonnoksesta ”Valton virastojen ja laitosten arkistojen kuvailu ja luettelointi”.

luettelointisäännöt nähtiin välineenä, jonka avulla arkistotieto saadaan muun tutkimustiedon ja informaation kanssa samalle lähtöviivalle matkalla kohti yhteiskäyttöisiä tietojärjestelmiä ja laajenevia tietoverkkoja.

Kuvailu- ja luettelointisääntöjen tietosisällön rakenne voidaan tiivistää seuraavasti. Keskeiset kuvailun kohteet ovat toisiinsa hierarkkisesti linkittyvät kuvailutasot: arkistonmuodostaja, arkisto, sarja ja arkistoyksikkö. Lisäksi arkistonmuodostajia, arkistoja ja sarjoja on mahdollista kuvailla yleiskuvailuina. Pakolliseksi määriteltiin arkistonmuodostaja- ja arkistotasot. Kuvailun lähtökohtana on arkistonmuodostajan määrittely. Arkistonmuodostajatasoon liitetään yhden tai useamman arkiston tai kokoelman kuvailutiedot arkistotasolla. Lisäksi arkistonmuodostajataso voidaan liittää toiseen arkistonmuodostajatasoon edeltäjä-seuraaja-suhteen kautta. Arkisto tai kokoelma voi puolestaan koostua yhdestä tai useammasta sarjasta ja sisältyä toiseen arkistoon tai kokoelmaan. Pääsarjat ja alasarjat muodostavat tarpeen mukaan hierarkkisen rakenteen. Sarja jakautuu yhteen tai useampaan arkistoyksikköön. Arkistoyksikkö on pienin kuvailun kohde. Se on yleensä asiakirjakokonaisuus (kooste), mutta se voi muodostua myös yksittäisestä asiakirjasta. Jokainen arkistoyksikkö liitetään säilytysyksikköön, jonka tehtävänä on pelkästään osoittaa arkistoyksikön fyysinen sijainti arkistossa tai kokoelmassa.

Kuva: Kuvailun tasorakenne²⁰⁷



²⁰⁷ <http://www.narc.fi/tietokan.html>. Kuva havainnollistaa tasorakenteen ohella sitä tosiasiaa, että sen paremmin Vakka-tietokannan kuin kuvailu- ja luettelointisääntöjenkään suunnittelussa ei otettu huomioon digitaalisen tai mikrofilmiaineiston erityisominaisuuksia, ennen muuta tarvetta arkistoyksikkötasoa pienemmälle kuvailuyksikölle.

Eri kuvailun kohteita kuvaillaan kuvailuelementeillä, joihin merkitään tietoa niminä, tunnuksina, aikamääreinä, numeroina ja tekstinä ja joiden käyttö on periaatteessa riippumaton kuvailutasosta. Monitasoisen kuvailun periaatteiden mukaisesti kuvailussa edetään yleisestä yksityiseen niin, että kullekin tasolle merkitään vain sille tarpeellinen tieto eikä tietoa toisteta alemmilla tasoilla. Seuraavassa kuvailuelementit on luetteloitu kuvailualueittain.²⁰⁸ Pakollisiksi määritellyt elementit on merkitty tähdellä.

Identifiointitietojen alue

- 1.1* Nimet
- 1.2 Tunnus
- 1.3* Aikamääreet
- 1.4 Maantieteellinen toiminta-alue

Sisältötietojen alue

- 2.1* Historia tai elämäkerta
- 2.2 Tehtävät
- 2.3* Tietosisältö
- 2.4 Arkistonmuodostusprosessi
- 2.5* Hakusanat

Käytettävyystietojen alue

- 3.1 Järjestämisperiaatteet
- 3.2 Hakemistot
- 3.3* Aineiston laajuus
- 3.4 Kunto ja fyysinen muoto
- 3.5* Asiakirjakieli
- 3.6* Käyttörajoitukset
- 3.7 Käyttökopiot

Omistus- ja käsittelytietojen alue

- 4.1 Omistushistoria
- 4.2 Luovutustiedot
- 4.3 Järjestelytyöt
- 4.4 Hävinnyt/hävitetty
- 4.5 Kuvailutiedot

Viitetietojen alue

- 5.1 Julkaisut, tutkimukset
- 5.2* Edeltäjät/seuraajat
- 5.3 Liittyvät aineistot
- 5.4 Muualla säilytettävä aineisto
- 5.5 Huomautustiedot

²⁰⁸ Arkistojen kuvailu- ja luettelointisäännöt. Helsinki 1997, s. 15.

Kansallisen ”standardin” sanottiin olevan yhdenmukainen ICA:n ISAD(G)-standardin kanssa.²⁰⁹ Tämä ei tarkkaan ottaen pitänyt paikkansa. Johdannossa ei myöskään mainittu ICA:n edellisenä vuonna julkaisemaa uutta ISAAR(CPF)-standardia, joka ohjeisti arkistollisten toimijoiden, ennen muuta arkistonmuodostajan (*creator*) kuvailun aineistosta erillisenä, auktorisoituna kuvailun kohteena.²¹⁰ Arkistonmuodostajatason kuvailu tulkittiin ISAAR-standardin kansalliseksi sovellukseksi, koska kuvailusääntöihin ei enää haluttu tehdä perustavanlaatuisia muutoksia.²¹¹ Kuvailu- ja luettelointisäännöissä arkistonmuodostajataso ei ollut arkistotasosta riippumaton kuvailun kohde, vaan arkistonmuodostajatasolla kuvailtiin aineiston arkistonmuodostajasta riippuva proveniensi (arkistonmuodostajan historia, tehtävät ja toimialue), josta tuli esittää tietoja vain siinä laajuudessa, kuin ne heijastuivat arkistokokonaisuudessa.²¹²

Aineistollisen sovellusalan suhteen kuvailu- ja luettelointisääntöjen todettiin ohjeistavan vain tekstiasiakirjojen kuvailua ja luettelointia. Erityisaineistojen kuten karttojen ja valokuvien osalta viitattiin kirjastojen Suomalaisiin luettelointisääntöihin. Ajatuksena lienee ollut, että arkistolliset kuvailu- ja luettelointisäännöt erityisaineistoja varten kehitetään myöhemmin.²¹³

Arkistoterminologiaa pyrittiin täsmentämään. Luettelointi määriteltiin pelkistetysti aineiston fyysiseksi hallinnaksi, jonka tarkoituksena ei ollut tarjota tietoa aineiston sisällön identifioimista varten. Aineiston identifiointi osana sen sisällön hallintaa oli määritelmän mukaan kuvailun tehtävä. Kuvailu oli siis aineiston käsitteellistä hallintaa. Kun luettelotiedot ja kuvailutiedot yhdistettiin uusien periaatteiden mukaisesti, syntyi arkistohakemisto. Tällä tavoin tehtiin määritelmällinen ero perinteisiin arkistoluetteloihin, jotka sisälsivät vain niukasti kuvailutietoa.

Edelleen määriteltiin, että aineiston luetteloinnin kohde eli fyysisen hallinnan väline oli säilytysyksikkö (esim. arkistokotelo). Se erotettiin käsitteenä siihen fyysisesti sisältyvästä arkistoyksiköstä, joka oli kuvailun kohde ja yksi sisällön hallinnan tasoista. Arkistoyksikkö oli niin muodoitin määritelty loogiseksi arkistokokonaisuudeksi, jonka olemassaolo ei ollut sidoksissa mihinkään yksittäiseen fyysiseen muotoon. Kuvailu- ja luettelointisääntöjen mukaan aineiston käsitteellinen ja fyysinen hallinta erotettiin tällä tavoin selkeästi toisistaan.²¹⁴ Tosiasiassa myös aineiston fyysinen kuvailu tapahtui kokonaisuudessaan kuvailutasoilla.

²⁰⁹ Arkistojen kuvailu- ja luettelointisäännöt. Helsinki 1997, s. 6.

²¹⁰ ISAAR(CPF). International Archival Authority Record for Corporate Bodies, Persons and Families. Final ICA approved version. Prepared by the Ad Hoc Commission on Descriptive Standards Paris, France, 15-20 November 1995. Ottawa 1996.

²¹¹ Voutilainen 2005, s. 12; Jaana Kilkin haastattelu 2013. Ks. myös Pekka Henttosen selvitys suomalaisten kuvailusääntöjen ja ICA:n kehittämien standardien eroista, Henttonen 2012b, s. 1-8.

²¹² Arkistojen kuvailu- ja luettelointisäännöt, versio 31.1.1996, s. 10; vrt. Kilki 1996, s. 27, jossa Jaana Kilki kuitenkin toteaa, että myös Suomessa pyritään seuraamaan kansainvälistä kehityslinjaa, jossa arkistonmuodostajien kuvailut ovat auktoriteettitiedostoja. Toteamuksen ristiriita seuraavana vuonna vahvistettuihin kuvailu- ja luettelointisääntöjen kanssa oli ilmeinen, varsinkin kun sääntöjen mukaan arkistonmuodostajan määrittely rajasi aineistoa kuvailukohteena, ks. jäljempänä.

²¹³ Arkistojen kuvailu- ja luettelointisäännöt (1997), s. 8. Jaana Kilki oli The Society of American Archivist’n vuosikokouksessa 29.8.-1.9.1996 San Diegossa tutustunut lähemmin Kanadan Kansallisarkiston RAD-kuvailuformaattiin, joka kattoi kaikki aineistotyypit, Kilki 1996, s. 26-27.

²¹⁴ Arkistojen kuvailu- ja luettelointisäännöt (1997), s. 8-10.

Kolmas terminologinen täsmennys koski arkiston ja kokoelman käsitteitä. Aineisto, joka on kertynyt yhteisön tehtävien hoitamisesta tai henkilön toiminnasta, määriteltiin arkistoksi. Kokoelman puolestaan nähtiin syntyvän yhteisön tai yksityishenkilön suunnitelmallisen järjestely- tai keräilytyön tuloksena. Vastaavasti arkistonmuodostaja oli se yhteisö tai henkilö, jonka toiminnasta tai tehtävien hoitamisesta arkisto muodostuu, kun taas kokoelmilla ei ollut arkistonmuodostajaa. Käsitelmäärittelyn ristiriitaisuuksiin ei siinä yhteydessä kiinnitetty huomiota. Esimerkiksi oikeustoimessa on ollut yleistä, että toisen yhteisön tehtävien hoidosta syntynyttä aineistoa on kertynyt oikeusviranomaisen arkistoon oikeudenhoidon seurauksena. Määritelmän mukaan kyseinen oikeusviranomainen on suhteessa mainittuun aineistoon arkistonmuodostaja, koska aineisto on kertynyt arkistoon sen tehtävien hoidon seurauksena. Toisaalta aineisto, jonka yksityinen henkilö kerää kirjoittaakseen pitäjänhistorian, muodostaa kuvailu- ja luettelointisääntöjen mukaan kokoelman, ja vain pitäjänhistorian käsikirjoitus kuuluu arkistoon, jonka arkistonmuodostaja kirjoittaja on.²¹⁵

Sähköisten asiakirjojen luonteen analyysi oli 1990-luvun alussa johtanut anglosaksisissa maissa arkistoteorian uudelleenarviointiin. Perinteisesti arkistokuvailun ja muun arkistotoimen oli anglosaksisissa maissa ajateltu kohdistuvan ns. historialliseen, ajankohtaisuutensa menettäneeseen arkistoaineistoon. Sähköisten asiakirjojen provenienssin suojelemisessa katse kääntyi valmiin arkistokokonaisuuden sisäisten fyysisten rakenteiden asemesta tietojärjestelmissä luotavien asiakirjojen loogisiin ominaisuuksiin, niiden välisiin käsitteellisiin suhteisiin ja niitä kuvaileviin tietoihin. Uutta ajattelua sovellettiin fyysisiin aineistoihin: provenienssi alettiin ymmärtää loogisena suhteena ja asiakirja loogisena konstruktiona.²¹⁶

Uutta muotoutumassa ollutta arkistoteoriaa heijastavat kuvailu- ja luettelointisääntöjen painettuun version lisätyt ajatukset monitasoisen kuvailun merkityksestä ja eritoten kuvailukohteen rajaamisesta.²¹⁷ Aiemmissa sääntöversioissa oli katsottu, että kuvailun lähtökohtana oli muodostunut tai muodostettu fyysinen kokonaisuus, jonka kuvailussa muiden aineistojen joukossa sijaitsevat samaa provenienssia olevat aineistot esitettäisiin viitetietona. Painetussa versiossa korostettiin sen sijaan, että kuvailussa aineiston rajausta voi olla - ja teoriassa on - täysin käsitteellistä: kuvailussa arkistokokonaisuus ja sen rakenneosat määritellään loogisina kokonaisuuksina, kuvailutasoina, ja fyysinen hallinta tapahtuu säilytysyksikköjen avulla. Jos siis fyysinen järjestys esimerkiksi heijasti monimutkaisen arkistonmuodostusprosessin tuloksena syntyneen aineiston provenienssia puutteellisesti, provenienssi voitiin rekonstruoida käsitteellisesti kuvailun avulla. Sähköisen aineiston osalta huomautettiin, ettei muuta mahdollisuutta usein ollutkaan.

²¹⁵ Arkistojen kuvailu- ja luettelointisäännöt (1997), s. 10.

²¹⁶ Muutokset arkistoteoreettisessa ajattelussa perustuivat pitkälti amerikkalaisen arkistoteoreetikon David Bearmanin ajatuksiin. Jaana Kilkki oli kuullut San Diegossa elo-syyskuun vaihteessa 1996 Bearmanin alustuksen ”Back to the Beginning? Item Level Control and the Archival Record in the Electronic Age”. Siinä Bearman toi esiin, että sähköisten asiakirjojen hallinta ei voi perustua perinteiseen näkemykseen asiakirjoista fyysisinä olioina vaan sähköiset asiakirjat syntyvät määriteltyjen loogisten suhteiden (metatietomääritysten) kautta. Bearmanin mukaan arkistonhoitajat eivät olleet ymmärtäneet, että myös manuaalisen aineiston fyysisissä hallintamenetelmissä, mitä tuli provenienssin tai kontekstin säilyttämiseen, oli itse asiassa kyse loogisten suhteiden hallinnasta. Ks. Kilkki 1996, s. 27-29.

²¹⁷ Arkistojen kuvailu- ja luettelointisäännöt (1997), s. 11-12.

Käsitteellisen ”uudelleenjärjestelyn” katsottiin tarkoittavan sitä, että kuvailukohteen rajausta lähtee aina arkistonmuodostajan eikä aineiston rajaamisesta.²¹⁸ Arkistonmuodostaja siis määrittäsi asiakirjojen arkistollista yhteenkuulumista. Kuvailu- ja luettelointisäännöissä puhuttiin fyysistä järjestystä täydentävästä ja käytettävyyttä edistävästä aineistonäkökulmasta. Sääntöjen laatijat näkivät ”arkistonmuodostajien” tunnistamisen tärkeäksi siksikin, että arkistonmuodostaja oli aineiston löytymisen kannalta keskeinen hakutieto.

Jälkikäteen ajatellen tämä johtopäätös ei yhtäältä ottanut huomioon arkistonmuodostajakäsitteen tulkinnanvaraisuutta eikä toisaalta yhteisprovenienssia, eli arkistokokonaisuuden muodostumista samanaikaisesti eri arkistonmuodostajien toiminnan tuloksena. Johtopäätös oli kuitenkin sopusoinnussa suomalaisen perinteisen provenienssiperiaatteen tulkinnan kanssa, jossa arkistonmuodostajan (tehtävien) ja muodostuneen arkiston välisellä tiukalla käsitteellisellä kytköksellä on keskeinen merkitys aineiston todistusvoimaisuuden turvaajana ja fyysisesti hajautuneen arkiston yhteen sitojana.

Suomessa oli perinteisesti lähdetty siitä, että jos arkistoaineistolla oli arkistoinstituutioon saapuessaan provenienssi, jota sen fyysinen järjestys heijasti, arkistonhoitajan ensisijainen tehtävä oli suojella sitä. Kuvailu- ja luettelointisäännöt tulkitsevat arkiston loogiseksi konstruktioksi ja provenienssin arkiston ja arkistonmuodostajan väliseksi loogiseksi suhteeksi. Kun kuvailija sai vapauden tunnistaa arkistonmuodostajia taannehtivasti arkistolaitoksen aineistoista, joissa monet arkistokokonaisuudet olivat aikojen kuluessa muodostuneet ja luetteloitu niin sanotun toissijaisen provenienssin (nykykielellä moni- ja yhteis- ja rinnakkaisprovenienssien) pohjalta, arkistonmuodostajakeskeinen provenienssikäsitys johti moniin käytännöllisiin mutta myös teoreettisiin ongelmiin.

Kuvailu- ja luettelointisääntöjen ohjaamassa käytännön kuvailutyössä (ks. seuraava luku) voitiin konstruoida jälkikäteen arkistonmuodostajasuhde jopa yksittäiselle asiakirjalle. Tämä suhde arvotettiin ”ensisijaisena provenienssinä” fyysisen järjestyksen ilmentämän aineiston arkistollisen historian ja kontekstuaalisuuden edelle. Ongelmaa pahensi suuresti paitsi se, että arkistonmuodostajan kuvailu oli säännöissä ja tietokannan tietomallissa kytketty aineiston kuvailuun, myös se, että arkistotietokannan hakunäkymät eivät taipuneet fyysisten arkistokokonaisuuksien esittämiseen, niin kuin oli suunniteltu.

Teoriatasolla ei tiedostettu, että retrospektiivisessä kuvailukontekstissa tapahtuva ”käsitteellinen uudelleenjärjestäminen” tarkoitti aineiston provenienssin uudelleenluontia valitusta näkökulmasta. Ei kiinnitetty huomiota siihen, että retrospektiivinen kuvailu eroaa perustavanlaatuisesti prosessuaalisesta kuvailusta (metatietomäärittämisestä), jossa asiakirja luodaan ja joka tapahtuu asiakirjan elinkaaren tuottamisen kontekstissa, osana asiakirjaan kohdistuvia käsittely- ja hallintatoimenpiteitä. Fyysisten asiakirjojen väliset suhteet käsitteellistyvät kuvailussa loogisiksi suhteiksi, mistä ei kuitenkaan seuraa, että nuo suhteet voidaan jälkikäteen dokumentoida analysoimatta sitä fyysistä asiakirjatodellisuutta, jossa ne ovat syntyneet.

²¹⁸ Arkistojen kuvailu- ja luettelointisäännöt (1997), s. 11.

3.6. Arkistotietokanta ja kuvailun toteutus

”Antaa kaikkien kukkien kukkia?”²¹⁹

Kansalliset kuvailusäännöt otettiin virallisesti käyttöön vuoden 1994 alusta lähtien, vaikka tarkentavat luettelointisäännöt eivät olleet vielä valmistuneet. Lisäksi asiansanoituksen toteuttaminen oli edelleen avoinna. Tarkoitus oli kuvailla arkistolaitoksessa kaikki uudet, järjestettävät arkistot sekä järjestettyjen arkistojen osalta aluksi käytetyimmät ja merkittävimmät. Yleistason kuvailujen eli yleiskuvailujen laatiminen päätettiin organisoida arkistolaitoksen yksiköiden välillä hallinnonaloittain.

Aluksi kuvailutyötä tehtiin tekstinkäsittelyohjelmalla. Arkistotietokantaprojekti oli käynnistynyt elokuussa 1992 ja järjestelmän tietomallin ensimmäinen versio valmistui toukokuussa 1993. Suunnittelun yhteydessä todettiin arkistojen luettelointitekniikan standardoinnin tarpeellisuus paitsi tehokkaan tiedonhaun myös tietojärjestelmien yhteiskäyttöisyyden ja maailmanlaajuisen verkkokäytön näkökulmista. Niin ollen tietokannan suunnittelu kytkeytyi läheisesti kuvailu- ja luettelointisääntöjen suunnitteluun.²²⁰

Kuvailu- ja luettelointisäännöissä esitetyn kuvailutasojattelusta lähtevän luettelointitekniikan tietotekninen toteutus perustui uuteen relaatiotietokantaan. Entiteetti-relaatio-malli rakentuu määritellyistä kuvailukohteista eli entiteeteistä, niihin kuuluvista attribuuteista sekä entiteettien välisistä suhteista. Rakenteellisen tiedon ja eri rakenneosien välisten suhteiden avulla voidaan luoda monipuolisia hakupolkuja aineistoon. Arkistotietokantaan suunniteltiin varsinaisen arkistohallintajärjestelmän lisäksi hallinnollis-oikeudellisia ja kirkollisia aluejakojärjestelmiä (topografisia hakemistoja), joiden avulla olisi voitu kuvailla alueiden kuulumisen eri aikoina eri hallintokokonaisuuksiin.²²¹ Nämä eräänlaiset ontologiat jäivät kuitenkin lopulta toteuttamatta.

Arkistotietokannan tietomallin arkistohallintajärjestelmän entiteettejä olivat hierarkkiset kuvailutasot ja tietyt kuvailuelementit. Kuvailu- ja luettelointisäännöt oli määritellyt pakollisiksi arkistonmuodostaja- ja arkistotasot, mutta tietokannassa pakollisiksi tulivat lopulta myös sarja- ja yksikkötasot. Tästä seurasi, että kaikki aineisto oli käsiteltävä neljällä hierarkiatasolla, vaikka aineistohierarkia mallinsi oikeastaan vain organisaatioiden (paperista) arkistonmuodostusta. Valittu malli mahdollisti kuvailukohteen jakamisen periaatteessa niin pieniin osiin, kuin kuvailussa nähtiin tarpeelliseksi, ja näiden osien yhdistämisen toisiinsa määrittelemällä niiden väliset hierarkkiset suhteet. Arkistotietokannassa alimmaksi kuvailutasoksi nimettiin kuvailu- ja luettelointisääntöjä vastaavasti arkistoyksikkötaso, vaikka aluksi puhuttiin sen asemesta asiakirjatasosta.²²²

Arkistolaitoksessa arkistotietokanta otettiin käyttöön asteittain vuosien 1996-1997 aikana arkistoneuvos Pirkko Rastaan johdolla. Tavoitteeksi asetettiin, että arkistolaitoksen hallussa oleva aineisto luetteloidaisiin ja kuvailtaisiin tietokantaan vuosituhannen loppuun mennessä.

²¹⁹ Erään arkistolaitoksen virkamiehen kommentti vuodelta 2000 liittyen näkemyseroihin, jotka koskivat yksityisarkistojen arkistonmuodostajamäärittelyitä.

²²⁰ Pulkkinen 1993, s. 2-5; Lybeck 1994, s. 37-39.

²²¹ Ibidem. Arkistotietokannan rakenteesta ks. myös Jaana Kilkin muistio Kuvailustandardin ja arkistotietokannan vastaavuus 22.6.1995.

²²² Pulkkinen 1993, s. 2-5.

Lisäksi ajateltiin, että viranomaiset lähtökohtaisesti kuvailisivat hallussaan olevat pysyvästi säilytettävät aineistot itse ja että arkistonmuodostussuunnitelmaa kehitettäisiin viranomaisten kuvailutyökaluna.²²³ Arkistotietokanta oli arkistolaitoksen kärkihanke pitkälle 2000-lukua ja sitä oli tarkoitus kehittää monipuoliseksi tietopalvelun ja tiedonhallinnan työkaluksi. Tietokanta otettiin käyttöön myös Sota-arkistossa, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkistossa ja Helsingin kaupunginarkistossa.

Arkistolaitoksen tietokantatyötä organisoiva vuoden 1996 loppupuolen ohjeistus jakoi syötettävän tiedon kolmeen tietokokonaisuuteen: perusrekisteritietoihin, luettelotietoihin ja kuvailutietoihin. Perusrekisteritietoihin laskettiin ns. pääluettelotiedot eli arkistonmuodostajien ja arkistojen nimet ja aikamääreet, arkistonmuodostajaluokka sekä aineiston säilyttävä yksikkö, laajuus ja mahdollinen käyttörajoitus. Luettelotiedoilla tarkoitettiin sarjojen ja arkistoyksiköiden nimiä, tunnuksia ja rajavuosia ja loput kuvailusääntöjen mukaisesti eri kuvailutasoille syötettävät tiedot olivat tämän jaottelun puitteissa kuvailutietoja.²²⁴

Syöttötyön organisaatio oli hajautettu. Kansallisarkistossa työn ohjausvastuu oli jaettu virka- ja yksityisarkistoyksiköille, maakunta-arkistoissa tehtävää työtä ohjasi erityinen Arkistotietokannan käyttöönotosta vastaava työryhmä, myöhemmin Arkistotietokannan projektiryhmä, jonka tehtävänä oli myös koordinoida eri yksiköiden suorittamaa tietojen keruu- ja syöttötyötä.²²⁵ Työryhmän puheenjohtajana toimi Jaana Kilkki, kunnes hän syksyllä 1997 siirtyi Sota-arkiston johtajaksi. Arkistoneuvos Pirkko Rastas toimi puheenjohtajana 3.4.1997 asetetussa arkistotietokannan johtoryhmässä. Hän jäi eläkkeelle vuonna 1999, minkä jälkeen vetovastuu siirtyi pian Eljas Orrmanille, joka ennen paluutaan Kansallisarkistoon oli johtanut vuodesta 1995 alkaen Vaasan maakunta-arkistoa.

Työ alkoi syksyllä 1996 perusrekisteritietojen keruulla erillisille lomakkeille, missä yhteydessä määriteltiin itsenäiset kuvailukohteet eli arkistonmuodostajat ja niiden toiminnasta syntyneet aineistot. Keruuohjeistuksessa arkistonmuodostajamääritysten katsottiin kuvailu- ja luettelointisääntöjen mukaisesti ohjaavan kaikkea muuta kuvailutyötä, mukaan lukien kuvailtavien aineistokokonaisuuksien rajausta.²²⁶ Tiedon keruu- ja syöttöurakka saatiin päätökseen joitakin kuukausia aikataulusta myöhässä elokuussa 1997. Näillä yli 18 000 arkistonmuodostajan perustiedoilla varustettu tietokanta julkaistiin pian sen jälkeen Internetissä, ensimmäisenä arkistotietokantana Pohjoismaissa.²²⁷ Painettujen yleisluetteloiden aikakausi oli päättynyt.

Luettelotietojen tallentaminen tietokantaan käynnistyi testauksen ja koulutuksen jälkeen keväällä 1998 viranomaisarkistoista. Syöttötyö tapahtui perinteisten arkistoluetteloiden

²²³ Arkistotietokannan syöttötyöhön liittyvistä suunnitelmista ks. Arkistotietokannan toteuttamisprojektin muistio 3.1.1996 Arkistotietokannan toteuttaminen vuosina 1996-1997 (dnro 18/31/96); Jaana Kilkin muistio Kuvailutietojen syöttäminen arkistotietokantaan vuosina 1997-1999: 65. arkistokokous 3.-4.12.1996, liite 3. Vrt. Joki 1998, s. 92.

²²⁴ Jaana Kilkin muistio Kuvailutietojen syöttäminen arkistotietokantaan vuosina 1997-1999: 65. arkistokokous 3.-4.12.1996, liite 3.

²²⁵ Ibidem.

²²⁶ Arkistotietokannan perusrekisteritiedot. Arkistotietokannan käyttöönotosta vastaavan työryhmän sisäinen ohje 17.10.1996; vrt. Kuvailu arkistotietokantaan. Arkistotietokannan käyttöönotosta vastaavan työryhmän kuvailuohje. Luonnosversio 7.1.1997.

²²⁷ Joki 1998, s. 90-94.

sisältämien tietojen pohjalta. Siinä määrin kuin luettelot sisälsivät kuvailutietoja, myös ne pyrittiin syöttämään siinä vaiheessa. Sen sijaan valokuvien, karttojen ja mikrofilmien luettelointi siirrettiin myöhempään ajankohtaan. Yhtenä tulevaisuuden vaihtoehtona nähtiin karttojen ja valokuvien tallentaminen tietokantaan kuvina, toisin sanoen digitointi.

Luettelotiedot tuli alkuperäisen aikataulun mukaan syöttää vuoden 1998 loppuun mennessä, minkä jälkeen oli määrä alkaa arkistotietokannan kolmas vaihe eli kuvailutietojen syöttäminen. Lisäksi arkistonmuodostajia koskevien yleiskuvailujen oli tarkoitus valmistua ennen kolmannen vaiheen alkua, jotta olisi selvillä, mitä tietoja arkistonmuodostajatasolle tarvitaan täydentämään kutakin arkistonmuodostajaa vastaavaa yleiskuvailua. Kuitenkin jo perusrekisterivaiheen aikana tajuttiin, että työmäärä ja aikataulusuhteet eivät olleet oikeassa suhteessa, ja lisäksi Jaana Kilkin siirtyminen Sota-arkistoon näyttää lykänneen luettelointivaiheen käynnistymistä. Myös työn ohjeistuksessa, organisoinnissa ja koordinoinnissa oli ongelmia perusrekisterivaiheesta lähtien.²²⁸

Lisävaikeuksia luettelotietojen syöttövaiheessa aiheuttivat tulkintaerimielisyydet sekä puutteet ja kirjavat käytännöt aineistojen perinteisessä luetteloinnissa. Keskeinen tulkintakiista koski samaan fyysiseen kokonaisuuteen aikoinaan järjestettyjen ja sen myötä samaan sarjaan luetteloitujen eri asiakirjatyyppeiden luetteloimista arkistotietokannassa eri sarjoihin riippumatta sarjanmuodostuksen historiasta (ks. jäljempänä).²²⁹

Tehtyihin luettelointiratkaisuihin vaikutti lopulta myös valtionhallinnon tulosohejaus, johon arkistolaitoskin oli niihin aikoihin alistettu. Osa arkistolaitoksen yksiköistä katsoi, että tulosohejauksen mukaisissa määrällisissä tavoitteissa ja aikatauluissa pysyminen vaati luettelotietojen syöttämistä yksi yhteen perinteisistä arkistoluetteloista ja tarvittavan yhdenmukaistamisen, täydentämisen ja kuvailukohteen käsitteellisten määrittelyjen siirtämistä myöhempään ajankohtaan. Tämä ratkaisu sopi hyvin niille, joiden mielestä arkistotietokantaan syötettävien luettelotietojen täytyi heijastaa mahdollisimman pitkälle arkistojen fyysistä rakennetta.²³⁰

Projektiryhmä ylläpiti ohjekirjaa, jossa annettiin kuvailu- ja luettelointisääntöjä tarkentavia ohjeita vastaan tullessiin luettelointiongelmiin. Ohjeet annettiin käyttöön alkuvuodesta 1999, kun sarjat oli jo pääosin luetteloitu. Käytännössä jokainen arkistolaitoksen yksikkö joutui itse miettimään tarkentavia ohjeita projektiryhmässä ja johtoryhmässä sovittujen suuntaviivojen pohjalta. Huomattavista panostuksista huolimatta aikataulut menivät moneen kertaan uusiksi ja tosiasiallisesti luettelointivaihe on mm. valokuvien ja muun audiovisuaalisen aineiston osalta edelleen käynnissä.

Erityisesti Vaasan maakunta-arkiston johtaja Eljas Orrman arvosteli jo perusrekisteritietojen syöttövaiheessa sitä, ettei arkistonmuodostuksessa syntynyt arkistorakenne saa sille kuuluvaa

²²⁸ Ongelmat ilmenevät mm. Arkistotietokannan käyttöönotosta vastaavan projektiryhmän johtoryhmän muistioista; ks. myös Eljas Orrmanin muistio 26.8.1996 Arkistotietokantaan ja kuvailuun liittyvät ongelmat.

²²⁹ Kirjavista luettelointikäytännöistä ja tulkintaerimielisyyksistä ks. Jaana Kilkin muistio 10.4.1997 Luettelointi- ja kuvailutietojen syöttäminen Arkistotietokantaan; Eljas Orrmanin muistio 14.4.1997 Näkökohtia eräisiin muistiossa ”Luettelointi- ja kuvailutietojen syöttäminen Arkistotietokantaan” 10.4.1997 sisältyviin periaatteisiin; Arkistotietokannan käyttöön otosta vastaavan projektiryhmän johtoryhmän (pääjohtaja Kari Tarkiaisen) muistio 7.7.1997 Luettelointi- ja kuvailutietojen syöttäminen arkistotietokantaan.

²³⁰ 65. arkistokokous 3.-4.12.1996, muistio; 67. arkistokokous 26.11.1998, muistio.

asemaa arkistotietokannan toteutuksessa. Aluksi hänen kritiikkinsä kärki kohdistui *asiakirjasarja*-käsitteen merkityksen irrottamiseen yhteydestään arkistointiin ja arkistonmuodostukseen. Arkistotietokannassa sarja-käsitteelle oli hänen mielestään annettu asiakirjatyyppin merkitys sarjan toimiessa yhtenä tietokannan hakuelementeistä. Orrman varoitti, että sen aineiston, joka tietokannassa luetteloidaan asiakirjatyyppi-sarjaan fyysisen arkistorakenteensa vastaisesti, arkistonmuodostuskonteksti hämärtyy ja että sen lisäksi uusi ohjeistus voi johtaa vanhojen arkistorakenteiden jälkikäteiseen korjaamiseen yhtenäisiksi asiakirjatyyppin mukaisiksi sarjoiksi.²³¹

Ilmeisenä vastauksena Orrmanin kritiikkiin Jaana Kilkki lisäsi kesällä 1997 arkistotietokannan projektiryhmän nimissä laatimiinsa ohjeistaviin muistioihin lauseen, jonka mukaan arkistonmuodostus esitetään kuvailun avulla ja että fyysiset rakenteet ovat konstruotavissa tietokannan hakunäkymien avulla. Arkistonmuodostaja samastettiin muistioissa yksiselitteisesti ”ensisijaiseen proveniensiin”. Ne arkistokokonaisuudet, jotka olivat aikojen kuluessa muodostuneet ”toissijaisen provenienssin” perusteella, oli rajattava käsitteellisesti uudelleen identifioimalla mahdollisuuksien mukaan arkistonmuodostajat, joiden toiminnasta aineisto oli kertynyt. Jos arkistonmuodostajien erottaminen toisistaan ei onnistunut, arkistokokonaisuus oli kuvailtava kokoelmana, sillä kollektiivisia arkistonmuodostajia ei pitänyt hyväksyä. Ainoana poikkeuksena oli perhe tai suku, joskaan muistioissa sitä ei eksplikoitu poikkeuksena.²³²

Perusrekisteritietojen syöttövaiheessa annetut ja täydennetyt ohjeet tulivat uudemman kerran kriittisen tarkastelun alaiseksi Eljas Orrmanin koollekutsumassa *Arkistonmuodostaja ja arkisto* -seminaarissa 30.3.1999.²³³ Alustuksessaan Orrman arvosteli lähtökohtaa, jossa kaikkea kuvailutyötä määritteli arkistonmuodostajan rajaaminen. Lähentyen monissa maissa yleistä, arkistollista eheyttä korostavaa *respect des fonds* -provenienssikäsitystä hän painotti, että myös arkistokokonaisuuden rajaaminen kuului arkistotoimen ja asiakirjahallinnon tehtäviin, minkä vuoksi kuvailutyössä olisi pystyttävä määrittelemään tai analysoimaan, milloin arkistonmuodostajan toiminnasta syntyvä aineisto muodostaa arkiston eikä vain fragmentteja jonkin toisen arkiston sisällä.

Orrman kiinnitti huomiota ensinnäkin siihen, että tietokannassa oli muodostettu virtuaaliarkistoja määrittelemällä arkistonmuodostajia, joilla ei ole ollut ”todellista arkistonmuodostusta”²³⁴ tai joiden arkistonmuodostus ei ollut kohdistunut siihen aineistoon, jonka muodostajaksi se oli määritelty. Toiseksi: sekä samanlaisten viranomaisten toiminnasta että muuten aikojen kuluessa muodostuneet fyysiset arkistolliset kokonaisuudet piti kuvailla ”todellisen provenienssinsa” mukaan eikä kokoelmina. Esimerkkeinä hän mainitsi

²³¹ Eljas Orrmanin muistio 14.4.1997 Näkökohtia eräisiin muistiossa ”Luettelointi- ja kuvailutietojen syöttäminen Arkistotietokantaan” 10.4.1997 sisältyviin periaatteisiin.

²³² Arkistotietokannan perusrekisteritiedot. Arkistotietokannan käyttöönotosta vastaavan projektiryhmän muistio 16.6.1997 (täydennetty versio 25.8.1997); vrt. Arkistotietokannan käyttöön otosta vastaavan projektiryhmän johtoryhmän (pääjohtaja Kari Tarkiaisen) muistio 7.7.1997 Luettelointi- ja kuvailutietojen syöttäminen arkistotietokantaan

²³³ Ks. Arkistonmuodostajan ja arkiston määrittelemisen ja rajaaminen arkistotietokannassa. Maija-Liisa Tuomen muistio arkistotietokantaprojektin teemapäivästä 30.3.1999.

²³⁴ ”Todellinen arkistonmuodostus” oli Eljas Orrmanin käyttämä termi vastakohtana arkistonmuodostajien ”keinotekoiselle” määrittämiselle kuvailuvaiheessa ilman, että arkistonmuodostajalle on muodostunut rajattavissa oleva arkistokokonaisuus.

rautatiekansakoulut, jotka voitaisiin kuvailla ”yhteisarkistoina”²³⁵ (amerikkalaisen käsitteen *collective record group* mukaisesti), sekä Kansallisarkistossa säilytettävät voudin- ja läänintilit, henkikirjat ja ns. renovoidut tuomiokirjat, joiden luettelointi ensisijaisen provenienssinsa mukaisesti ei olisi tarkoituksenmukaista. Kolmanneksi Orrman ei pitänyt järkevänä, että perhe- ja sukuarkistoissa jokaisesta perheen tai suvun jäsenestä tehtäisiin oma arkistonmuodostajansa riippumatta siitä, kuinka paljon aineistoa henkilön toiminnasta oli syntynyt.

Keskustelua jatkettiin lokakuussa maakunta-arkistojen johtajien kokouksessa Oulussa Eljas Orrmanin laatiman muistion *Näkökohtia eräisiin Arkistotietokantaa koskeviin ongelmakohtiin* pohjalta. Muistio kosketteli erityisesti perhe- ja sukuarkistoja, mutta myös läänin- ja voudintilejä, vuoden 1808 jälkeisiä henkikirjoja sekä renovoituja tuomiokirjoja. Orrmanin mukaan kunkin yksittäisen henkilön yksilöiminen arkistonmuodostajaksi perhe- tai sukuarkistosta synnyttää asiakkaalle mielikuvan, että henkilöillä on erilliset arkistokokonaisuudet, ja rinnasti todelliseen arkistonmuodostukseen perustuvan arkistokokonaisuuden pirstomisen sillä tavoin asiakirjojen julkaisemiseen lähdejulkaisuissa kronologisessa järjestyksessä. Arkistotietokannan syöttöohjeiden taustalta löytyi hänen mukaansa amerikkalainen näkemys, joka ei tunnista perhe- ja sukuarkistoja ja joka ei sovi yhteen pohjoismaisen provenienssikäsityksen kanssa, jossa lähtökohtana on itsenäinen arkistokokonaisuus ja siitä ilmenevä todellinen arkistonmuodostus.²³⁶

Samassa kokouksessa Oulun maakunta-arkiston ylitarkastaja Vuokko Joki katsoi omassa alustuksessaan, ettei arkistotietokannan perusratkaisuja kuten arkistonmuodostajan ja arkiston määritelmiä voinut enää muuttaa, koska syöttötyö oli edennyt jo pitkälle.²³⁷ Oulun maakunta-arkistossa oli viety ehkä pisimmälle se linjaus, että aineisto syötetään sen arkistonmuodostajan arkistoon sarjoiksi ja arkistoyksiköiksi, johon se ”ensisijaisen provenienssinsa” mukaan kuuluu. Periaatteessa yhdenkin kirjeen (käytännössä viisi kirjettä) vastaanottanut henkilö tulkittiin arkistonmuodostajaksi ja usealle henkilöille yhteisesti osoitetut kirjeet saatettiin luetteloida arkistoyksikkönä jokaisen mainitun henkilön arkistoon.²³⁸

Myös Orrman katsoi arkistotietokannan projektiryhmän kokouksessa 18.4.2000, että perusrekisterivaiheen ratkaisuihin ei ollut syytä tehdä suuria muutoksia, mutta esitti samalla, että jatkossa pitäisi välttää ”selvien arkistollisten kokonaisuuksien pirstomista tarpeettoman pieniksi arkistofondeiksi”. Saman vuoden elokuussa hän vielä palasi asiaan laatimalla kolme muistiota, joissa hän perusteli näkökantojaan periaatteelliselta pohjalta sekä ohjeisti Kansallisarkistossa säilytettävien henkikirjojen ja renovoitujen tuomiokirjojen luetteloinnin

²³⁵ Yhteisarkiston käsite hyväksyttiin arkistotietokannan projektiryhmän kokouksessa 16.6.1999.

²³⁶ Eljas Orrmanin muistio 26.10.1999 Näkökohtia eräisiin arkistotietokantaa koskeviin ongelmakohtiin; Vuokko Joen muistio (ilman päivystä) maakunta-arkiston johtajien kokouksesta lokakuussa 1999; vrt. Eljas Orrmanin muistio 15.8.2000 Henkilö-, perhe- ja sukuarkistoihin liittyvien arkistonmuodostajien määrittely. Orrmanin kritiikkiä voidaan pitää epätarkasti muotoiltuna siltä osin, että perusrekisteritietojen syöttöohjeiden mukaisessa arkistonmuodostajan ja ensisijaisen provenienssin samastamisessa oli kyse pikemminkin viranomaisarkistoissa yleensä näkyvän selväpiirteisen arkistonmuodostuksen, asiakirjojen elinkaarimallin, soveltamisesta myös henkilöarkistoihin - vastoin amerikkalaisia henkilöarkistoja koskevia käytäntöjä.

²³⁷ Maakunta-arkiston johtajien kokous lokakuussa 1999. Vuokko Joen muistio (ilman päivystä).

²³⁸ Yksityiskirjeiden luetteloinnista arkistotietokantaan laadittiin Oulun maakunta-arkistossa yksityiskohtainen ohje: Henkilöarkistojen ja niihin sisältyvien kirjeiden syöttö arkistotietokantaan. Ohje 22.7.2008. Oulun maakunta-arkisto.

tietokantaan aineistolähtöisesti. Henkilö-, suku- ja perhearkistojen osalta mielenkiintoisin lisäys oli ajatus, jonka mukaan arkistonmuodostajan määrittely riippuu sen toiminnan analysoinnista, jossa arkisto muodostuu. Esimerkiksi yksityiskirjeen osoittaminen jollekulle henkilölle tai edes sen lukeminen vastaanottajan toimesta, ei vielä Orrmanin mukaan määritellyt tuota henkilöä arkistonmuodostajaksi kirjeeseen nähden. Arkistonmuodostus liittyisi siinä tapauksessa pikemminkin kirjeiden säilyttämistoimintaan.²³⁹

Arkistotietokannan projektiryhmä oli syksyllä 1999 jalkautunut työryhmiin, koska projektiryhmän aika valui tietokannan tekniseen kehittämiseen ja määrällisten syöttötavoitteiden hallinnointiin. Yksityisarkistotyöryhmä otti tehtäväkseen vastata Orrmanin haasteeseen ja tarkentaa, miten arkistonmuodostaja ja arkisto määritellään arkistotietokannassa yksityisarkistojen osalta. Vuosien 2000 ja 2001 aikana valmistellussa muistiossaan työryhmä seurasi pääosin Jaana Kilkin esittämiä ja Pirkko Rastaan hyväksymiä linjauksia, mutta yritti rakentaa jonkinlaista siltaa heidän ja Orrmanin näkemysten välille. Arkistonmuodostaja määriteltiin orgaaniksi, jolle syntyy itsenäinen, muista riippumaton arkistokokonaisuus. Myös suku ja perhe laskettiin sellaisten orgaanien joukkoon kuuluvaksi. Toisaalta henkilöarkistojen osalta arkistonmuodostaja määriteltiin henkilöksi, jonka toiminnasta syntyy yksi tai useampia arkistoja. Viime mainittu määritelmä oli edellistä väljempi. Perheen tai suvun arkisto voitiin muistion mukaan kuvailla monella eri tavalla: arkistonmuodostajia olivat joko jokainen suvun tai perheen jäsen tai suku tai perhe kokonaisuutena, tai sitten arkistonmuodostajia olivat sekä suku tai perhe että sen jäsenet, jos niiden tuottama aineisto oli erotettavissa suvun tai perheen aineistosta.²⁴⁰

Laajemmassa kontekstissa Eljas Orrmanin käynnistämä keskustelu liittyy kysymykseen kuvailun roolista arkistollisen todellisuuden kuvaajana (ks. yhteenvedon luku *Provenienssin kuvailu Suomessa*). Kaiken kaikkiaan ratkaisu ongelmiin, joita kuvailu- ja luettelointisääntöjen edustamien kuvailuperiaatteiden käytäntöön soveltaminen arkistotietokannan rakenteen ja hakunäkymien puitteissa synnytti, oli lopulta suurempi vapaus arkistonmuodostajan määrittelyssä sekä arkiston ja sarjan rajaamisessa. Käytännössä se tarkoitti sitä, että arkistolaitoksen yksiköt saivat luvan käyttää harkintaa, kuinka paljon arkistonmuodostus, aineiston määrä, sisältö ja löydettävyyys vaikuttivat asiaan. Toiset yksiköt siirtyivät enemmän, toiset vähemmän aineistolähtöiseen kuvailukohteen rajaamiseen.²⁴¹

Syksyllä 1999 perustettiin yksityisarkistotyöryhmän ohella yleiskuvailu-, asiasanasto- ja valokuvatyöryhmät kehittämään arkistotietokannan sisältöä. Yleiskuvailuja oli tehty verkalleen alkuperäisen suunnitelman mukaisesti jakamalla kuvailutehtävät yksiköille aluksi hallinnonaloittain ja sitten tietokantaa varten kehitetyn arkistonmuodostajaluokituksen mukaisesti. Arkistotietokannan projektiryhmä päätti kuvailtavat kohteet ja tarkasti laaditut kuvailut. Vähitellen kypsyi ajatus, jonka mukaan työ oli järkevää aloittaa arkistonmuodostajaluokituksen ylätasolta ja keskeisimmistä luokista, joista voitiin luontevasti

²³⁹ Henkilö-, perhe- ja sukuarkistoihin liittyvien arkistonmuodostajien määrittely. Eljas Orrmanin muistio 15.8.2000; Vuoden 1808 jälkeisten henkikirjojen vieminen arkistotietokantaan. Eljas Orrmanin muistio 20.7.2000; Kansallisarkiston renovoidut tuomiokirjat arkistotietokantaan syöttämisen kannalta. Eljas Orrmanin muistio 26.7.2000. Kyseiset henkikirjat ja tuomiokirjat syötettiin tietokantaan vuosia myöhemmin Orrmanin näkemysten mukaisesti.

²⁴⁰ Yksityisarkistojen syöttö tietokantaan. Arkistotietokannan yksityisarkistotyöryhmän muistio. Luonnos 10.5.2001 (20.10.2000).

²⁴¹ Vrt. Oksa 2001, s. 8-10.

edetä luokituksen alemmille tasoille sekä arkisto- ja sarjatason yleiskuvailuihin. Yleiskuvailujen suurimmaksi hyödyksi koettiin työnsäästö, koska kuvailusääntöjen mukaan ylätasolla kerrottua tietoa ei enää tarvinnut toistaa alemmilla tasoilla.²⁴²

Vakka-nimen saaneen arkistotietokannan sisällöstä ja hakukeinoista keskusteltiin arkistolaitoksen piirissä laajemmin ensimmäistä kertaa seminaarissa 26.9.2002. Seminaarin kokoon kutsunut arkistoneuvos Eljas Orrman käytti alustuksensa pääosin yleiskuvailujen sisällön pohdiskeluun. Hän piti keskeisenä arkistonmuodostajaryhmän historian, organisaation ja tehtävien kuvailua. Oli tärkeätä selostaa jo yleiskuvailujen ylätasolla hallinnollisten rakenteiden keskinäisiä suhteita ja hierarkkisia asioiden käsittelyprosesseja, jotta ilmenee, mihin asiakirjat päätyvät käsittelyn myötä. Taustalla oli perinteinen *provenienssia* tiedonhaun lähtökohtana painottava näkemys, jonka mukaan tieto eri aikojen organisaatorakenteista ja asioiden käsittelyprosesseista auttaa asiakkaita identifioimaan etsimänsä asiakirjat. Lisäksi Orrman tähdensi yleiskuvailujen yhdenmukaisuuden ja ohjeistuksen tärkeyttä.²⁴³

Keskustelussa yleiskuvailuja pohdittiin lähinnä kuvailun laadun ja laajuuden mutta myös tiedon etsijän näkökulmasta. Todettiin, että yleiskuvailuja ei ollut syytä kirjoittaa ”kadunmiehelle” vaan pikemminkin tietokannan keskivertokäyttäjälle kuten korkeakouluopiskelijalle. Toisaalta esitettiin myös ajatus, että yleiskuvailua pitäisi miettiä tekstihaun näkökulmasta. Ylätason yleiskuvailuja pidettiin tärkeinä ja esitettiin niiden laajentamista yksityisiin aineistoihin.²⁴⁴

Yleiskuvailuohjeet valmistuivat yleiskuvailutyöryhmässä vuoden 2003 lopulla. Ne perustuivat pitkälti edellisvuoden seminaarissa esitettyihin ajatuksiin ja viranomaisaineiston näkökulmaan. Ohjeissa kuvattiin yleiskuvailujen hyväksymismenettely. Sitä varten oli 11.7.2003 asetettu erillinen työryhmä, ns. YTY-työryhmä, joka koostui muutamasta arkistolaitoksen johtotason virkamiehestä.²⁴⁵ Kun yleiskuvailuja käsiteltiin sekä projektiryhmän puitteissa että YTY-työryhmässä, laadunvalvontaprosessista tuli raskas ja hidas. Toisessa vaakakupissa oli pelko kuvailujen liiallisesta subjektiivisuudesta, epätasaisuudesta ja epäyhtenäisyydestä.

Alun alkaen viranomaisarkistojen arkistonmuodostajataso kuvailujen oli nähty painottuvan yleiskuvailuihin etenkin maakunta-arkistojen hallussa olevan alue- ja piirihallinnon aineiston osalta. Periaatteessa viranomaisarkistonmuodostajien arkistokohtaista kuvailua ei voitu aloittaa ennen vastaavan yleiskuvailun valmistumista, koska ylemmällä tasolla esitettyä tietoa ei saanut toistaa alemmalla tasolla. Yleiskuvailujen laatiminen tiukkojen laatu- ja muotovaatimusten mukaisesti oli sinällään suuri työ. Arkistolaitoksen eri yksiköiden panostus työhön vaihteli kuitenkin suuresti ja kokonaisuutena supistui merkittävästi 2000-luvun alkuvuosien jälkeen.

²⁴² Yleiskuvailujen laatimiskäytännöistä 2000-luvun vaihteessa ks. Oksa 2001, s. 17-21. Linjaus ylätason yleiskuvailujen priorisoinnista ei ollut selkeä johtuen siitä, että yleiskuvailutehtävät oli jyvitetty yksiköille hallinnonaloittain.

²⁴³ Arkistotietokannan sisältöä käsittelevä seminaarin 26.9.2002 kokousmuistio, 15.10.2002; Vuokko Joen muistiinpanot samasta seminaarista. Arkistoteoreettisesti myös Orrmanin yleiskuvailupainotuksissa voidaan nähdä vaikutteita niistä Michel Ducheinin ajatuksista, jotka koskevat organisaatioiden hierarkiaan palautuvan arkistofondien hierarkian merkitystä *provenienssin* (*respect des fonds*) tulkinnassa, ks. Orrman 1987, s. 19-20.

²⁴⁴ Arkistotietokannan sisältöä käsittelevä seminaarin 26.9.2002 kokousmuistio (15.10.2002); Vuokko Joen muistiinpanot samasta seminaarista.

²⁴⁵ Ohjeet yleiskuvailujen laatimiseksi. VAKKA-arkistotietokantaprojektin Yleiskuvailutyöryhmä (joulukuu 2003); VAKKA-arkistotietokantaprojektin pöytäkirja 2.9.2003.

Yleiskuvailuja laadittiin vuoteen 2010 saakka etupäässä arkistonmuodostajista, mutta jossain määrin myös arkistoista ja sarjoista. Myös muutamia yksityistä aineistoa koskevia yleiskuvailuja valmistui. Yleiskuvailujen laatiminen loppui ilman, että siitä tehtiin mitään erillistä päätöstä. Suurimpana syynä oli se, että resursseja tarvittiin ns. Portti-kuvailujen laatimiseen, joiden ajateltiin korvaavan yleiskuvailut ja vastaavan paremmin käyttäjien tarpeisiin verkkoympäristössä (ks. luku *Arkistot 2.0*).

Hakusanasto oli arvioitu tietokannan projektiryhmässä ja laajemminkin arkistolaitoksessa välttämättömäksi osaksi arkistotietokantaa sisällöllisen tiedonhaun näkökulmasta. Suunnitelmana oli testata Helsingin yliopiston kirjaston ylläpitämää thesaurusta *Yleinen suomalainen asiasanasto* (YSA) ja selvittää, mitä arkistollisessa kuvailussa tarpeellisia termejä siitä puuttui, ja täydentää sitä yhteistyössä yliopiston kirjaston kanssa. Sen lisäksi hakusanasto käsittäisi arkistonmuodostajien tehtävät, jotka alun perin oli tarkoitus kuvailla pelkästään hakusanoina.²⁴⁶

Asiasanoitus tietokantaan oli tarkoitus aloittaa samaan aikaan kuvailuvaiheen kanssa eli viimeistään vuonna 1999.²⁴⁷ Tuona vuonna Kansallisarkisto ja Helsingin yliopiston kirjasto allekirjoittivatkin sopimuksen YSA:n käytöstä ja päivittämisestä. Oletettavasti luettelointivaiheen viivästyminen, tietokannan hakutoiminnallisuuksien kehittäminen ja se tosiasia, ettei laaja-alaista kokemusta arkistoaineiston sisällön indeksoinnista ollut, olivat suurimpia syitä siihen, että Vakka-asiasanoitus käynnistyi vasta kesällä 2005 ohjeistuksen valmistumisen jälkeen. Tosin arkistojen järjestämisen ja yleiskuvailujen laatimisen yhteydessä hakusanoja oli tallennettu tekstikenttään vaihtelevissa määrin jo vuosikymmenen ajan.

Arkistotietokannan asiasanoitusohjeita²⁴⁸ laatiessaan Asiasanasto- eli Indeksointityöryhmä tutustui suomalaisen informaatiotutkimuksen ja lähinnä pohjoisamerikkalaisen arkistokirjallisuuden näkökantoihin. Työryhmän omaksuma perusratkaisu oli provenienssipohjaisen ja kirjastollisen aiheiden indeksoinnin yhdistelmä hierarkkisen kuvailutasoajattelun puitteissa. Asiasanoitus ymmärrettiin osaksi aineiston muuta kuvailua, joka alkoi yleiskuvailutasolta ja eteni tarpeen mukaan alemmille tasoille siten, että ylemmällä tasolla annettuja asiasanoja ei toistettu alemmalla tasolla. Ainoana poikkeuksena nähtiin sellaiset suurten viranomaisten arkistot, jotka jakautuivat useisiin heterogeenista aineistoa sisältäviin sarjoihin: sarjatason asiasanoituksella voitiin osoittaa tiedonhakijalle, mistä sarjasta asiat löytyvät.

Kuvailu- ja luettelointisääntöjen sisäisen logiikan mukaan arkistonmuodostajan kuvailu riippui sen toiminnasta syntyneestä aineistosta. Indeksointiohjeessa tästä riippuvuussuhteesta ei näkynyt merkkiäkään. Ilmeisesti työryhmän ajatuksena oli, että arkistonmuodostajan indeksointi edustaa provenienssipohjaista kuvailua ja arkiston tietosisällön indeksointi

²⁴⁶ Arkistotietokannan toteuttamisprojektin muistio 3.1.1996 Arkistotietokannan toteuttaminen vuosina 1996-1997.

²⁴⁷ Jaana Kilkin muistio Kuvailutietojen syöttäminen arkistotietokantaan vuosina 1997-1999. 65. arkistokokous 3.-4.12.1996, liite 3.

²⁴⁸ Vakka-indeksointiohje. Arkistolaitoksen VAKKA-Indeksointityöryhmä 30.5.2005. Ks. myös VAKKA-indeksointityöryhmän laatima indeksointiohjeen taustamuistio 23.4.2004.

bibliografista kuvailua. Vaikuttaa siis siltä, että ohjetta valmistellessaan työryhmä oli lähestynyt ICA:n näkemystä arkistollisesta toimijasta itsenäisenä kuvailukohteena.²⁴⁹

Työekonomiset syyt vaikuttivat annettuun ohjeistukseen. Ohjeen mukaan asiasanoitus tuli tehdä pääsääntöisesti kuvailutekstien perusteella. Sen vuoksi sarja- ja yksikkötasolle voitiin edetä lähinnä hyvin järjestetyissä ja kuvailluissa arkistoissa. Poikkeuksena olivat edellä mainitut sellaisten arkistonmuodostajien suuret arkistot, joilla oli lukuisia tehtäviä. Indeksoinnin ulkopuolelle jäivät ohjeen mukaan arkistonmuodostajan nimet, yleiset asiakirjatyyppit, kuvailuteksteissä mainitut asiakirjatyyppit ja ns. itse kuvailevat asiakirjasarjat. Tehtävien, tapahtumien, paikkojen ja ajanjaksojen nimiä oli mahdollista käyttää sekä arkistonmuodostajan että aineiston indeksoinnissa. Tehtävien indeksoinnille annettiin keskeinen rooli yhteisöllisten arkistonmuodostajien kuvailussa (yleis- ja arkistonmuodostajatasoilla).²⁵⁰

Indeksointiohjeen valmistumisen jälkeen henkilöstölle annettiin koulutusta asiasanoituksesta. Sen sijaan asiasanoituksen suunnittelu ja resursointi jäivät tekemättä. Kukin arkistolaitoksen yksikkö sai käytännössä itse päättää, miten paljon se satsasi aineistonsa asiasanoitukseen. Myös ohjeen tulkinnessa on ollut epäyhtenäisyyttä.

Karttojen, valokuvien ja muun ns. erityisaineiston luetteloinnin kehittäminen kytkeytyi Vakka-tietokannan toiminnallisuuksien kehittämiseen. Työekonomisista syistä ja koska kuvailu- ja luettelointisäännöt ohjasi vain analogisten tekstiasiakirjojen kuvailua, erityisaineiston luettelointia lykättiin tuonnetuksi. Toisaalta erityisesti kartta-aineistojen kysyntä oli tietopalvelussa suurta eivätkä vanhat manuaaliset hakuvälineet enää tyydyttäneet tiedonhaun tarpeita. Vakka-tietokantaan luotiin 2000-luvun alkupuolella Kansallisarkiston tarpeita varten kartta-alayksikkö, mikä mahdollisti karttojen ja piirustusten tarkemman fyysisen ja teknisen kuvailun tietokantaan. Periaatteessa kyse oli asiakirjatasoisen kuvailusta, vaikka luetteloteknisesti arkistoyksikkö säilyi edelleen pienimpänä luettelointiyksikkönä. Vuonna 2006 vastaava alayksikkö luotiin valokuvien viitetietoja varten Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkiston aloitteesta. Vuosina 2005-2007 karttojen ja valokuvien kuvailulle laadittiin Oulun maakunta-arkistossa ohjeet Vakka-projektiryhmän toimeksiannosta.²⁵¹

Vuoden 2007 lopulla arkistolaitos teki strategisen linjauksen, jossa Vakan asemaa ryhdyttiin arvioimaan osana arkistolaitoksen verkkopalveluiden ja koko tietoarkkitehtuurin kokonaisuudesta. Pää tavoitteiksi asetettiin asiakirjojen sähköisen tilausjärjestelmän ja tilanhallintajärjestelmän suunnittelu ja Vakan rajapintojen määrittely suhteessa muihin arkistolaitoksen tietojärjestelmiin kuten digitoitua aineistoa käyttöön jakavaan Digitaaliarkistoon ja sähköisen aineiston vastaanotto-, säilytys- ja palvelujärjestelmään VAPA:an. Todettiin, että perinteisten manuaalisten luetteloiden tiedot oli vuoden 2007 loppuun mennessä ”pääosin” syötetty arkistotietokantaan. Sillä perusteella alkuperäisen

²⁴⁹ Samoihin aikoihin indeksointiohjeen vahvistamisen kanssa Indeksointityöryhmän jäsen Tytti Voutilainen kirjoitti artikkelin ICA:n ISAAR (CPF) -kuvailustandardin uudesta versiosta, Voutilainen 2005, s. 12-17. Sitä vastoin samoihin aikoihin arkistotietokantaan kehitetty arkistonmuodostajaluokitus toimi nimestään huolimatta aineistoluokituksena.

²⁵⁰ Vakka-indeksointiohje. Arkistolaitoksen VAKKA-Indeksointityöryhmä 30.5.2005.

²⁵¹ Karttojen ja piirustusten syöttäminen tietokantaan. Ohje 26.5.2005; Valokuvien syöttö ja kuvailu arkistotietokantaan. Ohje 14.11.2006; VAKKA-arkistotietokantaprojektiryhmän kokouspöytäkirjat 2003-2007.

Vakka-projektin sanottiin olevan päätöksessään ja projektiryhmä lakkautettiin. Ensimmäinen askel uudella tiellä olisi Vakan evaluointi.²⁵²

Vakka-projektin päättäminen vuonna 2008 ei oikeasti tarkoittanut sitä, että likellekään kaikki arkistolaitoksen aineisto olisi ollut luetteloitu, saati kuvailtu Vakkaan.²⁵³ Useissa yksiköissä suuri osa aineistosta oli kokonaan järjestämättä. Lisäksi karttojen, valokuvien ja muiden erityisaineistojen luettelointi oli lähes kaikissa yksiköissä vasta alkuvaiheessaan. Alkuperäisen suunnitelman mukaiseen kuvailuvaiheeseen eli ns. vanhan aineiston taannehtivaan kuvailuun ei ollut päästy laajemmassa mittakaavassa kuin kahdessa tai kolmessa yksikössä - ja nekin olivat ryhtyneet toimeen omin neuvoin ja toisistaan riippumatta. Sama päti asiasanoitukseen.

Arkistolaitokseen vastaanotetun uuden aineiston perustiedot syötettiin Vakka-projektin aikana periaatteessa viiveettä tietokantaan. Viranomaisarkistoista, jotka piti siirto-ohjeiden mukaan olla luetteloitu ennen vastaanottoa, vietiin myös luettelotiedot useimmiten melko nopeasti Vakkaan. Sen sijaan kuvailutietoja ei lisätty, vaan tyydyttiin esittämään toive, että viranomaiset tuottaisivat itse myös aineistonsa kuvailutiedot. Yksityisarkistoja kuvailtiin yleensä sitä mukaa kuin niitä järjestettiin.²⁵⁴ Osana järjestämis- ja kuvailuprosessia laadittiin useimmissa yksiköissä myös asiasanoitus. Kuvailun tarjoamat mahdollisuudet ns. käsitteelliselle järjestämiselle ovat parhaimmillaan tehostaneet järjestämättömän aineiston käsittelyä.

Niin ollen arkistolaitoksen Vakka-projektissa varsinainen kuvailu- ja luettelointisääntöjen mukainen kuvailutyö painottui yleiskuvailuihin ja toisaalta uusiin yksityisarkistoihin - siinä määrin kuin niiden järjestämiseen ja kuvailuun oli eri yksiköissä resursseja. Yksittäisten viranomaisarkistojen kuvailukäytäntöihin kuvailu- ja luettelointisäännöillä ei ole ollut perustavanlaatuaista vaikutusta, vaikka säännöt suunniteltiin lähtökohtaisesti viranomaisaineiston näkökulmasta. Poikkeuksen muodostivat ensinnäkin tietyt taannehtivasti kuvaillut, provenienssiltaan epäselvät tai monimutkaiset tapaukset ja toiseksi käsitteellisten asiakirjasarjojen luominen asiakirjatyyppin mukaan tiedonhaun edistämiseksi. Arkistotietokannan merkitys viranomaisarkistojen käytettävyydelle voidaan pelkistää niin, että perinteiset luettelointitiedot on siirretty sähköiseen hakemistoon, jossa ne ovat nimekehaun, aikarajausten ja arkistonmuodostajaluokituksen avulla helpommin löydettävissä, minkä lisäksi yleiskuvailut ovat joiltain osin parantaneet tiedon saatavuutta ja käytettävyyttä. Arkistovirkamiehen muisti on tietopalvelussa edelleen arvossaan.

Koska arkistotietokantaprojektin kuvailuvaihe ei lopulta toteutunut suunnitellusti, yksi projektin keskeisistä tavoitteista, mahdollisuus kattavaan tietosisällön mukaiseen tiedonhakuun, jäi puolittiehen. Alun perin oli ajatuksena, että kuvailutiedot, yleiskuvailut mukaan lukien, avataan yleisölle vasta sen jälkeen, kun kaikki aineistot on kuvailtu. Tästä ajatuksesta luovuttiin, jotta Vakan internet-käyttöliittymään rakennetut eri hakukeinot, ennen muuta vapaa tekstihaku, asiasanahaku ja niiden yhdisteleminen nimekehaun kanssa,

²⁵² Vakka-projektiryhmän kokouksen 23.1.2008 pöytäkirja. Tavoite syöttää luettelotiedot pääosin Vakkaan vuoden 2007 loppuun mennessä oli asetettu arkistolaitoksen strategiassa, Arkistolaitoksen strategia 2010, s. 14. Kuvailusta strategiassa ei sanottu sanaakaan.

²⁵³ Tässä esitetyt tiedot Vakan tietosisällöstä perustuvat Vakka-arkistotietokannan jatkokehittämistä suunnittelevan työryhmän keväällä 2010 toteuttaman Vakan tietosisältöä koskevan kyselyn vastauksiin.

²⁵⁴ Teknisesti kuvailujen laatiminen suoraan tietokantaan oli mahdollista loppuvuodesta 1998.

tuottaisivat edes jonkinlaisia hakuosumia. Hintana oli kuvaillon ja indeksoidun aineiston ylliedustus hakutuloksissa.

Arkistotietokantatyön tulosohjaus perustui määrällisiin syöttötavoitteisiin. Luettelointivaiheen aikana tiedonlaatu- tai vaikuttavuusarviointeja ei tehty. Myöskään kuvailu- ja luettelointisääntöjen toimivuutta tai ajantasaisuutta ei ryhdytty arvioimaan kokonaisnäkökulmasta, vaikka arkistotietokantaa kehitettiin jatkuvasti perus- ja luettelotietojen syöttötyön edetessä. Uusia toiminnallisuuksia ja tietokenttiä rakennettiin jossain yksikössä ilmenneen tarpeen mukaan ilman, että samalla olisi tarkistettu niiden yhteensopivuutta kuvailu- ja luettelointisääntöjen kanssa. Esimerkkejä ovat mm. karttojen, valokuvien ja läänintilien syöttämistä varten tehdyt arkistoyksiköiden alayksiköiden tietokentät ja säilytysyksikön yhteyteen tehdyt tietokentät mikrofiliinien syöttämistä varten.²⁵⁵

Samaan aikaan kun arkistolaitoksessa keskityttiin arkistotietokannan tietosisällön täydentämiseen ja toiminnallisuuksien kehittämiseen, ICA:ssa kehitettiin kansainvälisiä kuvailusääntöjä vastaamaan paremmin asiakirjallisen tiedon monimutkaisen kontekstin kuvailun ja löydettävyyden haasteisiin virtuaalisessa, verkottuneessa toimintaympäristössä. Tästä uudistustyöstä arkistolaitos oli luonnollisesti tietoinen, mutta usko Vakan tietomalliin tietovarantojen sisällöllisen kehittämisen lähtökohtana pysyi vahvana 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen loppuun saakka.²⁵⁶ Käynnissä olleeseen kansainväliseen keskusteluun arkistoteoreettisen paradigman muutoksesta ei juuri osallistuttu.

3.7. Sähköisten asiakirjojen kuvailu

Sähköisistä asiakirjoista tarvitaan kuvailevaa tietoa jokseenkin samoista syistä kuin perinteisistä asiakirjoista, mutta sähköisessä ympäristössä kuvailutiedon vaatimukset ovat suuremmat ja monimuotoisemmat. Sähköistä asiakirjatietoa säilyttävistä järjestelmistä on aina laadittu käytönaikaisia järjestelmä- ja tiedostokuvauksia. Arkistoammattilaisten keskuudessa huolta on kannettu siitä, sisältääkö dokumentaatio arkistollisista näkökohdista riittävät ja oikeanlaiset tiedot.

Perinteisen asiakirjan sisällön, rakenteen ja muodon keskinäiset riippuvuudet sekä asiakirjan sijainti suhteessa toisiin asiakirjoihin auttavat asiakirjatiedon provenienssin, merkityssisällön ja todistusvoiman tulkinnaissa. Sähköisten asiakirjojen tulkinna ja todennettavuuden kannalta olennainen kontekstietä on saatava talteen joko asiakirjoja tuottavien,

²⁵⁵ Sen sijaan digitoidun aineiston indeksointi tehtiin arkistolaitoksen Digitaaliarkistossa sitä varten kehitetyn metatietomallin pohjalta. Arkistolaitos aloitti aineistonsa digitoinnin vuonna 1999, mutta indeksointia alettiin kehittää vasta kymmenisen vuotta myöhemmin. Indeksointi päätettiin toteuttaa Digitaaliarkistossa, koska digitointihankkeeseen oli saatu rahoitusta toisin kuin Vakan kehittämiseen, Arkistolaitoksen johtoryhmän kokous 19.10.2010, pöytäkirja. Digitoidut arkistoyksiköt saatiin Vakka-hakujen piiriin liittämällä ne analogisiin luettelointiysiköihin Vakasta saadun teknisen tunnisteiden avulla.

²⁵⁶ Ks. Vakka-arkistotietokannan jatkokehittämistä suunnittelevan työryhmän loppuraportti 8.12.2010, s. 4. Tytti Voutilainen, 2005, s. 12-17, esitteli ICA:n ISAAR (CPF)-standardin tarkistetun version (2004) tuoreeltaan suomalaiselle yleisölle. Samalla hän esitteli kaksi arkistojen käyttöön kehitettyä kansainvälistä tietojen esittämismallia kuvausta: tiedonjakelua ja -siirtoa varten kehitetyt EAD- ja EAC-formaatit. Sota-arkistossa Pekka Henttonen oli vuonna 2002 perehtynyt EAD:hen Sota-arkiston hakemistotietojen siirtämiseksi Vakka-tietokantaan formaatin avulla (Pekka Henttonen, EAD ja sen käyttö arkistohakemistojen siirrossa. Versio 1.01. Sota-arkisto 17.2.2002), mutta asia ei edennyt.

ylläpitävien ja säilyttävien tietojärjestelmien sisäisenä metatietona tai erikseen dokumentoitava. Lisäksi asiakirjallisen tiedon hallinnan erityisvaatimuksiin ovat kuuluneet tiedon elinkaarta ja käyttöedellytyksiä ohjaavat ja kuvaavat metatiedot. Todennettavuuden takaava metatieto on sähköisten asiakirjojen arkistoinnin elinehto. Arkistollisesta näkökulmasta voidaan myös sanoa, että asiakirjallisen tiedon erottaa muusta sähköisestä informaatiosta vain se, että se on dokumentoitu arkistolliset näkökohdat eli tiedon koko elinkaari huomioon ottaen.²⁵⁷

Huolimatta kontekstuaalisen tiedon välttämättömyydestä sähköisten asiakirjojen arkistoinnille ja ominaislaadun säilymiselle, siihen on Suomessa kiinnitetty enemmän huomiota vasta 1990-luvulta alkaen. Tiedon ja dokumenttien hallinta sähköisessä ympäristössä oli pitkään lähes yksinomaan atk-ammattilaisten ja informaattikkojen käsissä, mistä johtuen tietojärjestelmien ja niiden sisältämän datan dokumentointi on ollut luonteeltaan teknistä tai tapahtunut tiedon informaatioarvon eli asiasisällön näkökulmasta.²⁵⁸ Kirjasto- ja muilla informaatioaloilla kehitettyjä indeksointimenetelmiä on voitu soveltaa lähes sellaisinaan asiakirjallista tietoa sisältäviin tietopankkeihin, sähköisiin diaareihin ja muihin tietojärjestelmiin. Esimerkiksi asiankäsitteilyjärjestelmissä tiedonhakua on tehostettu ulottamalla asiasanoitus yksittäisiin asiakirjoihin.

Toisaalta varhaiset sähköiset tietoaaineistot olivat tietorakenteeltaan yksinkertaisia: tilastollisesta ja muusta tutkimuksesta syntyneiden massa-aineistojen tietokantoja sekä perinteisiä hakukortistoja vastaavia sähköisiä rekistereitä. Tästä syystä ne voitiin suhteellisen helposti tallentaa arkistointia varten ohjelmisto- ja laitteistoriippumattomassa muodossa esimerkiksi ns. peräkkäistiedostoina magneettinauhoille. Myöhempi käyttöönotto pyrittiin varmistamaan tietojärjestelmän, käytetyn ohjelmiston ja tiedoston kirjallisella dokumentoinnilla.²⁵⁹

Vuoden 1982 liikearkistopäivillä Valtion tietokonekeskuksen erikoistutkija Risto Lyly esitti näkemyksensä sähköisen arkistoinnin edellyttämistä kuvauksista. Hän totesi, että tietojärjestelmien suunnittelun ja käytön aikaisia kuvauksia oli arkistointivaiheessa täydennettävä ja muutettava johtuen esimerkiksi aineiston arkistonnin yhteydessä muuttuneesta koostumuksesta ja muodosta tai aineiston ohjelmistoriippuvaisesta tallennusmuodosta. Lylyn mukaan arkistoidun aineiston eri käyttäjäryhmät tarvitsivat erilaisia kuvauksia. Tiedonhakijat tarvitsivat hänen mukaansa yleiskuvauksen aineiston ja tietojärjestelmän synty- ja toimintaympäristöstä, tietoja käyttöedellytyksistä ja tiedonhakumahdollisuuksista sekä tarkat sisällölliset tiedot. Toisaalta viitattaessaan kirjanpitolain edellyttämään koneellisen kirjanpidon menetelmäkuvaukseen hän totesi, että tarvittiin tiedonhakua palvelevien kuvausten lisäksi sähköisen tiedon tarkastettavuuden mahdollistavaa kuvausta.²⁶⁰

Kuten edellä on kerrottu, arkistonhoitaja Pentti Vesanen oli samoilla liikearkistopäivillä esittänyt, että sähköisten tiedostojen käytönajan kuvauksista voitaisiin jalostaa arkistotarkoituksiin soveltuvat luettelointielementit. Suomen toisilla arkistopäivillä vuonna

²⁵⁷ Ks. esim. Lybeck 1998a, s. 2-8; Kilkki 2001, s. 2-3; 2004, s. 106-113.

²⁵⁸ Rastas 1994, s. 73-74. "ATK-väen" ja arkistonhoitajien yhteistyötä peräänkuulutettiin jo vuoden 1970 liikearkistopäivillä, Salmela 1973, s. 21.

²⁵⁹ Henttonen 1997; 1999, s. 24-25; Mäenpää 2006, s. 3-4.

²⁶⁰ Lyly 1983, s. 42-46.

1984 hän selosti Helsingin kaupungin atk-aineistolle tehtyä inventointia ja luettelointia, joka tähtäsi keskitetyn atk-tiedostojen rekisteröintijärjestelmän rakentamiseen. Sen oli määrä palvella kaupungin sähköisen aineiston käytettävyyttä, seulontaa, luettelointia ja pitkäaikaissäilytystä. Rekisteröintijärjestelmään luuteloitavista tietojärjestelmistä, tiedostoista ja aineistoista kerättiin yhteensä 70 erilaista tietoelementtiä järjestelmien vastuuhenkilöille suunnatulla kyselyllä. Yksi johtopäätös inventoinnista oli se, ettei arkiston ”kannata ryhtyä tekemään sitä, minkä ammattilaiset osaavat parhaiten”, sillä kerätyt tiedot osoittautuivat lähes samoiksi kuin systeemikuvausten tiedot.²⁶¹

Valtionarkistossa oli kuitenkin vahva näkemys siitä, että sähköisen aineiston pitkäaikainen säilytys ja muut arkistointinäkökohdat tuli ottaa huomioon jo tietojärjestelmiä suunniteltaessa. Tämä kirjattiin myös vuonna 1987 ilmestyneeseen Valtionarkiston määräykseen ja ohjeeseen *Arkistotoimen vaatimukset automaattisessa tietojenkäsittelyssä*.²⁶² Julkishallinnolle siinä tarjottiin edellä kuvatun laista oman aikansa arkistointiratkaisua sähköiselle aineistolle. Muutoin tämä määräys, joka pysyi voimassa seuraavat 14 vuotta, sisälsi arkistolaitoksen ensimmäisen ohjeistuksen julkisen hallinnon tietojärjestelmien ja tiedostojen dokumentoinnille. Tiedoston dokumentoinnin tuli sen mukaan sisältää tietoja tiedoston teknisestä ympäristöstä, käytetyn tallenteen ominaisuuksista, tiedoston tietosisällöstä, käyttöedellytyksistä ja loogisesta rakenteesta sekä tiedoston tietueiden kuvauksen. Osa dokumentaatiosta oli selvästi tarkoitettu edistämään aineiston käytettävyyttä. Tietojärjestelmää kokonaisuutena koskevien tietojen tuli kytkeä järjestelmä sen hallinnolliseen tehtävään ja kuvata sen kytkökset muihin tietojärjestelmiin.

Sähköisen informaation luonne muuttui nopeasti monimuotoisemmaksi ja tietorakenteeltaan monimutkaisemmaksi. Tekstinkäsittelyjärjestelmien leviämisen myötä dokumenttimuotoinen sähköinen data yleistyi hallinnossa. Suomessa ensimmäiset sähköiset diaarit tulivat hallintoon 1980-luvun alussa. Sähköposti- ja asiankäsittelyjärjestelmät sekä sähköiset arkistot yleistyivät vähitellen 1990-luvun kuluessa. Kehitykseen liittyi asiakirjojen digitointi eli kuvantallennus sähköisiin järjestelmiin. Internetin käytön laajentuessa vuosikymmenen puolivälissä julkishallinnon organisaatiot alkoivat julkaista asiakirjojaan julkisissa tietoverkoissa. Edelleen jatkuva kehitys kohti sähköistä viestintää ja sähköistä asiointia oli käynnistynyt.

Muutos synnytti Suomen julkisen hallinnon tietohallinnossa tarpeita lähestyä sähköisen aineiston hallintaa, dokumentointia ja arkistointia uudesta näkökulmasta. Perinteisesti valtiovarainministeriön järjestelyosasto oli johtanut ja koordinoanut julkisen hallinnon kirjaamisjärjestelmien kehittämistä, ja vuonna 1986 se vahvisti valtionhallinnon standardin sähköisen diaarin tietosisällöstä ja rakenteesta.²⁶³ Vuonna 1989 valtiovarainministeriö asetti kirjaamiseen ja arkistotoimeen liittyvien tietojärjestelmien kehittämisprojektin, jonka tehtävänä oli mm. selvittää asiakirjahallinnon näkökohtia kirjaamisjärjestelmien

²⁶¹ Vesanen 1985, s. 52-58.

²⁶² Arkistotoimen vaatimukset automaattisessa tietojenkäsittelyssä. Valtionarkiston yleinen ohje nro 14, 26.3.1987. Helsinki 1987. Ajatus arkistonäkökohtien huomioon ottamisesta tietojärjestelmiä suunniteltaessa oli lausuttu tulevaisuuden tavoitteena jo vuoden 1983 yleisarkistojen toimintakertomuksessa.

²⁶³ VHS 1037. Diaarilehden tietosisältö ja rakenne tietokoneavusteisessa kirjaamisessa (5.11.1986).

suunnittelussa. Projektityöryhmä totesi, että paperimuotoista asiakirjaa tarvittiin vielä sähköisen rinnalla takaamaan tiedon luotettavuus, oikeellisuus ja todistusvoima.²⁶⁴

Liikenneministeriössä ryhdyttiin 1990-luvun alussa selvittämään sähköisen asiakirjan ominaislaatuun ja sen elinkaarihallintaan liittyviä kysymyksiä. Tavoitteeksi asetettiin varmistaa sähköisen asiakirjan luotettavuus useista laitteistoista, ohjelmistoista, tietoliikenneyhteyksistä ja organisaatioista muodostuvassa hajautetussa toimintaympäristössä. Ministeriön raportissa vuodelta 1993 ennakoitiin, että sähköinen asiakirja voi tulevaisuudessa liikkua itsenäisesti järjestelmän sisällä ja järjestelmien välillä ja laukaista toimintoja omien toiminnallisuuksiensa perusteella. Sähköistä asiakirjaa täytyi sen ominaislaatusa vuoksi tarkastella yhtenäisiä esittämisen- ja hallintasääntöjä vaativana organisaation työvälineenä eikä pelkästään standardoituna asiakirjarakenteena. Raportin mukaan sähköisen asiakirjan ominaisuuksina oli määriteltävä sisältötietojen lisäksi sen suojaus- ja hallintatiedot. Lisäksi luotettavuuden turvaaminen edellytti tuettujen esitysformaattien sekä siirtomuotojen määrittelyä.²⁶⁵

Kuten todettu arkistolaitoksessa sähköisten asiakirjojen dokumentointikysymys oli alusta alkaen kytkeytynyt sähköisen pitkäaikaissäilytyksen suunnitteluun. Toimintapolitiikka, jonka mukaan vain sellaiset tiedot säilytetään konekoodisessa muodossa, joiden uudelleenkäyttämähdollisuus siinä muodossa palveli tutkimuksen tarpeita, alkoi saada arvostelua kahdesta eri syystä. Yhtäältä tietojärjestelmien tehokkaat haku- ja analysointiominaisuudet jäivät hyödyntämättä ja toisaalta osa sähköisen informaation todistusvoimaisuuden takaavasta tiedosta ei välttämättä tulostunut kehittyneemmistä tietojärjestelmistä paperi- tai mikrofilmitulosteisiin.²⁶⁶

Valtionarkisto asetti 19.8.1992 projektin, jonka päämääränä oli selvittää mahdollisuudet säilyttää sähköisten diaari- ja asiankäsittelyjärjestelmien data pysyvästi. Osana projektia tehdyssä konsulttityössä todettiin, että kokonaisia tietokonejärjestelmiä ja -ohjelmia ei voida arkistoida ja että kuvamuotoisen datan tallennusta ei ole standardoitu. Koska digitaalisen kuvan tallennus pitkäaikaiseen säilytykseen olisi näistä syistä kallista ja vaikeaa, konsultti kehotti käyttämään pitkäaikaissäilytykseen paperia ”aina kun voitte”.²⁶⁷

Projektiryhmän johtopäätös oli, että asiankäsittelyjärjestelmästä kannattaa säilyttää sähköisessä muodossa pysyvästi vain diaariosa, joka toimisi paperille tai mikrofilmille tulostettujen asiakirjojen hakemistona.²⁶⁸ Tätä näkemystä mukaili arkistolaitoksen vuonna 1995 antama ohje ja määräys *Kirjaaminen valtion virastoissa ja laitoksissa*. Sen mukaan arkistolaitos voi määrätä diaarin (tai asiankäsittelyjärjestelmän diaariosan) säilytettäväksi pysyvästi myös konekoodisessa muodossa. Järjestelmän tiedot oli kuitenkin pystyttävä erottamaan sovellusohjelmasta. Ohjeeseen oli liitetty määräys siitä, miten pysyvä säilytys konekoodisessa muodossa toteutetaan, ja sen osana pysyväissäilytettävän rekisteröintitiedon

²⁶⁴ Kirjaamiseen ja arkistotoimeen liittyvien tietojärjestelmien kehittämisprojekti. Valtiovarainministeriön työryhmämuistioita 1991:8. Helsinki 1991, s. 33.

²⁶⁵ Sähköinen asiakirja ja sen hallinta hajautetussa toimintaympäristössä. Liikenneministeriön julkaisuja 9/1993. Helsinki 1993; ks. Mykrä 2006, s. 47-48.

²⁶⁶ Rastas 1994, s. 67, 74-77; ks. myös Manu Hernan esitys vuoden 1990 arkistokokouksessa Rastaa johtaman atk-aineiston arvonnäytystä tutkivan työryhmän työstä, 57. arkistokokous 1990, pöytäkirja, s. 9.

²⁶⁷ Pulkkinen 1992, s. 12-13.

²⁶⁸ Pulkkinen & Vanhanen 1993, s. 14-15.

käsitemalli. Tietomallin käsitteiksi (elementeiksi) määriteltiin asiaryhmä, asia, asiakirja, lähettäjä/vastaanottaja ja välitoimenpiteeseen vastaaja. Lisäksi tietomallissa määriteltiin käsitteiden väliset suhteet sekä käsitteitä määrittävät attribuutit. Määräys kattoi myös diaarijärjestelmän dokumentoinnin.²⁶⁹

1990-luvun kuluessa kävi kuitenkin yhä ilmeisemmäksi, että tietorakenteeltaan kehittyneempiin tietojärjestelmiin sisältyvän asiakirjatiedon säilyttäminen täysin ohjelmisto- ja laitteistoriippumattomassa muodossa saati paperi- tai mikrofilmitulosteina ei voinut olla arkistollisesta näkökulmasta tyydyttävä ratkaisu. Arkistollisen kontekstin dokumentoinnin pitkälti laiminlyövä järjestelmäkuvaukset ja arkistoammattilaisten jälkikäteen laatima dokumentointi paikkasivat yhä huonommin asiakirjatiedon todennettavuuden turvaamista.

Samaan aikaan arkistoteorian puolella arkistolaitoksessa seurattiin anglosaksisissa maissa käynnistynyttä vilkasta keskustelua provenienssiperiaatteen soveltuvuudesta arkistotoimen perustaksi myös sähköisessä ympäristössä ja yhdyttiin 1990-luvun alkupuolella ainakin yleisellä tasolla johtopäätökseen, jonka mukaan provenienssin riittävä dokumentointi nimenomaan tietojärjestelmässä itsessään, sen omien toiminnallisuuksien avulla, turvaa sähköisen asiakirjan todennettavuuden. Nähtiin arkistolaitoksen tehtäväksi vaikuttaa siihen, että arkistotoimen näkökohdat otetaan huomioon sähköisten aineistojen dokumentoinnissa ja että dokumentointi standardisoidaan.²⁷⁰ Uuden vuonna 1994 voimaan astuneen arkistolain perusteluissa todettiin, että arkistotoimen ja asiakirjojen pysyvän säilytystarpeen asettamat vaatimukset tuli ottaa huomioon jo tietojärjestelmiä suunniteltaessa.²⁷¹

Sähköisiä aineistoja koskevan standardin puuttuessa arkistolaitoksen taholta viestitettiin, että tietojärjestelmien dokumentoinnin suunnittelussa ja toteutuksessa voitaisiin hyödyntää juuri valmistuneita *Arkistojen kuvailu- ja luettelointisääntöjä* ja että niiden mukaan laaditut kuvailutiedot voitaisiin yhdistää sähköisen arkistonmuodostussuunnitelman tietosisältöön.²⁷² Itse asiassa Valtion taidemuseon virka-arkiston samaan aikaan (1994) valmistunut tiedonhallintajärjestelmä yhdisti arkistonmuodostussuunnitelman ja hakemiston, jonka tietosisällössä oli soveltuvien osin seurattu kuvailu- ja luettelointisääntöjä.²⁷³

Arkistokuvailun kehittäminen ja arkistonmuodostussuunnitelman tietosisällön kehittäminen alettiin siis vähitellen 1990-luvun mittaan nähdä toisiaan tukevin, myös sähköistä arkistointia kehittävinä projekteina. Sellaisenaan kuvailu- ja luettelointisäännöt eivät kuitenkaan soveltuneet sähköisen aineiston kuvailuun, mikä osittain tiedostettiin.²⁷⁴

²⁶⁹ Kirjaaminen valtion virastoissa ja laitoksissa. Arkistolaitoksen määräys/ohje 2.6.1995 (1/06/95). Helsinki 1995.

²⁷⁰ Rastas 1993, s. 429-448; Pohjola 1993, s. 5-8; 1994, s. 94-95; Lybeck 1994a, s. 11.

²⁷¹ Hallituksen esitys Eduskunnalle arkistolaiksi, HE 187/1993.

²⁷² Jari Lybeck 1994b s. 9-12; Rastas 1994, s. 79.

²⁷³ Harju 1995, s. 45-47.

²⁷⁴ Sähköiset tietojärjestelmät ovat usein yhteiskäyttöisiä. Kuvailu- ja luettelointisäännöissä arkistonmuodostajan kuvailu omalla kuvailutasollaan oli sidottu yhden tai useamman aineistokokonaisuuden kuvailuun arkistotasolla, eivätkä säännöt siis tunnistaneet arkistofondia, jolla on useita arkistonmuodostajia (vrt. Henttonen 1999, s. 57). Toiseksi kuvailu- ja luettelointisäännöt ohjeisti kuvailemaan arkistonmuodostajan tehtävät sen yhtenä kuvailuelementtinä. Tehtävät ja asiankäsittelyprosessit oli kuitenkin tarpeellista erottaa arkistonmuodostajasta ja arkistosta itsenäisiksi kuvailun kohteiksi, koska samaan tehtäväkontekstiin liittyvät asiakirjat voivat kuulua tai jakaantua useaan arkistoon eikä sähköisessä ympäristössä ollut mahdollista tehdä valintaa arkistojen välillä fyysisellä arkistoinnilla (Tämä havainto tehtiin jo kuvailusääntöjen valmistuessa, ja mahdollisuus tehtävän kuvailuun omana tiedostona oli tiedossa, Lybeck 1994a, s. 21; Rastas 1994, s. 79). Kolmanneksi kuvailu- ja luettelointisäännöissä yksittäisen asiakirjan kuvailu oli mahdollista vain osana kiinteää kuvailutasohierarkiaa, kun

Sääntöjen soveltamisessa sähköisen aineiston kuvailuun oli jo lähtökohtaisesti se ongelma, että säännöt pohjautuivat sellaisiin kansainvälisiin kuvailustandardeihin, jotka oli laadittu paperiaineistoa varten ja sen takautuvaan kuvailuun päätearkistoissa. Uudessa ajattelussa ja erityisesti sähköisessä ympäristössä arkistokuvailu nähtiin sen sijaan prosessuaalisena toimintana, joka kohdistui asiakirjoihin niiden koko elinkaaren ajan painopisteen ollessa asiakirjan syntyprosessissa.

Vuoden 1997 lopulla arkistolaitos asetti arkistonmuodostussuunnitelman kehittämisprojektin, jonka yhtenä tavoitteena oli määritellä periaatteet arkistonmuodostussuunnitelman automatisoinnille ja integroinnille muihin arkistotiedon hallintajärjestelmiin. Työryhmän aikaansaamassa ja paljon keskustelua ennen julkaisemistaan vuonna 2000 herättäneessä AMS-suosituksessa esitettiin sähköisen arkistonmuodostussuunnitelman tietomalli, jossa hyödynnettiin kuvailusääntöjen tietoelementtejä.²⁷⁵

Tietomallissa arkistonmuodostajaksi katsottiin mikä tahansa organisaatio, jolla oli yksi tai useampi arkistonmuodostussuunnitelma. Muita tietomallin keskeisiä entiteettejä (metatietoelementtejä) olivat Ryhmä, sarja tai asiakirja -entiteetti, joka edusti AMS:n tehtäväryhmitystä ja asiakirja-aineiston hierarkkista ryhmitystä, säilytysmuoto-entiteetti, johon sarja tai asiakirja tallennetaan, sekä tietojärjestelmä-entiteetti, joka toimii yhtenä mahdollisena säilytysmuotona, mutta jolla on omia määrittäjiä (attribuutteja). Tietojärjestelmästä muodostuvat syntysähköiset tietokokonaisuudet samastettiin *sarjaan* joko tietojärjestelmän ja sarjan käsitteellisenä yksi yhteen -suhteena tai niin, että tietojärjestelmä sisältää useita sarjoja. Säilytysmuoto-entiteetin avulla aineiston fyysinen olemus erotettiin aineistosta käsitteellisenä konstruktiona.²⁷⁶

Arkistolaitoksen AMS-suosituksessa esitettyä sähköisen arkistonmuodostussuunnitelman tietomallia voidaan pitää ensimmäisenä yrityksenä luoda analogisen ja sähkösyntyisen aineiston integroitu kuvailumalli arkistotoimen näkökulmasta. Projektin alkuperäisenä ajatuksena oli, että sähköiseen arkistonmuodostussuunnitelmaan viedyt kuvailutiedot olisi mahdollista tallentaa asiakirjasiirron yhteydessä arkistotietokantaan, kun ne merkittäisiin kuvailu- ja luettelointisäännöissä määritellyllä tavalla. Suosituksen tietomallissa AMS:n hierarkkinen tehtäväluokitus sovitettiin kuvailu- ja luettelointisääntöjen tasohierarkiaan. Tietomallin entiteetti-määrittäjiä myös verrattiin kuvailu- ja luettelointisääntöjen kuvailuelementteihin. Vastaavuus löytyi tosin vain osalle tiedoista.²⁷⁷

taas sähköisen aineiston kontekstin kuvailussa on olennaista dynaamisen asiakirjaprosessin kuvailu. Neljänneksi säännöt eivät määritelleet aineistoa informaatio-objektina erilliseksi kuvailukohteeksi sen muuttuvaiseen tallennus- tai säilytysmuotoon nähden. Ylipäänsä sähköisen aineiston kuvailussa oli tarvetta lukuisammille ja monipuolisemmille kuvailutiedoille ja niiden välisille linkityksille kuin paperiaineiston kuvailussa.

²⁷⁵ Arkistolaitoksen suositus arkistonmuodostussuunnitelman laadinnan, käytön ja ylläpidon periaatteiksi 11.4.2000. Helsinki 2000, s. 16 ja liitteet Tietomalli, kuva 1-2 ja Kuvaus tietomallin relaatioista.

²⁷⁶ Arkistolaitoksen suositus arkistonmuodostussuunnitelman laadinnan, käytön ja ylläpidon periaatteiksi 11.4.2000. Helsinki 2000, liitteet Kuvaus tietomallin relaatioista ja Kuvaus tietomallin kohteista ja määritteistä. Pekka Henttonen oli ehdottanut ennen suosituksen julkaisemista (1999, s. 57), että kuvailusäännöissä tietojärjestelmä olisi oma kuvailutasonsa, jolloin tietojärjestelmän, arkistonmuodostajien ja arkistojen välille olisi mahdollista luoda tarvittaessa multilateraalisia suhteita. Mikko Punkki (2005) esittää, että tietojärjestelmät kuvaillaan arkistonmuodostussuunnitelmassa osittain niihin kytköksissä olevien tehtävien yhteydessä (so. sarjatasolla) ja toisaalta kokonaisuutena (so. tietojärjestelmätasolla) erillisessä dokumentissa, johon tehtävien kohdalla viitataan.

²⁷⁷ Arkistolaitoksen suositus arkistonmuodostussuunnitelman laadinnan, käytön ja ylläpidon periaatteiksi 11.4.2000. Helsinki 2000, liitteet Kuvaus tietomallin relaatioista ja Kuvaus tietomallin kohteista ja määritteistä; Joki 1998, s.

Tiedonhallintaan kehitettyjen uusien sovellusten, angloamerikkalaisesta arkistokirjallisuudesta opitun teorian ja opintomatkoilta saatujen kokemusten vaikutuksesta arkistolaitoksen huomio oli 1990-luvun lopulla alkanut kohdistua säilytysjärjestelmien ohella itse operationaalsiin tietojärjestelmiin. Sähköisen asiakirjan kontekstin dokumentoinnin voisi hoitaa tietojärjestelmä itse tallentamalla sitä koskevaa metatietoa. Metatietojen avulla sähköisen asiakirjan ohjelmistosidonnainen sisältö, konteksti ja rakenne olisi mahdollista säilyttää myös järjestelmässä, johon aineisto siirretään pysyvää säilytystä varten. Olisi vain sovittava yhteiset pelisäännöt sähköisten asiakirjojen sisältöä ja kontekstia kuvailevan ja asiakirjojen hallintaa ohjaavan metatiedon tuottamiseksi sekä tietojärjestelmiltä vaadittavien toiminnallisuuksien määrittelemiseksi.²⁷⁸

Sähköisiä asiakirjoja kuvailevan metatiedon standardointi alkoi edetä Suomessa aivan 1990-luvun lopulla. Tosin valtiovarainministeriö ja arkistolaitos olivat, niin kuin edellä on kerrottu, jo 1980-luvun puolelta lähtien määrittäneet rekisteröintimetatietoja ja siinä yhteydessä myös joitakin diaari- tai asiantuntijajärjestelmässä rekisteröidyn asiakirjan metatietoja. 1990-luvun loppupuolella käynnistyi julkisella ja yksityisellä sektorilla useita hankkeita sellaisten asiakirjahallintasovellusten kehittämiseen, joissa kuvailutiedot tallentuivat asiakirjojen luonnin ja rekisteröinnin yhteydessä. Useammassa hankkeessa metatietomääritykset pohjautuivat vuonna 1995 verkkoympäristöön suunniteltuun kansainväliseen *Dublin Core* - metadatastandardiin.

Sisäasiainministeriön alaisuuteen vuonna 1988 perustettu Julkisen hallinnon tietohallinnon neuvottelukunta (JUHTA) on vuodesta 1992 julkaissut julkisen hallinnon suosituksia (JHS), joiden tavoitteena on ollut mm. parantaa julkishallinnon tietojärjestelmien ja niiden sisältämien tietojen yhteentoimivuutta. Vuonna 1997 se julkaisi suosituksen JHS 132 *Sähköpostin käyttö asiointissa*, jossa ohjeistettiin sähköpostilla tapahtuvan asioinnin kirjaamis-, arkistointi- ja säilytysmenetelmiä. Suosituksen johdosta arkistolaitos laati valtion virastoille ja laitoksille määräyksen *Arkistotoimen vaatimukset sähköpostin käsittelyssä*. Siinä kiinnitettiin huomiota sähköpostiasiakirjan syntyyn ja käyttöön liittyvien kontekstitietojen säilymiseen ja listattiin kyseiset tarvittavat tunniste- ja viitetiedot.²⁷⁹

Marraskuussa 1998 JUHTA kokosi metadatatyöryhmän määrittelemään julkishallinnolle asiakirjojen kuvailuformaattia. Työn ensisijaisena motiivina oli tarve kuvailla julkisen hallinnon verkossa julkaistavat asiakirjat niin, että ne löytyisivät internetin tietomassan keskeltä. Työryhmä, jossa oli edustettuna tietohallinnon sekä kirjasto- ja arkistoalojen ammattilaisia, sai työnsä valmiiksi syksyllä 1999 ja tulos julkaistiin JHS-suosituksena nimellä *Asiakirjojen kuvailuformaatti*. Metatietomalli nojasi vahvasti *Dublin Core* - metatietostandardin suomalaiseen versioon. Muutoksista merkittävimmät koskivat terminologian sovittamista asiakirja-aineistolle sopivaksi ja joidenkin nimenomaisesti

93-94. Sähköisen AMS:n tietomalli oli kuitenkin arkistotietokannan tietomallia joustavampi siinä suhteessa, että sarja- ja asiakirjatasot eivät olleet pakollisia.

²⁷⁸ Ks. Lybeck 1998, s. 4-6; Henttonen 1999, s. 31, 39-40, 49-52; Pulkkinen 2000, s. 24-30; Tikkanen 2000, s. 31-36.

²⁷⁹ Arkistotoimen vaatimukset sähköpostin käsittelyssä. Arkistolaitoksen määräys/ohje 19.11.1997 (Dnro 5/06/97).

asiakirjojen kuvailussa tarvittavien tietoelementtien lisäämistä (mm. asiakirjan laji, julkisuus, versio ja laitteisto- ja ohjelmistoympäristö).²⁸⁰

JHS 143 ei tunnistanut suomalaiselle arkistoajattelulle keskeistä arkistonmuodostajan käsitettä. Sen sijaan siinä määriteltiin *Dublin Coresta* laajennettu Toimijan käsite. Toimijalla tarkoitettiin ketä tahansa viranomaista ja henkilöä, joka toimii jollakin tavoin suhteessa asiakirjaan tai tekee asiakirjalle jotakin. Suosituksessa määriteltiin myös erilaisia rooleja, jotka kuvaavat Toimijan toiminnallista suhdetta asiakirjaan, sen laatimiseen, käsittelyyn ja julkaisemiseen.²⁸¹

Metadatatyöryhmään kuulunut arkistolaitoksen edustaja Markku Mäenpää esitteli kuvailuformaattisuositusta tuoreeltaan Kansallisarkiston järjestämässä seminaarissa. Hän kritisoi sitä siltä osin, että se jätti ”prosessuaalisen näkökulman” vähemmälle huomiolle eli jätti määrittelemättä, miten kuvaillaan asiakirjojen yhteydet toimintakontekstiinsa.²⁸² Lisäksi formaatti ei luonnollisestikaan riittänyt vastaamaan sähköisen asiakirjan koko elinkaaren hallinnan vaatimuksiin, ennen muuta tiedon seulontaan ja pysyvään säilyttämiseen.

Valtioneuvoston periaatepäätöksessä valtion tietohallinnon kehittämisestä lausuttiin maaliskuussa 2000, että asianhallintajärjestelmien suunnittelussa oli otettava huomioon tietojen ja asiakirjojen koko elinkaari. Arkistolaitokselle annettiin tehtäväksi määritellä yhteiset tietojen käytettävyyden ja pitkäaikaisen tai pysyvän säilymisen turvaavat tiedon esittämisen- ja tallentamismuodot.²⁸³ Näin elinkaariajattelu oli saanut valtiovallan virallisen hyväksynnän ja sen mukaisesti päädytty yleisesti siihen tulokseen, että sähköisen aineiston käytettävyyden ja säilymisen turvaava asiakirjoja kuvaileva ja asiakirjallisen tiedon käsittelyä ja hallintaa sen käytön aktiiviaikana ohjaava metatieto täytyi luoda ja saada talteen osana pysyvästi säilytettävää tietoa sisältäviä järjestelmiä, eikä vasta erityisissä säilytysjärjestelmissä. Seuraavana vuonna käynnistyi kaksi hanketta, jossa sähköisen asiakirjan metatietoja tietojärjestelmissä lähestyttiin ensimmäistä kertaa nimenomaan asiakirjahallinnon ja arkistotoimen vaatimusten näkökulmasta. Toinen oli Puolustusvoimien asianhallintahanke (PVAH), jota veti Sota-arkiston johtaja Jaana Kilkki, ja toinen arkistolaitoksen johtama Sähke-hanke.

Puolustusvoimien hankkeen²⁸⁴ tavoitteeksi asetettiin tiedon asiakirjallisuuden (todistusvoimaisuuden) varmistaminen tiedon elinkaaren aktiivivaiheessa. Metatietomäärittelyn lähtökohdaksi valittiin Australian Kansallisarkiston kaksi vuotta aiemmin valmistunut asiakirjahallinnan (*record keeping*) metatietostandardi. Australiassa 1990-luvulla kehitetty asiakirjahallinnan kontinuumi- eli jatkumomalli muistutti paljon suomalaista elinkaariajattelua.²⁸⁵ Jatkumomallissa kuvailu nähtiin aineiston koko elinkaaren ajan jatkuvana kumulatiivisena prosessina. Australialaisessa standardissa määriteltiin

²⁸⁰ JHS 143 Asiakirjojen kuvailun ja hallinnan metatiedot. JUHTA 8.6.2004 (versio 3.2.2006); ks. Olander 1999; Hakala 2000, s. 1-14; Sähköisten tietojärjestelmien ja aineistojen käsittely. Arkistolaitoksen määräys/ohje 22.5.2001 (126/40/01). Helsinki 2001, s. 6-7.

²⁸¹ JHS 143 (versio 3.2.2006).

²⁸² Lybeck & Leppänen 2000, s. 26.

²⁸³ Valtioneuvoston periaatepäätös valtionhallinnon tietohallinnon kehittämisestä 2.3.2000, s. 3; ks. Tikkanen 2000, s. 31; 2004, s. 16.

²⁸⁴ Ks. Jaana Kilkin esitys Tilastokirjaston ja Sota-arkiston järjestämässä seminaarissa Asiakirjahallinnon metatieto. Tietoa tiedosta - tietoa metatiedosta 10.4.2003; Kilkki 2004, s. 112-115.

²⁸⁵ Tästä ks. esim. Henttonen 2004, s. 94-98; Kilkki 2007, s. 21-23.

kontekstuaalisen kuvailun keskeisiksi entiteeteiksi asiakirjat, toiminta ja toimijat sekä niiden väliset suhteet ja niitä ohjaavat toimivaltuudet. PVAH lienee ollut ensimmäinen suomalainen metatietomalli, jossa toiminta/tehtävä nähtiin itsenäisenä kuvailun kohteena.

PVAH-metatietomäärittely hyväksyttiin kesällä 2003. Samaan aikaan valmistui arkistolaitoksen Sähke-hankkeen metatietomäärittely. Sähke-hankkeen tavoitteena - toisin kuin PVAH:ssa - oli selvittää ja ratkaista viranomaisten asiankäsittelyjärjestelmien tuottamien asiakirjallisten tietojen pitkäaikaiseen sähköiseen säilyttämiseen liittyvät ongelmat. Hankkeessa laadituissa metatietomalleissa ja vaatimusmäärittelyissä määriteltiin asiankäsittelykokonaisuudessa käsiteltävältä aineistolta pitkäaikaissäilytyksen näkökulmasta edellytettävät metatiedot ja niiden rakenne, ne toiminnalliset vaatimukset, jotka asian ja asiakirjan elinkaarihallinta asetti asiankäsittelyjärjestelmälle, sekä tekniset reunaehdot aineiston säilyttämiselle ja siirtämiselle arkistolaitokseen.²⁸⁶

Sähke-metatietomäärittelyn asiakirjatasen tiedot löydettiin pääosin JHS 143 -suosituksesta. Muiden kuvailutasojen metatietomäärittelyjen lähteinä käytettiin arkistolaitoksen suositusta arkistonmuodostussuunnitelman tietosisällöksi ja sen liitteenä olevaa tietomallia (2000), *Arkistojen kuvailu- ja luettelointisääntöjä* (1997) sekä luonnosta arkistolaitoksen määräyksestä/ohjeesta *Asiakirjojen ja tietojen rekisteröinti asiankäsittelyjärjestelmissä tai asiakirjarekistereissä*. Näiden osalta lähdemerkinnät ovat tietomallissa epätarkkoja. Joidenkin kuvailuelementtien kohdalla lähdeä ei ole mainittu lainkaan. Ajatuksena kuitenkin oli, että kuvailu- ja luettelointisääntöjen mukaan määriteltäviä metatietoelementtejä ("kuvailumetatietoja") voitaisiin hyödyntää Vakka-arkistotietokannassa ja että viranomaiset saataisiin ryhtymään asiakirjojensa aktiiviaikaiseen kuvailuun.²⁸⁷

Mallintamisen lähtökohtana - niin kuin PVAH-määrittelyssäkin - oli hierarkkinen arkistorakenne. Ylimmällä hierarkiatasolla kuvattava arkistonmuodostaja määriteltiin perinteisellä tavalla yhteisöksi, jonka tehtävien hoitamisesta, tai henkilöksi, jonka toiminnasta syntyy tai on syntynyt yksi tai useampia arkistoja. Toisaalta metatietomallissa tunnistettiin, että tietojärjestelmä voi olla useamman kuin yhden arkistonmuodostajan ylläpitämä. Silloin yksi arkistonmuodostaja oli määriteltävä "vastuutahoksi" ja muut olivat " muita tekijöitä". Lisäksi tunnistettiin JHS 143-suositusta seuraten, että aineistoon eri tasoilla saattoi liittyä muita henkilö- ja yhteisötoimijoita eri rooleissa.²⁸⁸

Koska asiankäsittelykokonaisuutta tarkasteltiin tietomallissa yhtenä tietojärjestelmänä, arkistotaso samastetaan siinä tietojärjestelmään (tarkemmin sanoen tietojärjestelmässä käsiteltyyn asiakirjakokonaisuuteen). Se oli määrä kuvailla siirtokokonaisuutena pääosin järjestelmän käyttäjän toimesta. Tietojärjestelmän kuvailu kattoi identifiointitiedot,

²⁸⁶ SÄHKE-hanke. Osa I Abstrakti mallintaminen. Osa II Toiminnallinen mallintaminen. Osa III Tekninen mallintaminen (versio 4.2.2005).

²⁸⁷ SÄHKE-hanke. Abstrakti mallintaminen & Liite 1 Metatiedot (versio 4.2.2005); Vuokko Joen muistiinpanot projektipäällikkö Riku Moisio puheenvuorosta Arkistotietokannan sisältöä käsittelevässä seminaarissa 26.9.2002.

²⁸⁸ SÄHKE-hanke. Abstrakti mallintaminen & Liite 1 Metatiedot (versio 4.2.2005).

tekniset metatiedot, tiedot aineiston kattavuudesta, formaatista ja sisältyvistä tiedostoista. Lisäksi oli mahdollista tallentaa yleisiä kuvauksia järjestelmästä ja toimintaympäristöstä.²⁸⁹

Arkistotasolla kuvattava aineisto sisälsi asiaryhmittelyn mukaisesti yhden tai useamman asiaryhmän, jolla voi olla alaryhmiä. Sähkeen toiminnallisten vaatimusmäärittelyjen mukaan asiankäsittelyjärjestelmän asiaryhmituksen oli noudatettava arkistonmuodostussuunnitelman tehtäväryhmitystä.²⁹⁰ On huomattavaa, ettei niitä tehtäviä, joiden hoitamisen tuloksena asiakirjat syntyvät, määritelty tietomallissa omana metatietoelementtinään. Katsottiin, että ne tietomallissa määritelty hierarkkiset suhteet, jotka liittävät asiakirjan toimenpiteen ja asian kautta asiaryhmään toteuttavat ”tehtävä”-metatiedon.²⁹¹ Asiaryhmän määrittely vastasi vuoden 2000 AMS-suosituksessa julkaistun sähköisen arkistonmuodostussuunnitelman tietomallin ”Ryhmä, sarja tai asiakirja” -titeettiä ja sitä kautta kuvailu- ja luettelointisääntöjen sarjakäsittettä.

Ryhmätason alapuolella olevat asiataso ja toimenpidetaso otettiin mukaan uusina kuvailutasoina. Niiden tehtävänä oli yhdistää asiankäsittelyjärjestelmän alin taso, asiakirjataso, loogisesti arkistonmuodostussuunnitelmassa tunnistettuihin tehtävähierarkian tasoihin ja kuvailu- ja luettelointisäännöissä määriteltyihin arkistohierarkian ylempiin tasoihin. Asialla, jonka voidaan ajatella vastaavan ontologisesti kuvailu- ja luettelointisääntöjen yksikkötasoa, tarkoitettiin Sähke-määrittelyssä käsittelyyn otettua tai annettua tehtävää, kun taas toimenpiteet ilmensivät asian käsittelyvaiheita eli käsittelyprosessia. Näiden erottelu tietomallissa omiksi käsitteellisiksi tasoikseen asiakirjatason ohella nähtiin tärkeäksi, jotta erityyppisten asioiden edellyttämät erilaiset käsittelyprosessit voitaisiin kuvailla ja määritellä niitä koskevien metatietojen avulla.²⁹²

Asiakirjatason metatiedot voitiin liittää suoraan asiakirjaan sitä luotaessa tai linkittää asiakirjaan sen elinkaaren myöhemmässä vaiheessa (sisäiset ja ulkoiset metatiedot). Sähkemääritykset lähtivät ajatuksesta, että asiakirjalle valitaan asiankäsittelyjärjestelmään rekisteröinnin yhteydessä asiakirjatyypin, jonka kautta se perii arkistonmuodostussuunnitelmasta automaattisesti tallentuvat asiakirjahallinnolliset metatietonsa, ja asiaryhmä, jonka kautta se asettuu sekä toiminnalliseen että arkistolliseen kontekstiinsa.²⁹³ Tämän jälkeen asiakirja on luotu ja niin sanotusti otettu talteen, vaikka sen metatiedoissa voi tapahtua muutoksia koko sen elinkaaren ajan.²⁹⁴

Sähke-tietomallin hierarkiatasot (arkistonmuodostaja, arkisto, ryhmä, asia, toimenpide, asiakirja) oli mahdollista sovittaa yhteen Arkistojen kuvailu- ja luettelointisääntöjen kuvailutasojen kanssa. Tämä nähtiin tarkoituksenmukaisena, koska Sähke-hanke nimenomaan luotiin ratkaisuksi viranomaisten asiankäsittelyjärjestelmien pysyvään säilytykseen

²⁸⁹ SÄHKE-hanke. Toiminnallinen mallintaminen, s. 13-14; Tekninen mallintaminen & Liite 2 Siirtotiedoston metatietokuvaukset (versio 4.2.2005).

²⁹⁰ SÄHKE-hanke. Toiminnallinen mallintaminen (versio 4.2.2005), s. 7.

²⁹¹ SÄHKE-hanke. Abstrakti mallintaminen (versio 4.2.2005), s. 8.

²⁹² SÄHKE-hanke. Abstrakti mallintaminen & Liite 1 Metatiedot (versio 4.2.2005); ks. Kilki 2004, s. 116-123.

²⁹³ Ibidem.

²⁹⁴ Osittain kansallisen asiakirjahallintokulttuurin mukaan vaihteleva asiakirjan ”talteenoton” (*capture*) merkitys on määritelty Euroopan komission laatimassa sähköisen asiakirjahallinnan Moreq-standardissa, Henttonen 2004, s. 98-100.

arkistolaitoksen säilytysjärjestelmässä VAPA:ssa.²⁹⁵ Arkistolaitoksen suunnitelmana oli, että Vakka-arkistotietokantaa kehitettäisiin myös sähköisen aineiston hakemistojärjestelmäksi.²⁹⁶

PvAH- ja Sähke-hankkeissa laadittujen metatietomäärittelyjen jälkeen oli entistäkin ilmeisempää, että sähköisten asiakirjojen sisällön kuvailuun keskittynyt JHS 143 oli riittämätön vastaamaan kaikkiin sähköisen asiakirjan elinkaaren hallinnan tarpeisiin. Tämä todettiin epäsuorasti myös arkistolaitoksen kesällä 2003 julkaisemassa määräyksessä/ohjeessa *Asiakirjojen ja tietojen rekisteröinti asiankäsittelyjärjestelmissä tai asiakirjarekistereissä* tekemällä ero sisäisen ja ulkoisen metatiedon välillä. Suoraan asiakirjoihin yleensä niiden syntyhetkellä liitettävä metatieto (tunnus, nimeke, aihe, kuvaus jne.) ei ohjeen mukaan riittänyt liittämään asiakirjoja organisaation toiminta- ja asiaprosesseihin. Sen takia tarvittiin lisäksi asiakirjoihin linkitettyä, niiden hallintaa ja käsittelyä ohjaavaa sekä hallinnan ja käsittelyn toteutumisesta kertovaa ulkoista metatietoa.²⁹⁷

Työryhmässä, jonka tarkoituksena oli uudistaa JHS 143 -suositus, oli edustettuina muiden muassa edellä mainituissa hankkeissa mukana olleita arkistoammattilaisia. Uusi julkishallintoa varten laadittu suositus sai nimen *Asiakirjojen kuvailun ja hallinnan metatiedot*. Sen tavoitteena oli paitsi mahdollistaa yksittäisten asiakirjojen julkaisu ja tiedonhaku tietoverkoissa myös ”varmistaa asiakirjahallinnon vaatimusten toteutuminen viranomaisen asiakirjallista tietoa sisältävissä tietojärjestelmissä”. Sen sisältämä metatietoformaatti ei periaatteessa rajoittunut koskemaan pelkästään asiankäsittelyjärjestelmiä, kuten Sähke-määrittelyt, vaan kattoi mitkä tahansa dokumentteja sisältävät tietojärjestelmät. Suositus hyväksyttiin JUHTA:ssa kesällä 2004.²⁹⁸

JHS 143:n uudessa versiossa asiakirjan julkaiseminen tietoverkossa katsottiin vain yhdeksi elinkaarihallinnan toimenpiteeksi. Sähköisten asiakirjojen paikallistamisessa ja tietosisällön kuvailussa käytettävien metatietojen lisäksi tarvittaisiin myös asiakirjojen kontekstia, elinkaarta ja käyttöedellytyksiä kuvaavia metatietoja. Nämä lisättiin JHS 143 -formaattiin pitkälti Sähke-määrittelyjen mukaisesti. Koska Sähke-määrittelyjen laatiminen oli kesällä 2004 vielä kesken, uutta versiota jouduttiin vielä päivittämään.

JHS 143 -suosituksen johdantoluvussa viitattiin metatiedon asiakirjojen käsittelyä ja hallintaa ohjaavaan funktioon ja todettiin, että ”asiakirjallisen tiedon metatietojen määrittely onkin liittynyt erottamattomasti sähköisen asiakirjahallinnon ja asiakirjallista tietoa käsittelevien järjestelmien toiminnallisten vaatimusten määrittelyyn.” Toisin sanoen olennaisen osan sähköisen aineiston kuvailutyöstä kuului tapahtua metatietomäärittelyinä järjestelmäsuunnittelun yhteydessä.

Toisaalta JHS 143 määritteli vain asiakirjatason metatiedot. Suosituksen uuden version laatinut työryhmä tekikin eron yksittäisen asiakirjan kuvailun ja ”arkistollisen kuvailun”

²⁹⁵ Ks. Henttonen 2009, s. 26-36.

²⁹⁶ Arkistolaitoksen tietohallinnon kehittämissuunnitelma 2003-2006. Arkistolaitos 2003, s. 10.

²⁹⁷ Asiakirjojen ja tietojen rekisteröinti asiankäsittelyjärjestelmissä tai asiakirjarekistereissä 2003 Määräys ja ohje 10.6.2003 (KA 195/40/2003). Helsinki 2003.

²⁹⁸ JHS 143 (versio 3.2.2006). Suosituksen pohjana olivat *Dublin Core*n ja Sähke-määrittelyjen lisäksi Iso-Britannian *e-Government Metadata Standard* (2004) ja edellä mainittu Australian Kansallisarkiston *Record Keeping Metadata for Commonwealth Agencies* (1999). Ks. Henttonen 2005, s. 9-11.

välille. Jälkimmäinen tarkoitti arkistohierarkian ylempien tasojen kuvailua, joka oli ohjeistettu *Arkistojen kuvailu- ja luettelointisäännöissä*. Asiakirjatasojen kuvailua täydensivät asiarekisteristä tulevat asian metatiedot. Työryhmän mukaan nimenomaan arkiston hierarkkinen rakenne mahdollisti kuvailun ylemmillä hierarkiataasoilla, sillä ylemmillä tasoilla määriteltävät metatietoarvot periytyivät asiakirjatasolle osana arkistonmuodostusprosessia ja asiakirjatiedon elinkaarihallinnan jatkumoa. Koska arkiston hierarkkinen rakenne ja keskeiset metatiedot määriteltiin arkistolaitoksen suositusten mukaisesti arkistonmuodostussuunnitelmassa, työryhmä näki sillä tärkeän roolin asiakirjan ulkoisten metatietoarvojen lähteenä - toisin sanoen ”arkistollisen kuvailun” työkaluna.²⁹⁹

Merkille pantavana erona Sähke-määrittelyihin asiakirjojen kontekstia kuvaavien metatietoelementtien joukkoon luettiin JHS 143 -formaattissa myös Tehtävä ja Valtuutus. Yhdessä Toimijan ja Asiakirjan tyyppin kanssa ne liittyivät asiakirjan ”siihen toimintaan, joka on sen tuottanut”. Nämä elementit lisättiin suosituksen metatietoformaattiin mitä ilmeisimmin Australian Kansallisarkiston asiakirjahallinnollisen metatietostandardiin pohjautuvan PVAH-määrittelyn vaikutuksesta.³⁰⁰ Myös Sähke-hankkeessa Tehtävä-elementti otettiin mukaan määrittelyyn sen seuraavassa vaiheessa.

Kahdeksan kuukautta Sähke-määrittelyjen hyväksymisen 18.2.2005 jälkeen arkistolaitos antoi määrittelyksiin nojaavan määräyksen *Asiankäsittelyjärjestelmiin sisältyvien pysyvästi säilytettävien asiakirjallisten tietojen säilyttäminen yksinomaan sähköisessä muodossa (Sähke1)*.³⁰¹ Määräyksen mukaan arkistonmuodostussuunnitelma toimii asiankäsittelyjärjestelmässä keskeisenä metatietoarvojen lähteenä ja asiakirjahallintoon liittyvien toiminnallisuuksien ohjaajana, mikä edellytti arkistonmuodostussuunnitelman integroimista asiankäsittelyjärjestelmään.³⁰² Tämä vuorostaan edellytti arkistonmuodostussuunnitelman kehittämistä sähköisenä metatietoarvojen lähteenä ja tiedonohjausjärjestelmänä.

Perinteinen arkistonmuodostussuunnitelma rakentui organisaation tehtäviin liittyvistä asiakirjaryhmistä eikä tuntenut Sähke-normissa ja JHS 143 -formaattissa pakolliseksi metatietoelementiksi määriteltyä asiakirjatyyppeä erillisenä hierarkiatasona. Toisena ongelmana oli tehtävien käsittelyvaiheiden eli toimenpidetason metatietojen kuvaaminen arkistonmuodostussuunnitelmaan. Lisäksi sähköistä arkistonmuodostussuunnitelmaa oli pystyttävä pitämään jatkuvasti ajan tasalla; muutoksista taas seurasi tarve tallentaa muutoshistoria organisaation kulloistenkin tehtävien ja tiedonhallintatarpeiden dokumentoimiseksi. Tarve kehittää sähköistä arkistonmuodostussuunnitelmaa tiedonohjauksen välineenä liittyi tavoitteeseen laajentaa Sähke-määrittelyä koskemaan

²⁹⁹ JHS 143 (versio 3.2.2006), s. 5-6. Suomen Standardisoimisliiton Tietohuoltokomitea asetti syksyllä 2004 työryhmän laatimaan JHS 143 -suosituksesta SFS-standardi. Jaana Kilkki toimi työryhmän puheenjohtajana ja se sai työnsä valmiiksi vuonna 2007: SFS 5914. Asiakirjojen metatiedot (2007).

³⁰⁰ Vrt. Kilkki 2004, s. 114-116.

³⁰¹ Arkistolaitoksen määräys 20.12.2005 (KA 1486/40/2005).

³⁰² Ajatus sähköisen arkistonmuodostussuunnitelman yhdistämisestä asianhallinta- ja operationaalisiin tietojärjestelmiin oli esitetty jo arkistolaitoksen vuoden 2000 AMS-suosituksessa. Ks. myös Rastas 1994, s. 77-79. Arkistonmuodostussuunnitelman, asiarekisterin ja tietojärjestelmien suhteista sähköisessä ympäristössä ks. Kilkki 2004, s. 118-119, 123-124.

asiankäsittelyjärjestelmien lisäksi muita jatkuvasti sähköistyvän hallinnon tietojärjestelmiä.³⁰³

Sähke2-hankkeessa luotiin metatietomäärittelyt ja -tietomalli kaikille tietojärjestelmille, joissa tuotetaan ja käsitellään asiakirjaksi määriteltävää (dokumenttimuotoista) pysyvästi säilytettävää tietoa. Sitä koskeva Sähke2-määräys astui voimaan 1.1.2009, mutta se sisälsi siirtymäajan, jonka mukaan arkistolain piiriin kuuluva organisaatio voi hakea pysyvän sähköisen säilyttämisen lupaa Sähke1:n mukaisesti vuoden 2012 loppuun asti.

Sähke2-määrittysten pohjana oleva asiakirjallisen tiedon käsittelyn ja hallinnan hierarkia noudatti edeltäjänormin määrittelemää arkistohierarkiaa. Arkistonmuodostajan ja arkiston kuvailu ja tunnistaminen oli määrä tehdä siinä vaiheessa, kun siirtokokonaisuus muodostettiin. Merkittävin muutos metatietomallissa oli käsitteen ”asia” korvaaminen laaja-alaisemmalla käsitteellä ”asiakirjallisen tiedon käsittelyprosessi”. Merkittävin uusi toiminnallinen vaatimus oli tehtävän tai asian käsittelyprosessin vaiheiden kuvaaminen sillä tarkkuudella, kuin käsittelyprosessi toteutti asiakirjatyypin tehtäväkohtaisten oletusmetatietojen tallentumista operatiiviseen tietojärjestelmään. Tavoitteeksi asetettiin, että tehtäväluokitus pohjainen sähköinen tiedonohjaus ulotetaan vähitellen kaikkiin tietojärjestelmiin, joissa käsitellään asiakirjallista tietoa.³⁰⁴

Ensimmäiset Sähke-vaatimusmäärittelyn mukaiset valtion viranomaisten tietojärjestelmät vastaanotettiin metatietoineen arkistolaitoksen Sähköisten aineistojen vastaanotto- ja palvelujärjestelmään (VAPA) keväällä 2011. Sillä välin oli aloitettu Sähke3-normin valmistelu. Sen tavoitteena oli luoda menetelmät erityisesti rekisterimuotoisten tietokantojen säilyttämiseksi ja käyttöön asettamiseksi ja kehittää niihin liittyvää eAMS-integraatiota ja kuvailukäytäntöjä.³⁰⁵

Aineiston elinkaaren jatkumomalliin perustuvan ajattelun mukaisesti myös Sähke3-hankkeessa lähdettiin siitä, että aineiston elinkaaren aktiivivaiheessa käyttöön otettavien metatietomallien ja metadataformaattien olisi mahdollisimman pitkälle tuettava arkistokuvailun kokonaisrakenteen toteuttamista. Vuoden 2011 kuluessa Kansallisarkistossa tuotettiin Sähke3-kartoitusraportti, jossa arvioitiin olemassa olevien rekisterimuotoisen aineiston metatietomallien yhteensopivuutta ICA:n kansainvälisen arkistokuvailun käsitelmän ja sitä toteuttavien kuvailustandardien kanssa. Raportin mukaan myös tietokanta-aineisto voidaan mallintaa yksiköistä ja niiden eritasoisista koosteista muodostavaksi aineistokokonaisuudeksi. Yksikkötasoa edustaa tietokannan havaintoyksikköä koskeva mikrodata, ja kokonaisuus muodostuu tietokannan kaikkien havaintoyksiköiden tiedoista. Rekisterimuotoisen aineiston kuvailun pienimmäksi jakamattomaksi yksiköksi on mahdollista raportin mukaan tunnistaa havaintoyksikköä koskeva yksittäinen havaintotieto eli muuttuja.³⁰⁶

Keskeinen ongelma edellä kuvatussa sähköisen aineiston kuvailun kehittämisessä on koskenut aineiston elinkaaren eri vaiheiden aikana kertyvien metatietojen integroimista olemassa

³⁰³ Happonen 2006, s. 22-24.

³⁰⁴ Sähköisten asiakirjallisten tietojen käsittely, hallinta ja säilyttäminen. Arkistolaitoksen määräys 19.12.2008 (AL 9815/07.01.01.00/2008), liitteenä metatietomalli.

³⁰⁵ Eräkaski 2011, s. 16.

³⁰⁶ Arkistokuvailun kansallisen kehittämisen viitekehys. Selvitys 18.5.2012 (versio 1.5), s. 8.

oleviin arkistollisiin kuvailu- ja luokitusjärjestelmiin. Asiakirjatiedon hallinnan jatkumomallin suomalaisen tulkinnan mukainen ratkaisu oli kytkeä JHS 143 -suosituksen määrittelemät asiakirjatason metatiedot *Arkistojen kuvailu- ja luettelointisääntöjen* määrittelemiin kuvailun ylempien tasojen ”arkistollisiin” metatietoihin. Integrointityökaluna oli tiedonohjausjärjestelmäksi valjastettu sähköinen arkistonmuodostussuunnitelma. Yhdistämällä organisaation tehtäväluokituksen ja asiankäsittelyprosessien viralliset toimenpiteet se mallinsi toiminnan käsitteellisen kuvauksen, joka voitiin sovittaa yhteen kuvailu- ja luettelointisääntöjen kuvailutasojen heijastaman arkistohierarkian kanssa. Mallinnuksen pohjalta toteutettavassa järjestelmässä ylemmillä hierarkiatasoilla annetut tehtäviin ja prosesseihin kiinnitetyt metatietoarvot ohjautuisivat eli periytyisivät asiakirjatasolle asti. Mitään erillistä arkistokaavaa ei muodostuvalle sähköiselle arkistolle tarvittu, koska arkistonmuodostussuunnitelman tehtäväluokitus osoitti itsessään arkiston loogisen rakenteen.

Arkistonmuodostussuunnitelmiin perustuvan tiedonohjauksen ennako-oletus oli kaiken asiakirjatiedon kytkeytyminen asiaryhmien kautta asiankäsittelyprosesseihin ja niiden kautta organisaation tehtäviin. Oletuksella on luonnollisesti suuri vaikutus siihen, miten asiakirjatiedot arkistoidaan sähköisessä arkistossa ja millaisia kuvailutietoja niihin asiakirjahallinnossa liitetään. Erilaisia ongelmia voi syntyä riippuen siitä, kuinka hyvin prosessikuvaukset vastaavat organisaation todellista toimintaa ja asiakirjojen käyttötarpeita, kuinka hyvin talteen otettavan asiakirjatiedon yhteys kuvattuihin prosesseihin osataan tunnistaa, tai liittyvätkö asiakirjatiedon kontekstit ensisijaisesti mihinkään organisaation (kuvatuista) prosesseista. Ongelmia asiakirjatiedon saatavuudelle syntyy, jos tehtävänmukainen luokitusjärjestelmä ei palvele riittävän hyvin asiakirjarekisterinä eikä järjestelmän kuvailutieto riitä muunlaisen tiedonhaun perustaksi.

Kaiken kaikkiaan arkistolaitoksen johtoajatuksena oli toteuttaa julkishallinnon organisaatioiden sähköisen asiakirjahallinnan järjestelmät niin, että niihin tallennetut metatiedot palvelisivat myös aineiston uudelleenkäyttöä päätearkistoissa. Toisin sanoen arkistonmuodostussuunnitelmaa markkinoitiin viranomaisille kuvailuvälineenä. Viraston asiakirjahallinto ja arkistotoimi haastettiin kuvailemaan pysyvästi säilytettävät asiakirjansa yhtäaikaan aineiston viranomaiskäytön sekä uudelleenkäytön näkökulmista.

Arkistolaitoksessa ymmärrettiin, että sillä ei olisi voimavaroja huolehtia sähköisten aineistojen arkistokuvailusta jälkikäteen. Toisaalta oli kyseenalaista, missä määrin arkistolaitoksella oli toimivaltaa puuttua viranomaisten asiakirjahallintoon ja tietojärjestelmien suunnitteluun saati normittaa viranomaiset lisäämään järjestelmiinsä sellaista kuvailutietoa, joka ei palvellut sen omaa ydintoimintaa. Sähke-määrityksiin sisällytettiin useita aineiston tiedonhakua palvelevia tietosisältöä kuvaavia metatietoelementtejä, mutta ne olivat kaikki valinnaisia.

Arkistolaitoksen Sähke- ja VAPA-hankkeet törmäsivät lopulta 2010-luvulla toimivalta- ja resurssiongelmiin.³⁰⁷ Siitä syystä on edelleen avoin kysymys, missä määrin on tarvetta täydentää sähköisen aineiston ylempien kuvailutasojen metatietoja jälkikäteen aineiston

³⁰⁷ Tietohallintolain, joka astui voimaan 1.9.2011, toimivaltamäärittelyissä oli ristiriitaisuuksia vuoden 1994 arkistolain kanssa. Arkistolaitos ryhtyi Sähke-normien sijasta edistämään asiakirjahallinnan JHS-suositusten kehittämistä. Kesällä 2015 arkistolaitos päätti ajaa VAPA-järjestelmän alas, koska Opetus- ja kulttuuriministeriö ei enää myöntänyt sen ylläpitoon erillisrahoitusta.

uudelleenkäyttöä varten. Toinen kysymys kuului, millä työkaluilla ja säännöillä kuvailu aineiston uudelleenkäyttöä varten tehtäisiin, kun jouduttiin tunnustamaan, etteivät *Arkistojen kuvailu- ja luettelointisäännöt* ja Vakka-tietokanta helposti taipuneet sähköisen aineiston kuvailuun, ja kun julkistalouden säästöt supistivat vuosi vuodelta arkistoinstituutioiden kuvailuresursseja.

4. Verkostoiva, monimuotoinen kuvailu

4.1. Muistiorganisaatioiden kuvailuyhteistyö

1990-luvun loppupuolelta lähtien verkkoympäristö loi muistiorganisaatioiden väliselle kuvailuyhteistyölle aivan uusia mahdollisuuksia, samalla kun sähköisen ja verkossa julkaistavan aineiston yleistymisen rikkoi perinteisiä informaatiokategorioiden välisiä raja-aitoja. Havaittiin, että kirjastojen, arkistojen ja museoiden verkossa julkaisemiin erityyppisiin aineistoihin kohdistuva tiedonhaku oli pitkälti samanlaista. Kysymys kuului, kuinka pitkälle myös kuvailukäytännöt ja -periaatteet olivat yhtenäistettävissä ja mitä yhtenäistäminen ja yhteiskäyttöisyys merkitsivät hakemistojärjestelmien kehittämiselle. Kuvailutiedon saatavuuden ja vastaava tiedonhaun omatoimisuuden lisääntyminen saivat muistiorganisaatiot vähitellen muutoinkin arvioimaan uudelleen kuvailun perinteistä aineistokeskeistä näkökulmaa ja suuntaamaan ajatuksia kohti käyttäjän moninaisten tiedontarpeiden huomioon ottamista.³⁰⁸

Kuvailu- ja luettelointisääntöjen suunnittelun yhteydessä 1990-luvun alkupuolella toteutettu arkistollisten kuvailutietojen yhdistäminen FINMARC-metatietoformaatin avulla kirjastojen luettelointitietoihin oli ensimmäinen kuvailuun liittyvä yhteistyöprojekti arkistolaitoksen ja suomalaisten kirjastojen välillä. Se oli aikaansa edellä kansainvälisestikin arvioiden. Projekti jalkautettiin luetteloimalla Helsingin yliopiston kirjaston ja Åbo Akademin käsikirjoituskokoelmat tieteellisten kirjastojen tietojärjestelmään ja sitä mainostettiin Tietohuollon neuvottelukunnan strategiassaan edellyttämänä tietohuolto-organisaatioiden välisenä uutena yhteistyönä ja tietojärjestelmien yhteiskäyttöisyyden kehittämishankkeena.³⁰⁹

Muistiorganisaatioiden välinen yhteistyö jatkui mm. opetusministeriön rahoittamissa Kamut ja Kamut 2 -projekteissa vuosina 1996-1997 ja 2003, joissa selvitettiin kirjastojen, arkistojen ja museoiden tietovarantojen yhteiskäyttöisyyden mahdollistavia ratkaisuja ja kehitettiin yhteistä metatietoformaattia eli kuvailun minimitietorakennetta. Jo Kamut-projektin ensimmäisen vaiheen loppuraportissa suositeltiin auktoriteettitiedostojen luomista henkilö- ja yhteisönimien ylläpitoon. Kamut2-raportti suositteli myös muistiorganisaatioiden osallistumista kansalliseen ontologiatyöhön, *Dublin Core*n valintaa yhteiseksi metatietoformaatiksi ja tiedon löydettävyyttä eri organisaatioista edistäviä kokoelmatason kuvailuja.³¹⁰ Yhteistyön käytännön hyödyntäminen jäi seuraavina vuosina vähäiseksi.

Myös arkisto-, kirjasto- ja museoaloja edustavien kansainvälisten kattojärjestöjen (ICA, IFLA, ICOM/CIDOC) kuvailutyötä yhdisti vuosituhaten vaihteessa ja sen jälkeen nimi- eli auktoriteettitiedostojen ja asiasanoituksen sekä yleensä metatietojen yhteismitallisuuden kehittäminen. Kuriositeettina mainittakoon, että Helsingin yliopiston kirjaston

³⁰⁸ Ks. esim. Autio-Tuuli & Seppälä, 2010.

³⁰⁹ Kilkki 1994a, s. 2-9; Kilkki 1994b, s. 58-70.

³¹⁰ Kamut 2 - Muistiorganisaatioiden tietovarannot yhteiskäyttöön. toteuttamismahdollisuudet ja toimenpidesuositus. KAMUT 2 -yhteishankkeen loppuraportti 26.1.2004. Museovirasto.

kirjastonhoitaja Eeva Murtomaa edusti IFLA:n auktoriteettitiedostotyöryhmää ICA:n vastaavassa ISAAR(CPF)-standardia uudistavassa työryhmässä.³¹¹ Myös ICA:n julkaisemiin kuvailustandardeihin ja niiden väliin suhteisiin pohjautuvaa arkistokuvailun käsittemallia on vuodesta 2009 lähtien suunniteltu yhteistyössä muiden muistiorganisaatioiden edustajien kanssa.

Museotoimijat ovat kehittäneet 1990-luvulta lähtien ontologista viitemallia CIDOC CRM (*Conceptual Reference Model*), jonka tavoitteena on tarjota uusi ratkaisu muistiorganisaatioiden aineistojen ja kuvailutietojen yhteiskäyttöisyydelle. *Dublin Core*n käyttöön yleisenä metatietoformaattina liittyi ongelma, koska prosessissa määritelty minimietiorakenne ei välttämättä tukenut riittävästi muistiorganisaatioissa eri erityisalueille kehitettyjä metatietomalleja. CRM-viitemalli pyrkii määrittelemään erityisalueiden metatietomalleille yhteiset entiteetit ja niiden väliset suhteet (ominaisuudet) niin, että metatietomalleista voidaan määritellä viitemalliin vastaavuudet. CRM on siis metatietomallien metamalli, joka mallintaa muuttuvaa tietämystä siitä, miten tieteellistä, kulttuurihistoriallista aineistoa kuvaillaan.

Museolähtöisyys näkyy CRM:ssä ennen muuta viitemallin tapahtumakeskeisyytenä. Dokumentoitu menneisyys käsitetään sarjaksi tapahtumia, johon toimijat, fyysiset objektit ja ideat osallistuvat ajassa ja paikassa. Niinpä viitemallissa muut käsitteet liittyvät toisiinsa ”ajallisten entiteettien” eli tapahtumien ja prosessien kautta. CRM:stä on kehitetty erityisaloilla sovellettavia laajennuksia eli CRM-yhteensopivia ontologioita. FRBROo on bibliografisen kuvailun käsittemallin FRBR:n CRM-mallinnus, jonka ensimmäinen luonnos valmistui vuonna 2006. Tavoitteeksi on asetettu myös arkistoalan käsittemallien CRM-harmonisoidun metamallin laatiminen. Käytännön työssä CRM:n hyödyntämistä ovat vaikeuttaneet sen abstraktius, monimutkaisuus ja tulkinvaraisuus. Viitemalli toteuttaneekin tarkoitustaan parhaiten silloin, kun erityisalojen ontologiat laaditaan yhteistyössä sitä silmällä pitäen.³¹²

Keväällä 2008 opetusministeriö käynnisti Kansallinen Digitaalinen Kirjasto -hankkeen (KDK), jonka tavoitteena oli löytää yhteiset ratkaisut muistiorganisaatioiden sähköisten aineistojen ja metatietojen saatavuuden kehittämiseen ja pitkäaikaissäilytykseen.³¹³ Saatavuuden kehittämisen puolella päämääränä oli yhteinen asiakaskäyttöliittymä (jolle myöhemmin annettiin nimeksi Finna), jossa tiedonhaku kohdistuisi kaikkien muistiorganisaatioiden tuottamiin tai säilyttämiin aineistoihin. Yhteinen pitkäaikaissäilytysratkaisu (PAS) mahdollistaisi puolestaan sähköisten kulttuuriperintöaineistojen yhdenmukaisen käytettävyyden ja hallinnan.

Tavoitteiden saavuttamiseksi KDK:n puitteissa jatkettiin työtä muistiorganisaatioiden kuvailukäytäntöjen ja metatietojen semanttisen yhdenmukaisuuden kehittämiseksi. KDK:sta tuli eräänlainen sateenvarjo muistiorganisaatioiden yhteistyölle ontologia-, auktoriteettitieto-, tunnistejärjestelmä- ja vuorovaikutteisen sisällöntuotannon palvelujen luomiseksi. Arkistosektorin työtä KDK:ssa koordinoivat arkistolaitos ja Kansallinen audiovisuaalinen arkisto. Kirjasto- ja museosektorien etuna arkistosektoriin nähden oli, että

³¹¹ Murtomaa 2001, s. 41-44.

³¹² Henttonen 2012a, s. 1-11.

³¹³ <http://www.kdk.fi/fi/>

niiden kansainväliset kattojärjestöt olivat jo ehtineet pitkälle bibliografisen ja museaalisen kuvailun käsittemallien tuottamisessa, minkä työn pohjalta kirjastot ja museot saattoivat ryhtyä yhdenmukaistamaan kuvailukäytäntöjään ja kehittämään metatietojensa yhteismitallisuutta.

Vuoden 2009 lopulla ilmestyi laajan angloamerikkalaisen kirjastoalan yhteistyön tuloksena uusi digitaaliseen verkkoympäristöön suunniteltu sisällönkuvailustandardi *Resource Description and Access* (RDA). Se tarjosi periaatesäännöt kaikenlaisten aineistojen ja sisältöjen kuvailuun muuttuvassa ympäristössä riippumatta organisaatiosta, toimialasta tai kansallisuudesta. RDA:n teoreettisen taustan muodostavat kirjastojen uudet kansainväliset metatietomallit (FRBR, FRAD ja FR SAR), joissa keskeiset kuvailukohteet eli entiteetit on tunnistettu kirjastokäyttäjien todetuista tiedonintresseistä lähtien. Niissä tiedonmallinnus perustuu entiteetti-relaatiomalliin, jonka on todettu sopivan hyvin verkkoympäristölle tyypilliseen linkitettyyn dataan perustuvaan tiedonhakuun. Samoin kuin CIDOC CRM:ssä myös bibliografisessa käsitemallissa kuvailukohteet muodostavat moniulotteisen suhdeverkoston, kontekstuaalisen tietoavaruuden, jossa käyttäjä navigoi tietoa hakiessaan. Sisältöstandardina RDA tunnisti kuvailtavat entiteetit ja niiden väliset suhteet sekä antoi tarkat ohjeet entiteettien ja suhteiden kuvailemiseksi tarvittavista tiedoista ja niiden merkintätavoista. Myös nämä tietoelementit on määritelty käyttäjän tiedontarpeiden näkökulmasta.³¹⁴

Kansallisarkistossa järjestettiin jo 9.4.2010 seminaari, jossa Eeva Murtomaa esitteli RDA-säännöstöä ja jossa tarkasteltiin sen soveltuvuutta arkistoaineiston kuvailuun. Siinä yhteydessä todettiin, että *Arkistojen kuvailu- ja luettelointisäännöt* oli luotu paperiaineistoja varten ja että RDA näytti sopivan paremmin digitaalisen aineiston kuvailuun, jossa kontekstitiedot kiinnittyivät ja käyttäjän mielenkiinto kohdistui pikemminkin yksittäiseen asiakirjaan kuin hierarkkisiin arkistokokonaisuuksiin.³¹⁵ Suomessa Kansalliskirjasto on perustanut hankkeen RDA:n suomalaisen version käyttöönoton valmistelemiseksi ja RDA-standardin käännöstyötä on tehty KAM-yhteistyönä. KDK:n kokonaisarkkitehtuurissa ja standardisalkussa RDA:ta on suositeltu kirjastojen ja arkistojen kuvailun kehittämisen pohjasäännöksi.³¹⁶

RDA:n soveltuvuutta arkistokuvailuun oli vaikea hahmottaa, niin kauan kuin arkistot eivät olleet käsitteellistäneet omaa kuvailuaan ottaen huomioon sähköisen ja verkostoidun tietoympäristön. Koska arkistokuvailun käsitemallin tuottaminen ICA:n puitteissa näytti viivästyvän, arkistolaitoksessa päätettiin vuonna 2011 ryhtyä kehittämään kansallista arkistokuvailun käsitemallia (ks. luku Monimuotoinen arkistokuvailu). Syyskuussa 2011 sovittiin arkistosektorin KDK-yhteistyöverkoston perustamisesta tehtävänänsä arkistojen yhteistyön ja tiedonhallinnan yhteensopivuuden edistäminen.³¹⁷ Arkistokuvailun kansallinen kehittäminen kytkettiin sillä tavoin KDK:n infrastruktuurin kehittämistyöhön. Loppukesästä 2014 perustettiin vielä kulttuuriperintösektorien yhteinen Metatietoryhmä toteuttamaan metatietomäärittäyksiä KDK-hankkeessa sovittujen kokonaisarkkitehtuurin linjausten mukaisesti.

³¹⁴ Autio-Tuuli 2009; Autio-Tuuli & Seppälä 2010; Autio-Tuuli & Seppälä 2012.

³¹⁵ Seminaari RDA-kuvailustandardista ja sen soveltuvuudesta arkistoaineiston kuvailuun 9.4.2010 Kansallisarkistossa, tekijän muistiinpanot.

³¹⁶ Kansallisen digitaalisen kirjaston kokonaisarkkitehtuuri v2.0 23.11.2012; Kansallisen digitaalisen kirjaston standardisalkku 24.2.2014 (www.kdk.fi).

³¹⁷ <http://www.arkisto.fi/fi/palvelut/arkistoyhteistyoe/arkistosektorin-yhteistyoeverkosto>

4.2. Kohti postmodernistista arkistoajattelua

Suomalaisessa arkistohoidon perinteessä ulkomailta omaksutut näkemykset arkistonmuodostuksen spontaanisuudesta ja arkistosta orgaanisena kokonaisuutena olivat eläneet näennäisen rauhanomaista rinnakkaiseloja arjen ratkaisujen kanssa. Valtionarkisto oli osallistunut jo 1880-luvulla arkistojen tietosisällön karsimisen suunnitteluun ja sen 1940-luvulla antamissa ensimmäisissä viranomaisia velvoittavissa ohjeissa oli ollut ennakkoletuksena tietoisuus siitä, että arkistonmuodostuksen suunnittelu vaikuttaa asiakirjojen säilymiseen ja käytettävyyteen. Vuoden 1981 arkistolain nojalla viranomaiset oli veloitettu laatimaan arkistonmuodostussuunnitelma, jota voidaan pitää kulminaatiopisteenä, mitä tulee arkistonmuodostukseen kohdistuvaan ohjaukseen arkistoammattilaisen ja arkistotoimen näkökulmasta.³¹⁸

Esimerkkinä suomalaisen arkistovirkamiehen pragmaattisesta asenteesta referoitakoon Sota-arkiston johtajan, arkistoneuvos Veli-Matti Syrjön vuonna 1994 julkaistua kirjoitusta arkistolaitoksen oikeudesta ohjata viranomaisen arkistonmuodostusta. Siinä esitettyjen mielipiteiden taustalla oli tuona vuonna voimaan tullut ja edelleen voimassa oleva arkistolaki, jonka tavoitteena oli keventää arkistotoimen normitusta. Lähtökohtaisesti Syrjö yhti klassisen arkistoteorian periaatteisiin mutta ei nähnyt ristiriitaa arkistoviranomaisen ohjaavalle toiminnalle, niin kauan kuin se ei muuttanut sitä todellisuutta, jossa asiakirjat päätyivät luontevasti arkistonmuodostajan toimintaa vastaavaan ryhmytykseen. Vuoden 1981 arkistolain ensisijainen tavoite, lisätä arkistolaitoksen ohjausvaltaa arkistotoimessa, oli hänen mukaansa vääräoppinen klassisen arkistoteorian näkökulmasta. Arkistonmuodostussuunnitelmien laatimista ohjatessaan arkistolaitoksen virkamiehet väistämättä vaikuttivat niihin linjauksiin, joiden mukaan arkistonmuodostus viranomaisessa tapahtui. Toisaalta Syrjö ei nähnyt arkistolaitoksen toiminnassa ongelmaa käytännön tasolla. Päinvastoin sähköinen tiedontallennus ja viestintä edellyttivät hänenkin mielestään arkistolaitokselta entistä suurempaa aktiivisuutta asiakirjatuotannon ohjauksessa.³¹⁹

Ajatus oli siis kutakuinkin sellainen, että arkistoammattilaisen piti selvittää ne periaatteet, joiden mukaan ideaali arkistonmuodostus kulloisessakin asiakirjallisessa todellisuudessa tapahtui, ja opastaa arkistonmuodostajat noudattamaan näitä periaatteita.³²⁰ Muutoksen tuulia provenienssiperiaatteen tulkinnassa edustivat ne näkemykset, jotka lähtivät liikkeelle arkistojen käyttäjien tarpeista. Suomalaisia kuvailu- ja luettelointisääntöjä valmistellut työryhmä vertasi vuonna 1994 arkistohoitajan subjektiivisesti laatimaa kuvailua seulontaan, koska myös kuvailussa tehdään tiedon arvonmäärittelyä käyttäjien tarpeista lähtien. Niin kuin edellä on todettu, työryhmä näki kuvailun arkistoaineiston käyttöä edistävänä tutkimusprosessina, jossa hyödynnetään mm. aineiston käytön yhteydessä kertyvää tietoa.³²¹ Työryhmän näkemykset vertautuvat mielenkiintoisesti arkistoneuvos Juhani Saarenheimon edellisenä vuonna julkaistuun artikkeliin arkiston tehtävästä toisaalta muistin, toisaalta historian palvelijana.

³¹⁸ Vrt. Orrman 2010, s. 1-2.

³¹⁹ Syrjö 1994, s. 121-133.

³²⁰ Vrt. Vartiainen & Sihvonen 1983, s. 149-150; Viikki 1996, s. 8.

³²¹ Arkistojen kuvailu- ja luettelointiperiaatteet. Arkistolaitos 10.3.1994, s. 10.

Artikkelin sisältämän arkistohistoriallisen katsauksen jälkeen Saarenheimo määritteli arkistojen perustehtäväksi laajentaa asiakirjallisen tiedon käytettävyyden ajallista ulottuvuutta. Yhteistyössä historiantutkijoiden ja muiden arkistojen käyttäjien kanssa arkistohoitajien tehtävänä oli hänen mukaansa luoda kuva kollektiivisesta menneisyydestä ja välittää tämä kuva kaikkien omaisuudeksi ja demokraattisen yhteiskunnan suojamuuriksi. Sähköisessä vuorovaikutteisessa toimintaympäristössä, jossa arkistot monimutkaistuivat ja arkistojen käyttäjäkunta laajeni, tämän tehtävän täyttäminen edellytti arkistotoimen teoreettisen perustan tarkistamista, paradigman muutosta. Arkistovirkamiehen oli aika kääntää proveniensi käyttäjän kielelle ja muuttaa perinteiset arkistoluettelot ilmentämään jatkuvaa luovaa kuvailuprosessia, johon myös käyttäjät voivat osallistua.³²²

Saarenheimon esittämät ajatukset arkistoammattilaisen aktiivisesta roolista asiakirjallisen todellisuuden muokkaajana, yhteistyöstä käyttäjien kanssa ja arkistotoimen paradigmoista vastaavat näkemyksiä, joita kansainvälisessä arkistoteoreettisessa keskustelussa alkoi esiintyä samoihin aikoihin ja joita alettiin nimittää postkustodiaalisiksi ja postmodernistisiksi. Postmodernismin mukaan mitään yhtä totuutta ei ole olemassa vaan todellisuudesta on aina lukematon määrä tulkintoja. Sen vuoksi se korostaa ilmiöiden ja asioiden monimuotoisuutta ja moniäänisyyttä ja selittää eri aikoina vallinneita todellisuuden käsityksiä ja tieteellisiä lähestymistapoja sosiokulttuuristen paradigmojen kautta. Arkistollinen postmodernismi kohdistaa huomionsa asiakirjallista kulttuuriperintöä määritteleviin yhteiskunnallisiin valtasuhteisiin ja erityisesti arkistoammattilaisten vallankäyttöön tuon kulttuuriperinnön määrittelijänä. Se on ilmennyt ennen muuta kritiikkinä perinteisiä arkistohoidon peruseräilyä ja käsitteitä kohtaan ja vaatimuksena arkistoteorian paradigman muuttamisesta vastaamaan postmodernia todellisuutta.

”Postmodernistien” mukaan asiakirjallinen tieto on ymmärrettävä prosessuaalisten ja narratiivisten kontekstiensä määrittelemänä konstruktiona, rakenteellisena mutta samalla dynaamisena kertomuksena, joka saa elinkaarensa aikana erilaisia tulkintoja ja merkityksiä. Arkistoammattilainen on yksi tulkitsija muiden joukossa, joka osallistuu asiakirjallisen tiedon merkitysten muotoiluun esimerkiksi kuvailuja laatiessaan. Sen vuoksi arkistoammattilaisen on tunnustettava se aktiivinen ja vastuullinen rooli, joka hänellä on arkistollisessa todellisuudessa muutenkin. Postmodernistien ohjelmallisena päämääränä voidaan pitää arkistoammattilaisen ja asiakirjallisen kulttuuriperinnön vapauttamista yhteiskunnallisista valtasuhteista niiden tiedostamisen ja dokumentoinnin sekä marginaaliin jääneiden toimijoiden osallistamisen kautta.³²³

Sen mukaisesti postmodernistinen arkistoajattelu on todennut kuvailusta muun muassa seuraavaa:³²⁴

- kuvailija on aktiivinen toimija, metakertomusten esittäjä
- kuvailu on menneisyyden dokumentaation arkistollinen representaatio (so. dokumentoinnin dokumentointia), joka tulkitsee aineistoa käyttäjän puolesta

³²² Saarenheimo 1993, s. 413-428.

³²³ Vrt. Lybeck et al. 2006, s. 240-242.

³²⁴ Ks. esim. Yakel 2003, s. 1-21; Thomassen 2004, s. 31-67; Nesmith 2005, s. 259-274.

- vakiintuneet kuvailukäytännöt ja -periaatteet ilmentävät yksipuolista arkistoammattilaisen näkökulmaa aineistoon
- kuvailijan on kyseenalaistettava omat vaikuttimensa ja saatettava ne todennettaviksi, eli:
- kuvailuperiaatteiden ja kuvailujen laatiminen on dokumentoitava avoimesti ja kattavasti (so. vaatimus dokumentoinnin dokumentoinnin dokumentoinnista)
- kuvailua voidaan joukkoistaa niin, että käyttäjien moninaiset tutkimusnäkökulmat rikastavat asiakirjallisen tiedon kontekstia ja sisältöä
- asiakirjallisen tiedon kontekstuaalisuuden kuvailu on ensisijaista tietosisällön kuvailuun nähden
- provenienssin kuvailun näkökulmaa tulee laajentaa asiakirjallisen tiedon hallinnan ja käytön dokumentointiin
- kuvailu on asiakirjallisen tiedon tuottajien, hallinnoijien ja käyttäjien päättymätön ja vuorovaikutteinen prosessi, jossa asiakirjallinen tieto saa jatkuvasti uusia konteksteja ja sisältöjä

Arkistolaitoksessa käytännön työn painopiste oli 2000-luvun alussa - Vakka-luetteloinnin ohella - sähköisen asiakirjahallinnon ja asiakirjojen sähköisen säilyttämisen ohjaamisessa ja kehittämisessä, minkä johdosta myös tutkimuksellinen mielenkiinto kohdistui ensisijaisesti sähköisen asiakirjan ominaisuuksiin ja sähköisen asiakirjahallinnan metatietomäärittelyyn. Kun tehtäväksi oli annettu kehittää menetelmiä tiedon käytettävyyden ja todistusvoimaisuuden varmistamiseksi tulevaisuuden tiedontarpeisiin, olennaiseksi asiaksi ei koettu pohtia, missä määrin arkistoammattilainen siinä samalla käyttää valtaa ja tuottaa asiakirjallista todellisuutta.

Tampereen yliopiston informaatiotutkimuksen laitoksella oli 1990-luvun lopulla ryhdytty opiskelemaan ja tutkimaan asiakirjahallintaa. Yhdessä Mikkelin maakunta-arkiston kanssa se järjesti toukokuussa 2002 Mikkelissä kansainvälisen ”arkistotieteellisen seminaarin”, jossa keskusteltiin mm. arkistotieteestä itsessään postmodernina, itseään monesta eri näkökulmasta refleктоivana ilmiönä, ja arkiston saavutettavuudesta seikkana, joka riippuu paitsi arkistoaineiston ominaisluonteesta, myös käyttäjästä ja käyttäjäryhmän määrittelystä sekä arkistonhoitajan roolista arkistotiedon portinvartijana. Jälkimmäisen kysymyksen osalta hollantilainen puhujavieras, Theo Thomassen, puhui moninaisten hakumahdollisuuksien ja vuorovaikutteisen sähköisen tutkimusympäristön tarjoamisesta nykyajan mallikäyttäjille, nettikäyttäjille.³²⁵

Arkistolaitoksen sisäisessä Vakka-arkistotietokannan käytettävyyden kehittämistä pohtivassa seminaarissa seuraavana syksynä, johon osallistui noin 30 asiantuntijavirkamiestä, Mikkelin seminaariin osallistunut arkistoneuvos Eljas Orrman korosti yleiskuvailujen merkitystä provenienssipohjaisen tiedonhaun näkökulmasta. Esillä oli myös käyttäjänäkökulma: mikä on arkistotietokannan tarkoitus ja kenelle kuvailutietoa tuotetaan? Yleinen näkemys oli, että

³²⁵ Voutilainen 2003, s. 11-26; Thomassen 2004, s. 31-67.

ensisijaisesti oli pyrittävä välittämään käyttäjälle se tieto, minkä hän tarvitsee identifioidakseen etsimänsä asiakirjat. Kaikkia käyttäjiä ei kuitenkaan katsottu voitavan palvella yhtä hyvin, sillä resurssien rajallisuus edellytti kohderyhmän rajaamista. Arkistollisen kuvailutiedon eksaktin luonteen sanottiin puoltavan sitä, että kohderyhmä oli pikemminkin koulutettu keskivertokäyttäjä kuin ”kadunmies” tai ”nettisurffaaja”. Toisaalta nähtiin, että asiaa voitiin jossain määrin paikata kehittämällä monipuolisia hakutoimintoja palvelemaan eri käyttäjäryhmiä. Yhdessä puheenvuorossa esitettiin jopa ajatus, että tietynlainen arkistotiedon popularisointi oli tarpeen ainakin näön vuoksi.³²⁶

Mikkelin maakunta-arkiston johtaja Tytti Voutilainen tarkasteli vuonna 2006 julkaistussa artikkelissaan järjestämis- ja kuvailutyötä postmodernistien arkistoteoreetikkojen esittämien ajatusten valossa. Lähtökohtanaan Tampereen yliopiston tutkijan Pekka Henttosen esittämä ajatus virka-arkistokaavasta eräänlaisena suppeana dokumentaatiokielenä, jonka johdonmukainen käyttö vähentää kuvailun monitulkintaisuutta, hän esitti, että luokitukset - ja kuvailustandardit yleensäkin - voidaan nähdä arkistojen tapoina mieltää ja kuvata todellisuutta. Kansainvälisessä arkistokirjallisuudessa esitetyissä näkemyksissä, joihin Voutilainen viittasi, oli kuvailusta, luokituksista ja standardeista puhuttu mm. arkistoammattilaisten poliittisina ja eettisinä valintoina, metakertomuksina ja arkistollisina representaatioina. Voutilainen ei kuitenkaan uskonut, että tämä pakottaa arkistonhoitajan luopumaan vanhoista ihanteistaan kuten objektiivisuuden vaatimuksesta.³²⁷

Arkistolaitokselta vuonna 2006 ilmestynyt *Asiakirjahallinnon ja arkistotoimen oppikirja* sisälsi verrattain laajan katsauksen postmodernistiseen arkistoajatteluun. Teoksen pääkirjoittaja Jari Lybeck katsoi, että postmodernistien kritiikki niitä perinteisiä näkemyksiä kohtaan, jotka pitivät arkistoja toiminnan ”viattomina sivutuotteina” ja arkistoammattilaisia neutraaleina arkistojen suojelijoina, ei oikein osunut suomalaiseen arkistoprofessioon johtuen asiakirjojen seulonnan vahvasta asemasta Suomessa. Lisäksi hän näki, että *Arkistojen kuvailu- ja luettelointisääntöjen* painotukset kontekstin kuvailun merkityksestä vastasivat postmodernistista ajatusmallia.³²⁸

4.3. Arkistot 2.0

Arkistolaitoksen vuonna 2008 teettämässä Vakka-evaluointiraportissa käyttäjänäkökulman oli korvannut uusi termi: asiakaslähtöisyys. Vakkaa olisi kehitettävä palvelemaan laveampaa ja moninaisempaa asiakaskuntaa. Vakan tietosisällön kehittäminen nähtiin tehokkaiden ja monipuolisten hakujen edellytyksenä, minkä lisäksi täytyisi hyödyntää uudet hakuteknologiat ja semanttinen metatieto. Ratkaisuiksi resurssiongelmaan tarjottiin keskittymistä olennaiseen eli luettelointitietojen ja asiasanojen tuottamiseen ja kuvailuvastuun jakamista arkistonmuodostajille ja aineiston käyttäjille. Palvelut ja keskeiset aineistot piti saada

³²⁶ Arkistotietokannan sisältöä käsittelevä seminaari 26.9.2002. Kokousmuistio 15.10.2002; Vuokko Joen muistiinpanot samasta seminaarista.

³²⁷ Voutilainen 2006, s. 17-25.

³²⁸ Lybeck et al. 2006, s. 240-244.

sähköiseen ja standardoituun muotoon, jotta ne olisivat avoimien rajapintojen kautta eri käyttäjäryhmien saatavilla kansallisissa ja kansainvälisissä verkkopalveluissa.³²⁹

Verkkoympäristön edellyttämään entistä asiakaslähtöisempään ja yhteistyöhakuisempaan lähestymistapaan tarjosivat välineitä kehittyvät tiedonhaun teknologiat ja Wikipedian kaltaiset vuorovaikutteiset ja talkoistavat tietopalvelut. Alettiin puhua Web 2.0 -teknologioista. Internetin kehittäjän Tim Berners-Leen visioimassa semanttisessa webissä tietoverkon sisältö ja sen merkityssuhteet ovat tietokoneen ymmärtämässä muodossa, mikä mahdollistaa verkkosovellusten yhteentoimivuuden. Ontologiat ovat yksi semanttisen webin keskeisistä tekniikoista. Ne mallintavat asiakokonaisuuksien semantiikan eli jonkin reaaliaikaisen olion joukon käsitteellisen kuvauksen ja käsitteiden väliset suhteet.³³⁰

Asiasanaston ontologisointi tarkoittaa asiasanoja vastaavien käsitteiden ja niiden välisten semanttisten suhteiden täsmentämistä tietokoneen ymmärtämään muotoon. Ontologisissa käsitelmälleissä määritellään tiettyä alaa koskevan käsitteistön koostumus (entiteetit ja niiden ominaisuudet) ja käsitteiden väliset merkityssuhteet. Mallinnettuun semanttiseen kehysjärjestelmään voidaan verkossa tarpeellisissa määrin linkittää sanasto- ja muita ulkoisia ontologioita. Ontologiset käsitelmät edistävät niin ollen eri organisaatioiden käyttämien käsitteiden yhteismitallisuutta ja tietovarantojen yhteiskäyttöisyyttä sekä yleensä semanttista verkottumista.³³¹

Suomessa asiasanastojen ja nimitiedostojen ontologisointia ja semanttisen webin kansallista infrastruktuuria yleensä kehitettiin avoimella lähdekoodilla vuosina 2003-2012 mm. Teknillisen korkeakoulun (Aalto-yliopiston) ja Helsingin yliopiston tutkijoiden FinnONTO-hankkeessa. Yleinen suomalainen asiasanasto (YSA) ontologisoitiin hankkeen aikana Yleiseksi suomalaiseksi ontologiaksi (YSO) ja linkitettiin eräiden muiden ontologioiden kanssa kansalliseksi kokonaisontologiaksi (KOKO). Hankkeessa kehitettiin myös ontologioiden luomista ja käyttöä tukevia palveluja tarjoava ONKI-palvelin sekä muita semanttisen webin työkaluja. Vuonna 2013 asiasanasto- ja ontologiapalvelu siirrettiin Kansalliskirjaston hallintaan ja sai nimekseen Finto, jota kehittämään perustettiin uusi ONKI-projekti.³³²

Kamut2-raportin suosituksesta huolimatta ei sen enempää arkistolaitos kuin muukaan arkistokenttä ole juuri osallistunut sanasto-ontologioiden kehittämistyöhön. Niin ollen varsinainen arkistollinen näkökulma ontologioiden terminologisiin ja suhdemäärittelyihin on puuttunut. Jarmo Luoma-aho ELKA:sta ehdotti vuonna 2006 arkistoalalle omia standardoituja ontologioita, joissa otettaisiin huomioon asiakirjoja koskevan kuvailutiedon muuttuvuus. Arkistoaineiston hierarkkisen kuvailun hän näki vaikeuttavan ontologioiden käyttöä, mutta

³²⁹ Vakka-arkistotietokannan jatkokehittämistä suunnittelevan työryhmän loppuraportti 8.12.2010, liite 4 VAKKA-evaluointiraportti. Versio 1.0E1, 24.6.2008. Raportin laati TietoEnator arkistolaitoksen toimeksiannosta helmikesäkuussa 2008 ja siinä arkistotietokantaa tarkasteltiin käytettävyyden, teknisen suorituskyvyn, Vakka-työn organisoimien sekä tiedonhallinnan ja tietopalvelun kokonaisnäkökulmista.

³³⁰ http://fi.wikipedia.org/wiki/Semanttinen_Web;

http://fi.wikipedia.org/wiki/Ontologia_%28tietojenk%C3%A4sittelytiede%29

³³¹ Vakkari 2004, s. 7-48; Hyvönen 2005.

³³² Semanttisen laskennan tutkimusryhmän www-sivut: <http://www.seco.tkk.fi/projects/finnonto/index.fi.php>
Ontologioiden käytön moninaisuudesta ja tulevaisuusnäkökulmista: Finto-palvelun sidosryhmien ontologiapalvelulle kohdistamat kehitystoiveet. Kirjoittajat: Susanna Nykyri ja Tuomas Palonen 11. helmikuuta 2014. Kansalliskirjasto.

asiakirjahallinnossa olisi asiakirjatason kuvailussa mahdollista hyödyntää YSO:n ohella ajallista paikkaontologiaa, nimiontologiaa ja tehtäväluokittelua.³³³

Vakka-evaluoinnin yhteydessä vuonna 2008 ehdotettiin, että arkistolaitos liittyisi FinnONTO-hankkeessa kehitettyjen ontologiapalveluiden käyttäjäksi ja että Vakka ontologisoitaisiin, mikä mahdollistaisi Web 2.0 -teknologioiden hyödyntämisen.³³⁴ Asia ei kuitenkaan edennyt ehdotusta pidemmälle. Yksi syy oli epäilemättä perinteinen näkemys aineiston sisällönhallinnasta muodolliseen, hierarkkiseen luokitukseen perustuvana ja siihen liittyvä näkemys asiasanoituksen ja ylipäänsä sisällönkuvauksen työläydestä. Koska Vakka-projekti ei edennyt kuvailuvaiheeseen, myös kokemukset arkistoaineiston asiasanoituksesta olivat jääneet verrattain vähäisiksi.³³⁵

SÄHKE-hankkeeseen ja sähköisen arkistonmuodostussuunnitelman kehittämiseen liittyen arkistolaitos oli joitakin vuosia johtanut työtä julkishallinnon yhteisen tehtäväluokituksen kehittämiseksi. Se voidaan tietysti mielessä nähdä arkistosektorin panoksena kansalliseen ontologiatyöhön. Toisaalta kun arkistolaitoksen näkökulma sähköisen arkistoinnin kehittämisessä painotti tehtäväluokitusta sähköisen arkistonmuodostuksen ohjausvälineenä, tietojärjestelmien sisältämän tiedon löydettävyyden näkökulma jäi vähälle huomiolle. Arkistonmuodostussuunnitelmassa tehtävien, prosessien ja toimenpiteiden hierarkia kytkettiin arkistohierarkiaan, jolloin tehtäväluokitus helposti samastuu asiakirjojen luokitusjärjestelmään, mitä se puhtaasti tehtävän mukaan luetteloidussa analogisessa arkistossa on ollutkin. Tehtävähierarkiaan perustuva arkistohakemisto ei kuitenkaan sellaisenaan välttämättä riitä vastaamaan käyttäjien tiedonhakutarpeisiin. Varsinkin sähköisessä ympäristössä käyttäjät kaipaavat aiheenmukaista tiedonhakua, sisällönkuvausta ja indeksointia.³³⁶

Tehtäväluokituksen merkitystä asiakirjojen luokitusjärjestelmänä korostavassa toimintapolitiikassa voidaan lisäksi nähdä sisällöllinen yhtymäkohta arkistolaitoksen indeksointiohjeeseen ja aiempiin arkistolaitoksessa esitettyihin kriittisiin ajatuksiin arkistoaineiston asiasanoituksesta. Sarja-aktijärjestelmän pohjalta syntyneissä ja yleisen arkistokaavan pohjalta luetteloiduissa arkistoissa asiakirjalähtöinen aiheenmukainen asiasanoitus on hankalaa, mistä syystä on pidetty tärkeimpänä arkistonmuodostajan tehtävien indeksointia. Näkemys ei ole ollut omiaan rohkaisemaan arkistollisen asiasanoituksen kokonaisvaltaista kehittämistä ja virka-arkistonäkökulmaa heijastaessaan sillä on ollut erityisen vähän annettavaa yksityisarkistosektorille.

³³³ Luoma-aho 2006, s. 18-20.

³³⁴ Vakka-arkistotietokannan jatkokehittämistä suunnittelevan työryhmän loppuraportti 8.12.2010, liite 4 VAKKA-evaluointiraportti. Versio 1.0E1, 24.6.2008, liite 2; Kansallisarkisto ja Semantic Web -palvelut. Juha Kotipellon ja Maija-Liisa Tuomen raportti 6.11.2008. Kansallisarkisto. Ks. myös Vakka-arkistotietokannan jatkokehittämistä suunnittelevan työryhmän loppuraportti 8.12.2010, liite 2 Vakka-arkistotietokannan esiselvitys 9.10.2009 (Juha Kotipelto), s. 10.

³³⁵ Lampela 2010, s. 22-23; Alm 2013, s. 44-45. Yhtenä huomattavana poikkeuksena mainittakoon Oulun maakunta-arkistossa vuosina 2006-2009 toteutettu kuvailuprojekti, jossa virkatyönä kuvailtiin toista tuhatta henkilöarkistoa ja kokoelmaa, Lampela 2010, s. 22-23.

³³⁶ Ks. Kilkki 2009, s. 20-21, joka australialaiseen malliin viitaten esittää, ettei arkistonmuodostussuunnitelman tehtäväluokituksen rooli sähköisen arkistonmuodostuksen ohjaajana edellytä rinnakkaista roolia asiakirjojen tehtävämukaisena luokitusjärjestelmänä.

Verkkopalvelujen käyttäjien joukkoistaminen eli talkoistaminen kuvailutyöhön Web 2.0 -teknologiaa hyödyntämällä vastaa postmodernistista arkistoajattelua. Ideologian mukaan käyttäjät tulisi nähdä tasavertaisina sisällön tuottajina arkistoammattilaisten kanssa. Koska tavoitteena on aineistonäkökulmien moninaisuus, käyttäjät tulisi ottaa mukaan myös joukkoistamisen mahdollistavan verkkopalvelun suunnitteluun. Suomessa kuvailutalkoille on ollut tilausta myös puhtaasti taloudellisista syistä. Julkishallinnon säästökuurin johdosta muistiorganisaatioiden omat resurssit digitaalisten verkkopalvelujen sisältötyöhön ovat ehtyneet. Siinä suhteessa tilanne alkoi muistuttaa 1970-luvun lama-aikaa, jolloin laajamittainen aiheen mukaisten rekisterien luominen yleisarkistoissa nähtiin mahdolliseksi vain suurten tutkimusprojektien yhteydessä.³³⁷

Åbo Akademin informaatiotutkimuksen laitoksen tutkija Isto Huvila otti käyttöön vuonna 2008 julkaisemassaan artikkelissa käsitteen ”osallistava arkisto” (*participatory archive*), jolla hän tarkoitti postmodernistista käyttäjälähtöistä näkökulmaa arkistoprosesseihin aina arkistonmuodostuksesta kuvailuun. Artikkelissaan Huvila tiettävästi ensimmäisenä Suomessa tarkasteli laaja-alaisesti Web 2.0 -teknologian ja -ideologian soveltumista arkistomaailmaan. Kuten todettu, Web 2.0:ssa on ajatuksena hyödyntää joukkoistamalla tai talkoistamalla (*crowdsourcing*) käyttäjien tieto ja erilaiset näkökulmat verkkopalvelun suunnittelussa ja toteutuksessa. Huvilan tarkastelun kohteena olleessa tapauksessa joukkoistaminen tapahtui MediaWiki-ohjelmistoympäristössä. Käyttäjyhteisöllä oli pääsy kommentoimaan, kuvailemaan ja myös muuntamaan dokumentteja digitaaliarkistossa, johon tallennettiin kahden arkeologisen tutkimusprojektin yhteydessä kertynyttä aineistoa ja tutkimustietoa.

Huvilan mukaan arkistoaineiston käyttäjät tulisi nähdä myös aineiston tuottajina ja asiakirjahallintoon osallistujina ja sitä kautta aineiston kontekstuaalisuuden kokonaisvaltaisina rakentajina: mitä suurempi joukko osallistuu arkistollisiin prosesseihin, sitä laajempi on asiakirjojen relevantti konteksti ja sitä suurempi kuvailun luotettavuus. Siinä valossa arkisto näyttäytyi asiakirjatiedon tuottajien ja käyttäjien yhteisöllisenä ja jatkuvasti täydentyvänä kontekstina ja arkiston optimi kuvailu yksittäisten käyttäjien relevanttien näkökulmien summana. Arkistoammattilaisen roolina olisi ensisijaisesti huolehtia asiakirjojen käytettävyyttä ja säilyvyyttä edistävistä teknologioista ja sisältötyökaluista.³³⁸

Seuraavana vuonna julkaisemassaan artikkelissa Huvila myönsi tarkastelunäkökulmansa rajoittuneisuuden. MediaWiki dokumenttikokoelmana sopi digitaalisen surrogaattikokoelman ja tutkimusprojektien yhteydessä syntyvien kokoelmien hallintaan. Sen sijaan kun tarkasteltiin osallistavan arkiston käsitettä suhteessa asiakirjahallintoon, esiin nousi käytännöllisiä, periaatteellisia ja arkistoteoreettisia ongelmia. Organisaation asiakirjahallinnassa asiakirjatiedon luotettavuutta ei voinutkaan arvioida suhteessa siihen, kuinka monen käyttäjän näkökulma siinä pääsi esiin, vaan suhteessa suunniteltuihin ja

³³⁷ Paloposki 1976, s. 71.

³³⁸ Isto Huvila 2008, s. 15-36. Huvilan näkökulmassa asiakirjatieto näyttää samastuvan tutkimustietoon, koska hänen tapaustutkimuksensa koskevat tutkimusarkistoa tai -kokoelmaa. Sinänsä tutkimusarkiston muodostumisessa ja arkistoinnissa ei tietenkään ollut mitään uutta, mutta ei myöskään käyttäjien (tutkijayhteisön) osallistuminen tutkimusarkiston täydentämiseen ollut paperimaailmassa tuntematon ilmiö. Esimerkiksi Pekka Raittilan alulle panema, Oulun maakunta-arkiston säilyttämä Laestadiana-kokoelma koostuu alkuperäisistä asiakirjoista, asiakirjajäljennöksistä, asiakirjoja koskevasta kuvailutiedosta, tutkimusmuistiinpanoista ja julkaisuista, joiden keräämiseen ja tallentamiseen ovat osallistuneet yhteistyössä Raittilan kanssa tai erikseen monet muut henkilöt ja yhteisöt.

ohjattuihin arkisto- ja tehtäväprosesseihin. Sen vuoksi asianhallintajärjestelmässä, Huvila joutui myöntämään, asiakirjan eheys ja autenttisuus turvataan päinvastoin rajoittamalla järjestelmän käyttöoikeuksia.

Myös joukkoistamisen sinänsä Huvila myönsi käytännössä haastavaksi. Joukkoistaminen sopi sellaisiin arkistojärjestelmiin, joilla oli motivoitunut yleisö. Käyttäjii piti myös ohjeistaa ja kouluttaa käyttämään MediaWikin kaltaisia työkaluja. Samoin osallistumista oli välttämätöntä valvoa epärelevantin informaation estämiseksi. Toisaalta Huvila katsoi edelleen, että wikinäkökulma on toimiva lähtökohta keskusteluun käyttäjälähtöisyydestä asianhallinta- tai muissa arkistojärjestelmissä ja että osallistavan arkiston käsite tuo oman panoksensa arkistoteoreettiseen keskusteluun provenienssista. Etenkin olennaisen metatiedon talteenotossa ja arkistotietokannan ja käyttäjien välisen yhteistyön edistäjänä hän uskoi wikityökalujen toimivuuteen.³³⁹

Samoihin aikoihin Huvilan artikkelien kanssa julkaistuissa Vakka-evaluointiraportissa ja Vakka-esiselvityksessä ehdotettiin semanttisen webin työvälineiden käyttöönoton lisäksi useita vuorovaikutteisia asiointipalveluja. Talkoistavan kuvailun näkökulmasta keskeisin oli ehdotus Wikipedia-tyyppisestä vuorovaikutuskanavasta vapaamuotoisen aineistoa kuvailevan informaation tuottamiseen. Mahdolliseksi sisällöntuottajiksi nähtiin tiedeyhteisö ja harrastelijat. Muita ehdotuksia olivat asiakkaan opastaminen aihepiireittäin omassa tutkimustehtävässään ja lähdeoppaiden vieminen verkkoon. Tiedon tuottamiseen ulkoistamiseen liittyen toistettiin vanha ajatus viranomaisten osallistamisesta oman aineistonsa kuvailuun. Uutta oli siihen liittyvä ehdotus Vakan verkkokäyttöliittymästä, jolloin Vakka toimisi myös sidosryhmien luettelointi- ja kuvailutyökaluna.³⁴⁰

Arkistolaitoksen Digitaaliarkistoon tallennetuista aineistoista ainakin Suomen Asutuksen Yleisluetteloon oli liitetty selostus ja viittauksia sitä esitteleviin kirjoituksiin.³⁴¹ Keväällä 2009 arkistolaitos sai opetusministeriöltä runsaan 1,5 miljoonan euron erillisen hankemäärärahan aineistojen digitointia varten. Osana nopealla aikataululla pystytettyä hanketta ryhdyttiin laatimaan digitoidun aineiston käyttöä verkkoympäristössä tukevia tietoympäristöjä MediaWiki-alustalle. Nämä aineistojen ja aineistoryhmien kuvaukset eivät perustuneet mihinkään sisältöstandardiin tai metatietoformaattiin. Perusajatuksena oli, että verkkopalvelu hoitaisi ikään kuin tutkijasalipäivystäjän, perinteisen arkistotiedon ”portinvartijan” virkaa virtuaalisessa ympäristössä.³⁴² Siitä palvelu sai Portti-nimensäkin - kenties postmodernin itseironian höystämänä. Portin arkistolaitoksen Digitaaliarkiston virtuaaliseen aarrekkamioon oli määrä olla vartioimaton.

Jaana Kilkki, joka oli palannut arkistolaitoksen palvelukseen sota-arkiston yhdistyttyä Kansallisarkistoon, näki Portti-palvelun arkistolaitoksen ensimmäisenä askeleena kohti ”arkistojen tietopalvelun uutta paradigmaa”, Arkistot 2.0 -palvelua. Portti ilmensi hänen

³³⁹ Huvila 2009, s. 66-74.

³⁴⁰ Vakka-arkistotietokannan jatkokehittämistä suunnittelevan työryhmän loppuraportti 8.12.2010, liite 2 Vakka-arkistotietokannan esiselvitys 9.10.2009 (Juha Kotipelto); liite 4 VAKKA-evaluointiraportti. Versio 1.0E1, 24.6.2008, liite 2; Vakan verkkokäyttöliittymä priorisoitiin ja toteutettiin seuraavina vuosina.

³⁴¹ Eljas Orrmanilta 11.1.2015 saatu tieto.

³⁴² Vakka-arkistotietokannan jatkokehittämistä suunnittelevan työryhmän loppuraportti 8.12.2010, liite 2 Vakka-arkistotietokannan esiselvitys 9.10.2009 (Juha Kotipelto), s. 6; Kecskeméti 2009, s. 6; Kansallisarkiston digitointihanke 2010. Aineistojen turvaaminen ja saattaminen sähköiseen muotoon. Loppuraportti 21.4.2011, s. 13.

mukaansa arkistoammattilaisen asennemuutosta. Se oli vastaus verkkopalvelujen aiheuttaman arkistoaineiston käyttäjäkunnan popularisoitumisen haasteeseen ja ennen kaikkea niihin muuttuneisiin odotuksiin, joita asiakkaila oli arkistotiedon käytettävyyttä kohtaan verkkoympäristössä. Kun aiemmin arkistoinstituutiot olivat avustaneet asiakkaitaan tiedonhaussa arkistollisista lähtökohdista määriteltyjä kuvailu- ja luettelointiperiaatteita noudattaen, Portin hakupolkujen oli määrä rakentua asiakkaiden yleisten tiedonintressien mukaisesti. Digitoituja aineistoja varten laaditut aineistoympäristöt linkitettäisiin asiakkaiden tiedonintresseihin pohjautuvien teemaympäristöjen kanssa verkostoksi. Myös asiakkaat voisivat osallistua näiden tietoympäristöjen kirjoittamiseen. Lisäksi laadittaisiin vuorovaikutuksessa käyttäjien kanssa erilaisia oppimis- ja käyttäjäympäristöjä. Jälkimmäiset antaisivat käyttäjille mahdollisuuden osallistua esimerkiksi digitoitujen aineistojen indeksointiin ja kuvailutyöhön.³⁴³

Käytännössä Portti-työ on tähän saakka pitkälti keskittynyt eri perusteilla valikoituneiden aineistoympäristöjen kirjoittamiseen. Tämä on johtunut paitsi palvelun kytkeytymisestä alun perin digitointihankkeeseen myös resurssiongelmista, teemaympäristöjen työläydestä sekä käyttäjien ja sidosryhmien aktivoimiseen ja käyttäjäympäristöjen rakentamiseen liittyvistä haasteista. Sisällöllisesti aineistoympäristöt eroavat kuvailu- ja luettelointisääntöjen mukaan laadituista yleiskuvailuista varsin vähän. Lähdeopasmaista lähestymistapaa edustavat vinkit aineiston tutkimuskäytöstä, aineiston hakuohjeistus sekä Portti-tietoympäristöjen linkitys paitsi toisiinsa, myös arkistolaitoksen tietovarantoihin ja verkon muihin tietolähteisiin ja -palveluihin. Provenienssiperusteisen tiedonhaun täydentäminen Portin tavoitetilan mukaisella ongelmalähtöisellä hakupolulla ei ole toistaiseksi toteutunut kuin joiltakin osin.³⁴⁴

Ylipäättään arkistot 2.0 -ajattelun käänteentekevyyttä ei pidä yliarvioida. Esimerkiksi Max Engman oli esittänyt jo 1976 Portin teemaympäristön kaltaista ongelmalähtöistä lähestymistapaa tietystä aihealueesta.³⁴⁵ Web-teknologia on toisaalta tarjonnut arkistotoimijoille aivan uudenlaiset työkalut kuvailuun ja laajemman käyttäjäpotentiaalin kuvailuyhteistyöhön.

4.4. Monimuotoinen arkistokuvailu

”[Arkistolaitoksen ohjeiden mukainen] kuvailuhan on sellaista tekstipötköä, jota kone ei kykene tulkitsemaan.”³⁴⁶

Arkistolaitos asetti helmikuussa 2010 työryhmän suunnittelemaan Vakka-tietokannan kehittämistä ja elokuussa toisen työryhmän suunnittelemaan arkistoaineiston kuvailun

³⁴³ Jaana Kilkin muistio 7.9.2010 Tutkijasalin portinvartijasta verkkopalvelu Porttiin; ks. myös Kilki 2010, s. 8-9. Kilkin muistio herätti tuoreeltaan keskustelua Portin ja Vakan tietosisältöjen suhteesta arkistolaitoksen sisäisen Arkistoaineiston kuvailun jatkokehittämistä suunnittelevan työryhmän piirissä, ks. Anssi Lampelan muistio 24.9.2010 Kuvailutiedon merkitys arkistojen tiedonhaussa; Juho Mattilan muistio 5.10.2010 Portti-verkkopalvelun suhde Vakkaan.

³⁴⁴ Juho Mattila, Portti-verkkopalvelun suhde Vakkaan. Arkistoaineiston kuvailun jatkokehittämistä suunnittelevan työryhmän muistio 5.10.2010; Portti-kirjoittajan käsikirja 8.2.2011; Portin eli nykyiseltä nimeltään Arkistojen portin verkkosivut: <http://wiki.narc.fi/portti/>

³⁴⁵ Engman 1976, s. 104.

³⁴⁶ Eräs luennoitsija Oulun maakunta-arkiston järjestämällä sähköisen arkistoinnin teemapäivillä 14.10.2014 tehdessään eroa kuvailun ja asiakirjoihin liitettävien metatietojen välillä.

kehittämistä. Vakka-työryhmä ehdotti Vakka-sovelluksen korvaamista verkkoselainpohjaisella Vakka Extranet -käyttöliittymällä ja sen tietorakenteen ja toiminnallisuuksien kehittämistä vastaamaan digitaalisen aineiston ja sähköisen tilausjärjestelmän vaatimuksia. Toinen ehdotus koski valtakunnallisen Vakka-arkistopalvelun rakentamista aineiston luovuttajille. Palvelussa viranomaiset ja yksityiset toimijat voisivat itse viedä analogista tai digitaalista aineistoa koskevat metatietonsa tietokantaan.

Sekä Vakka- että kuvailutyöryhmä kiinnittivät huomiota siihen, että aineiston haettavuus tietokannasta riippui kuvailutiedon laadusta, kattavuudesta ja yhdenmukaisuudesta. Kuvailutyöryhmä katsoi, että kotimaisia kuvailuperiaatteita ja -käytäntöjä tulisi lähentää kansainvälisiin kuvailustandardeihin, ennen muuta ISAAR:iin, vuonna 2008 julkaistuun asiakirjoissa dokumentoituvien tehtävien kuvailua ohjaavaan ISDF:ään ja digitaalista verkkoympäristöä varten suunniteltuun RDA:han. Näiden tarkempaa suhdetta suomalaisiin kuvailu- ja luettelointisääntöihin työryhmä ei selvittänyt, mutta uskoi, että kansallisia ratkaisuja eli yleiskuvailuja ja arkistonmuodostajatasen kuvailuja olisi mahdollista hyödyntää auktoriteettitiedostojen laadinnassa.

Kehitettäessä kuvailua sähköisen aineiston käytettävyyttä silmällä pitäen Vakka-työryhmä lähti edelleen siitä, että kaikkien tietovarantojen sisällöllisen kehittämisen tuli perustua Vakan tietomalliin, toisin sanoen kuvailutasohierarkiaan, joka oli otettu myös Sähkemäärityksissä huomioon. Sähköinen aineisto edellyttäisi lisäksi vain ”asiakirjatason” kuvailu- ja luettelointisääntöjen luomista. Sisällönkuvailun painopisteen siirtämistä arkistoyksiköiden ja yksittäisten asiakirjojen kuvailun ja asiasanoituksen suuntaan näytti vaativan toinenkin syy. Suunniteltu uusi asiakaskäyttöliittymä (Astia) perustui Google-tyyppiseen sanahakuun, joka voitiin kohdistaa kerralla kaikkiin arkistolaitoksen tietovarantoihin, siis sekä analogisiin että digitaalisiin aineistoihin.³⁴⁷

Vuonna 2011 alkaneella arkistolaitoksen uudella viisivuotisella strategiakaudella kuvailun ja hakemistojärjestelmien kehittämisen lähtökohdaksi otettiin se, että sähköinen toimintaympäristö avoimessa verkossa mahdollistaa asiakirjallisen kulttuuriperinnön saatavuuden kaikille asiakasryhmille. Sen mukaisesti kuvailuperiaatteita ja -käytäntöjä olisi kehitettävä digitaalisen aineiston käytettävyyden näkökulmasta. Digitoitun aineiston osalta se tarkoittaisi huomion kiinnittämistä asiakirjatason kuvailutarpeisiin, syntysähköisen aineiston osalta sen elinkaarensa aktiivivaiheessa saaman metatiedon jälkikäteistä täydentämistä. Muutoin sisällönkuvailun täytyi rajoittua aineiston käyttöä opastaviin Portti-tietoympäristöihin, koska analogisen aineiston kuvailuun kuvailu- ja luettelointisääntöjen mukaisesti ei ollut resursseja. Tavoitteeksi asetettiin myös, että sidosryhmät ja muut käyttäjät osallistetaan sekä tietoympäristöjen laatimiseen että hakemistojen tietosisällön täydentämiseen.³⁴⁸

Arkistolaitoksen kehitysjohtaja (myöh. arkistoneuvos) Jaana Kilkki antoi 17.4.2011 oman selvityksensä kansalliseen asiakirjalliseen kulttuuriperintöön kuuluvan aineiston kuvailun

³⁴⁷ Vakka-arkistotietokannan jatkokehittämistä suunnittelevan työryhmän loppuraportti 8.12.2010; Arkistoaineiston kuvailun jatkokehittämistä suunnitelleen työryhmän loppuraportti 14.1.2011.

³⁴⁸ Arkistolaitoksen strategia 2015; tekijän muistiinpanot Kansallisarkistossa 14.12.2010 järjestetystä KDK-infotilaisuudesta. Arkistolaitoksen digitaaliarkistossa arkistoyksikön osien metatietomäärittely tehtiin Dublin Core -yhteensopivaksi, Digitaaliarkiston arkistoyksikön sisältötaso. István Kecskeméti, Antti Laukkonen, Reko Etelävuori 26.4.2011.

kehittämisestä.³⁴⁹ Keskeiseksi kehittämistavoitteeksi hän asetti sellaisen arkistollisen kuvailun ontologisen käsitelmallin tuottamisen, jonka määrittelemät keskeiset kuvailukohteet ja niiden väliset suhteet loisivat perustan sekä analogisen että digitaalisen aineiston kuvailulle. Toinen tavoite oli olemassa olevien käsitelmallia toteuttavien metatietomallien ja -formaattien tunnistaminen ja analysointi. Näiden tavoitteiden mukaisessa kuvailun kehittämisessä täytyisi ottaa huomioon arkistoinstituutioiden tietopalvelun toimintaympäristön muutokset, joihin edellä on viitattu, ennen muuta tietopalvelun siirtyminen verkkoon. Kilkki katsoi, että muuttuneessa ympäristössä arkistolaitoksen tehtävänä oli ensisijaisesti kansallisen asiakirjallisen kulttuuriperinnön ymmärrettävyyden ja käytettävyyden varmistaminen. Kun tieto- ja metatietovarannot saataisiin niillä edellytyksillä avoimeen verkkoon, ne olisivat vapaasti ja tehokkaasti käyttäjien ja ulkopuolisten tietopalvelujen tuottajien hyödynnettävissä asiakaslähtöisesti toteutetun muistiorganisaatioiden yhteisen hakuportaalin kautta.

Yksi muutostekijöistä oli kansainvälisen kuvailustandardoinnin kehitys, jota arkistolaitos oli seurannut pitkälti sivusta. ICA:n johtama kehitystyö oli johtamassa arkistoaineiston hierarkkisiin tasoihin perustuvan kuvailumallin korvaamiseen modulaarisella mallilla, jossa toisiinsa linkittyvät aineistot, toimijat ja tehtävät suhteineen kuvaillaan erikseen ICA:n julkaisemien kuvailustandardien mukaisesti. Modulaarinen malli sopi suomalaista kuvailutasomallia paremmin digitaalisen aineiston kuvailemiseen. Sen mukaisesti uuden arkistokuvailun tavoitteeksi tuli Kilkin mukaan asettaa aineistojen eri kuvailutasoilla esiintyvien moniulotteisten ja monimutkaisten kontekstisuhteiden esittäminen. Arkistolaitoksen oli joka tapauksessa pyrittävä kansainväliseen yhdenmukaisuuteen kuvailun kehittämisessä.³⁵⁰

ISAAR:in mukainen ”Toimijat-entiteetti” (*Agents: corporate bodies, persons and families*) edustaa auktoriteettitietona (*authority record*) kaikkia toimijoita, jotka ovat suhteessa aineistoon arkistonmuodostuksen kontekstissa, ei pelkästään arkistonmuodostajia klassisen arkistoteorian mielessä.³⁵¹ ISDF:n ”Toiminta-entiteetti” (*Functions*) edustaa puolestaan arkistojen muodostukseen ja hallintaan liittyvien yhteisöjen (*corporate bodies*) niitä tehtäviä koskevaa kuvailutietoa, joista yhteisöt olivat tilivelvollisia lainsäädäntöön, toimintapolitiikkaan tai valtuutukseen perustuen.³⁵² Kilkki näki, että toiminnan nostaminen keskeiseksi kuvailukohteeksi sopi hyvin suomalaiseen kuvailuun, koska Suomessa julkishallinnon arkistonmuodostus oli jo kauan perustunut toimintälähtöiseen arkistonmuodostussuunnitelmaan. Käytännön kuvailussa tehtävät olisi mahdollista kuvailla

³⁴⁹ Jaana Kilkki, *Selvitys kansalliseen kulttuuriperintöön kuuluvan asiakirjallisen tietovarannon kuvailun kehittämisessä huomioon otettavista tekijöistä*. Selvitys 17.4.2011 (versio 1.0).

³⁵⁰ Ibidem.

³⁵¹ ISAAR (CPF). *International Standard Archival Authority Record for Corporate Bodies, Persons and Families*. Second Edition. The ICA Committee on Descriptive Standards - Adopted Canberra, Australia, 27-30 October 2003. Kilkki (Selvitys kansalliseen kulttuuriperintöön kuuluvan asiakirjallisen tietovarannon kuvailun kehittämisessä huomioon otettavista tekijöistä, 2011, versio 1.0, s. 4) tulkitsee standardin koskevan väljästi ”aineistoon eri tavalla liittyvien toimijoiden” kuvailua; vrt. Henttonen 2012b, s. 3.

³⁵² ISDF. *International Standard for Describing Functions*. First Edition. Developed by the Committee on Best Practices and Standards, Dresden, Germany, 2-4 May 2007.

Toimija-entiteetin tavoin auktoriteettitietona, jos julkishallinnon yhteinen tehtäväluokitus saataisiin aikaan.³⁵³

Toisaalta myöskään ICA:n standardit eivät olleet ottaneet riittävästi huomioon digitaalisen aineiston ominaispiirteitä ja niiden kuvailulle asettamia vaatimuksia. Kilkin mukaan asiakirjallisen aineiston kontekstien (kollektiivisen luonteen) perinteinen mallintaminen kiinteinä hierarkkisinä suhteina täytyisi purkaa, koska digitaalisen aineiston kontekstit ovat virtuaalisia ja verkostomaisia. Se tarkoitti ensinnäkin kuvailutasojen korvaamista aineistoluokilla, joiden välillä voi olla paitsi useampia hierarkkisia suhteita myös lukuisia muita keskinäisiä suhteita ja suhteita eri toimijatiedostoihin ja tehtäväluokkiin. Toiseksi se aiheutti tarpeen tarkistaa kuvailutasojen perusperiaatetta, jonka mukaan kuvailu etenee hierarkkisesti ylhäältä alaspäin. Digitaalisessa aineistossa tiedonhaun kohdistuminen suoraan yksittäiseen asiakirjaan aiheutti sen, että asiakirjan löydettävyyttä ja käytettävyyttä eivät saaneet riippua sitä ylempien aineistoluokkien metatiedoista samalla tavoin kuin arkistoyksikön käytettävyyttä riippui sarja- ja arkistotasojen merkityksistä metatiedoista. Käytännössä se merkitsi asiakirjan tarkastelua itsenäisenä kuvailukohteena niin sisällön, rakenteen ja esitysmuodon kuin säilytysmuodonkin puolelta ja kuvailutiedon periyttämistä asiakirjalle ylempien aineistoluokkien metatiedoista.³⁵⁴

Syksyllä 2011 arkistolaitos ehdotti valtionapuarkistoille uuden kuvailu- ja luettelointijärjestelmän eli käytännössä yhteisen hakemistopalvelun kehittämistä. Hankkeeseen lähtivät mukaan Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Porvarillisen Työn Arkisto, Keskustan ja maaseudun arkisto ja Svenska centralarkivet. Opetus- ja kulttuuriministeriön myönnettyä hankkeelle rahoituksen se käynnistettiin joulukuussa 2011. Hakemistopalvelun, jolle annettiin nimi AHAA, oli määrä tarjota työkalu uudistettavien kuvailu- ja luettelointisääntöjen mukaisen, erityyppisen aineiston kattavalle arkistokuvailulle. Arkistolaitokselle se tarkoitti luopumista Vakan kehittämisestä kuvailutyökaluna. Arkistosektorin näkökulmasta AHAA-hanke antoi myös paremmat lähtökohdat hyödyntää KDK-hankkeessa suunniteltuja tietopalveluja ja räätälöidä KDK-asiakasliittymän arkistonäkymää.³⁵⁵

AHAA-hankkeen rinnalla ja sen puitteissa käynnistettiin kansallinen arkistokuvailun kehittämishanke. Sen yleisölle avoimessa aloitusseminaarissa 26.4.2012 KDK-yhteistyöverkoston puheenjohtaja Jaana Kilkki esitti näkemyksensä arkistokuvailun kehittämisestä.³⁵⁶ Arkistokuvailun hän määritteli arkistolliseksi aineistoriippumattomaksi näkökulmaksi, jossa aineisto liitetään sen tuottamisen, hallinnan ja käytön kontekstiin tiedon todistusvoimaisuuden varmistamiseksi. Arkistokuvailun kehittämisen tavoitteena sähköisessä, verkottuneessa toimintaympäristössä olisi analogisen ja digitaalisen aineiston sekä digitaalisen aineiston elinkaaren eri vaiheissa tapahtuvan kuvailun käsitteellinen yhteensovittaminen. Uuden kuvailun käsittemallin täytyi siis ottaa huomioon myös se kuvailutieto, joka aineistolle oli esimerkiksi Sähke-määritysten mukaisesti kertynyt ennen sen siirtoa tiedon uudelleenkäytöstä vastaavaan laitokseen.

³⁵³ Jaana Kilkki, Selvitys kansalliseen kulttuuriperintöön kuuluvan asiakirjallisen tietovarannon kuvailun kehittämisessä huomioon otettavista tekijöistä. Selvitys 17.4.2011 (versio 1.0).

³⁵⁴ Ibidem.

³⁵⁵ Haukkovaara 2012, s. 9; <http://www.arkisto.fi/fi/palvelut/arkistoyhteistyoe/arkistojen-hakemistopalvelu>

³⁵⁶ Jaana Kilkin esitys "Arkistoaineisto ja sen kuvailun kehittäminen 2010-luvulla" arkistosektorin KDK-yhteistyöverkoston arkistokuvailun kehittämistyön käynnistysseminaarissa 26.4.2012; vrt. Arkistokuvailun kansallinen käsittemalli (luonnos). Arkistokuvailun kansallisen kehittämistyöryhmän raportti 7.8.2013 (versio 0.2).

Kansallisen kehitystyön lähtökohtana olisi ICA:n luonnosteleva kolmen pääenteetin modulaarinen käsitelmä, jonka Kilki esitteli seminaarissa täydennettynä neljällä muulla keskeisellä muistitiedon kuvailun kohteella: Paikka, Tapahtuma, Aika ja Kohde (Aihe). Käsitelmän rakentaminen liittyi arkistokuvailun ontologisointiin, jonka todettiin edistävän semanttisen webin teknologioiden hyödyntämistä ja eri muistiorganisaatioiden kuvailujen semanttista yhteensopivuutta.

Seminaariesityksessään Kilki kytki näkemyksensä kuvailun kehittämisestä postmodernistiseen arkistoteoreettiseen viitekehykseen, joka näki arkistojen toiminnan vallankäyttönä suhteessa menneisyydestä tuleville sukupolville säilyvään kuvaan. Viitekehysten mukaisesti arkistokokonaisuus tuli nähdä ihmisten subjektiivisen toiminnan tuottamana käsitteellisenä konstruktiona ja arkistonmuodostaja-käsitteen kattavan kaikki roolit, jotka ihminen omaksuu toiminnallisessa suhteessaan aineistoon. Aineiston synty, hallinta ja käyttö loivat erilaisia rinnakkaisproveniensseja, joissa toimijoina olivat perinteisen arkistonmuodostajan ohella myös arkistot ja käyttäjät. Siitä seurasi Kilkin mukaan, että aineistokeskeisestä kuvailusta oli siirryttävä kontekstikeskeiseen kuvailuun ja että arkistoammattilaisilla oli demokraattisessa yhteiskunnassa ikään kuin moraalinen velvoite arkistollisten kontekstien moniäänisyyden ja läpinäkyvyyden nimissä osallistaa käyttäjät aineiston kuvailuun heidän omista lähtökohdistaan.

Uuden arkistokuvailun lähtökohdat määriteltiin myös Kansallisarkiston saman kevään aikana tuottamassa selvityksessä, joka perustui Jaana Kilkin vuotta aiemmin antamaan taustaselvitykseen.³⁵⁷ Kesäkuussa 2012 asetettiin Arkistokuvailun kansallinen kehittämistyöryhmä.³⁵⁸ Sen tehtäväksi annettiin laatia arkistokuvailun ”kansallinen käsitelmä” ja käsitelmää digitaalisen ja analogisen aineiston uudelleenkäyttöä varten toteuttavat kuvailu- ja luettelointisäännöt vuoden 2014 loppuun mennessä. Työryhmä muodostettiin arkistolaitoksen, SKS:n, SLS:n, ELKA:n, Kansan Arkiston, ulkoasiainministeriön, Espoon kaupungin sekä Tampereen yliopiston informaatiotieteiden yksikön edustajista.

Sillä välin ELKA:n ja Mikkelin ammattikorkeakoulun vuonna 2011 alkaneessa Capture-projektissa oli suunniteltu sähköisen aineiston vastaanottopalvelua ja sen yhteyteen arkistojärjestelmää, joka kykenisi hallinnoimaan niin digitaalista aineistoa kuin analogista aineistoa kuvailevaa metatietoakin. Järjestelmän tietomallin luonnos esitettiin projektin ohjausryhmän kokouksessa 20.9.2012. Tietomallin taustalla oli ELKA:ssa jo ennen projektin käynnistymistä kehitetty arkistokuvailun käsitelmä, joka pohjautui ICA:n modulaariseen malliin. Perusideana oli aineiston kytkeminen synty-, käyttö- ja säilytysympäristöönsä kontekstuaalisten tieto-objektien (toimija, toiminta, paikka, tapahtuma) avulla. Nämä kuvailtaisiin itsenäisesti ja linkitettäisiin toisiinsa, mikä mahdollistaisi aineiston joustavan kuvailun ja hallinnan.

Capture-projektissa tieto-objektien ja aineistohierarkioiden määrittelyn lähtökohtana ei niinkään ollut arkistoteoria kuin järjestämis- ja kuvailuprosessin sekä tiedonhaun kehittämiseen perustuva tarveharkinta. Ajatuksena oli, että oletuksena määriteltyjen tieto-objektien ja suhdetyyppien lisäksi tietojärjestelmän käyttäjä saattoi tarpeidensa mukaan määritellä niitä lisää. Capturen käsitelmää voidaan luonnehtia niin ollen joustavaksi ja, mitä

³⁵⁷ Arkistokuvailun kansallisen kehittämisen viitekehys. Selvitys 18.5.2012 (versio 1.5).

³⁵⁸ Työryhmän asettamiskirja, AL/9734/07.01.01.00/2012.

tulee oletuksena määriteltyjen tieto-objektien ja niiden välisten suhteiden määrittelyyn, maltilliseksi. Toimija-objekti liittyi syntykontekstin (perinteinen arkistonmuodostaja) lisäksi käyttö-, omistus- ja säilytyskontekstiin. Toiminta määriteltiin toimialaksi ja sen alaiseksi toimintoluokituksiksi tekemättä eroa valtuutetun (vrt. ISDF) ja muun toiminnan välillä.³⁵⁹

Arkistokuvailun kansallisen kehittämistyöryhmän laatiman kansallisen käsitemallin ensimmäinen luonnosversio valmistui vuoden 2013 alussa ja se esitettiin 28.5.2013 KDK-yhteistyöverkoston seminaarissa Kansallisarkistossa.³⁶⁰ Kansallisia kuvailusääntöjä työryhmä laati vuoden 2013 loppuun saakka. Siihen mennessä oli selvinnyt, että ICA:n edellisenä kesänä asettama EGAD-työryhmä (*Expert Group for Archival Description*), johon Jaana Kilkki oli kutsuttu syksyllä jäseneksi, oli ottanut tavoitteekseen laatia arkistokuvailun kansainvälisen käsitemallin ICA:n vuoden 2016 yleiskokoukseen mennessä ja päivittää ICA:n kuvailustandardit uuden käsitemallin vaatimalla tavalla. Kansallisen työryhmän voimavarat päätettiin siinä tilanteessa kohdistaa AHAA-palvelun kuvailu- ja luettelointisääntöjen tuottamiseen.³⁶¹ Sen jälkeen kansallista käsitemallia kehitettiin Kilkin johdolla epämuodollisessa asiantuntijaryhmässä, jossa oli mukana museosektorin kansainvälisen CIDOC CRM (SIG) -ryhmän jäsen. Toinen luonnosversio valmistui vuoden 2015 alussa.³⁶²

Kansallinen arkistokuvailun käsitemalli³⁶³ pyrkii kuvaamaan, kuinka kuvailu toteuttaa arkistollisen vaatimuksen aineiston (tietovarannon) liittämistä kontekstiinsa. Sen mukaisesti se mallintaa kuvailua arkistollisena näkökulmana kaikenlaiseen niin analogiseen kuin digitaaliseenkin tietoaineistoon. Näkökulmassa aineistoa tarkastellaan useiden toimijoiden aineiston elinkaaren jatkumon eri konteksteissa suorittaman tavoitteellisen toiminnan dokumentaationa. Tarkastelu ei kuitenkaan rajaudu perinteisen arkistoteorian mukaisesti asiakirjatietoon ja asiakirjatietoa tuottavaan toiminnalliseen kontekstiin (arkistonmuodostusprosessiin). Arkistokuvailu nähdään kaikenlaisiin aineistoihin kohdistuvana, niiden koko elinkaaren ajan jatkuvana ja täydentyvänä prosessina, johon arkistoammattilaisten ohella osallistuvat aineiston tuottajat ja käyttäjät. Tässä tarkoituksessa kansallinen arkistokuvailun käsitemalli ei ylipäätään mallinna arkistollista todellisuutta vaan pyrkii koostamaan mallin, joka esittää elinkaaren jatkumon eri vaiheissa tapahtuvaa arkistollista kuvailua.

³⁵⁹ Olli Alm & Janne Strömberg, Capture-projektin loppuraportti. Suomen Elinkeinoelämän Keskusarkisto. Mikkeli 2013; Capturen ohjausryhmän pöytäkirja 3/2012. Capture-projekti päättyi vuoden 2012 lopussa, mutta siihen perustuvan arkistosovelluksen kehittäminen jatkui Mikkelin ammattikorkeakoulun hankkeessa *Open Source Archive* eli OSA, jonka tavoitteena oli avoimeen lähdekoodiin perustuvan arkistojärjestelmän ja säilytysratkaisun toteuttaminen: http://www.mamk.fi/osa_-_avoimen_lahdekoodin_arkisto. Hankkeen tuloksista ks. Alm ja Lampi 2014, s. 4-8.

³⁶⁰ Arkistokuvailu KDK-kokonaisarkkitehtuurin kehityksessä. Arkistosektorin KDK-yhteistyöverkoston seminaari 28.5.2013 Kansallisarkistossa.

³⁶¹ Arkistokuvailun kansallisen kehittämistyöryhmän kokouksen 5.2.2014 muistio.

³⁶² Työtä kansallisen käsitemallin kehittämiseksi on jatkettu mm. seuraavista syistä: arkistosektorin valmistaminen käynnissä olevaan muutokseen, kulttuuriperintösektoreiden kuvailun harmonisointi KDK-hankkeen puitteissa ja uuden kuvailujärjestelmän toteuttaminen AHAA-hakemistopalveluhankkeessa, ks. Arkistokuvailun kansallinen käsitemalli (luonnosversio 2.0). Arkistokuvailun kansallisen kehittämistyöryhmän 25.2.2015, s. 3.

³⁶³ Kilkki 2014, s. 8-9; Käsitemallin entiteetit ja niiden väliset suhteet. Jaana Kilkin muistio 25.7.2014; Arkistokuvailun kansallinen käsitemalli (luonnosversio 2.0). Arkistokuvailun kansallisen kehittämistyöryhmän raportti 25.2.2015; vrt. Arkistokuvailun kansallinen käsitemalli (luonnos). Arkistokuvailun kansallisen kehittämistyöryhmän raportti 7.8.2013 (versio 0.2). Osa jäljessä esitetyistä käsitemallin kuvauksesta perustuu sellaisiin tämän tutkimuksen tekijän käsitemallin kehittämisen kuluessa esittämiin määrittelyihin, joita ei samassa muodossa löydy edellä mainituista dokumenteista.

Käsitemalli mallintaa arkistokuvailun kohteiksi aineistoentiteettejä, aineiston kontekstia esittäviä entiteettejä sekä niiden välisiä monenkeskisiä suhteita. Kuvailun kohteina entiteettejä ja niiden välisiä suhteita ei ymmärretä muuttumattomiksi, vaan se, millaisina ne kuvaillaan, riippuu aineiston ja kuvailun konteksteissa tapahtuvista muutoksista. Eri kuvailujärjestelmät tulevat osaksi aineiston tuottamisen todellisuutta toteutuvien kuvailuprosessien kautta.

Aineiston elinkaaren jatkumon konteksteiksi käsitemallissa eritellään tuottamisen konteksti, hallinnan konteksti, arkistollinen konteksti ja uudelleenkäytön konteksti. Analogisen aineiston kontekstit seuraavat toisiaan varsin lineaarisesti aineiston elinkaaren kuluessa. Sitä vastoin digitaalisessa ympäristössä aineisto on yleensä samanaikaisesti eri konteksteissa. Eri kuvailujärjestelmissä kontekstien ja niissä kuvailtavien entiteettien ja suhteiden painoarvo vaihtelee. Kansallinen käsitemalli pyrkii esittämään suomalaisen arkistokuvailun keskeisimmät entiteetit ja suhteet.

Käsitemallissa tavoitteellista intellektuaalista aktiviteettia yleisesti representoivasta Toiminta-entiteetistä on lohkaistu omiksi entiteeteikseen sen käsitteelliset alaluokat Tehtävä ja Elinkaarihallinta, jotka representoivat lakiin tai muuhun valtuutukseen perustuvaa, jollain tavoin säänneltyä toimintaa. Ajatuksena on, että aineiston muodostuminen nimenomaan valtuutetun toiminnan tuloksena ja dokumentaationa kuvastaa täsmällisimmin formaalissa asiakirjahallinnassa ja sen järjestelmissä tuotetun ”varsinaisen asiakirjatiedon” kontekstia. Myös Valtuutus (formaali ja normatiivinen säännöstö kuten laki, toimintapolitiikka tai standardi) on käsitemallin määrittelemä kuvailukohde. Valtuutus, Tehtävä ja Elinkaarihallinta edustavat selkeimmin muiden muistiorganisaatioiden kuvailusta poikkeavaa näkökulmaa aineistoon ja ovat siinä mielessä arkistollisia kuvailukohteita.³⁶⁴

Tehtävä representoi valtuutettua ja säädeltyä toimintaa, joka dokumentoituu Aineistoon asiakirjatietona. Elinkaarihallinnan näkökulma eroaa Tehtävä-näkökulmasta siinä, että Elinkaarihallinta on aineistoon kohdistettua suunniteltua tai toteutettua toimintaa, aineiston säädeltyä hallintaa. Toisin sanoen Elinkaarihallinta kuvailun kohteena representoi todistusvoimaisen asiakirjatiedon systemaattista, koko elinkaaren ajan jatkuvaa hallintaa.³⁶⁵

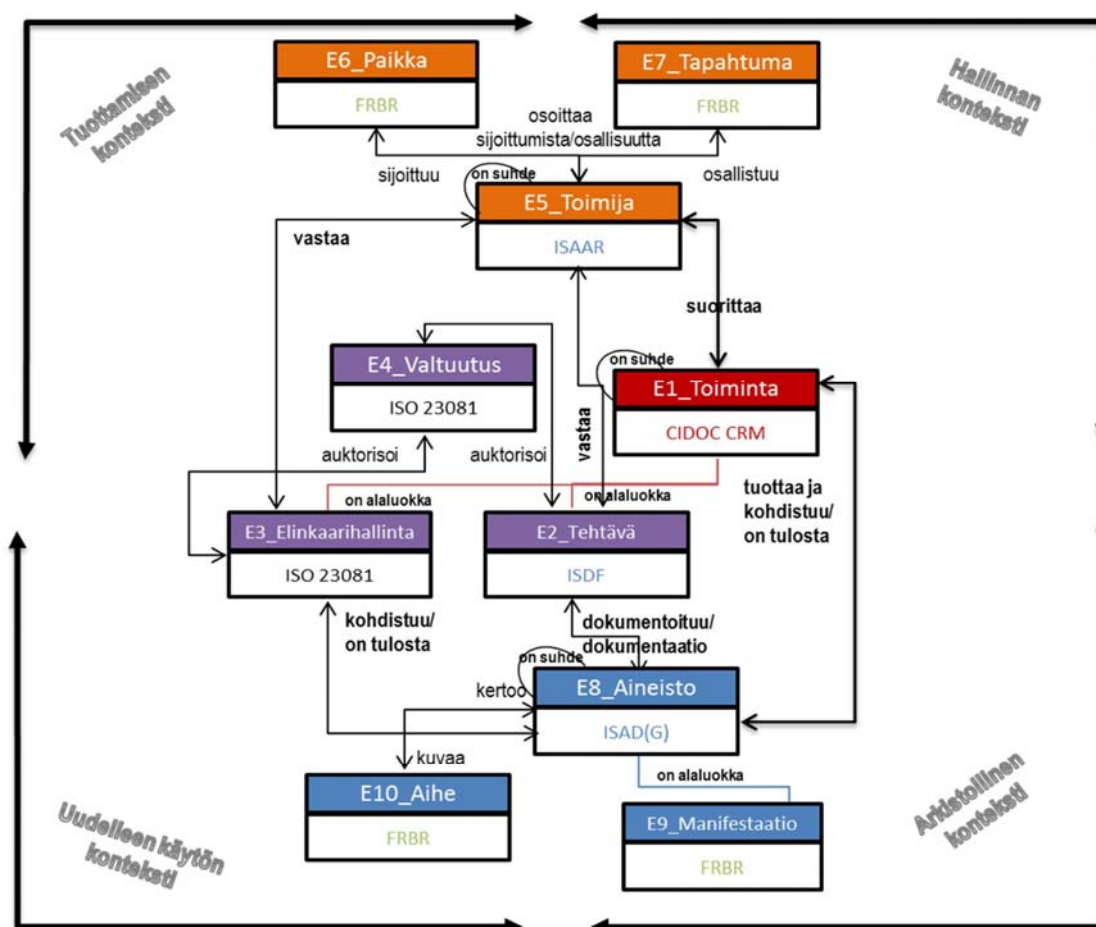
Myös suomalaisen suunnitelmallisen asiakirjatiedon hallinnan näkökulmasta Elinkaarihallinta voidaan nähdä keskeisenä kuvailun kohteena. Arkistolaitoksen formuloimassa määritelmässä asiakirjatiedon elinkaaren jatkumosta asiakirjatiedon tuottaneiden toimijoiden ajankohtaiset tiedonhallinnan tarpeet yhdistyvät asiakirjatiedon uudelleenkäytön eli arkistollisen hallinnan vaatimuksiin. Kansainvälisten arkistokuvailun standardien pohjalta elinkaarihallinta olisi ymmärrettävä pikemminkin valtuutetun toiminnan eli Tehtävän alaluokaksi, sillä asiakirjojen tuottamista, säilyttämistä ja käyttöä tarkastellaan standardeissa retrospektiivisesti asiakirjojen tuottajan toiminnallisina prosesseina erotuksena ajallisesti usein myöhemmistä arkistollisen hallinnan ja tutkimuskäytön prosesseista. ICA:n standardeissa kuvailun ajatellaan siis tapahtuvan päätearkistossa ja kohdistuvan ajankohtaisuutensa menettäneisiin asiakirjoihin, kun taas suomalaisen käsitemallin mukaan arkistokuvailu on aineiston koko

³⁶⁴ Arkistokuvailun kansallinen käsitemalli (luonnosversio 2.0). Arkistokuvailun kansallisen kehittämistyöryhmän raportti 25.2.2015, s. 17-18.

³⁶⁵ Arkistokuvailun kansallinen käsitemalli (luonnosversio 2.0). Arkistokuvailun kansallisen kehittämistyöryhmän raportti 25.2.2015, s. 17-18.

elinkaaren ajan jatkuvaa aineistoa ja sen kontekstia kuvaavan ja aineistoa hallinnoivan metatiedon tuottamista.

Kuva: Kansallisen arkistokuvailun käsitemallin luonnos³⁶⁶



Käytännössä eri toimijoiden tarpeet ja vaatimukset on Suomessa pyritty yhdistämään arkistonmuodostus-, tiedonohjaus- ja tiedonhallintasuunnitelmissa, niin että kuvailuprosessi etenee ensisijaisesti tuottamisen ja hallinnan konteksteissa. Käsitelmä kuitenkin sallii myös elinkaaren jatkumon uloimmilla kehillä kuten arkistoinstituutiossa tapahtuvien säädeltyjen hallintatoimenpiteiden representoinnin elinkaarihallintana, ainakin siinä määrin kuin ne jatkavat aineiston systemaattista elinkaaren hallinnan ohjausta. Elinkaarihallinta ei sen

³⁶⁶ Arkistokuvailun kansallinen käsitelmä (luonnosversio 2.0). Arkistokuvailun kansallisen kehittämissuunnitelman raportti 25.2.2015, s. 13. Käsitellin entiteetit ja niiden väliset suhteet on kuvattu aineiston elinkaaren jatkumon ajallisissa raameissa. Tärkeimmiksi taustastandardeiksi on nimetty ICA:n standardit ISAD(G), ISAAR(CPF) ja ISDF sekä kansainvälinen asiakirjahallinnan metatietostandardi ISO 23081:2. Entiteeteistä Aineisto, Tehtävä ja Toimija ovat yhteensopivia mainittujen ICA:n standardien määritelmien kanssa. Elinkaarihallinta ja Valtuutus perustuvat ISO-standardin määritelmiin, kun taas Toiminta-entiteetti perustuu museoiden CIDOC CRM -standardiin. Loput käsitellin entiteeteistä eli Ilmentymä, Aihe, Paikka ja Tapahtuma vastaavat enemmän tai vähemmän kirjastojen FRBR:stä löytyviä entiteettejä ja yhdessä Toimija-entiteetin kanssa ne ovat yhteisiä eri KAM-sektoreiden kuvailumalleille. Entiteettien välisistä suhteista kuvassa on esitetty vain arkistokuvailun näkökulmasta tärkeimmät.

sijaan representoi arkistoinstituution tai muiden toimijoiden aineistoon *ad hoc* kohdistamia toimenpiteitä eikä yksityiseen aineistoon kohdistettuja toimenpiteitä.³⁶⁷

Aineistosta kuvailun kohteena on nostettu erilliseksi entiteetiksi sen käsitteellinen alaluokka Manifestaatio, jolla tarkoitetaan saman käsitteellisen tietokokonaisuuden erilaisia fyysisiä ilmentymiä, digitaalisia ja analogisia. Tapahtuma ja Paikka edustavat käsittemallissa sitä sosio-kulttuurista todellisuutta, jossa Toimija toimii ja joka toiminnassa dokumentoituu sisältönä Aineistoon. Nekin ovat siis ”kontekstientiteettejä”.³⁶⁸

Toisaalta koska aineisto voi sisältää tietoa myös sellaisista aktiviteeteista, toimijoista, valtuutuksista, tapahtumista ja paikoista sekä muista abstrakteista käsitteistä ja materiaalisista objekteista, jotka eivät ole osa aineiston toiminnallista ja sosio-kulttuurista kontekstia, käsittemalliin on otettu mukaan Aihe-entiteetti. Aihe siis representoi aineiston tietosisällön kuvailua. Sekään ei silti ole kontekstista riippumaton entiteetti, koska ”arkistokuvailussa sisältö on kontekstijohdannaista”.³⁶⁹

Aineiston sisällön kontekstisidonnaisuus arkistokuvailussa tulee ymmärrettäväksi, kun ajatellaan aineistoon sen elinkaaren eri konteksteissa toimintansa kautta vaikuttavia toimijoita. Esimerkiksi aineiston uudelleenkäytön kontekstissa Aihe representoi kaikkia uusia merkityssisältöjä, joita aineisto uudelleenkäytön yhteydessä voi saada. Uudelleenkäytössä on kyse aineistoon kohdistuvasta toiminnasta, joka muokkaa aineiston aikaisempia merkityksiä käyttäjän tulkintojen pohjalta. Kuvailija voi sen jälkeen liittää aineistoon uusia merkityksiä kuvaavia metatietoja. Nekin perustuvat kuitenkin kontekstista riippuvaan tulkintaan informaatiosta. Siinä valossa arkistokuvailu näkee yhtä hyvin aineiston sisällön kuin sisältöä kuvailevan metatiedonkin aina kontekstisidonnaisena.

Toisaalta ”sisältöentiteettinä” Aihe ei käsittemallissa representoi toimijan sosiokulttuurista kontekstia esimerkiksi älyllisenä prosessina tai sen tuottamina käsitteinä ja käsitejärjestelminä. Ajatus näyttää kulkevan niin, että ”kontekstientiteetit” representoivat arkistokuvailun näkökulmasta olennaisen aineiston tuottamisen, hallinnan, arkistollisen ja uudelleenkäytön kontekstin. Ratkaisu oletettavasti johtuu toiminnallisen kontekstin näkökulman hallitsevuudesta suomalaisessa arkistollisessa ajattelussa. Tästä näkökulmasta myös ajatusprosessi tuotoksineen, kuten uskonnollinen vakaumus, käsitteellistyy toiminnalliseksi prosessiksi suhteessa aineistoon. Toisin sanoen ne erilaiset näkökulmat, joita esimerkiksi aineiston tuottajalla tai käyttäjällä on aineistoon nähden eri konteksteissa, pelkistyvät toimijan ja aineiston väliseksi toiminnalliseksi suhteeksi.

Yhteenvetona voidaan todeta, että kansallisessa arkistokuvailun käsittemallissa on otettu huomioon arkistonmuodostussuunnitelmassa konkretisoitunut ajatus aineiston elinkaaren alusta sen loppuun vaikuttavasta systemaattisesta hallinnasta. Käsittemallissa tämä suomalainen versio elinkaarihallinnan jatkumomallista kytkeytyy käsittemallin välillisesti representoimaan postmoderniin arkistotodellisuuteen, jossa monimuotoisen ja

³⁶⁷ Arkistokuvailun kansallinen käsitemalli (luonnosversio 2.0). Arkistokuvailun kansallisen kehittämistyöryhmän raportti 25.2.2015, s. 22-23; Käsittemallin entiteetit ja niiden väliset suhteet. Jaana Kilkin muistio 25.7.2014.

³⁶⁸ Arkistokuvailun kansallinen käsitemalli (luonnosversio 2.0). Arkistokuvailun kansallisen kehittämistyöryhmän raportti 25.2.2015, s. 16.

³⁶⁹ Arkistokuvailun kansallinen käsitemalli (luonnosversio 2.0). Arkistokuvailun kansallisen kehittämistyöryhmän raportti 25.2.2015, s. 16-17, 28-29.

monitulkintaisen aineiston tuottamisen, hallinnan ja käytön kontekstit muodostavat jatkuvasti elävän suhdeverkoston ja päättymättömän kuvailun kohteen.³⁷⁰

Kansallisen käsitemallin representoima uusi arkistokuvailu tulee muuttamaan käytännön kuvailutyötä. Yhteiset metatietoarvot ja semanttinen yhteismitallisuus muiden muistiorganisaatioiden käsitemallien ja kuvailumallien kanssa mahdollistavat yhteisten ontologioiden, nimi- ja paikkatietopalveluiden sekä luokitus- ja tunnistejärjestelmien hyväksikäytön, jolloin aineiston kontekstin kuvailu on mahdollista toteuttaa pitkälti metatietoja linkittämällä. Ongelmana kehittämistyössä on toistaiseksi ollut se, että yhteiset ontologiat, luokitukset ja auktorisoinnit eivät täysin vastaa arkistokuvailun tarpeita. Tämä johtuu osittain edellä mainitusta seikasta, että arkistollinen näkökulma esimerkiksi ontologiatyössä on otettu puutteellisesti huomioon.

Joka tapauksessa uuden arkistokuvailun tavoitetilassa kontekstietieto otettaisiin talteen ensisijaisesti tietoa linkittämällä. Muussa kuvailutyössä, jota arkistoammattilaiset ja käyttäjät tekisivät yhteistyössä, voitaisiin keskittyä aineiston tietosisällön kuvailuun ja indeksointiin sekä hakemistojen ja hakupolkujen kuvailuun asiakirjallisen kulttuuriperintöön kohdistuvan tutkimuskäytön näkökulmasta. Aineistoihin linkitetyn aiempaa monipuolisemman kontekstitiedon uskotaan tosin jo sinällään edistävän olennaisesti arkistoaineiston löydettävyyttä tietoverkossa. Paljon on siinä suhteessa laskettu semanttisen kuvailutiedon ja avoimen linkitetyn datan varaan.

³⁷⁰ Kansallisen arkistokuvailun käsitemallin esityksissä on korostettu käsitemallin representoivan ”arkistokuvailun todellisuutta” erotuksena ”asiakirjatietoa tuottavasta todellisuudesta”. Siinä määrin kuin kuvailutiedon tuottaminen on osa asiakirjallisen todellisuuden tuottamista, käsitemallin voidaan sanoa representoivan myös arkistollista todellisuutta. Määrittelyongelma liittyy sähköisten aineistojen metatietojen ja sähköisten aineistojen jälkikäteen kuvailun välisen suhteen määrittelyyn.

5. Yhteenveto

5.1. Provenienssin kuvailu Suomessa

Italialais-kanadalaisen Luciana Durantin³⁷¹ mukaan varhaisin arkistokuvailu oli luonteeltaan varastokirjanpitoa, joka palveli arkistojen juridis-hallinnollista tarkoitusta todistaa menneistä toimista. 1700-luvun loppupuolelta lähtien arkistoja käytettiin yhä enemmän tieteellisiin ja kulttuurisiin tarkoituksiin. Arkistonhoitaja sai tehtäväkseen laatia hakemistoja tutkijoiden apuvälineiksi ja järjestää arkistoja uudelleen hakemistojen heijastamien ajankohtaisten tutkimusaiheiden mukaisiksi kokonaisuuksiksi. Kuvailu alkoi silloin Durantin mukaan ensimmäistä kertaa vaikuttaa arkistojen järjestykseen rikkoen arkistokokonaisuuksien alkuperäisiä hallinnollisia yhteyksiä. Jokainen yksittäinen asiakirja kuvailtiin erikseen niin, että kuvailu toimi ikään kuin varsinaisen asiakirjan korvikkeena.

Vastareaktionä aiheenmukaiselle luetteloinnille ryhdyttiin 1800-luvun puolivälin tienoilla vaatimaan arkistojen alkuperäisen järjestyksen kunnioittamista asiakirjojen todistusvoimaisuuden nimissä. Vaatimus formalisoitiin provenienssiperiaatteena hollantilaisten Mullerin, Feithin ja Fruinin vuonna 1898 julkaisemassa käsikirjassa. Durantin mukaan kuvailun tehtäväksi tuli silloin osoittaa arkistonhoitajalle aineiston alkuperäinen konteksti ja järjestys, jos sitä ei ollut tarkoituksenmukaista palauttaa, ja ylipäättään kuvata asiakirjojen historiallisia yhteyksiä ja niitä toimijoita, jotka olivat luoneet arkistot.

Huolimatta siitä, että päätearkistoihin alkoi kertyä 1900-luvun mittaan alkuperäisessä järjestyksessä olevaa aineistoa, kuvailun tehtäväksi ei Durantin mukaan palautunut fyysistä järjestystä heijastava luettelointi eli aineiston fyysinen hallinta. Muun muassa siitä syystä, että uudet vastaanotetut aineistot olivat ”avoimia” eli jatkuvasti täydentyviä ja fyysisesti hajallaan eri paikoissa, kuvailua tarvittiin aineiston intellektuaaliseen ”representointiin” eli aineiston kontekstin ja syntyhistorian valaisemiseen. Kehitys johti vuosisadan lopulla kuvailun standardointiin ja kuvailu- ja järjestämisprosessien integroitumiseen.

Toiseksi johtuen ns. suuren yleisön tulosta arkistojen käyttäjiksi kuvailu alettiin Durantin mukaan nähdä keinona edistää käyttäjän riippumattomuutta arkistonhoitajan erityistiedoista. Myös tässä tehtävässä kuvailun tuli painottua aineiston konteksteihin ja tehtäviin, koska tietosisällön analysointi olisi tarkoittanut yhden aineiston arvottamista toisen kustannuksella. Asiakirjojen todistusvoimaisuutta suojeleva kuvailu erkaantui tiedonhakuja palvelevien hakujärjestelmien laadinnasta. Toisaalta Duranti piti mahdollisena, että uudet teknologiat ja uudentyypiset asiakirjat ennen pitkää johtavat arkistokuvailun eri aikakausina palvelemien tehtävien integroitumiseen yhden kuvailukäsitteen alle.

Suomessa varastokirjanpidon luonteisena arkistokuvailuna voidaan pitää esimerkiksi seurakuntien omaisuusinventaarien yhteydessä laadittuja asiakirjaluetteloita ja herraskartanoiden oikeudellisista asiakirjoistaan pitämiä luetteloita. Edvard Grönblad valitsi läänit ja pitäjät voutin- ja läänintilien järjestämis- ja luettelointiperiaatteeksi, mistä syystä hänen toimintansa voidaan liittää siihen perinteeseen, jossa asiakirjat luettelointiin yksi

³⁷¹ Duranti 1993, s. 47-54.

kerrallaan tutkimusta parhaiten palvelevan otsikon mukaan. Aiheenmukaista järjestämistä ja luettelointia on Suomessa kohdistettu ennen muuta kirjastojen säilyttämiin yksityisiin käsikirjoitus- ja kirjekokoelmiin aina 1900-luvun lopulle saakka.

Valtionarkisto sai vuoden 1881 ohjesäännössä tehtäväkseen kansallisesti merkittävien aineistojen luetteloinnin tutkimusta varten. Vaikka provenienssiperiaate vakiintui Valtionarkiston noudattamaksi järjestämis- ja luettelointiperiaatteeksi vasta muutama vuosikymmen myöhemmin, laajamittaiseen aiheenmukaisten kokoelmien luomiseen ei ryhdytty. Senaatin arkistoja ja muita viranomaisarkistoja tarvittiin aluksi lähinnä virkatoiminnassa, sillä historiantutkimus kohdistui pitkälti lähdekokoelmina julkaistuihin keskiajan asiakirjoihin. Arkistojen provenienssia valottavista kuvailuista löytyy yksittäisiä esimerkkejä 1880-luvulta lähtien.

Suomalaisessa 1900-luvun arkistokuvailussa provenienssiperiaatetta ei sovellettu vain siinä merkityksessä, että jokaisen arkistonmuodostajan aineisto, arkistofondi, on kuvailtava omana kokonaisuutenaan, vaan myös alkuperäisen arkistointijärjestyksen kunnioittamisen merkityksessä. Syy alkuperäisen järjestyksen vaalimiseen oli Ruotsista periytynyt autonomian ajan valtionhallinnolle tyypillinen asiakirjajärjestelmä, jossa saapuneet ja lähtevät asiakirjat rekisteröitiin ja sen jälkeen arkistoitiin muodollisen tehtävänsä mukaisesti sarjoihin ja sarjojen sisällä ennalta määritellyn järjestykseen. Historiantutkijan näkökulmasta, jota myös arkistovirkamiehet itse edustivat, asiakirjan löytyminen fyysisesti siltä paikalta, johon se tehtävänsä suoritettuaan oli päätyntä, takasi sen autenttisuuden ja mahdollisti lähdekriittisten päätelmien teon tutkimalla asiakirjaa suhteessa tehtävään, jonka suorittamisesta se oli syntynyt.

Arkistointijärjestyksen suojaamistehtävää palveli yleinen arkistokaava, jonka nimeämät asiakirjojen muodollisia tehtäviä luokittelevat pääsarjat ja niiden keskinäinen järjestys voidaan nähdä virka-arkiston ”luonnollisen” rakenteen standardoituna representaationa. Yleinen arkistokaava otettiin 1940-luvulta alkaen käyttöön lähes jokaisessa valtion ja kunnan virka-arkistossa. Hallinnonaloittain ja kunnissa toimialoittain laaditut malliarkistokaavat vahvistivat Valtionarkiston ohjeiden ohjaavaa vaikutusta. Tässä mielessä formalistinen, mallinnettu kuvailu oli Suomessa arkipäivää jo 1900-luvun puolivälin tietämillä.

Yleisen arkistokaavan tehtävä oli aineiston haltuunotto jo virastossa asiakirjojen säilyvyyden ja todistusvoimaisuuden turvaamiseksi. Yhdessä painetun luettelointilomakkeen kanssa se oli omiaan lisäämään kuvailun yhdenmukaisuutta ja johdonmukaisuutta ja vastaavasti vähentämään sen kirjavuutta ja subjektiivisuutta. Yleinen arkistokaava heijasti näkemystä arkistoista pysyväisluonteisten organisaatioiden yhtenäisten ja vakiintuneiden tehtävä- ja asiakirjaprosessien dokumentaationa. Luettelointilomake kuvasti puolestaan näkemystä asiakirjoista fyysisinä, arkistonmuodostajansa ja muodollisen tehtävänsä mukaan luokiteltavina ja tyypiteltävinä kuvailukohteina. Arkistonmuodostaja edusti tiettyjä sille annettuja tai sen ottamia tehtäväsisältöjä, joita arkistoluetteloiden alkuun liitetyissä provenienssiselvityksissä voitiin tarvittaessa kuvailla, aivan niin kuin hollantilaiset mainitussa käsikirjassaan olivat ohjeistaneet.

Duranti kirjoittaa kuvailusta arkistollisena funktiona, joka kohdistuu valmiiseen arkistoon. Suomessa on Valtionarkiston ensimmäisistä arkistonhoidon ohjeista alkaen ajateltu, että viranomaisen kuuluu osallistua arkistonsa kuvailuun niin, että kuvailu palvelee myös aineiston uudelleenkäyttöä. Yleisellä arkistokaavalla ja luettelointiohjeillaan Valtionarkisto tosiasiaa puuttui viranomaisten arkistonmuodostukseen. Kyseessä oli paradoksi, sillä Valtionarkiston vilpittömän tarkoitus oli suojella asiakirjojen todistusvoimaisuutta. Ennen pitkää Valtionarkiston

ohjeistus alkoi kuitenkin yhä enemmän jähmettää ja kahlita viranomaisten arkistonmuodostusta ja ohjata myös yksityisarkistojen arkistointia ja järjestämistä. Siinä mielessä yleisen arkistokaavan tarkoitus kääntyi itseään vastaan.

Alkuperäisen järjestyksen säilyttäminen mahdollisti diaarien ja muiden viranomaisten itse luomien hakemistojen käytön arkistoinstituutioiden tietopalvelussa. Arkistojen käytön laajetessa ja monipuolistuessa kasvoi kuitenkin tarve muille tiedonhaun välineille. Hakemistojen laatiminen ”suuren yleisön” palvelemiseksi kehittyi arkistolaitoksessa vakiintuneeksi, yhä jatkuvaksi toimintamuodoksi jo 1930-luvulla aloitettujen erilaisten hakukortistohankkeiden myötä. Niistä hankkeista erillisenä, järjestämiseen ja luettelointiin liittyvänä toimintona laadittiin samaan aikaan provenienssiselvityksiä. Arkistoluetteloon tuli ohjeistuksen mukaan merkitä provenienssia selittäviä tietoja, jos fyysinen järjestys ei sitä oikein kuvastanut, mikä vastaa Durantin käsitystä kuvailun tehtävästä provenienssiperiaatteen vakiintumisen jälkeen.

Provenienssiselvitykset kehittyivät aineiston intellektuaalisen representoinnin välineinä sitä mukaa kuin viranomaisorganisaatiot monimutkaistuivat ja tehtävämuutokset yleistyivät. Paljon jätettiin kuitenkin arkistonhoitaja-historiantutkijan muistin varaan. Tosiasiallisesti suomalaisissa yleisarkistoissa ensisijaisesti aineistojen fyysistä hallintaa palvelevat arkistoluettelot pysyivät tärkeimpinä tiedonhakuvälineinä 1980-luvun lopulla ja 1990-luvun alussa käynnistyneisiin arkistotietokantahankkeisiin saakka.

Arkistolaitoksessa havahduttiin 1980-luvulla siihen, ettei perinteinen luettelointitekniikka pystynyt vastaamaan uusiin ja kasvaviin tietopalvelutarpeisiin eikä hyödyntämään täysimittaisesti kehittyvän tietotekniikan mahdollisuuksia. Aluksi suunniteltiin lähinnä provenienssipohjaisten hakujen kehittämistä, sillä arkistoaineiston sisällön indeksointiin oli perinteisesti suhtauduttu varauksellisesti. Vihdoin 1990-luvun alussa omaksuttiin arkistokuvailun käsite. Pirkko Rastaan johdolla huomattiin, että koneellinen luettelointi ja luettelointitiedon yhteiskäyttöisyys edellyttivät kuvailun kohteiden määrittämistä, rakenteellista kuvailua ja standardointia. Ymmärrettiin, että aineiston todistusvoimaisuutta palvelevat kontekstien ja tiedonhakua palvelevat sisältöjen kuvaukset oli mahdollista integroida saman kuvailujärjestelmän puitteissa.

Juuri yhdistäessään asiakirjojen provenienssin ja tietosisällön kuvailun yhteisen sisällönkuvailukäsitteen alle arkistolaitoksen 1990-luvun puolivälissä laatimat kansalliset kuvailu- ja luettelointisäännöt saavuttivat lähtökohtaisesti sen, mitä Duranti vuonna 1993 näki tulevaisuuden mahdollisena kehityskulkuna. Suomalaisessa kuvailussa pyrittiin integroimaan myös järjestämisen ja kuvailun prosessit. Periaatteessa *Arkistojen kuvailu- ja luettelointisäännöt* merkitsi suomalaisen arkistokuvailun astumista suoraan kontekstuaalisen, standardoidun, kattavan ja erilaisia tiedontarpeita tyydyttävän arkistotiedon dokumentoinnin aikaan. Muutokset sääntöjen laatijoiden arkistoteoreettisissa käsityksissä sekä teorian ja tietokantatoteutuksen välinen epäsuhta johtivat kuitenkin epätydyttäviin ratkaisuihin ennen muuta kontekstien esittämisessä. Kuvailutyön resurssi- ja organisointiongelmista johtuen kuvailusääntöjen mukaisen kuvailun käytännön toteutus on puolestaan jäänyt puolitiehen. Lisäksi säännöt eivät ottaneet huomioon audiovisuaalisen ja sähköisen aineiston kuvailun erityisvaatimuksia.

Keskeistä kansallisissa kuvailusäännöissä oli kuvailutasoajattelu, joka omaksuttiin anglosaksisista kuvailuformaateista ja muistutti sen vuoksi paljon ICA:n samaan aikaan kehittämää ISAD(G)-standardin kuvailumallia. Kuvailutasoajattelu heijasti organisaatioiden analogisten arkistojen suoraviivaista hierarkkista luettelointirakennetta ja ”orgaanisen”

yhteenkuuluvuuden periaatetta, toisin sanoen arkistonmuodostusprosessia, jossa arkistonmuodostajan toiminnasta kertyneet aineistot kootaan arkistoyksiköiksi ja yhteenkuuluvat yksiköt sarjoiksi, jotka muodostavat arkiston. Kuvailuprosessin oli määrä edetä yleisestä spesifiin eli arkistokokonaisuudesta sen rakenneseen, koska arkiston osat tulivat ymmärrettäviksi ja todennettaviksi vain muodostamansa kokonaisuuden kautta. Samaa periaatetta noudatettiin myös tietosisällön kuvailussa ja indeksoinnissa niin, ettei ylemmällä tasolla kerrottua tietoa saanut toistaa alemmalla tasolla. Suomessa tähän periaatteeseen on suhtauduttu pragmaattisesti työn säästön näkökulmasta.

Suomalaisessa monitasoisen kuvailun sovelluksessa provenienssia koskeva tieto pyrittiin erottamaan aineiston käytettävyyttä edistävästä tiedosta ”arkistonmuodostajatasolle”. Alun perin oli ajatuksena, että ratkaisu mahdollistaisi arkistonmuodostajan kuvailun itsenäisesti auktoriteettitiedoston tavoin ja linkittämisen eri aineistotasolle. Käytännössä ratkaisu epäonnistui, koska arkistonmuodostajataso kuvailu kytkettiin säännöissä ja tietokannassa aina (yhteen tai poikkeustapauksissa useampaan) arkistotason kuvailuun. Ratkaisuun ohjasi arkistonmuodostajakeskeinen provenienssikäsitys, jonka mukaan jokaisella arkistolla oli periaatteessa vain yksi arkistonmuodostaja, yksi provenienssi. Samasta syystä arkistonmuodostajan tehtävää ei nostettu erilliseksi kuvailukohteeksi, vaikka sen kuvailua pidettiin hyvin tärkeänä myös tiedonhaun näkökulmasta ja vaikka suomalaisten kehittämä arkistonmuodostussuunnitelma perustuu puhdaspiirteiseen funktionaaliseen ajatteluun.

Suomalaista arkistojatetta pitkä leimannut näkemys arkistonmuodostajan ja arkiston välisestä yksi-yhteen-suhteesta pohjautui provenienssiperiaatteen tulkintaan 1900-luvun alkupuolen virka-arkistoympäristössä. Periaatteen mukaan jokaisen viranomaisen arkisto muodosti rikkomattoman kokonaisuuden, johon kuuluvia asiakirjoja ei saanut siirtää toisen viranomaisen arkistoon.³⁷² Jos aineisto tuli arkistolaitokseen järjestämättömänä, järjestäjän ensimmäinen tehtävä oli ohjeiden mukaan erottaa eri arkistonmuodostajan aineistot toisistaan. Provenienssiperiaatteeseen liittyen arkistonmuodostajakeskeiseen näkökulmaan on vaikuttanut pohjoismainen näkemys arkistosta orgaanisena, asiakirjojen iästä, sijainnista ja säilytysarvosta riippumattomana kokonaisuutena. Näkemys sopi erinomaisesti yhteen Valtionarkiston toimintapolitiikan kanssa, joka korosti jokaisen viranomaisen vastuuta arkistonmuodostajana omasta arkistostaan.

Organisaatorakenteiden monimutkaistuessa ja organisaatiomuutosten ja tehtäväsiirtojen seurattua toisiaan arkistonmuodostajakeskeinen, sarja-aktijärjestelmään perustuva provenienssikäsitys vastasi yhä huonommin todellista arkistonmuodostusta ja tietäntyyppiisiin yksityisaineistoihin se soveltui korkeintaan välttävästi. Arkistolaitoksen näkökulmasta virka-arkistojen ”leväperäisyyttä” provenienssiperiaatteen kunnioittamisessa ei voitu hyväksyä. Mutta mikä korvaisi malliarkistokaavat arkistoinnin ohjausvälineenä?

Ratkaisuksi ongelmaan kehitettiin 1970- ja 1980-lukujen vaihteessa arkistonmuodostussuunnitelma. Siinä asiakirjan elinkaari otettiin systemaattisesti arkistollisen hallinnan piiriin, jo ennen kuin asiakirja oli syntynyt. Vuoden 1947 virka-arkisto-ohjeen paaluttama orgaanisen tai organisatorisen yhteenkuuluvuuden periaate kytkettiin renvallisaiseen funktionaalisen yhteenkuuluvuuden periaatteeseen

³⁷² Tässä suhteessa suomalainen tulkinta provenienssiperiaatteesta seurasi yleistä kansainvälistä käsitystä, Lybeck 2006, s. 222-223; Henttonen 2007, s. 64-67.

representoimalla viranomaisen arkistonmuodostus sille säädösten mukaan kuuluvien tehtävien ja niiden hoidosta syntyvien asiakirjojen välisinä suhteina ja suhdehierarkioina. Toisin sanoen arkistonmuodostajan ja sen arkiston välinen yhteys pelastettiin yhdistämällä perinteinen arkistolaitoksen provenienssikäsitys ja viraston modernin asiantkäsittelyprosessin näkökulma. Toisaalta arkiston ryhmittely sisällöllisen tehtävän mukaan muodollisen tehtävän asemesta oli omiaan vapauttamaan organisaation tehtävien kuvailua arkistonmuodostajasidonnaisuudesta parantamalla mahdollisuuksia linkittää saman arkiston yksittäisiä asiakirjaryhmiä eri ”arkistonmuodostajiin”.

Arkistonmuodostajakeskeinen ajattelu näkyi vahvana Valtionarkiston pääluettelorekisterissä, suunnitelmassa valtakunnalliseksi arkistoainesrekisteriksi (VALREK) sekä kuvailu- ja luettelointisääntöjen mukaisen kuvailun toteutuksessa arkistolaitoksen arkistotietokannassa. Kuvailu- ja luettelointisääntöjen mukaan kuvailun lähtökohtana oli arkistonmuodostajan määrittely, josta tuli edetä sen toiminnasta syntyneen aineiston rajaamiseen. David Bearmanin sähköisten asiakirjojen hallintaa koskevia oppeja soveltaen kuvailusäännöissä puhuttiin aineiston käsitteellisestä uudelleenjärjestämisestä. Samalla tavoin kuin asiakirjajärjestelmien metatietomäärittelyt pelastaisivat sähköisen asiakirjan todistusvoimaisuuden, ajateltiin, että arkistonmuodostajan aineiston käsitteellinen kokoaminen fyysisesti aikojen kuluessa hajautuneesta aineistosta voitaisiin nähdä teoreettisesti perusteltuna toimintana arkistollisen yhteyden pelastamiseksi jälkikäteen. Haluun kartoittaa aineistoissa piilevät arkistonmuodostajat vaikutti myös arkistollisen tiedonhaun kehittämisen näkökulma.

Kuvailu- ja luettelointisääntöjä noudattavan kuvailun toteutukseen vaikutti arkistotietokannan kuvailutasorakenteen jäykkyys ja hakunäkymien puutteellisuus. Kun arkistolaitoksen kuvailijat loivat tietokantaan aineistoista tunnistamiaan arkistonmuodostajia, he joutuivat luomaan niille myös arkistoja, joita ei todellisuudessa koskaan ollut ollutkaan mutta joiden loogista konstruointia perusteltiin arkistonmuodostajasuhteella. Jopa yksittäisiä asiakirjoja luuteloitiin aineistokokonaisuuksiin, johon ne eivät olleet koskaan kuuluneet. Alkuperäisiä fyysisiä aineistokokonaisuuksia ei saatu arkistotietokannassa näkyviin.

Vastareaktionä Eljas Orrman käynnisti arkistolaitoksessa 1990-luvun lopulla keskustelun todellisesta arkistonmuodostuksesta ja kuvailun roolista arkistollisen todellisuuden kuvaajana. Esimerkiksi yksityishenkilöiden haltuun kertyneet aineistot kuten kirjekokoelmat oli ollut tapana pitää fyysisesti yhtenä kokonaisuutena. Ensisijaisen provenienssin eli alkuperäisen arkistoyhteyden palauttamisen nimissä arkistonmuodostajakeskeinen käsitteellinen uudelleenjärjestäminen kohdistettiin myös kirjekokoelmiin, minkä tuloksena tietokantaan syntyi hyvin pieniä ”henkilöarkistoja”, arkistollisia kokonaisuuksia, joita ei arkistonmuodostuksen näkökulmasta ollut olemassa. Uusi kuvailuperiaate alkoi vaikuttaa myös fyysiseen järjestämiseen rikkoen mm. henkilöarkistojen järjestämisessä sovellettua ohjetta vastaan, jonka mukaan arkiston sisällä asiakirja olisi järkevintä jättää siihen yhteyteen, missä arkistonmuodostaja oli sitä viimeksi käyttänyt.

Kuvailu- ja luettelointisääntöjen ja sen toteuttamiseksi laaditun arkistolaitoksen sisäisen ohjeistuksen mukainen ns. ensisijaista provenienssia vaaliva kuvailu toimi hyvin 1900-luvun virka-arkistoympäristössä, jota arkistolaitos oli itse ollut muokkaamassa ja jossa arkistonmuodostuksen oli tarkoitus tapahtua rationaalisesti, normatiivisten ja systemaattisten toimintaprosessien tuloksena. Vuosikymmeniä ja vuosisatoja vanhemmassa arkistotodellisuudessa arkistonmuodostus ei ollut tapahtunut yhtä säädellysti ja

prosessimaisesti; käytännöllisistä syistä arkistokokonaisuus oli muodostunut arkistonmuodostajalähtöisestä provenienssista poiketen tai muokkaantunut pitkien aikojen kuluessa erilaisten käyttökontekstien seurauksena. Lisäksi yksityisten arkistoaineistojen muodostuminen ei ylipäänsä ole yhtä säännönmukaista tai johdonmukaista kuin virka-arkistojen ja niiden provenienssi luodaan usein vasta arkistoinstituutiossa. Kuvailu- ja luettelointisääntöjen yksioikoinen arkistonmuodostajakeskeinen soveltaminen vanhojen aineistojen ja yksityisarkistojen kuvailemiseen uhkasi pelkistää ja vääristää arkistollista todellisuutta ja luoda virtuaaliarkistoja. Kritiikki johti siihen, että arkistolaitoksen sisäistä ohjeistusta väljennettiin, mistä puolestaan seurasi epäyhtenäisiä ratkaisuja provenienssin kuvailussa ja arkistojen luetteloinnissa.

Tässä tutkimuksessa edellä kuvatun ongelman on tulkittu olevan seurausta suomalaisen arkistonmuodostajakeskeisen provenienssikäsityksen ja uuden, sähköisen toimintaympäristön innoittaman angloamerikkalaisen (bearmanilaisen) kuvailuajattelun luovasta, pragmaattisesta yhdistämisestä. Uusi angloamerikkalainen ajattelu lähti siitä, että yksittäisen asiakirjan todistusvoimaisuus voitiin turvata metatiedoilla, jotka siihen asiankäsittelyjärjestelmässä suunnitelmallisesti liitettiin syntykontekstinsa aikana. Arkistolaitoksessa kuvailu- ja luettelointisääntöjä lähdettiin soveltamaan taannehtivan kuvailun kontekstissa niin, että asiakirjan ”ensisijainen provenienssi” voitiin palauttaa luomalla oma kuvailukokonaisuus (arkisto) kaikista sellaisista asiakirjoista, joilla tulkittiin olevan yhteinen arkistonmuodostaja. Ongelman lähde oli kaiken aineiston kuvailu saman ahtaan provenienssikäsityksen mukaisesti.

1990-luvulta alkaen arkistoalalla haettiin yleisemminkin yhä enemmän oppia Pohjois-Amerikasta ja Australiasta aiemmin vallalla olleen pohjoismaisen suuntauksen sijaan. Uuden opin etsintään antoivat aiheita huoli arkistollisen tiedon asemasta yhteiskunnan tietohuollossa ja sähköisen aineiston todistusvoimaisuuden säilymisestä. Kuvailun kehityksessä uudet opit johtivat ensiksi arkistokuvailun omaksumiseen aineiston käsitteellisen hallinnan välineeksi, sitten huomion kiinnittymiseen systemaattisen, suunnitelmallisen arkistonmuodostuksen aikana tallennettaviin kuvailutietoihin ja vihdoinkin 2010-luvulla monipuolisempaan käsitykseen arkistoaineiston luonteesta ja moniulotteisempaan provenienssikäsitykseen.

5.2. Postmoderni näkökulma (1): arkistokaavasta prosessoituun kuvailuun

Samaan aikaan kun arkistolaitoksen piirissä pohdittiin ensisijaisen ja toissijaisen provenienssin problematiikkaa paperiaineistossa, kansainvälisen arkistoteoreettisen keskustelun ytimessä olivat sähköinen asiakirja ja sähköisen toimintaympäristön vaikutus arkistoajattelun peruslähtökohtiin. Toinen merkittävä sysäys uuteen ajatteluun oli eräiden postmodernistien filosofien näkemys arkistoista vallanpitäjien luoman yhteiskunnan virallisen muistin ylläpitäjinä ja oikeuttajina, mikä on saanut arkistoammattilaiset miettimään kriittisesti perinteisiä ajattelu- ja toimintaperiaatteitaan.

Kanadalainen Terry Cook³⁷³ suhtautui hollantilaisten vuoden 1898 käsikirjassaan esittämiin arkistonhoidon periaatteisiin ja niiden myöhempään tulkintoihin Isossa-Britanniassa, Italiassa

³⁷³ Cook 1997, s. 17-63; 2001a, s. 3-24; 2001b, s. 15-35; 2011, s. 600-632.

ja Yhdysvalloissa diplomatiikan ja 1800-luvun positivismin perinteitä sekä aikojensa asiakirjallista tai arkistollista todellisuutta heijastavina tuotoksina, joilla ei ollut pysyvää totuusarvoa. Vanhat periaatteet perustuivat asiakirjojen tarkasteluun fyysisinä, staattisina olioina ja päätearkistoon saapuneen valmiin arkiston tarkasteluun organisaation rakenteen ja tehtävien kuvastimena. Koska nykyaikaisissa organisaatioissa hallintorakenteet muuttuivat jatkuvasti ja tieto hajautui eri asiakirjajärjestelmiin, kuvailun ja luetteloinnin oli Cookin mukaan sopeuduttava analysoimaan asiakirjojen ohella muuttuvia hallintorakenteita sekä toiminta- ja asiakirjaprosesseja. Sähköiset asiakirjat eivät enää löytäneet ”luonnollista” fyysistä paikkaansa arkistohierarkiassa vaan vaihtoivat loogisina konstruktioina jatkuvasti muotoaan ja liikkuvat virtuaalisesti kontekstista toiseen. Cook piti varsinkin David Bearmanin ansiona sitä, että erityiseksi arkistolliseksi näkökulmaksi tunnistettiin (sähköisen) asiakirjan syntykontekstin dokumentointi sisällönhallinnan sijaan.

Cookin arkistollinen polemiikki kohdistui myös kuvailun rooliin asiakirjallisen todellisuuden representaationa. Arkistoammattilaisen pitäisi tunnustaa, että kuvailu ei ole jotain asiakirjallisesta todellisuudesta irrallista vaan kuvailija osallistuu sen muokkaamiseen liittäessään asiakirjan erilaisiin konteksteihin ja antaessaan sille merkityssisältöjä. Samalla tavoin kuin seulonta myös kuvailu on arkistoammattilaisen harjoittamaa vallankäyttöä yhteiskunnallisen muistin muovaamisessa. Koska asiakirjallinen todellisuus on jatkuvassa muutoksen tilassa, Cook perään kuulutti kuvailun jatkuvan uudelleensyntymisen tarvetta. Ja koska arkistot ovat kansan ”omaisuutta”, myös kansalaisten pitäisi voida osallistua kuvailujen laatimiseen.

Osittain Cookin ajatusten pohjalta hollantilainen Theo Thomassen³⁷⁴ jaksotti vuonna 1999 arkistotieteen historian esiparadigmaattiseen, klassisen paradigman ja uuden paradigman vaiheeseen. 1800-luvun lopulla päättyneessä esiparadigmaattisessa vaiheessa arkistollinen lähestymistapa oli sekoitus diplomatiikan ja hallinnon perinteiden näkökulmia. Diplomatiikan näkökulmasta tavoitteena oli dokumenttien perusteellinen kuvailu ja julkaisu kronologisessa järjestyksessä. Hallintotraditioiden näkökulmasta keskiössä oli hallintoalueen mukaan rajatun arkistokokonaisuuden arkistoyksiköt. Suomalaisessa arkistokuvailussa tätä vaihetta näyttäisi edustavan voudin- ja läänintilien luettelointityö.

Hollantilaisten arkistokäsikirjan julkaisemisesta vuonna 1898 alkaneessa klassisen paradigman vaiheessa arkistotieteen kohteina olivat Thomassenin mukaan arkistofondi ja sen rakenneosat. Arkistoaineistoa tarkasteltiin hallinnollisessa kontekstissaan, arkistonmuodostajaorganisaation rakenteen näkökulmasta, jota arkiston alkuperäisen järjestyksen katsottiin kuvastavan. Uuden paradigman vaiheeseen johti Thomassenin mukaan toimintaympäristön digitalisoituminen 1980- ja 1990-luvuilla. Huomio siirtyi silloin valmiista arkistosta arkistonmuodostusprosessiin ja arkistokokonaisuudesta yksittäisiin asiakirjoihin ja ne synnyttäneisiin toimenpiteisiin. Thomassen näki, että arkistokuvailun tavoitteeksi asetettiin tiedon sitominen arkistollisiin konteksteihinsa standardoimalla kuvailua ja hyödyntämällä mallintamistekniikoita. Kuvailutiedosta tuli provenienssin pelastaja, kun oli ratkaistava kysymys sähköisen asiakirjan pysyvästä säilyttämisestä.

Suomen arkistolaitos oli siihen mennessä tehnyt jo puoli vuosisataa töitä suojellakseen provenienssia virka-arkistojen luettelointia ohjaamalla. Valtionarkiston virka-arkisto-ohjeessa

³⁷⁴ Thomassen 1999, s. 67-74.

vuodelta 1947 todettiin: ”Asiakirjoja laadittaessa, diarioitaessa ja luetteloitaessa on siis otettava huomioon niiden käyttö myös arkistoituna, jopa etäisemmässä tulevaisuudessa, yleisarkistoon siirrettäessä.”³⁷⁵ Yleinen arkistokaava oli Valtionarkiston normiohjauksen päätyökalu, melkeinpä symboli. Voidaankin sanoa, että Thomassenin klassinen ja uusi paradigma olivat suomalaisessa arkistokuvailussa ajallisesti rinnakkaisia ajattelutapoja, koska arkistolaitoksen luoma mallintamistyökalu ohjasi kuvailua myös tiedon uudelleenkäytön näkökulmasta.

Provenienssin ja arkistollisten kontekstien representoinnin suurimmaksi epäkohdaksi Suomessa voidaan postmodernista näkökulmasta nimetä yleisen arkistokaavan soveltaminen arkiston rakennetta määrittelevänä metatietomallina kaikenlaisiin organisaatioarkistoihin arkistonmuodostuksesta riippumatta ja edelleen sellaisiin ns. moderneihin arkistoihin, joiden järjestämiseen ja luettelointiin sitä ei alun perin ollut luotu. Toisaalta voidaan myös sanoa, että vaikuttaessaan arkistonmuodostukseen yleinen arkistokaava pideni omaa elinaikaansa arkistollisen todellisuuden kuvastajana.

Seulonnan tehokas organisointi ja kirjaamisen kehittäminen tulivat arkistolaitoksen asialistalle hyvinvointi- ja tietoyhteiskunnan kehittymisen ja asiakirjatulvan myötä. 1970- ja 1980-luvuilla tultiin siihen tulokseen, että paperiasiakirjojen tehokas seulonta ja käytettävyyden turvaaminen sekä sähköisten asiakirjojen pysyvä säilytys edellyttivät entistä suunnitelmallisempaa ja varhaisempaa puuttumista asiakirjojen käsittelyprosesseihin. Arkistolaitoksen norminantovaltaa lisättiin 1980-luvun alussa uudistetussa arkistolainsäädännössä.³⁷⁶ Sen seurauksena viranomaiset velvoitettiin ottamaan käyttöön arkistonmuodostussuunnitelma, jossa asiakirjojen hallinta suunniteltiin tehtäväryhmittäin ja asiakirjatyypeittäin määriteltävien metatietojen kautta. Uudessa arkistotoimen käsitteessä asiakirjahallinto kytkettiin pragmaattisesti arkistonhoitoon ja sittemmin luotiin asiakirjahallinnan käsite, joka kattoi asiakirjan koko elinkaaren jatkumon.

1980-luvulta alkaen muodostuneissa viranomaisarkistoissa yleinen arkistokaava on joutunut pitkälti väistymään asiakirjojen arkistonmuodostussuunnitelmasta johdetun tehtäväryhmitäytymisen tieltä. Asiakirjojen luokittelu niiden tehtävien mukaan, joiden suorittamista varten ne on laadittu ja joita ne dokumentoivat, asetti asiakirjat toiminnalliseen kontekstiinsa täsmällisemmin kuin yleiseen arkistokaavaan pohjautuvat arkistoluettelot. Kuten todettu, myös 1990-luvulla luodut suomalaisen arkistokuvailun periaatteet pitivät tärkeänä arkistonmuodostajan tehtävien kuvailua.

Jari Lybeckin mukaan suomalaiset kuvailusäännöt muistuttavat suuresti Cookin esittämää postmodernistista ideaalia siinä, että kontekstuaalisen kuvailutiedon esittäminen on niissä keskeisessä roolissa.³⁷⁷ Tähän näkemykseen voidaan pitkälti yhtyä. Erityisen arkistonmuodostajataso lisäksi kuvailusääntöihin sisällytettiin erityinen kuvailuelementti arkistonmuodostusprosessin kuvailua varten, ja juuri arkistonmuodostusprosessin kuvailuahan on postmodernistien perään kuuluttama asiakirjatietoja tuottavien tehtävien ja prosessien

³⁷⁵ Valtionarkiston ohjeet virka-arkistoissa olevien asiakirjojen hoitamisesta ja luetteloinnista. Valtionarkiston kiertokirje n:o 3 (28.1.1947).

³⁷⁶ 1970-luvun arkistotoimikunnan jäsen Veli-Matti Syrjö on nähnyt arkistotoimikunnan ajaman linjan, jonka mukaan arkistolaitos oli ensisijaisesti arkistoviranomainen, heijastaneen silloisen yhteiskunnan ja ajan henkeä, jossa kaikki kysymykset nähtiin poliittisina ja vallanjakoon liittyvinä, Syrjö 1999, s. 132.

³⁷⁷ Lybeck et al. 2006, s. 241-242.

analysointi. Myös yleiskuvailut painoutuivat provenienssin ja asiakirjaprosessien selvittämiseen. ”Postmodernistisesti” kuvailun ymmärrettiin koskevan asiakirjan koko elinkaarta eikä kuuluvan vain päätearkiston tehtäviin ja kuvailun kehittäminen kytkettiin arkistonmuodostussuunnitelman tietosisällön kehittämiseen.

Toisaalta *Arkistojen kuvailu- ja luettelointisääntöjen* kuvailutasoajattelu perustui anglosaksiseen arkistoteoreettiseen viitekehykseen, jossa arkistokuvailu, toisin kuin Suomessa, rajattiin valmiiseen, aktiivikäytöstä poistuneeseen arkistoaineistoon kohdistuvaksi toiminnaksi. Kuvailutasoajattelun soveltamista muodostumassa olevan arkiston kuvailuun voidaan pitää teoreettisesti ongelmallisena ja postmodernistisesti ajatellen arkistoinstituution vallankäyttönä.

Lisäksi suomalainen arkistonmuodostajakeskeinen provenienssikäsitys rajoitti kontekstien kuvailun näkökulmaa eikä kuvailusääntöjä sittemmin kehitetty kansainvälisiä standardeja seuraten niin, että arkistonmuodostajat ja tehtävät olisi voitu kuvailla aineistoista riippumattomina kuvailukohteina. Arkistonmuodostajakeskeinen ”käsitteellinen uudelleenjärjestely” vääristi arkistollista kontekstia tai vähintäänkin priorisoi yhden tarkastelunäkökulman muiden kustannuksella.

Joka tapauksessa viimeistään arkistonmuodostussuunnitelman käyttö 2000-luvulla tiedonohjauksen työkaluna sähköisessä asiakirjahallinnassa merkitsi paitsi funktionaalisen myös kontekstuaalisen ja prosessuaalisen ajattelutavan läpimurtoa suomalaisessa arkistojatteluissa. Pohjois-Amerikassa ja Australiassa kehitetyt sähköisen asiakirjahallinnon menetelmät kohdistettiin elinkaaren jatkumomalli -ajatuksen mukaisesti asiakirjan koko elinkaareen. Arkistolaitoksen Sähke-hanke, jossa määriteltiin arkistolliset vaatimukset asianhallintajärjestelmien toiminnallisuuksille, voidaan nähdä ”asiakirjahallinnon paradigman” ilmentymänä, jossa vain se aineisto, joka syntyy säädelyjen, standardoitujen ja dokumentoitujen asiakirjahallinnon prosessien kontekstissa, on oikeata, todistusvoimaista arkistoaineistoa.³⁷⁸

Uudet ajattelutavat yhdistyivät itsetietoiseen näkemykseen arkistoammattilaisen tehtävästä tiedon ”asiakirjallisuuden” luoja ja suoelijana.³⁷⁹ Arkistokuvailulla oli siinä tehtävässä keskeinen rooli. Sähköisessä ympäristössä uusi arkistojattelu siirsi kuvailun painopisteen arkistointivaihetta seuraavasta arkistokokonaisuuden rakenneosien luetteloinnista yksittäisten asiakirjojen talteenotto- ja rekisteröintivaiheeseen, jossa informaatio otetaan talteen asiakirjoina. Toisaalta kuvailu ymmärrettiin päättymättömäksi prosessiksi, jossa metatietomäärittelyt ja toiminnallisuudet ohjasivat asiakirjallisten kontekstien dokumentointia periaatteessa koko asiakirjan elinkaaren ajan ottaen huomioon asiakirjan käytön paitsi sen tuottaneessa ympäristössä myös yhteiskunnan myöhempiin tiedontarpeisiin kuten tutkimukseen. Sitä mukaa kuin perinteisen yleisen arkistokaavan mallintaman arkistonmuodostajakeskeisen ja asiakirjan tehtävään perustuvan kuvailu- ja luokitusjärjestelmän ovat sähköisessä ympäristössä korvanneet arkistonmuodostus- ja tiedonohjaussuunnitelmat, kuvailu näytti muuttuvan olemukseltaan organisaation

³⁷⁸ Kritiikistä asiakirjahallinnon paradigmaa (*recordkeeping paradigm*) vastaan ks. Greene 2002, s. 42-55; Henttonen 2015, s. 23-25; vrt. Kilkki 2002, s. 55-57, joka tulkitsee David Bearmanin todistusvoimaisuuden käsitteen tarkoittavan yleisesti synty- ja käyttökontekstia asiakirjallisen tiedon ominaispiirteenä.

³⁷⁹ Ks. Kilkki 2003, s. 4-10; vrt. Kilkki 2002, s. 57-61.

tehtäväluokituksesta lähteväksi, ohjelmoiduksi ja mahdollisimman pitkälle itseohjautuvaksi prosessiksi, osaksi asiakirjan suunnitelmallisen elinkaarihallinnan järjestelmää.

”Bearmanilainen” tai ”uusjenkinsonilainen” arkistoammattilainen suunnitteli organisaation tietovirrat ja asiakirjaprosessit niin, että tuloksena on käyttötärpeiden, lainsäädännön ja laadunvarmistuksen määrittelemä asiakirjallinen tietokokonaisuus. Sähköisesti verkottuneessa, irrallista informaatiota massoittain tuottavassa yhteiskunnassa hän ei enää voinut jättää arkistollisten vaatimusten toteuttamista päätearkiston jälkisiivouksen varaan. Hän ei voinut myöskään laskea kaikkea sen varaan, että organisaatiossa olevat kirjaajat ja muut asiakirja-ammattilaiset toimivat annettujen toimintaohjeiden mukaan. Oli valittava toinen strategia: sellaisen asiakirjahallinnan järjestelmän suunnittelu, joka huolehtii vaatimusten toteuttamisesta automaattisesti tai joka ohjaa järjestelmän käyttäjää toimimaan rationaalisesti ja vaatimusten mukaisesti. Postmodernissa yhteiskunnassa tietotekninen ohjelmointi näytti rakentavan ainoan palomuurin asiakirjatiedon katoamista ja turmeltumista vastaan.³⁸⁰

Klassisen arkistoteorian ideaali oli spontaanisti syntynyt luonnollinen arkistokokonaisuus, jossa kunnioitettiin arkistonmuodostajan itsenäistä arkistonmuodostusta ja jolle arkistoviranomainen saattoi muotoilla ideaalia mukailevat ja suojelevat periaatteet mutta johon ei saanut järjestämällä tai kuvailemalla puuttua. Modernin asiakirjahallinnan ideaali on täysin ohjelmoitu arkisto, jossa jokainen asiakirjaan sen elinkaaren aikana kytkeytyvä toimenpidetyyppi ja muu metatieto on rationaalisesti suunniteltu jo ennen kuin asiakirjallinen tieto on edes syntynyt. Sähköisessä asiakirjatodellisuudessa ohjelmoimattomia asiakirjaprosesseja ja asiakirjatyyppejä ei ole olemassa. Itse asiakirjaa ei ole olemassa, ennen kuin se ”otetaan talteen” eli liitetään ohjelmoidusti metatietoihinsa. Arkistointiprosessi on osa asiakirjan luomisprosessia. Asiakirjan käyttö on osa sen laatimista. Asiakirjan kuvailu on osa asiakirjaa.

Suomalaisen asiakirjahallinnan ideaalissa arkistokuvailu on integroitu osa arkistonmuodostussuunnitelman ohjaamaa metatietojärjestelmää, jossa arkistoammattilaisen suunnittelema metadata vartioi asiakirjan todennettavuutta sen elinkaaren loppuun saakka.

5.3. Postmoderni näkökulma (2): kuvailun virka-arkistolähtöisyys

Vaikka Pohjois-Amerikasta alkanut arkistoajattelun paradigman muutos kohdisti mielenkiintonsa aluksi sähköisen asiakirjahallinnan konteksteihin organisaatioissa, näkökulma laajentui Thomassenin³⁸¹ mukaan tutkimaan arkistonmuodostusta kulttuurisina ja sosiaalisina ilmiöinä ja toi ns. henkilö- ja sukuarkistot arkistotieteen piiriin. Myös Cook oli vaatinut, ettei asiakirjojen tarkastelu toiminnallisessa kontekstissaan saa johtaa hallinnon arkistojen suosimiseen ja kadottaa näkyvistä yksityisaineistoja ja asiakirjojen yhteiskunnallisia ja kulttuurisia merkityssisältöjä. Cook muistutti, että todennettavuuden tarpeesta lähtevä sähköisen asiakirjan määritelmä jättää ulkopuolelleen suuren osa yhteiskunnan muistia ja

³⁸⁰ Vrt. Kilkki 2001, s. 3-4.

³⁸¹ Thomassen 1999, s. 67-74.

että metatieto ei korvaa arkistokuvailua.³⁸² Jälkimmäinen näkökohta liittyy siihen tosiasiaan, että suuresta osasta muistitietoa tulee ”asiakirjallista” vasta arkistossa, jossa sen synty- ja käyttökonteksti luodaan tai jossa se asetetaan käytettäväksi.

Postmoderniin arkistojatteluun kuuluu, että elinkaarihallinnan näkökulmaa on rikastettava sellaisten toimijoiden näkökulmilla, joiden arkistonmuodostus ei ole samassa määrin suunniteltua ja valvottua ja joiden arkistonmuodostusta ei määrittele ensisijaisesti lainsäädäntö. Kansalaisten ja tiedon käyttäjien näkökulmat ovat keskeinen osa postmodernia monimuotoista, sosiokulttuuristen ja psykologisten kontekstien kyllästämaa toimintaympäristöä ja rikkaiden merkityssisältöjen aineistoa.

Bearmanin ja Cookin esittämistä ajatuksista näyttäisi syntyvän kahden ideaalin vastakkaisasetelma: tiedon arkistollinen kontrolli vastaan kaikille avoin, vapaasti muokattavissa oleva arkistotieto. Tässä asetelmassa kuvailun tehtäväksi näyttäisi asemoituvan toisaalta varmistaa tiedon kontekstuaalisuus ohjaamalla se ennalta määrättyihin asiakirjaprosesseihin, toisaalta vapauttaa tieto siitä arkistoinstituutioiden ohjauksesta, vallankäytöstä, jolla sen kontekstualisoitumista on rajoitettu.

Myös uudessa kansallisen arkistokuvailun käsitelmässä tämä kaksitahoisuus on erotettavissa. Suunnitelmallisesta arkistonmuodostuksesta representoivat entiteetit Tehtävä ja Elinkaarihallinta. Niillä on suhde entiteettiin Valtuutus, jolla tarkoitetaan normistoa tai säännöstöä, joka auktorisoi ja säätelee inhimillistä toimintaa. Toisaalta käsitelmään on otettu mukaan myös Tehtävän ja Elinkaarihallinnan yläkäsite Toiminta, joka sallii aineiston kuvailun missä tahansa toiminnallisessa kontekstissa, missä tahansa elinkaaren vaiheessa ja kenen tahansa toimesta. Niin ollen arkistokuvailu on mahdollista kohdistaa käsitelmän puitteissa myös sellaiseen aineistoon, joka ei täytä asiakirjallisuuden vaatimuksia ohjelmoidun elinkaarihallinnan ja siihen liittyvän säädellyn kuvailun puitteissa.

Kansallinen käsitelmä yhtyy postmodernistiseen lähtökohtaan, jonka mukaan kuka tahansa, joka luo, käsittelee, hallinnoi tai käyttää asiakirjatietoa missä tahansa kohdassa sen elinkaaren jatkumoa, osallistuu arkistonmuodostukseen ja kontekstualisoi aineistoa. Siten myös kuvailija itse osallistuu arkistonmuodostukseen, eikä kuvailija ole välttämättä arkistoammattilainen, vaan periaatteessa kuka tahansa aineiston käyttäjä voi laatia kuvailun ja tarjota oman täydentävän näkökulmansa aineistoon.

Aikaisemmin eri käyttäjien tiedonintressit, yksityishenkilöiden ja sukujen aineistot sekä asiakirjaprosessit sosiaalisina ja kulttuurisina ilmiöinä eivät ole arkistolaitoksen kuvailutoiminnassa nousseet sellaisiksi tarkastelukohteiksi, mitä monet arkistoteoreetikot mm. Kanadassa ja Australiassa mutta myös Euroopassa ovat viimeisen parin vuosikymmenen aikana edellyttäneet. Arkistokuvailun harjoittamisen painopiste on Suomessa ollut arkistotiedon provenienssissa ja nimenomaan viranomaisorganisaatioiden arkistonmuodostuksessa.

Kuvailutoiminnan painottuminen viranomaisarkistoihin selittyy pitkälti arkistolaitoksen tehtävästä viranomaisten arkistohoidon ohjaajana ja normittajana. Kuvailu- ja luettelointiohjeet, seulontapäätökset ja arkistonmuodostuksen suunnittelu ovat viime

³⁸² Cook 1997, s. 42-43. Ks. myös Greene 2002, s. 42-51; Yeo 2007, s. 342-343; Finnell 2011.

kädessä tähänneet viranomaisasiakirjojen todennettavuuden ja pysyvässäilytyksen varmistamiseen. Arkistonmuodostussuunnitelman käyttöönotto ja Sähke-hanke voidaan nähdä sen arkistolaitoksen politiikan huipentumina, jossa arkistolliseen kaaokseen on pyritty vastaamaan arkistoammattilaisen puuttumisella asiakirjatiedon elinkaarihallintaan. Sähke-hankkeessa määriteltiin sähköisen asiakirjatiedon pysyvässäilytyksen ja organisaation tehtäviin liittyvien asiakirjaprosessien näkökulmasta, mitä kuvailutietoja asiakirjajärjestelmien olisi kerättävä asiakirjoistaan.

Arkistolaitoksessa harjoitetussa aineistohallinnassa käyttäjälähtöinen tiedonhaun näkökulma on otettu huomioon provenienssin suojelemisen ehdoilla ja resurssien muutoin salliessa. Perinteinen yleiseen arkistokaavaan pohjautuva arkistojen luettelointi on palvellut paremmin arkistonhoitajien ja arkistolaitoksen omia kuin yleisön tarpeita. Vuosikymmenien ajan arkistolaitoksen tietopalvelussa laadittiin kortistoja ja apuluetteloita paljon käytettyihin aineistoihin, mutta huoli arkistotiedon löydettävyydestä nyky-yhteiskunnan informaatiotulvassa kasvoi varsinkin 1970-luvulta alkaen. Arkistonmuodostussuunnitelman tehtäväluokitus palveli ensisijaisesti asiakirjojen kontekstualisointia, arvonmäärittystä ja arkistointia, vaikka sen toivottiin edistävän myös tiedonhakua. 1980-luvulta alkaen on uskottu ja toivottu tietotekniikan tuovan ratkaisun arkistoaineiston löydettävyyden ongelmiin. Kuvailujärjestelmien ja tietokantasovellusten osittainen epäonnistuminen ja toisaalta kuvailutyöhön osoitettujen voimavarojen riittämättömyys ovat kuitenkin toistaiseksi estäneet tietotekniikan täysimääräisen hyödyntämisen.

Sisältölähtöistä kuvailua on arkistolaitoksessa vieroksuttu sen subjektiivisen ja aikasidonnaisen luonteen takia. Asiakirjojen käyttötarkoitusten tai tutkimuksellisen merkityksen kuvailemiseen käyttäjänäkökulmasta on suhtauduttu sitäkin nihkeämmin. Esimerkiksi Arkistotoimikunnan mietinnössä vuodelta 1977 todetaan, etteivät yleisarkistot pyri analysoimaan, millaisiin tieteellisiin kysymyksenasetteluihin asiakirjat antavat todistusvoimaista tietoa.³⁸³ Siinä suhteessa Grönbladin 1800-luvulla ja Koskimiehen 1900-luvulla harjoittamaa ja viimeksi Arkistojen Portissa tällä vuosituhannella harjoitettua arkistoaineistojen käyttötarkoituksen tai tutkimusarvon arviointia voidaan pitää kapeina sivu-uomina valtavirrassa.

Suomen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkistossa kehitettiin 1900-luvun mittaan perinneaineiston sisältöanalyysia. Provenienssi ymmärrettiin pikemminkin kerääjä- kuin arkistonmuodostajanäkökulmasta. Käsikirjoitus- ja kirjekokoelmien kuvailuun varsinkin yleisarkistojen ulkopuolella ovat pitkään vaikuttaneet kirjastolliset sisältö- ja museaaliset esinenäkökulmat, jossa jokaista yksittäistä kirjettä ja käsikirjoitusta on tarkasteltu luettelointiyksikkönä. Arkistolliset periaatteet alkoivat saada jalansijaa vasta 1990-luvun lopulla, kun sähköisten hakemistojärjestelmien käyttöönoton yhteydessä kuvailukäytäntöjä uudistettiin ja yhtenäistettiin. Eteen tuli silloin kysymys, miten arkistolaitoksen kuvailusäännöt, joiden taustalla olivat viranomaisarkistolähtöinen provenienssikäsitys ja ajatus nykyaikaisesta rationaalisesta arkistonmuodostuksesta, soveltuivat kokoelmaluonteisen aineiston kuvailuun.

Myöskään käyttäjänäkökulman huomioon ottaminen kuvailussa käyttäjien osallistamisen kautta ei ole ollut kovin yleistä eikä järjestelmällisestä suomalaisesta arkistokentästä.

³⁸³ Arkistotoimikunnan mietintö (1977), s. 36.

Lähinnä historiantutkijat ovat vuosikymmenien mittaan olleet aloitteellisia tärkeinä pitämiensä aineistojen käytettävyyden edistämässä. Esimerkkejä Valtionarkiston ja tutkijayhteisön yhteistyöstä ovat olleet vuonna 1962 käynnistynyt hanke 1600-luvun tuomiokirjojen hakemistoinniksi sekä Suomen historian perustutkimusprojekti, jonka yhteydessä on laadittu mm. 1700-luvun suomalaisten valtiopäivämiesten aloitteita ja Suomessa 1700-luvulla palvelleiden sotilas- ja siviilivirkamiesten sosiaalista rakennetta valaisevia kortistoja.

Postmodernistien suosima Arkistot 2.0 -ajattelu rantautui Suomeen 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen puolivälissä ja on vaikuttanut suuresti kuvailun kansallisen käsitemallin kehittämiseen tällä vuosikymmenellä. Uudessa 2.0-ajattelussa ja kuvailuparadigmassa käyttäjän ja arkistoammattilaisen näkökulmia ei enää nähty vastakkaisina vaan toisiaan täydentävinä siten, että myös käyttäjille kuului mahdollisuus kiinnittää arkistoaineistoon merkityssisältöjä ja konteksteja. Samalla tietotekniikan ja web-teknologian kehitys on tarjonnut yhä kätevämpiä keinoja sekä käyttäjien joukkoistamiseen että ennen kaikkea muistiorganisaatioihin kuvailuyhteistyöhön. Lisäksi henkilöstövoimavarojen jatkuva supistuminen on käytännössä ajanut arkistolaitosta yhteistyöhön aktiivisten käyttäjäryhmien sekä kirjastojen ja museoiden kanssa. Kuvailuyhteistyötä käyttäjien kanssa on viritelty mm. Arkistojen Portti -tietoympäristön puitteissa ja digitointiprojekteihin liittyvänä aineistojen indeksointina. Myös kehitteillä olevan uuden arkistohakemistojärjestelmän (AHAA) lähtökohtana on mahdollistaa käyttäjien osallistuminen aineiston kuvailuun.

Arkistokuvailun kehittämisessä uudenlainen yhteistyö ei silti ole tarkoittanut luopumista arkistollisesta vaatimuksesta aineiston liittämistä konteksteihinsa. Eri kuvailukohteita toisiinsa linkittävän kuvailun nähdään päinvastoin mahdollistavan aiempaa rikkaamman ja monipuolisimman näkökulman aineiston konteksteihin. Lisäksi aineistojen sisältöjen ja kontekstien verkostointi voi synnyttää uusia, ennalta arvaamattomia tulkintoja ja sen myötä tarvetta kuvailun jatkuvalle täydentämiselle. Siinä kuvassa vanhojen kuvailusääntöjen ohjeistama, hierarkkisiin kuvailutasoihin ja tiettyihin aineiston kuvailuelementteihin jaettu tekstimuotoinen kuvailu näyttäytyy kankeana ja yksipuolisesti kuvailijan asiantuntijanäkökulmaa korostavana. Se kykenee esittämään huonosti erilaisia mahdollisia tarkoituksia, joihin aineistoa voidaan käyttää lähteenä, eikä ota huomioon uusia konteksteja, joita aineiston uudelleenkäyttö synnyttää.

Sitä vastoin monipuoliset tiedonhaut kuvailutietojen verkostossa tuottavat jatkuvasti uutta merkityssisältöä ja linkittyvää kuvailutietoa. Lopputuloksen, haku- ja kuvailujärjestelmien integraation, voidaan ehkä nähdä kajastavan postmodernissa taivaanrannassa.

5.4. Pragmaattisen kuvailun näkökulma

Cook ja muut postmodernistit ovat korostaneet, että arkistollisen kuvailun ja muun toiminnan kohde ei ole asiakirjat inhimillisen tai hallinnollisen toiminnan ”puolueettomina ja viattomina sivutuotteina” vaan prosessi, jossa asiakirjallinen todellisuus tietoisesti rakennetaan ja välitetään yhteiskunnallisena muistina. Arkistoammattilaisten itsensä on tiedostettava ja hyväksyttävä tuossa vallankäytön prosessissa se aktiivinen roolinsa, joka heillä ”metakertomusten” esittäjänä on Cookin mukaan aina ollut. Cook myöntää, että

arkistoammattilaiset ovat olleet tietämättään ensimmäisiä postmodernisteja nähdessään kontekstin asiakirjatiedon takana, mutta kritisoi arkistoammattilaisia mm. siitä, että kuvailu ja järjestäminen päälle liimaavat asiakirjoihin järjestyksen ja kielen, joiden ajatellaan toisintavan arvovapaasti menneisyyden todellisuutta.³⁸⁴ Sen sijaan postmoderni kuvailu on arkistoammattilaisen päättämätöntä asiakirjojen synty- ja käyttökonteksteihin ja asiakirjojen laatijoiden historiaan kohdistuvaa tutkimusta ja sellaisena heijastaa arkistoaineiston muodostumisen ja säilytyshistorian jatkuvaa luonnetta.

Suomalaisesta pragmaattisesta arkistoajattelun näkökulmasta postmodernistien palopuheet siitä, että arkistoammattilaisen pitäisi lakata suhtautumasta asiakirjoihin objektiivisina todisteina menneisyydestä tai arkistollisiin käytäntöihin objektiivisina, puolueettomina ja yleispätevinä totuuksina tai itseensä puolueettomina arkistotiedon portinvartijoina, vaikuttavat hämmäntäviltä ja vierailta. Provenienssiperiaatteen sekä sisäiseen että ulkoiseen aspektiin sitoutumisesta huolimatta Suomen arkistolaitoksessa ei ole pidättäydytty puuttumasta arkistonmuodostukseen, kun se on katsottu käytännön arkistohoidon näkökulmasta tarpeelliseksi.

Kuten on jo useammankin kerran todettu, vuoden 1939 arkistosäädösten jälkeen Valtionarkisto antoi hallinnolle arkistohoito-ohjeita tiedon uudelleenkäytön näkökulmasta ja puuttui sillä tavoin arkistojen ”luonnolliseen” muodostumiseen virka-arkistojen hoitajien välityksellä. Yleisen arkistokaavan käyttöönotto sinällään oli osoitus rationaalis-pragmaattisesta suhtautumisesta arkistohoitoon. Systemaattinen seulontatoiminta 1900-luvun puolivälin jälkeen on edelleen vahvistanut ymmärrystä arkistoprofessiosta asiakirjallisen kulttuuriperinnön muovaajana.

Vuoden 1981 arkistolaissa otettiin käyttöön arkistotoimen käsite, jonka piiriin kuuluivat myös viranomaisten hallussa olevat aktiiviasiakirjat eivätkä pelkästään aktiivisen merkityksensä menettäneet ja päätearkistoon pysyvään säilytykseen jo siirretyt asiakirjat. Arkistosääntö, arkistonmuodostussuunnitelma ja Sähke-hanke seurasivat. Yleisestä arkistokaavasta vähitellen luovuttiin mallintamistyökaluna, mutta ei niinkään sen vuoksi, että se olisi nähty teoreettisesti ongelmalliseksi, kuin siitä syystä, että modernia arkistotodellisuutta ei enää saatu sen avulla hallintaan.

Suomalaisen arkistotoiminnan pragmaattisuudesta johtuen paradigmoiksi puettu historian selittäminen ei sellaisenaan sovi suomalaisen arkistokuvailun historian rungoksi. Arkistolaitoksen pitkän linjan ”postkustodialisena” pyrkimyksenä on ollut turvata viranomaisasiakirjojen ”arkistollisuus” ja siinä tarkoituksessa tehdä asiakirjoista (*records*) arkistoasiakirjoja (*archives*) mahdollisimman varhaisessa vaiheessa. Myös 1990-luvun kuvailusääntöjen laatijat olivat vahvasti sitä mieltä, että viranomaisten pitäisi itse osallistua aineistonsa kuvailuun arkistollisten vaatimusten mukaisesti. Kun arkistolaitoksen virkamies haki virka-arkistohoitajasta yhteistyökumppania, se tarjosi työkaluksi 1980-luvulle saakka arkistokaavaa ja sen jälkeen arkistonmuodostussuunnitelmaa. Jälkimmäisessä arkistollinen retrospektiivinen kuvailutoiminta yhdistettiin käytännöllisesti aineiston elinkaaren jatkumomallin viitekehykseen.

³⁸⁴ Cook 2001a, s. 17.

Jos kerran suomalaiset arkistoammattilaiset ovat käytännön syistä tietoisesti puuttuneet iät ja ajat arkistonmuodostukseen, missä mielessä he ovat sitten voineet suhtautua asiakirjoihin objektiivisina todisteina menneisyydestä ja pitää itseään arkistojen puolueettomina portinvartijoina? Provenienssiperiaatteen omaksuminen vahvisti Suomessakin ajatusmallia, jossa ajan, paikan tai sisällön mukainen järjestäminen ja luettelointi olivat riippuvaisia käyttäjän näkökulmasta tai ”ajan hengestä” ja sen vuoksi keinotekoisia ja mielivaltaisia. Yleisen arkistokaavan ilmentämä asiakirjan muodolliseen tehtävään perustuvan järjestyksen vaatimus oli nimenomaan tarkoitettu ehkäisemään, etteivät tutkijoiden ja muiden käyttäjien erilaiset tulkinnat ja tiedontarpeet määrittäisi asiakirjojen organisointitapaa. Ajatus arkistoluettelosta fyysisen arkistollisen todellisuuden kuvastajana voidaan nähdä myös aikansa pragmaattisena ratkaisuna ongelmaan, miten parhaiten varjella provenienssia ja asiakirjatiedon puolueettomuutta tutkimuksen lähdeaineistona. Vasta viime vuosisadan lopulla teknologia on mahdollistanut monipuolisten hakupolkujen luomisen eri tiedonhakijoiden ja kysymyksenasettelujen tarpeisiin.

Tärkein suomalainen arkistoteoreetikko Pentti Renvall korosti 1940-luvulta lähtien erityisesti asiakirjan tehtävän tuntemisen merkitystä asiakirjojen objektiivisuuden arvioinnissa. Arkistonmuodostussuunnitelmissa provenienssi otettiin puolestaan haltuun liittämillä asiakirjat niihin tehtäviin, joiden hoitamisesta ne syntyivät. Renvallin monet alun perin jo 1940-luvulla historian tutkimuksen metodioppaassaan esittämät ajatukset vaikuttavat varsin postmoderneilta niin kuin seuraava asiakirjan syntykontekstia koskeva lainaus:

”...asiakirjan todistusvoima ratkaistaan sen ympäristön avulla, mihin asiakirja aikanaan on kuulunut. Mutta tämä ympäristö ei ole mikään asiakirjan ulkonainen kehys, vaan se on ikään kuin sähköinen kenttä, jossa kaikki on kaikesta riippuvaista. Asiakirjassa esiintyvä tieto on osa asiakirjan tehtävää, asiakirjan tehtävä osa kirjoittajan pyrkimyksiä ja osa hänen suhdettaan vastaanottajaan. Mutta kirjoittajan pyrkimykset ja ne suhteet, joissa hän toisiin ihmisiin tai viranomaisiin, ovat puolestaan sidottuja ajan yleisiin aineellisiin, henkisiin, yhteiskunnallisiin ja kulttuuriedellytyksiin. Kaikki nämä yhdessä muodostavat sen kentän, jonka piiriin asiakirja kuuluu.”³⁸⁵

Renvallin mukaan asiakirjan tietojen suhde toisiinsa ja todellisuuteen riippuu sen tehtävästä ja asiakirja on aito siinä mielessä, että se luonteensa puolesta on osa määrättyä ihmisen tehtävää ja tarkoitusta.³⁸⁶ Toisin sanoen asiakirja ei luonteensa puolesta väitä olevansa objektiivinen. Se voidaan ymmärtää aidoksi ja neutraaliksi siihen pisteeseen asti, kuin sen objektiivisuutta on mahdollista arvioida suhteessa siihen kontekstiin, jossa se on syntynyt. Ajatusta seuraten arkistoammattilaisen tehtävä on suojella sitä asiakirjallista kontekstia, joka mahdollistaa asiakirjojen totuusarvon tai lähdearvon tarkastelun eli sisäisen lähdekritiikin.

Suomalaisessa arkistotoiminnassa provenienssin kunnioittaminen ja kontekstitiedon tallentaminen on ollut kaikki kaikessa jo sadan vuoden ajan, kun taas lähdekritiikki on katsottu historian tutkijan reviirin kuuluvaksi. Historiantutkijan voidaan sanoa käyttävän valtaa ottaessaan kantaa siihen, mikä lähdeaineistossa on totta ja mikä ei. Siinä mielessä, että suomalaisen arkistoammattilaisen tehtävä ei ole koskaan ollut suojella viranomaisten ja

³⁸⁵ Renvall 1947, s. 113.

³⁸⁶ Renvall 1947, s. 89-90, 95.

muiden vallankäyttäjien asiakirjoissaan esittämiä kertomuksia niiden ennalta oletetun totuusarvon vuoksi eikä ylipäänsä ottaa kantaa asiakirjojen totuusarvoon, arkistoammattilaista on hyvällä syyllä pidetty arkistojen puolueettomana portinvartijana.

Suomalaisen arkistokentän kielteinen suhtautuminen aiheen mukaiseen luettelointiin ja järjestämiseen näkyi luonnollisesti siinä, miten uuteen arkistokuvailuun reagoitiin 1990-luvun alussa. Epäilijät näkivät kuvailun paheksuttavana kirjastollisena, sisältölähtöisenä lähestymistapana arkistoaineistoon. Puolustautuessaan epäilyjä vastaan kuvailusääntöjen tekijät yhdistivät provenienssin kuvailun sisällönkuvailun käsitteeseen, ja myöntäen arkistoaineiston tietosisällön kuvailun subjektiivisuuden he kuitenkin totesivat sen tiedonhaun näkökulmasta joissain tapauksissa tarpeelliseksi.

Käsitys aiheenmukaisten luokittelujen sopimattomuudesta arkistoaineistoon on näkynyt epäröintinä asiasanoituksen ja ontologioiden käyttöönottoa kohtaan. Kärjistäen voisi sanoa, että suunnitelmallisen elinkaarihallinnan ideaalissa spontaanin asiasanoituksen nähdään jättävän liikaa tilaa kuvailijan subjektiivisten ja sosiokulttuuristen käsitysten vaikutukselle. Arkistolaitos on vasta AHAA-hankkeen aikana herännyt osallistumaan kansallisten ontologia- ja nimipalveluiden kehittämistyöhön. Arkistollista näkökulmaa tässä työssä ei välttämättä ole riittävän selkeästi hahmotettu vielä edes arkistoammattilaisten keskuudessa.

5.5. Loppulause: Postmodernin arkistokuvailijan tehtävä

Postmoderni arkistokuvailija on asiakirjojen sisällöissä piilevien salattujen kontekstien ja merkitysten paljastaja, joka samalla kuitenkin tunnistaa olevansa kuvailijana itse näiden kontekstien ja merkitysten tulkitsija ja tuottaja. Tästä seuraa avoimuuden, itsekritiikin, läpinäkyvyyden ja vastuunoton vaatimukset. Kuvailijan on tiedostettava oma historisminsa, identifioitava ja kuvailtava itsensä, dokumentoitava kuvailuperiaatteensa ja lopuksi jätettävä kuvailu silloisen ja tulevien aikojen yleisön arvioitavaksi, korjattavaksi ja täydennettäväksi.

Kirjoittajan näkemyksen mukaan on kuitenkin oleellista huomata, että arkistollisen todellisuuden muovaaminen ei ole arkistonhoitaja-kuvailijan itsetarkoitus. Kuvailutyössään hän toteuttaa ensisijaisesti niitä ammatillisia päämääriä, jotka hänelle on asetettu tai jotka hän on itselleen asettanut.

Asiakirjallinen tieto on osa sitä todellisuutta, jota se esittää. Sen siinä todellisuudessa saama tarkoitus ja tehtävä määrittävät sen esitystä todellisuudesta ja sen luomaa historiallista todellisuutta, erotuksena menneisyyden tapahtumista objektiivisena todellisuutena. Arkistokuvailu, paitsi että se on osa oman aikansa todellisuutta, myös muokkaa sitä asiakirjallista todellisuutta (ja välillisesti historiallista todellisuutta), jota se pyrkii esittämään. Se on kohteensa metarepresentaatio. On johdonmukaista ajatella, että kuvailulle asiakirjatietona on tärkeää määritellä tarkoitus ja tehtävä, jotka rajaavat kuvailun esitystä asiakirjallisesta todellisuudesta eli määrittelevät sen mistä näkökulmasta ja kontekstista arkistoaineistoa tarkastellaan. Kuvailulle määritelty tehtävä vaikuttaa siihen, mitä tietoa, millä tavalla ja ketä varten kuvailija asiakirjatiedosta kertoo. Kuvailun julkilausutusta tehtävästä kuvailutiedon käyttäjä voi puolestaan päätellä, mikä tarjotun kuvailutiedon merkitys on asiakirjallisen tiedon käytettävyyden kannalta.

Eri aikojen arkistollisia käytäntöjä ja ajatussuuntia voidaan selittää sen tehtävän ja päämäärän kautta, jonka arkistoammattilaiset kulloinkin tietoisesti omaksuvat, esimerkiksi hallinnon, historian tutkimuksen, asiakirjallisen kulttuuriperinnön tai kansalaisyhteiskunnan ja

demokratian palveleminen ja vaaliminen. Omaksuttu tehtävä määrittää kuvailijan arvovalintoja suhteessa asiakirjalliseen todellisuuteen ja auttaa ymmärtämään, miten kuvailutyö vaikuttaa arkistolliseen todellisuuteen. Jos hänen päämääränsä on edistää demokratiaa, hän voi tietoisesti nostaa esiin sellaista asiakirjallista tietoa, joka hänen mielestään tukee tämän päämäärän toteutumista, tai sivuuttaa sellaisen asiakirjallisen tiedon, jonka hän katsoo tämän päämäärän vastaiseksi. Jos kuvailija pyrkii edistämään tutkimusta, hän valitsee toisin.

Kuvailu ja sen eri ilmenemismuodot voidaan siis nähdä arkistoammattilaisen tietoisena tai tiedostamattomana vaikuttamisena aineiston hallintaan ja käyttöön ja kuvailujärjestelmä tapana esittää ja jäsentää aineistoa. Toisaalta arkistokuvailun vaikutusta asiakirjallisen todellisuuden muovautumiseen on arvioitava suhteessa julkilausuttuun kuvailun ja koko arkistoalan tehtävään, joka Suomessa nykyisin on määritelty kansallisen asiakirjallisen kulttuuriperinnön säilyvyyden ja käytettävyyden varmistamiseksi.

Kuvailun tehtävä ei ole muokata asiakirjallista todellisuutta ja siinä määrin kuin se niin tekee, sen tulisi tapahtua suhteessa siihen tehtävään ja tarkoitukseen, mitä kuvailu ja kuvailija kuvailusääntöjen mukaan väittävät palvelevansa. Tehtävän määrittely ei ole yksittäisen arkistoammattilaisen eikä sen auktorisointi arkistoprofession sisäinen asia. Yhteinen julkilausuttu käsitys arkistoammattilaisen tehtävästä luo koko profession identiteetin ja moraalin ja sen yhteisen perustan, jolle arkistoalan oppirakennelma muodostuu ja josta käsin arkistoammattilainen puuttuu asiakirjalliseen todellisuuteen.

Postmodernistit puhuvat mielellään asioista, joita pidetään arvossa (länsimaisessa) nyky-yhteiskunnassa kuten vapaus, yksilöllisyys, verkottuneisuus ja monikulttuurisuus. Tähän liittyvä ongelma ei niinkään synny siitä, että ajankohtaisia asioita ja arvostuksia tuodaan tietoisesti tai tiedostamatta esiin menneisyyden tapahtumia dokumentoivien asiakirjojen kuvailussa, vaan siitä, että näitä asioita painotetaan asiakirjan dokumentoiman tehtävän ja muun toiminnallisen tai intellektuaalisen kontekstin kustannuksella.

Voidakseen ymmärtää asiakirjan syntykontekstin ja sen jälkeen tulkita se oman aikansa ihmisille, arkistokuvailijan on yritettävä lähestyä asiakirjan syntyajankohdan todellisuutta. Siinä katsannossa kuvailun tärkein tehtävä on yhä tehdä näkyväksi kuvailtavaan aineistoon liittyvät toiminnot ja toimijat ja niiden edustamat tarpeet ja tavoitteet ja sitä kautta tehdä tutkijalle mahdolliseksi analysoida, mitä aineisto kertoo noista toiminnoista, toimijoista, tarpeista ja tavoitteista. Asiakirjan tehtävä on pysäyttää aika. Myös dynaaminen sähköinen asiakirja on aina uudelleenluomisensa hetkellä näkymä ja kuva siitä asiakirjallisesta todellisuudesta, jossa se on luotu. Se on se hetki, josta kuvailija on kiinnostunut ja jossa syntyvän tiedon hän yrittää siirtää toiseen ajan hetkeen.

Sen enempää kuin menneisyyden tutkijan, arkistokuvailijan ei pidä tyytyä lähtökohtaan, että hänen työnsä väistämättä heijastaa hänen oman aikansa henkeä ja hänen omaa persoonaansa. Menneisyydestä on vaikea oppia, ellei pyri tutustumaan siihen sen omista lähtökohdista käsin. Kaikesta itseriittoisuudestaan ja itsensä tiedostamisen korostamisesta huolimatta ei edes postmodernin ajan henki ole jotain aivan muuta, kuin mitä oli ennen, vaan se kantaa menneisyyttä mukanaan. Menneisyyttä ei pidä tarkastella johdantona tulevaan vaan yhä jatkuvana näytöksenä, jonka jatko riippuu myös siitä, mitä menneisyydestä opimme.

Postmoderni arkistokuvailija voi oppia menneestä nähdessään, mistä tarpeista ja tavoitteista lähtien arkistoja on aiemmin luetteloitu ja kuvailtu ja mitkä muut tekijät ovat vaikuttaneet

kuvailutoimintaan. Myös tulevaisuuden arkistokuvailun tavoitteet, periaatteet ja menetelmät kehitetään vuosisatojen mittaisen arkistohoidon perinteiden pohjalta. Vain pyrkimällä irti oman aikansa hengestä arkistoammattilainen voi nähdä mitkä osat noista perinteistä ovat säilyttämisen arvoisia ja mitä voidaan muuttaa vastaamaan uutta aineistoa, teknologiaa, käyttäjäkuntaa ja ideologista kontekstia.

Lähteet

Arkistolähteet ja haastattelut

Arkistokokousten pöytäkirjat

- Kansallisarkiston I arkisto, sarja Cd
- Oulun maakunta-arkiston I arkisto, sarja Ec

Keisarillisen senaatin vanhemman arkiston luettelot

- Kansallisarkiston I arkisto, Bnb:1-2

Valtionarkiston tietojenkäsittelyn kokonaistutkimuksen muistiot ja raportit

- Kansallisarkiston I arkisto, Hkd:24
- Kansallisarkiston I arkisto, Ma:8

Arkistotietokantatyöryhmän muistio 5.11.1992. Jari Lybeck, Käsitteet arkisto ja arkistonmuodostaja sekä niiden suhde arkistoinnien kuvailuun

- Kansallisarkiston II arkisto, Hfa:19.

Valtionarkiston entisten johtohenkilöiden jättämiä papereita, Kansallisarkiston I arkisto, sarja Hv

Raimo Pohjolan arkisto (Kansallisarkisto)

- Arkistolaitoksen tietojenkäsittelyn kokonaistutkimus ja kehittämissuunnitelma -projektin (asetettu 27.3.1991) selvitykset ja kokousmuistiot
- luettelointiprojekti (2.4.1991)
- arkistotietokantaprojekti (3.9.1992)
- kirjaamisprojekteja

Eljas Orrmanin jättämät paperit (Kansallisarkisto)

- mm. luettelointiprojekti (asetettu 2.4.1991), TINFO

Eljas Orrmanilta saadut kuvailua ja arkistotietokantaprojektia koskevat muistiot (1995-2002)

Vuokko Joen työpäpaperit (Oulun maakunta-arkisto)

- Jaana Kilkki, Suomalainen sovellus. Arkistojen kuvailu- ja luettelointiseminaari valtionarkistossa 13.5.1992 (ja Vuokko Joen muistiinpanot)
- Arkistojen luettelointia kehittäneen työryhmän loppuraportti (luonnos arkistojen kuvailu- ja luettelointistandardiksi) 10.2.1993 (67/02/91)
- Vuokko Joen muistiinpanot Arkistoinnien kuvailun seminaarista 1.4.1993 sekä muistiot 8.2.1995 kuvailuseminaarista Kansallisarkistossa ja maakunta-arkiston johtajien kokouksesta lokakuussa 1999
- Arkistojen kuvailu- ja luettelointisäännöt, versio 31.1.1996
- Arkistotietokannan toteuttamisprojektin muistiot
- Arkistotietokannan käyttöönotosta vastaavan työryhmän ohjeet ja muistiot
- Arkistotietokantaprojektin (Vakka) ja sen työryhmien muistiot ja ohjeet
- Eljas Orrmanin muistiot Henkilö-, perhe- ja sukuarkistoihin liittyvien arkistonmuodostajien määrittely 15.8.2000, Vuoden 1808 jälkeisten henkikirjojen vieminen arkistotietokantaan 20.7.2000, Kansallisarkiston renovoidut tuomiokirjat arkistotietokantaan syöttämisen kannalta 26.7.2000
- Arkistotietokannan sisältöä käsittelevä seminaarin 26.9.2002 kokousmuistio (15.10.2002); Vuokko Joen muistiinpanot samasta seminaarista
- Vakka-Indeksintityöryhmän ohje 23.5.2005 ja taustamuistio 23.4.2004

Anssi Lampelan työpäpaperit (Oulun maakunta-arkisto)

- Kansallisarkisto ja Semantic Web -palvelut. Juha Kotipellon ja Maija-Liisa Tuomen raportti 6.11.2008.

- Seminaari RDA-kuvailustandardista ja sen soveltuvuudesta arkistoaineiston kuvailuun 9.4.2010 Kansallisarkistossa, tekijän muistiinpanot.
- Kansallisarkistossa 14.12.2010 järjestetty KDK-infotilaisuus. Tekijän muistiinpanot.
- Tutkijasalin portinvarijasta verkkopalvelu Porttiin. Jaana Kilkin muistio 7.9.2010.
- Arkistoaineiston kuvailun jatkokehittämistä suunnittelevan työryhmän (asetettu 16.8.2010) muistiot (tekijän kappaleet).
- Arkistokuvailun kansallisen kehittämistyöryhmän (asetettu 4.6.2011) muistiot ja raportit (tekijän kappaleet).
- Selvitys kansalliseen kulttuuriperintöön kuuluvan asiakirjallisen tietovarannon kuvailun kehittämisessä huomioon otettavista tekijöistä. Jaana Kilkin selvitys 17.4.2011 (versio 1.0).
- Att beskriva arkiv i Norden (yhteispohjoismaisen arkistokuvailun historiaa koskevan tutkimushankkeen tutkimussuunnitelma, jonka tekijä on saanut Jari Lybeckiltä 26.11.2012).
- Arkistokuvailun kansallinen käsitelmä (luonnos). Arkistokuvailun kansallisen kehittämistyöryhmän raportti 7.8.2013 (versio 0.2).
- Käsitelmän entiteetit ja niiden väliset suhteet. Jaana Kilkin muistio 25.7.2014.
- Kansanrunousarkiston arkistotietojärjestelmä. Kenttäkohtaiset sisältötiedot. SKS. Kansanrunousarkisto. Jukka Saarinen. Versio 1.1.

Petri Granbergin työpäpaperit (Oulun maakunta-arkisto)

- Arkistotietokantaprojektin asiakirjoja
- Arkistolaitoksen tietojenkäsittelyn kehittämisprojektien asiakirjoja

Arkistotietokannan (Vakka) projektiryhmän kokouspöytäkirjat (Vuokko Joen/Tuula Leskelän kappaleet, Oulun maakunta-arkisto)

Arkistolaitoksen Tweb-asianhallintajärjestelmä

- Arkistolaitoksen johtoryhmän kokousten pöytäkirjat 2007-
- Valtion virastojen ja laitosten arkistokaavaa koskevaa normiehdotusta laatineen projektin loppuraportti. Arkistolaitoksen kehitysjohtaja Jaana Kilki 26.3.2010 (AL/419/00.01.02/2009).
- Vakka-arkistotietokannan jatkokehittämistä suunnittelevan työryhmän loppuraportti 8.12.2010 liitteineen. Arkistolaitos (AL/2290/00.01.02/2010).
- Arkistoaineiston kuvailun jatkokehittämistä suunnitelleen työryhmän loppuraportti 14.1.2011. Arkistolaitos (AL 13399/07.01.03.00/2010)
- Arkistokuvailun kansallisen kehittämisen viitekehys. Jaana Kilkin selvitys 18.5.2012 (versio 1.5). Arkistolaitos (AL/9734/07.01.01.00/2012)

Digitaaliarkiston arkistoyksikön sisältötaso. István Kecskeméti, Antti Laukkonen, Reko Etelävuori 26.4.2011. (Arkistolaitoksen intranet)

Arkistolaitoksen talous- ja toimintasuunnitelmat (Oulun maakunta-arkisto)

Jaana Kilkin haastattelu 3.6.2013 Kansallisarkistossa.

Marja Pohjolan antamat tiedot, via Taina Tammenmaa 19.6.2014

Normit, standardit ja suositukset

Arkistojen kuvailu- ja luettelointiperiaatteet. Arkistolaitos 10.3.1994 (moniste).

Arkistojen kuvailu- ja luettelointisäännöt. Arkistolaitos 15.2.1995 (moniste).

Arkistojen kuvailu- ja luettelointisäännöt. Helsinki 1997.

Arkistolaitoksen suositus arkistonmuodostussuunnitelman laadinnan, käytön ja ylläpidon periaatteiksi. Helsinki 2000.

Arkistolaki 184/1981.

Arkistotoimen vaatimukset automaattisessa tietojenkäsittelyssä. Valtionarkiston yleinen ohje nro 14, 26.3.1987. Helsinki 1987.

Arkistotoimen vaatimukset sähköpostin käsittelyssä. Arkistolaitoksen määräys/ohje 19.11.1997 (Dnro 5/06/97).

Asetus julkisista arkistoista annetun lain täytäntöönpanosta ja soveltamisesta 85/1939.

Asetus yleisarkistoista 195/1982.

Asiakirjojen ja tietojen rekisteröinti asiankäsittelyjärjestelmissä tai asiakirjarekistereissä 2003
Määräys ja ohje 10.6.2003 (KA 195/40/2003). Helsinki 2003.

Asiankäsittelyjärjestelmiin sisältyvien pysyvästi säilytettävien asiakirjallisten tietojen säilyttäminen yksinomaan sähköisessä muodossa (SÄHKE1). Arkistolaitoksen määräys 20.12.2005 (KA 1486/40/2005).
<http://www.arkisto.fi/fi/asiankaesittelyjaerjestelmiin-sisaelytyvien-tietojen-saeilyttaaminen>

Hallituksen esitys Eduskunnalle arkistolaiksi, HE 187/1993.

ISAAR(CPF). International Archival Authority Record for Corporate Bodies, Persons and Families. Final ICA approved version. Prepared by the Ad Hoc Commission on Descriptive Standards Paris, France, 15-20 November 1995. Ottawa 1996.

ISAAR (CPF). International Standard Archival Authority Record for Corporate Bodies, Persons and Families. Second Edition. The ICA Committee on Descriptive Standards - Adopted Canberra, Australia, 27-30 October 2003. Paris 2004.

ISDF. International Standard for Describing Functions. First Edition. Developed by the Committee on Best Practices and Standards, Dresden, Germany, 2-4 May 2007. Paris 2008.

JHS 143. Asiakirjojen kuvailun ja hallinnan metatiedot. JUHTA 8.6.2004 (versio 3.2.2006).
<http://www.jhs-suositukset.fi/suomi/jhs143> .

Kirjaaminen valtion virastoissa ja laitoksissa. Arkistolaitoksen määräys/ohje 2.6.1995 (1/06/95). Helsinki 1995.

Kunnallisten arkistojen järjestelykaavat. MKL. Helsinki 1947.

Laki julkisista arkistoista 18/1939.

Maalaiskuntien arkistot. Maalaiskuntien liitto. Helsinki 1929.

Raporttien, muistioiden ym. asiakirjojen bibliografinen kuvailu. Helsinki. Suomen standardisoimisliitto 1979.

Sähköisten asiakirjallisten tietojen käsittely, hallinta ja säilyttäminen. Arkistolaitoksen määräys 19.12.2008 (AL 9815/07.01.01.00/2008). <http://www.arkisto.fi/fi/saehke2-maeaeraeys>

Sähköisten tietojärjestelmien ja aineistojen käsittely. Arkistolaitoksen määräys/ohje 22.5.2001 (126/40/01). Helsinki 2001

Valtionarkiston ohjeet kunnallisten arkistojen asiakirjain hoitamisesta. Valtionarkiston kiertokirje 2a ja b (29.5.1941).

Valtionarkiston ohjeet kunnallisten arkistojen asiakirjain hoitamisesta. VA:n kiertokirje n:o 2a ja 2b, 29.5.1941, lisäys 30.12.1946.

Valtionarkiston ohjeet virka-arkistoissa olevien asiakirjojen hoitamisesta ja luetteloinnista. Valtionarkiston kiertokirje n:o 3 (28.1.1947).

Valtionarkiston ohjeet valtion virastojen ja laitosten arkistosäännöstä. Valtionarkiston yleinen ohje n:o 7. Helsinki 1983.

Valtionarkiston yleisohjeet kunnallisesta arkistotoimesta. Valtion arkiston yleinen ohje n:o 10. Helsinki 1984.

Valtionarkiston ohjeet valtion virastojen ja laitosten asiakirjojen siirtämisestä ja luovuttamisesta yleisarkistoihin Valtionarkiston yleinen ohje n:o 11 (11.4.1985).

Valtioneuvoston periaatepätös valtionhallinnon tietohallinnon kehittämisestä 2.3.2000.

VHS 1037. Diaarilehden tietosisältö ja rakenne tietokoneavusteisessa kirjaamisessa (5.11.1986).

Julkaistut mietinnöt, raportit ja suunnitelmat

Alm, Olli & Strömberg, Janne, Capture-projektin loppuraportti. Suomen Elinkeinoelämän Keskusarkisto. Mikkeli 2013

Arkistokuvailun kansallinen käsitelmä. Luonnosversio 2.0. Arkistokuvailun kansallisen kehittämistyöryhmän raportti 25.2.2015.

Arkistolaitoksen strategia 2010.

Arkistolaitoksen strategia 2015.

Arkistolaitoksen tietohallinnon kehittämissuunnitelma 2003-2006. Arkistolaitos 2003.

Arkistotoimikunnan mietintö 15.12.1977. Komiteanmietintö 1977:65. Helsinki 1977.

ATK:n hyväksikäyttö asiakirjahallinnon suunnittelussa ja toteutuksessa. Liikearkistoyhdistys r.y. Helsinki 1987.

Kirjaamiseen ja arkistotoimeen liittyvien tietojärjestelmien kehittämisprojekti. Valtiovarainministeriön työryhmämuistioita 1991:8. Helsinki 1991.

Piispainkokouksen vuonna 1939 asettaman arkistokomitean mietintö. Porvoo 1943.

SÄHKE-hanke. Osa I Abstrakti mallintaminen. Osa II Toiminnallinen mallintaminen. Osa III Tekninen mallintaminen (versio 4.2.2005).

Sähköinen asiakirja ja sen hallinta hajautetussa toimintaympäristössä. Liikenneministeriön julkaisuja 9/1993. Helsinki 1993.

Tieteellisen tietohuollon kehittämissuunnitelma 1988-1992. Helsinki: Tieteellisen informoinnin neuvosto, 1987.

Valtionarkiston tietojenkäsittelyn kokonaistutkimus ja kehittämissuunnitelma (moniste). Helsinki 1985.

Valtionarkiston toimintakertomukset.

Painetut lähdeoppaat, arkistoluettelot ja arkistoesitteet

Domkapitel-arkivet i Borgå, ordnadt och förtecknadt af J.A. Lindelöf. Helsingfors 1886.

Kansallismuseon kansatieteellinen käsikirjoitusarkisto. Toim. Toini-Inkeri Kaukonen. *Analecta Archaeologica Fennica* XVI. Helsinki 1959.

Koskimies, Y.S., Lounais-Hämeen viranomaisarkistot Hämeenlinnan maakunta-arkistossa. Eripainos Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistyksen Vuosikirjasta XXIII 1954;

Koskimies, Y.S., Lounaishämäläisiä kirkonarkistoja Hämeenlinnan maakunta-arkistossa. Eripainos: Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistyksen Vuosikirja XXVI, 1957.

Koskimies, Y.S., Jokioisten kartanon arkisto. Eripainos: Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistyksen Vuosikirja XXVIII, 1959.

Neovius, Ad., Specialkatalog öfver Domkapitelsarkivet i Borgå I-IV. Borgå 1891-1893.

Saure, Hilpi, Esko Aaltosen käsikirjoituskokoelma Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkistossa. Eripainos Lounas-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistyksen vuosikirja 45, 1976.

Suomen Kirjallisuuden Seura. Kansanrunousarkisto - Kirjallisuusarkisto - Kirjasto. Toimittaneet Kaarina Sala, Rauni Puranen, Pirkko-Liisa Rausmaa ja Urpo Vento. Toinen painos. Helsinki [1975].

Turun tuomiokapitulinarhivon luettelo. Laatinut ja julkaissut Kaarlo Österbladh. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia IX. Turku 1911.

Ulkoasiainministeriön arkistojärjestelmä. Helsinki 1994.

Verkkoaineisto

AMS-opas. Opas arkistonmuodostussuunnitelman laatimiseksi ja ylläpitämiseksi. Kansallisarkisto 18.9.2007. <http://www.ams-opas.fi/>

Arkistoaineistojen kuvailun kehittämistyön käynnistysseminaari. Kansallisarkisto, Arkistosektorin KDK-yhteistyöverkosto 26.4.2012 <http://www.arkisto.fi/fi/palvelut/arkistoyhteistyoe/arkistosektorin-yhteistyoverkosto/toiminta/seminaari-26-4-2012>

Arkistokuvailu KDK-kokonaisarkkitehtuurin kehityksessä. Arkistosektorin KDK-yhteistyöverkoston seminaari 28.5.2013 Kansallisarkistossa:
<http://www.arkisto.fi/fi/palvelut/arkistoyhteistyoe/arkistosektorin-yhteistyoverkosto/arkistokuvailu-seminaari-28-5-2013>

Arkistosektorin KDK-yhteistyöverkosto
<http://www.arkisto.fi/fi/palvelut/arkistoyhteistyoe/arkistosektorin-yhteistyoverkosto>

Capture-projektin ohjausryhmän pöytäkirjat. <http://www.elka.fi/kotisivu/index.php?id=182>

Finto-palvelun sidosryhmien ontologiapalvelulle kohdistamat kehitystoiveet. Kirjoittajat: Susanna Nykyri ja Tuomas Palonen 11. helmikuuta 2014. Kansalliskirjasto.

http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/94507/Nykyri_Palonen_Haastatteluraportti.pdf?sequence=2

Haario, Pirkko, Asiakirjahallinnon ominaispiirteitä eri organisaatiotyypeissä. Kunnalliset arkistot. Asiakirjahallinnon koulutusohjelma VII. Luento 28.9.2001.

www.arkisto.fi/uploads/Palvelut/Koulutus/kunta01.pdf

Henkilöarkistojen järjestäminen. Kansallisarkiston yksityisarkistoyksikön ohje 8.1.1996.

<http://www.arkisto.fi/uploads/normit/yksityiset/henkarkjarj.pdf>

Henttonen, Pekka, EAD ja sen käyttö arkistohakemistojen siirrossa. Versio 1.01. Sota-arkisto 17.2.2002. <http://people.uta.fi/~pekka.henttonen/publications/ead.pdf>

History of ICA/CDS. <http://www.icacds.org.uk/eng/history.htm>

Kamut 2 - Muistiorganisaatioiden tietovarannot yhteiskäyttöön. Toteuttamismahdollisuudet ja toimenpidesuositus. KAMUT 2 -yhteishankkeen loppuraportti 26.1.2004. Museovirasto.

<http://www.nba.fi/fi/File/83/kamut-2-loppuraportti.pdf>

Kansallisen digitaalisen kirjaston kokonaisarkkitehtuuri v2.0 23.11.2012 www.kdk.fi

Kansallisen digitaalisen kirjaston standardisalkku 24.2.2014 www.kdk.fi

Kansallisarkiston digitointihanke 2010. Aineistojen turvaaminen ja saattaminen sähköiseen muotoon. Loppuraportti 21.4.2011.

<http://www.arkisto.fi/uploads/Arkistolaitos/Teht%C3%A4v%C3%A4t%20ja%20toiminta/Hankkeet/DIGITOINTIHANKE2010%20loppuraportti.pdf>

Jaana Kilkin esitys Tilastokirjaston ja Sota-arkiston järjestämässä seminaarissa Asiakirjahallinnon metatieto. Tietoa tiedosta - tietoa metatiedosta 10.4.2003

http://www.stat.fi/tup/tilastokirjasto/tietoa_tiedosta_seminaari_10042003.html

Kuvailun tasorakenne <http://www.narc.fi/tietokan.html>

OSA-hanke http://www.mamk.fi/osa_-_avoimen_lahdekoodin_arkisto

Portti-kirjoittajan käsikirja 8.2.2011; Portin eli nykyiseltä nimeltään Arkistojen portin verkkosivut:

<http://wiki.narc.fi/portti/>

Semanttisen laskennan tutkimusryhmän www-sivut:

<http://www.seco.tkk.fi/projects/finnonto/index.fi.php>

Wikipedia fi.wikipedia.org/

Tutkimuskirjallisuus

Alakallaanvaara, Anne (1977). Helsingin yliopiston kirjaston käsikirjoituskokoelmien järjestämisen ja luetteloinnin 170 vuotta. Ylemmän arkistotutkimuksen kirjoitelma, 1977.

Alm, Olli (2013). Matkalla kohti avointa digitaalista arkistoa. Tietopalvelun toimintamuotojen päivittäminen tietoyhteiskunnan aikakaudelle. Ylemmän arkistotutkimnon kirjoitelma. Mikkeli 25.7.2013.

Alm, Olli, ja Lampi, Mikko (2014). Jäähvyäiset monoliiteille. OSA vie kohti avointa ja kestäväää sähköistä arkistoa. Faili 4/2014, s. 4-8.

Arkistot ajassa ja ikuisuudessa. Suomen viidennet arkistopäivät 2.-3.6.1998 Oulussa. Maakunta-arkistojen julkaisuja 3. Toim. Vuokko Joki ja Samuli Onnela. Saarijärvi 1998.

Arkistotoimen koko kuva. Suomen neljännet arkistopäivät 19.-20.5.1994. Maakunta-arkistojen julkaisuja 1. Joensuu 1994.

Astala, Keijo (1957). "Kansakunnan muistin" vahvistamisvirtauksista. Arkistoteoreettista selvittelyä. Mikkeli 1957

Autio-Tuuli, Marjatta (2009). RDA - uusi luettelointistandardi. Käyttäjän tarpeet kuvailutietojen lähtökohdaksi. Tietolinja 1/2009. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe200905201529>

Autio-Tuuli, Marjatta & Seppälä, Marja-Liisa (2010). Kirjastojen vastaus informaatioympäristön muutokseen. Tietolinja 2/2010. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201012143106>

Autio-Tuuli, Marjatta & Seppälä, Marja-Liisa (2012). Laadukas metatieto kirjastojen kansallisen metatietovarannon pohjana. Tietolinja 1/2012: <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201205305658>

Bearman, David (1989) Authority control issues and prospects. The American Archivist 52, 1989, s. 286-299.

Bärlund, Tuula (1981). Teemapäivät "ATK-toimistoautomaatio: Arkistonhoito 1980-luvulla". Liikearkisto 1-2/1981, s. 14-16.

Cook, Terry (1997). What is past is prologue: a history of archival ideas since 1898 and the future paradigm shift. Archivaria 43, 1997, s. 17-63.
<http://journals.sfu.ca/archivar/index.php/archivaria/article/viewArticle/12175>

Cook, Terry (2001a). Archival science and postmodernism: new formulations for old concepts. Archival Science 1, 2001, s. 3-24. <http://www.polonistyka.uj.edu.pl/documents/41623/111f093d-a2af-4fc6-8f9a-e193d85712a5>

Cook, Terry (2001b). Fashionable Nonsense or Professional Rebirth: Postmodernism and the Practice of Archives. Archivaria 51, 2001, s. 15-35.
<http://journals.sfu.ca/archivar/index.php/archivaria/article/view/12792/13989>

Cook, Terry (2011a). The Archive(s) Is a Foreign Country: Historians, Archivists, and the Changing Archival Landscape. The American Archivist 74, 2011, s. 600-632.
<http://archivists.metapress.com/content/xm04573740262424/fulltext.pdf>

Danielsson, Gustav (1983). Pragmaatikon näkemys hakujärjestelmistä. Suomen kuudennet liikearkistopäivät Helsingissä 25.-26.11.1982. Liikearkisto 1-2/1983, s. 74-76.

Duchain, Michel, Theoretical Principles and Practical Problems of Respect des fonds in Archival Science. *Archivaria* 16, 1983, s. 64-82.

<http://journals.sfu.ca/archivar/index.php/archivaria/article/view/12648/13813>

Duranti, Luciana (1993). Origin and Development of the Concept of Archival Description. *Archivaria* 35, 1993, s. 47-54. <http://journals.sfu.ca/archivar/index.php/archivaria/article/view/11884/12837>

Engman, Max (1976). Arkivhandledningar, *Historisk tidskrift för Finland* 61, H. 1 (1976), s. 104.

Eräkaski, Mikko (2011). SÄHKE3 luo edellytykset tietokantojen ja rekisterien pysyväälle säilytykselle. *Akti* 2/2011, s. 16.

Favorin, Martti (1975). Arkistot ja asiakirjat nykyajan informaatiokentässä. *Arkistotoimikunnan moniste*. Vaasa 1975.

Favorin, Martti (1976). Våra dagars ämbetsarkiv och deras betydelse för forskningen. *Historisk tidskrift för Finland* 61, H. 1 (1976), s. 77-83.

Favorin, Martti (1983). Tiedonhakujärjestelmät: Ulkoasiainhallinnon kokemuksia ja periaatteita. Suomen kuudennen liikearkistopäivät Helsingissä 25.-26.11.1982. *Liikearkisto* 1-2/1983, s. 77-80.

Finnell, Joshua (2011). Records Management Theory's Dilemma: What is a Record. *Library Philosophy and Practice* (e-journal) 2011. Paper 567. <http://digitalcommons.unl.edu/libphilprac/567/>

Greene, Marc A. (2002). The Power of Meaning: The Archival Mission in the Postmodern Age. *The American Archivist* 65, 2002, s. 42-55.

Hakala, Juha (2000). Asiakirjojen kuvailuformaatti, *Faili* 1/2000, s. 1-14.

Happonen, Päivi (2006). Perinteisestä arkistonmuodostussuunitelmasta monipuoliseksi tiedonhallintajärjestelmäksi. *Arkistoviesti* 2/2006, s. 22-24.

Harju, Virpi (1995). Arkki - Valtion taidemuseon asiakirjahallinnon tiedonhallintaohjelmisto. *Arkistoviesti* 1/1995, s. 45-52.

Haukkovaara, Vili (2012). AHAA-hakemistopalvelun suunnittelu alkanut. *Akti* 1/2012, s. 9.

Henttonen, Pekka (1997). Atk-aineiston arkistoinnin ajankohtaisia haasteita. *Ylemmän arkistotutkimuksen tutkielma*, 1997.

Henttonen, Pekka (1999). ATK-aineiston arkistoinnin haasteita. *Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisuja* 6. Helsinki 1999, s. 23-61.

Henttonen, Pekka (2004). Arkistotiede suomalaisessa kontekstissa - terminologisia ja käsitteellisiä ongelmia: evidence, accountability, continuum ja capture. *Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisuja* 9. Saarijärvi 2004, s. 85-104.

Henttonen, Pekka (2005). Uusia standardityökaluja ammattilaisille. *Arkistoviesti* 1/2005, s. 6-11.

Henttonen, Pekka (2007). Records, rules and speech acts. *Archival principles and preservation of speech acts. Acta Universitatis Tamperensis*, 1246. Tampere 2007.

- Henttonen, Pekka (2009). A Comparison of MoReq and SÄHKE metadata and functional requirements. Records Management Journal, Vol. 19 No. 1, 2009, s. 26-36. http://www.project-consult.net/Files/Moreq2_HenttonenRMJ12009-2.pdf
- Henttonen, Pekka (2012a). CIDOC CRM - ratkaisu heterogeenisten aineistojen yhteiskäyttöön? Informaatiotutkimus 31(2), 2012, s. 1-11. (verkkojulkaisu) <http://ojs.tsv.fi/index.php/inf/article/view/6753>
- Henttonen, Pekka (2012b). Arkistojen kuvailu- ja luettelointisääntöjen kehittäminen - kansallinen ponnistus vai kansainvälistä yhteistyötä? Informaatiotutkimus 31(2), 2012, s. 1-8. (verkkojulkaisu). <http://ojs.tsv.fi/index.php/inf/article/view/6751>
- Henttonen, Pekka (2015). Johdatus asiakirjahallinnon tutkimukseen. Vantaa 2015.
- Huvila, Isto (2008). Participatory archive: towards decentralised curation, radical user orientation and broader contextualisation of records management. Archival Science 8, 2008, s. 15-36. http://www.istohuvila.se/files/IstoHuvila_ParticipatoryArchivePrePrint.pdf (preprint)
- Huvila, Isto (2009). Semantiska wiki som digitala arkivsystem: samlingar, ärendehantering och deltagande. Informaatiotutkimus 28(3-4), 2009, s. 66-74 (verkkojulkaisu). <http://ojs.tsv.fi/index.php/inf/article/view/2595>
- Hyvönen, Eero (2005). Miksi asiasanastot eivät riitä vaan tarvitaan ontologioita? Signum 5, 2005: <http://www.seco.tkk.fi/publications/2005/hyvonen-miksi-asiasanastot-eivat-riita-2005.pdf>
- Härkönen, Mirja (1987). Valtakunnallisen arkistoainesrekisterin tietosisällöstä. Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisuja 2. Helsinki 1987, s. 65-81.
- Joki, Vuokko (1998). Arkistotietokanta. Arkistot ajassa ja ikuisuudessa. Suomen viidennet arkistopäivät 2.-3.6.1998 Oulussa. Maakunta-arkistojen julkaisuja 3. Toim. Vuokko Joki ja Samuli Onnela. Saarijärvi 1998, s. 90-94.
- Järvinen, Markku (1978). Virka-arkiston järjestäminen ja luetteloiminen. Arkistohoidon opas. Valtionarkiston julkaisuja 10. Helsinki 1978, s. 58-68.
- Järvinen, Markku (1983). Arkistoista, kirjastoista ja kirjallisuuspalveluista. Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisuja 1. Helsinki 1983, s. 169-192.
- Jääskeläinen, Jussi (2000). Arkistotoimen sisällön ja toimintatapojen muotoutuminen vuoden 1981 arkistolain pohjalta. Ylemmän arkistotutkinnon tutkielma, 2000.
- Kecskeméti, István (2009). Kansallisarkisto sai jättipotin digitointiin. Akti 2/2009, s. 6.
- Kerkkonen, Martti (1988). Suomen arkistolaitos Haminan rauhasta maan itsenäistymiseen, Helsinki 1988.
- Kilkki, Jaana (1992). Arkistojen kuvailun ja luetteloinnin suomalainen sovellus. Yleisarkistojen tiedotuksia 2/1992, s. 8-12.
- Kilkki, Jaana (1994a). Kuvailu ja Finmarc - arkistolaitoksen tiedonhallinnan tulevaisuuden visioita. Faili 2/1994, s. 2-9.

- Kilkki, Jaana (1994b). Tietohuolto-organisaatioiden välinen yhteistyö arkistolaitoksen näkökulmasta. Arkistotoimen koko kuva. Suomen neljännet arkistopäivät 19.-20.5.1994 Joensuussa. Joensuu 1994. s. 58-70.
- Kilkki, Jaana (1996). Arkistoteoriaa ja ATK:ta Kalifornian auringon alla. Arkistoviesti 3/1996, s. 25-29.
- Kilkki, Jaana (1997). Automated information management systems in Finnish archives. Faili 2/1997, s. 7-9.
- Kilkki, Jaana (2001). Elektronisten asiakirjojen hallinnan arkistolliset vaatimukset. Faili 1/2001, s. 2-8.
- Kilkki, Jaana (2002). BEARMANIA kansallisten arkistokäytäntöjemme tieteellisenä kuorrutuksena. Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisuja 8. Helsinki 2002, s. 51-68.
- Kilkki, Jaana (2003). Muuttuva arkisto - kadonneen ammatti-identiteetin metsästys. Faili 3/2003, s. 4-10.
- Kilkki, Jaana (2004). Metatieto sähköisten asiakirjojen hallinnassa: auto ei ole vaunu ilman hevosia. Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisuja 9. Saarijärvi 2004, s. 105-127.
- Kilkki, Jaana (2007). Suomalainen erikoisuus: Asiakirjojen elinkaaren jatkumomalli. Arkistoviesti 1/2007, s. 21-23.
- Kilkki, Jaana (2009). Tehtäväluokitus meillä ja muualla. Akti 1/2009, s. 20-21.
- Kilkki, Jaana (2010). Arkistot 2.0 mullistaa arkistojen tietopalvelua. Akti 3/2010, s. 8-9.
- Kilkki, Jaana (2014). Arkistokuvailua kehitetään kansainvälisesti ja kansallisesti. Akti 2/2014, s. 8-9.
- Lakio, Matti (1987). Tietotekniikan käyttö ELKA:ssa. Liikearkisto 1-2/1987, s. 24-26.
- Lampela, Anssi (2010). Kuvailutietoa henkilöarkistoista, Akti 2/2010, s. 22-23.
- Luoma-aho, Jarmo (1992). Osattiin sitä ennenkin, yksityisarkistoinnin historiaa. Liikearkisto 3/1992, s. 30-34.
- Luoma-aho, Jarmo (2006). Ontologioista uusia ulottuvuuksia asiakirjojen hallintaan. Faili 4/2006, s. 18-20.
- Luttinen, Rauno & Yrjölä, Hellevi (1989). Tietohallinnon haasteet arkistotoimen koulutukselle. Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisuja 4. Helsinki 1989, s. 60.
- Lybeck, Jari (1994a). ATK ja arkistojen kuvailu. Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisuja 5. Helsinki 1994, s. 11-42.
- Lybeck, Jari (1994b). Tietosisältö portiksi asiakirja-aineistoon. Faili 2/1994, s. 9-13.
- Lybeck, Jari (1998). Sähköisen asiakirjan problematiikkaa ja megatrendejä. Arkistoviesti 2/1998, s. 2-8.

Lybeck, Jari, et al. (2006). Arkistot. Yhteiskunnan toimiva muisti. Asiakirjahallinnon ja arkistotoimen oppikirja. Arkistolaitoksen toimituksia 2. Helsinki 2006.

http://www.arkisto.fi/uploads/Palvelut/Julkaisut/asiakirjahallinnon_oppikirja.pdf

Lybeck, Jari & Leppänen, Markku (2000). Sähköinen asiakirja ja arkistotoimi - jälleen kerran. Arkistoviesti 1/2000, s. 25-29.

Lyly, Risto (1983). Konekielisen arkistoaineiston kuvauksista. Suomen kuudennet liikearkistopäivät Helsingissä 25.-26.11.1982. Helsinki 1983, s. 42-46.

Murtomaa, Eeva (2001). Luettelointi muuttuu, muutummeko me? Arkistoviesti 3/2001, s. 41-44.

Mykrä, Janne (2006). Automaattisesta tietojenkäsittelystä sähköiseen asiakirjahallintoon. Sähköisen asiakirjahallinnon kehitysvaiheita suomalaisessa hallintokulttuurissa. Ylemmän arkistotutkimuksen tutkielma, 2006.

Myllyniemi, Seppo (1979). Arkistolaitos ja tutkijat. Yleisarkistojen tiedotuksia 4/1979, s. 16-21.

Myllyniemi, Seppo (1985). Arkistotoimen haasteet - yleisarkistojen näkökulmia. Suomen toiset arkistopäivät 17.-18.5.1984. Helsinki 1985, s. 13-15.

Mäenpää, Markku (2006). Sähköisen säilyttämisen historiaa Suomessa - Arkistolaitoksen näkökulma. ELKAD. Puheenvuoroja sähköiseen arkistointiin. Toim. Sari Järn, Susanna Kokkinen, Osmo Palonen. Mikkelin ammattikorkeakoulu. A Tutkimuksia 7. Mikkeli 2006, s. 1-5.

Nesmith, Tom (2005). Reopening Archives: Bringing New Contextualities into Archival Theory and Practice. Archivaria 60, 2005, s. 259-274.

<http://journals.sfu.ca/archivar/index.php/archivaria/article/viewArticle/12523>

Nissi, Päivi (2013). Asiakirjan kontekstit. Mitä konteksteja asiakirjalla on, mistä ne muodostuvat ja kuinka niistä otetaan talteen tietoa. Pro gradu, 2013.

<http://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/84936/gradu07001.pdf?sequence=1>

Oja, Aulis (1945). Maanmittausarkistot. Paikallishistoriallisen tutkimuksen opas. Historiallinen kirjasto 10, 1945, s. 203-212.

Olander, Marit (1999). Asiakirjojen metadataformaatti suosituksiksi. Tietolinja 3/1999.

<http://www.kansalliskirjasto.fi/extra/tietolinja/0399/juhtahan.html>

Oksa, Tuija (2001). Yleiskuvailut arkistolaitoksessa - koulut ja oppilaitokset. Ylemmän arkistotutkimuksen tutkielma, 2001

Orrman, Eljas (1983). Det almännna arkivsschemat i Sverige och Finland. Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisuja 1. Helsinki 1983, s. 101-128.

Orrman, Eljas (1987). Provenienssiperiaate, teoriaa ja sovellutuksia. Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisuja 2. Helsinki 1987, s. 15-36.

Orrman, Eljas (2000). Iakttagelser om proveniensprincipens introducering och dess tidiga tillämpning i Finland. Kuusan mäki. Ystäväkirja Jussi Kuusanmäelle 22.12.2000. Helsinki 2000, s. 140-151.

Orrman, Eljas (2002). Den finländska historikern Pentti Renvall som arkivteoretisk tänkare. Teoksessa: Med Clío til Kringsjå. Festschrift til riksarkivar John Herstad. Redigert av Kjell J. Bråstad, Knut Johannessen og Trond Sirevåg. Oslo 2002. Riksarkivaren. Skriftserie 13, s. 391-405.

Orrman, Eljas (2010). Havaintoja arkistotoimen murroksesta kolmen vuosikymmenen ajalta. Suomen kahdeksannet arkistopäivät 19.5.2010, s. 1-5.

<http://www.arkisto.fi/uploads/Ajankohtaista/Arkistop%C3%A4iv%C3%A4t%202010/jyv%C3%A4skyl%C3%A4-arkistop%C3%A4iv%C3%A4t-eo.pdf>

Paikallishistoriallisen tutkimuksen opas. Toimittanut Paikallishistoriallinen toimisto. Historiallinen kirjasto X. Forssa 1945.

Paloposki, Toivo J. (1976). Arkiven och forskningen. Historisk Tidskrift för Finland 61, H. 1 (1976), s. 65-71.

Peltonen, Ulla-Maija (1985). Työväen muistitieto ja perinne. Selvitys työväen muistitiedon ja perinteen keruusta ja arkistoinnista sekä esitys työväen muistitiedon ja perinteen sisältöanalyysimalliksi. Helsinki 1985

Peltonen, Ulla-Maija (2004). Arkistollinen ajattelu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistossa - Käsikirjoituskokoelmien keruu, järjestäminen, luettelointi ja kuvailu. Ylemmän arkistotutkimuksen tutkielma, 2004.

Pohjola, Raimo (1983). Akti ja dossier. Kahden keskeisen käsitteen taustasta ja käytöstä. Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisuja 1. Helsinki 1983, s. 129-147.

Pohjola, Raimo (1993). Provenienssiperiaate ja modernit asiakirjat, Arkistoviesti 3/1993, s. 5-8.

Pohjola, Raimo (1994). Asiakirjahallinnon ja arkistotoimen periaatteet ja tietotekniikka. Arkistotoimen koko kuva. Suomen neljännet arkistopäivät 19.-20.5.1994. Maakunta-arkistojen julkaisuja 1. Joensuu 1994, s. 92-97.

Pulkkinen, Matti P. (1992). Kuvantallennus tuo helposti enemmän ongelmia kuin se ratkaisee. Yleisarkistojen tiedotuksia 2/1992, s. 12-13.

Pulkkinen, Matti P. (2003). Arkistotietokannan tietomalli hahmottuu. Arkistoviesti 2/1993, s. 2-5.

Pulkkinen, Matti P. (2000). Tietovarastot, tietämyksen hallinta ja arkistot. Arkistoviesti 3/2000, s. 24-30.

Pulkkinen, Matti P. & Vanhanen, Leena (1993). Diaari- ja asiankäsitteilyjärjestelmien pitkäaikaissäilytyksen näkymiä. Arkistoviesti 1/1993, s. 14-15.

Punkki, Mikko (2005). Tietojärjestelmien ja niiden tietoaisteistojen kuvaaminen arkistonmuodostussuunnitelmassa. Ylemmän arkistotutkimuksen kirjoitelma, 2005.

Raita, Reima (1965). Arkistoisuussuunnitelman toteuttamisesta suomalaisen esimerkin valossa. Suomen toiset liikearkistopäivät 11.-12.11.1963. Liikearkistoyhdistys ry:n julkaisuja n:o 2. Helsinki 1965, s. 59-64.

Rastas, Pirkko (1978). Yksityisarkistojen järjestäminen. Arkistohoidon opas. Valtionarkiston julkaisuja 10. Helsinki 1978, s. 69-78.

Rastas, Pirkko (1982). Yrity Sarkistot ja automaatio. Liikearkisto 3-4/1982, s. 23-27.

Rastas, Pirkko (1983a). Arkistohallintoa sata vuotta sitten. Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisuja 1. Helsinki 1983, s. 39-56.

Rastas, Pirkko (1983b). Arkistotoimen aktivointi. Suomen kuudennet liikearkistopäivät Helsingissä 25.-26.11.1982. Liikearkisto 1-2/1983, s. 13-17.

Rastas, Pirkko (1984). Keskiasteen arkisto-oppi. Helsinki 1984.

Rastas, Pirkko (1986). Asiakirjahallinto ja atk. Liikearkisto 3/1986, s. 2-3.

Rastas, Pirkko (1993). Dokumenteista dataan, informaatioyhteiskunnan arkistolähteet. Keskusteluja professorin kanssa, Veikko Litzén 60 vuotta 1.12.1993. Turun yliopisto. Historian laitoksen julkaisuja 28. Turku 1993, s. 429-448.

Rastas, Pirkko (1994). Asiankäsittelyjärjestelmät, elektroninen arkisto ja sen hallinta. Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisuja 5. Helsinki 1994, s. 67-81.

Rastas, Pirkko (1999). Valtionarkistosta Kansallisarkistoksi - 130 vuotta arkistolaitoksen historiaa. Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisuja 6. Helsinki 1999, s. 107-124.

Rauhala, K.W. (1921). Selonteko keskusvirastojen arkistojen tilasta. Historiallisia tutkimuksia 29 (1921), Tieteellisiä ilmoituksia, s. 1-22.

Renvall, Pentti (1947). Historiantutkimuksen työmenetelmät. Teoriaa, käytäntöä, tavoitteita suomalaiseen ainekseen sovellettuna. Turku 1947.

Rinne, Harry A. (1965). Historiallisen arkiston järjestely ja sen käyttö. Suomen toiset liikearkistopäivät 11.-12.11.1963. Liikearkistoyhdistys ry:n julkaisuja n:o 2. Helsinki 1965, s. 13-20.

Roos, Carl-Magnus (1978). Enskilda arkiv till forskningens förfogande. Privatarkivkommittén 1950-1958. Historisk Tidskrift för Finland 63, H. 2 (1978), s. 246-256.

Rosén, R. (1945). Suomen arkistolaitos. Paikallishistoriallisen tutkimuksen opas. Historiallinen kirjasto 10, 1945, s. 121-153.

Rosenberg, Antti (1983). Valtakunnallinen arkistoainesrekisteri alulle. Arkistotiedote, Joulukuu 1983, s. 1-2.

Rumpunen, Kauko I. (1986). Valtionarkisto ja tietojenkäsittely, Sukutietotekniikka 2/1986, s. 49-55.

Saarenheimo, Juhani, Tietokoneet ja arkistointi. Arkistoseminaarissa 2.10.1968 ja kaupunkiliiton arkistonhoitajien jatkokursseilla syksyllä 1968 pidettyjen esitelmien pohjalta laadittu kirjoitus, i.v.

Saarenheimo, Juhani (1993). Kleion vai Mnemosynen palvelija? Länsimaisten arkistojen käsitys tehtävästään ja roolistaan eri aikoina. Keskusteluja professorin kanssa, Veikko Litzén 60 vuotta 1.12.1993. Turun yliopisto. Historian laitoksen julkaisuja 28. Turku 1993, s. 413-428.

Salmela, Alpo, Virastojen arkistojenhoidosta 24.1.1959 (moniste).

Salmela, Alpo (1968). Diarieföring hos statens ämbetsverk i Finland. Några glimtar ur utvecklingen. Arkivvetenskapliga studier. Fjärde samlingen. Utgiven av Birger Lundberg. Tillägnad Robert Swedlund. Lund 1968, s. 303-312.

Salmela, Alpo (1973). Arkiston kehittäminen tehokkaaseen informaatiopalveluun. Suomen neljännet liikearkistopäivät 23.-24.11.1970. Liikearkistoyhdistys ry:n julkaisuja n:o 4. Helsinki 1973, s. 19-31.

Salmela, Alpo (1983). Päivien yhteenveto, Suomen kuudennet liikearkistopäivät Helsingissä 25.-26.11.1982: Liikearkistoyhdistyksen julkaisuja nro 6. Liikearkisto 1-2/1983, s. 120-123.

Sapo, Lea (1994). Kansanrunousarkiston arkistotietojärjestelmä. Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisuja 5. Helsinki 1994, s. 241-258.

Savaspuro, Timo (1992). Julkisen hallinnon tietotekniikka. Helsinki 1992

Suomela, Jukka (1990). Arttu - arkistoluettelo-ohjelma. Yleisarkistojen tiedotuksia 3/1990, s. 11-14.

Suomen ensimmäiset arkistopäivät 18.-19.5.1978. Valtionarkisto. Helsinki 1979.

Suomen kolmannet liikearkistopäivät 1966. Liikearkistoyhdistys r.y:n julkaisuja n:o 3. Helsinki 1968.

Suomen kuudennet liikearkistopäivät Helsingissä 25.-26.11.1982. Liikearkistoyhdistyksen julkaisuja nro 6. Liikearkisto 1-2/1983. Helsinki 1983.

Suomen neljännet liikearkistopäivät 23.-24.11.1970. Liikearkistoyhdistys ry:n julkaisuja n:o 4. Helsinki 1973.

Suomen toiset arkistopäivät 17.-18.5.1984. Helsinki 1985.

Suomen toiset liikearkistopäivät 11.-12.11.1963. Liikearkistoyhdistys ry:n julkaisuja n:o 2. Helsinki 1965.

Syrjö, Veli-Matti (1994). Arkistoviranomaisten vaikutus arkistonmuodostukseen. Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisuja 5. Helsinki 1994, s. 121-133.

Syrjö, Veli-Matti (1999). Arkistotoimikunta uuden arkistoajattelun airuena. Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisuja 6. Helsinki 1999, s. 125-134.

Thomassen, Theo (1999). The development of archival science and its European dimension. The Archivist and the Archival Science. Seminar for Anna Christina Ulfspärre. Landsarkivet, Lund 1999, s. 67-74. <http://daz.hr/zad/arhol/the-development-of-archival-science-and-its-european-dimension/>

Thomassen, Theo (2004). MAKING ARCHIVES ACCESSIBLE: increasing pluriformity in pursuing illusions. Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisuja 9. Saarijärvi 2004, s. 31-67.

Tiihonen, Paula (1984). Toimistoautomaation vaikutuksista arkistotoimeen lähivuosina. Arkistonhoitotutkimuksen kirjoitus, 1984.

Tikkanen, Juhani (2000). Asianhallinta ja asiankäsittelyjärjestelmät - Jokunen sana asiankäsittelyjärjestelmien ominaisuuksista ja niiden mahdollisesta evaluoinnista. Arkistoviesti 3/2000, s. 31-36.

Tikkanen, Juhani (2004). Näkemyksiä sähköisten asiakirjojen pitkäaikaissäilytykseen. Faili 4/2004, s. 16-18.

Vakkari, Mikael (2004). Metadata - soveltamismahdollisuudet kirjasto-, arkisto ja museoalalla. Kamut 2 - Muistiorganisaatioiden tietovarannot yhteiskäyttöön. Toteuttamismahdollisuudet ja toimenpidesuositus. KAMUT 2 -yhteishankkeen loppuraportti 26.1.2004, s. 7-48.

Valtionarkisto. 3. Arkistonhoitokurssi 28.9.-2.10.1970 (moniste).

Valtonen, Marjo-Rita (2005) Tapaustutkimus poliisin esitutkinnan dokumentoinnista: asiakirjahallinnan näkökulma. Arkistoyhdistyksen julkaisuja 10. Helsinki 2005.

Varho, Olli (1968). "Information retrieval" (tietokone arkistoinnin apuvälineenä). Suomen kolmannet liikearkistopäivät 1966. Liikearkistoyhdistys r.y:n julkaisuja n:o 3, s. 61-67.

Vartiainen, Taina & Sihvonen, Riitta (1983). Arkistokaava ja tehtäväpohjainen arkistonmuodostussuunnitelma arkistonmuodostajan ja yleisarkiston näkökulmasta. Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisuja 1. Helsinki 1983, s. 149-166.

Vartiainen, Taina (2002). "TEHTÄVÄN MUKAAN minäkin paperini järjestän" - muistikuvia ja tosiasioita arkistonmuodostussuunnitelman alkuajoilta. Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisuja 8. Tammisaari 2002, s. 251-277.

Vesanen, Pentti (1983). Tiedostojen luettelointi- ja vastaanottotehtävät. Suomen kuudennet liikearkistopäivät Helsingissä 25.-26.11.1982. Liikearkisto 1-2/1983, s. 47-50.

Vesanen, Pentti (1985). ATK-aineistojen inventointi ja luettelointi. Suomen toiset arkistopäivät 17.-18.5.1984. Helsinki 1985, s. 52-58.

Viikki, Raimo (1983). Maalaiskuntien arkistotoimi 1865-1945. Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisuja 1. Helsinki 1983, s. 57-78.

Viikki, Raimo (1996). Nykypäivän arkisto ja tuleva tutkimus. Arkistoviesti 3/1996, s. 5-10.

Vilo, Anja (1988). Sisällönkuvaus asiakirjojen tietokoneavusteisessa kirjaamisessa. Tutkielma arkistonhoitotutkintoa varten. Helsinki 5.5.1988.

Voutilainen, Tytti (2003). Postmodernia arkistotiedettä - Mikkelin arkistotieteellisen seminaarin antia. Arkistoviesti 2/2003, s. 11-26.

Voutilainen, Tytti (2005). ISAAR (CPF) - ICAN uusi kuvailustandardi. Arkistoviesti 1/2005, s. 12-17.

Voutilainen, Tytti (2006). Arkistonhoitaja arkiston tekijänä. ELKAD. Puheenvuoroja sähköiseen arkistointiin. Toim. Sari Järn, Susanna Kokkinen, Osmo Palonen. Mikkelin ammattikorkeakoulu. A Tutkimuksia 7. Mikkeli 2006, s. 17-25.

Walta, Matti (1992). Luettelostandardi ATK-ympäristössä. Yleisarkistojen tiedotuksia 2/1992, s. 12-14.

Wilenius, Anne (2004). Tutkimuspöydällä Seilin sairaalan arkisto. Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisuja 9. Saarijärvi 2004, s. 195-221.

Wuorinen, Aimo (1948). Arkistohoidon opas järjestötoimintaa varten. Vaasa 1948.

Yakel, Elizabeth (2003). Archival representation. Archival Science 3/2003, s. 1-25.

http://sitemaker.umich.edu/yakel/files/yakel_archival_representation.pdf

Yeo, Geoffrey (2007). Concepts of Record (1): Evidence, Information, and Persistent Representations. The American Archivist 70, 2007, s. 315-343.

Yeo, Geoffrey (2008). Records and Representations. Paper given at the Conference on the Philosophy of the Archive, Edinburgh, Scotland, 10th April 2008. <http://www.mybestdocs.com/yeo-g-recs-reps080410.pdf>